

Гене́за

Євгенія Волощук
Олена Слободянюк

НОВА УКРАЇНЬСЬКА
ШКОЛА

ЗАРУБІЖНА ЛІТЕРАТУРА

Авангардизм – умовний термін для позначення низки художніх течій у літературі й мистецтві, що зародилися на початку XX ст. і рішуче поривали з попередньою літературною традицією. Вихідним пунктом митців-авангардистів було прагнення зламати традиційні принципи побудови художнього твору та норми смаку публіки. Авангардистське мистецтво вирізняє загострена емоційність, бунт проти традиції, сміливі експерименти з художньою формою та мовою.

Антиробінзонада – твір, який заперечує класичну «робінзонаду», тобто сюжети, у яких самотній герой (як-от Робінзон Крузо Д. Дефо) або маленький колектив завдяки розуму й праці будує на безлюдному острові мініцивілізацію. В антиробінзонаді «острівний експеримент» закінчується катастрофою, вибухом насильства або моральною поразкою персонажів. У такий спосіб антиробінзонада ставить під сумнів некритичну віру в силу цивілізаційних чеснот.

Байронічний герой – створений Дж. Г. Байроном літературний тип, який уособлює ідеали та суперечності романтичної доби. Цей сильний, незалежний, гордий і самотній герой протистоїть суспільству з його лицемірною мораллю й несправедливими законами. Він глибоко розчарований у світі, у людях і навіть у самому собі, але водночас здатний на пристрасні почуття, великі вчинки й жертвність. Його життя – це вічний пошук внутрішньої свободи та сенсу існування, що часто закінчується трагедією.

Бароко (від порт. *barroco*, ісп. *barrueco* та фр. *baroque* – «перлина неправильної форми») – назва доби й художньо-літературного напрямку, які характеризуються незвичним, «дивним» поєднанням непоміжуваних елементів: античних і християнських мотивів, реалістичних і фантастичних образів, загадкових метафор і натуралістичних деталей. Таке поєднання, що вражало оригінальністю фантазії та силою емоційного впливу, призводило до значного ускладнення художньої форми й затемнення змісту художнього образу. У мистецтві та літературі бароко порушувалися теми влади долі, нестійкості й ілюзорності світу, швидкоплинності та вразливості життя, розчарування в людських можливостях.

«Буря і натиск» – течія в німецькій літературі доби Просвітництва, яка розвивалася в 1765–1785 рр. здебільшого у творчості молодих авторів й уразила їхній бунт проти «батьківських» догм та норм. Представники «Бурі і натиску» розгорнули жорстку критику репресивних пережитків феодальної системи, на які все ще хибувала тодішня Німеччина. Центральне місце в естетичній програмі руху посідало поняття природного «бурхливого генія», що його втіленням сучасники вважали Й. В. Гете.

Верлібр – форма вірша, позбавлена сталих рим, чіткого розміру та визначеного ритму. Така форма наближена до розмовного стилю й надає поетові більше свободи для передачі власних думок і почуттів.

Висока комедія – драматичний твір комічного характеру, у якому змальовуються анекдотичні ситуації та висміювані людські типи, але гумор та сатира спрямовані на утвердження значущої моральної ідеї. Для високої комедії характерне поєднання комізму й трагізму, а також наявність *фарсових сцен*, тобто комічних епізодів легкого, інколи навіть грубого змісту, які характеризуються перебільшеннями, елементами абсурду та неправдоподібними ситуаціями.

Драма – рід літератури, у якому життя зображено не через авторську оповідь, а через діалоги та вчинки дійових осіб. Драматичні твори призначені для постановки на сцені.

Епос – оповідний рід літератури, в основу якого покладено розповідь про події, людей, їхні вчинки у взаємозв'язку з іншими подіями та різноманітними життєвими явищами.

Інтер'єр (у літературі) – опис внутрішнього приміщення (кімнати, оселі, робочого кабінету тощо) і предметів, які його наповнюють та оточують персонажів твору. За допомогою інтер'єру в художньому тексті створюється певна атмосфера, розкриваються соціальне становище, характер і внутрішній стан героїв, підсилюються смислові акценти твору.

Класицизм (від лат. *classicus* – «взірцевий») – літературно-художній напрям, що взяв за взірць античне мистецтво з притаманними йому уявленнями про прекрасне та принципами наслідування природи, дотримання почуття міри й прагнення до гармонії. Для літератури класицизму характерна висока громадянська тематика, суворе дотримання певних творчих норм і правил, а також відображення життя в ідеальних образах. Саме орієнтація на античну класику дала назву «класицизму», яка, однак, стосується не лише літературно-художнього напрямку, а й доби.

Лірика – рід літератури, у якому відображено думки, настрої, почуття людини, душевний стан автора. Ліричні твори не мають чітко окресленого сюжету, для них характерні віршова форма, велика кількість художніх засобів, високий рівень емоційності.

Ліричний герой – художній образ, через який у ліриці передаються почуття, думки та світосприйняття автора. Це «я» поетичного твору, тобто особа, від імені якої написаний вірш і яка розкриває свій внутрішній світ. Її переживання певною мірою відбивають авторську позицію, але повністю не збігаються з нею, оскільки є частиною художньо-образної оповіді.

Модернізм – загальна назва напрямів і шкіл у літературі та мистецтві кінця XIX – початку XX ст., які вирізняються нереалістичною спрямованістю, тягінням до символічних форм художнього зображення та духом експериментаторства. Провідні теми модерністської літератури – відчуження особистості, її самотність, знеособлення людини тощо. Модернізм у символічних формах опрацьовував відкриття в царині психології та філософії. У модерністських творах нерідко спостерігається руйнування традиційного сюжету, композиції, персонажів, широке використання символіки та фантастики. Водночас модернізм поєднував художні експерименти з традицією.

Ода (від давньогр. – «пісня») – жанр урочистої, піднесеної ліричної поезії, що її зміст становить уславлення видатної особистості або важливої історичної події. Зазвичай оди присвячені важливим історичним, державним або релігійним темам.

Переспів – вірш, написаний за мотивами іншого поетичного твору. Переспів загалом наслідує поетичні елементи оригіналу, але водночас містить чимало відмінностей від нього.

Послання – літературний жанр, який використовується для передачі духовних, моральних або повчальних істин у формі листа. У Біблії послання – письмові звернення апостолів до християнських громад чи окремих осіб. Вони містять настанови щодо віри, поведінки та духовного розвитку.

Постмодернізм (від лат. *post* – «після», буквально «після модернізму») – напрям у літературі та мистецтві другої половини XX ст. Попри надзвичайну популярність цього терміна, сучасна наука ще не виробила його усталеного

ДЕРЖАВНИЙ ГІМН УКРАЇНИ

Музика Михайла Вербицького

Слова Павла Чубинського

Ще не вмерла України і слава, і воля,
Ще нам, браття молодії, усміхнеться доля.
Згинуть наші воріженьки, як роса на сонці.
Запануєм і ми, браття, у своїй сторонці.

Приспів:

Душу й тіло ми положим за нашу свободу,
І покажем, що ми, браття, козацького роду.

Євгенія Волощук, Олена Слободянюк

ЗАРУБІЖНА ЛІТЕРАТУРА

Підручник для 9 класу
закладів загальної середньої освіти

Рекомендовано Міністерством освіти і науки України

Київ
«Генеза»
2026

УДК 821(1-87).09(075.3)
В69

*Рекомендовано Міністерством освіти і науки України
(наказ Міністерства освіти і науки України від 27.01.2026 № 110)*

**Видано за рахунок державних коштів.
Продаж заборонено**

*Відповідає модельній навчальній програмі «Зарубіжна література.
7–9 класи» для закладів загальної середньої освіти
(авт. Є. В. Волощук, О. М. Слободянюк)*

Інтерактивний електронний додаток до підручника
<https://cutt.ly/AtDeveA4>

Інтерактивні методичні матеріали до підручника
<https://faino.school/>

Волощук Є. В.

В69 Зарубіжна література : підруч. для 9-го кл. закл.
заг. серед. освіти / Євгенія Волощук, Олена Слободя-
нюк. – Київ : Генеза, 2026. – 304 с. : іл.

ISBN 978-617-8468-50-7.

УДК 821(1-87).09(075.3)

ISBN 978-617-8468-50-7

© Волощук Є. В., Слободянюк О. М.,
2026
© «Генеза», оригінал-макет, 2026

ПУТІВНИК ДО ПІДРУЧНИКА

– **Літературознавча довідка** – містить визначення літературознавчих понять.

– **Філологічна скарбничка** – розкриває художні особливості літературних творів, пояснює певні літературні явища.

– **Мандрівка часом** – висвітлює зв'язки між літературними сюжетами та історичними подіями, а також розповідає про історію створення і публікації художніх творів.

– **Український мотив** – виявляє зв'язки життя і творчого доробку зарубіжних авторів з Україною та її письменством.

– **У світі мистецтва** – ознайомлює з творами музики, живопису, театру, кіно й мультиплікації, в основу яких покладено сюжети програмових художніх текстів.

– **Літературний навігатор** – містить стислу інформацію про літературні твори, які ви маєте прочитати самостійно, а також запитання і завдання для їх опрацювання.

– **Літературна розминка** – допомагає пригадати матеріал, який ви вивчали в попередніх класах або засвоїли самостійно.

– **Перед читанням** – спрямовує на творче сприйняття художнього тексту.

– **Літературний практикум** – пропонує перевірити на конкретному літературному матеріалі ваше вміння користуватися набутими теоретичними знаннями.

– **Віртуальна скринька** – містить лінки до додаткової цікавої інформації, літературних творів для самостійного опрацювання, аудіо- та відеоматеріалів, творів образотворчого мистецтва, а також онлайн-завдань.

Автори

ВСТУП

ЩО ТАКЕ ІСТОРІЯ ЛІТЕРАТУРИ?

Чим приваблюють сучасних читачів художні твори, написані в попередні епохи?

Чому ми читаємо книги, написані сотні років тому? Тому що література говорить про те, що залишається важливим завжди: про любов і страх, свободу й відповідальність, вибір і втрату. Від найдавніших міфів та епічних поем до сучасних романів і віршів література змінювала форми, але зберігала здатність передавати важливий життєвий досвід і ставити питання, на які не існує простих відповідей. Тому, вивчаючи художні твори, написані в різні епохи, ми вчимося не лише читати тексти, а й краще розуміти наш світ і самих себе.

Водночас художня література – це не просто зібрання текстів, написаних у різні часи, а складна система взаємозв'язків між літературними творами, у якій минуле й сучасність постійно взаємодіють. Адже жоден твір не існує ізольовано: він вступає в діалог з попередниками, переосмислює традиції та звертається до майбутнього. Читаючи книги, створені в інші епохи, ми занурюємося в минуле, в інші історичні контексти з притаманними їм соціальними конфліктами, філософськими ідеями та художніми пошуками. Тому історія літератури – це не лінійний ланцюг фактів, дат, імен і назв, а жива пам'ять людства й розмова епох, у якій кожен текст відповідає своєму часові й водночас сперечається з минулим, продовжуючи традиції або порушуючи їх.

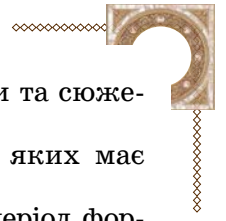

Історія літератури – історичний розвиток літературних творів, а також художніх способів і стилів, що використовуються для їх створення. Історією літератури називають також галузь літературознавства, яка досліджує літературний процес як систему взаємопов'язаних текстів і художніх форм, що виникають у конкретних історичних і культурних умовах і перебувають у постійному діалозі з традицією та сучасністю. У ширшому розумінні літературний процес осмислюється як багатовіковий розвиток світової літератури, що охоплює зміну художніх напрямів, жанрів, стилів і форм, а також взаємодію літератур різних народів та епох.

Історія художньої літератури починається задовго до появи книги або навіть писемності – з перших спроб людини розповісти про себе: у молитві, міфі, пісні чи байці.

У давнину не існували різні види мистецтв, натомість у міфах та ритуалах, які були важливою частиною племінного життя, релігійні елементи поєднувалися з мистецькими – співом, танком, театральною виставою, музикою, малюнком тощо. З розвитком цивілізації виокремилися види мистецтв: архітектура, живопис, скульптура, хореографія, театр, література.

Появі писемної літератури передувала усна народна творчість, що її твори передавалися з покоління в покоління. Саме фольклор став пер-

пою формою художнього слова й заклав основні теми, образи та сюжети, які згодом розвинула література.

Історію літератури умовно поділяють на епохи, кожна з яких має свої теми, ідеали та художні особливості.

Античність дала початок європейській літературі: у цей період формуються уявлення про світ як космос і людину як частку Всесвіту, про численних богів, що керують людським життям, і відважних героїв, спроможних жертвувати собою заради загального блага. *Середньовіччя* утвердило християнську картину світу з притаманними їй духовними пошуками людини. У цей час поруч із християнською літературою розквітла лицарська література, середньовічний героїчний епос та поезія. Саме античність і християнство утворили той фундамент, на якому посталала європейська культура. *Відродження* звернулося до земної людини, її почуттів і розуму, її щоденних потреб та земного щастя. Цій добі європейська культура завдячує ідеалом всебічно розвиненої особистості, що втілювався в численних мистецьких і літературних шедеврах. Духовні відкриття і протиріччя Відродження набули подальшого розвитку в *XVII ст.*, яке становить особливу добу. *XVIII ст.* увійшло до історії культури як доба *Просвітництва*. Вона принесла в літературу віру в безмежні можливості людського розуму й перетворювальну силу ідей та освіти. У *XIX ст.* художня література набула сучасного характеру й розробила широкий спектр художніх засобів для відтворення як тогочасного життя, так і історичних подій. Крім того, були відкриті нові зображення внутрішнього світу людини (поглиблений психологізм). *XX ст.* увійшло до історії літератури як доба світових війн, революцій, тоталітаризму та «холодної війни». Цей історичний і культурний досвід, а також дух художнього експерименту значною мірою вплинули на шляхи розвитку літератури. Власне, *сучасна доба* розпочалася на межі 1980–1990-х років, коли внаслідок падіння Берлінського муру, розпаду СРСР та зникнення табору соціалістичних країн виникла нова карта Європи та сформувалися нові історико-культурні умови для літературного процесу.

Сучасна література позначена впливами глобалізації, масштабних міграційних процесів, розвитку комп'ютерних технологій, інтернету, соціальних мереж і цифрової культури. Нові можливості й виклики для сучасної художньої літератури породжені бурхливим впровадженням штучного інтелекту у всі царини життя.

Ще за давніх часів у художній літературі сформувалися *три основні роди* літератури: *епос*, *лірика* і *драма*.

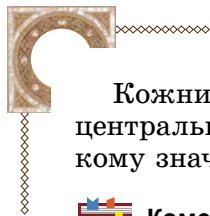
Епос – оповідний рід літератури, в основу якого покладено розповідь про події, людей, їхні вчинки у взаємозв'язку з іншими подіями та різноманітними життєвими явищами.

Лірика – рід літератури, у якому відображено думки, настрої, почуття людини. Ліричні твори не мають чітко окресленого сюжету, для них характерні віршова форма, велика кількість художніх засобів, високий ступінь емоційності.

Драма – рід літератури, у якому життя зображено не через авторську оповідь, а через діалоги та вчинки дійових осіб. Драматичні твори призначені для постановки на сцені.

Важливо пам'ятати, що в літературі останніх століть розвиваються різноманітні змішані форми, які поєднують у собі елементи кількох літературних родів.

Кожний літературний рід має свою систему жанрів. Наприклад, центральними жанрами драматургічного роду є *комедія*, *драма* (у вузькому значенні) та *трагедія*.

Комедія – жанр драматичного (або ширше – літературного) твору, у якому за допомогою гумору, іронії та сатири висміюються людські вади та суспільні недоліки. Через комічні ситуації, дотепні діалоги й перебільшення автор розкриває людські слабкості, помилки та соціальні пороки. На відміну від трагедії, комедія зосереджується на комічному, а фінал має оптимістичний характер. Комедія не лише розважає, а й виховує: сміх допомагає побачити недосконалість світу й самої людини та замислитися над тим, що варто змінити.

Драма – жанр драматичного роду, у якому зображено серйозний життєвий конфлікт, пов'язаний з вибором, відповідальністю та внутрішніми переживаннями людини. На відміну від трагедії, події в драмі зазвичай не призводять до загибелі героя, а на відміну від комедії – не мають комічного характеру. У центрі драматичного твору перебувають характери персонажів та їхні взаємини, що розкриваються через діалоги та дії. Основна увага зосереджується на психологічній напрузі, моральних дилемах і складності людських рішень.

Трагедія – драматичний твір, що в його основу покладено гострий конфлікт між непересічною особистістю та ворожим щодо неї світом (владою, суспільством, моральним законом чи власною долею). Цей конфлікт неминуче приводить героя до катастрофи – загибелі або духовного краху.

Із часом у художній літературі почали формуватися окремі напрями.

Літературний напрям – система естетичних і художніх принципів, що об'єднує письменників певної епохи. Авторі одного напрямку зазвичай близькі за типом художнього мислення, світоглядом і способами зображення життя. Наприклад, для *романтичного напрямку* характерні інтерес до внутрішнього світу особистості, до сильних почуттів і мрій, до протиставлення ідеалу та дійсності, до незвичного, виняткового героя й конфлікту людини із суспільством або долею. Для *реалістичного напрямку*, навпаки, властиве прагнення точно й докладно зображати дійсність, показувати типові характери в типових життєвих обставинах, розкривати зв'язок особистості із соціальним середовищем та аналізувати причини людських учинків.

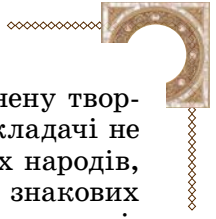

Літературні твори часто набувають нового життя завдяки *перекладам*. Існують різні види художнього перекладу. Звісно, буквально відтворити художній твір іншою мовою практично неможливо. Однак є переклади, що майже повністю відповідають оригіналу.

Переклад, що передбачає зміни й загалом спрямований на розкриття змісту твору без збереження його художньо-стилістичних особливостей, називається *вільним*. Подекуди переклад такою мірою відхиляється від оригіналу, що стає самостійним твором. Так виникають літературні «наслідування» й «переробки», твори, написані за «мотивами» інших текстів тощо. До цього кола належить, зокрема, популярний серед поетів *переспів* – вірш, написаний за мотивами іншого поетичного твору. (Переспів загалом наслідує поетичні елементи оригіналу, але водночас містить чимало відмінностей від нього.)

Отже, жодний художній переклад не можна сприймати як текст, тотожний оригінальному. Хоч яким би майстерним був перекладач, його робота завжди є інтерпретацією – новим прочитанням оригіналу, яке неминуче збагачується власними художніми засобами й баченням, додаючи нові відтінки до авторського задуму.

Українська школа перекладу має багату історію, сповнену творчих пошуків і новаторських підходів. Вітчизняні перекладачі не лише ознайомлювали читачів з культурним надбанням інших народів, а й активно формували літературну традицію України. Серед знакових постатей, які залишили глибокий слід у перекладацькому мистецтві, варто згадати таких майстрів, як М. Зеров, М. Рильський, Г. Кочур, М. Лукаш, Борис Тен (Микола Хомичевський).

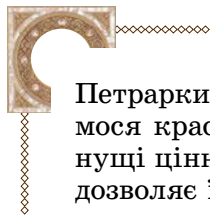
Справжній переклад – це мистецтво, а справжній перекладач – майстер слова, який вкладає у свою працю натхнення, хист, творчу енергію. У всьому світі перекладачам художніх творів належить почесна роль культурних посередників. Саме вони будують мости між різними літературами світу.

Світовий літературний процес становить собою багатоголосий ансамбль національних літератур. Деякий час, надто в XIX ст., увага інтерпретаторів була зосереджена на національних історіях літератур. Однак починаючи з кінця XX ст. дослідників дедалі більше цікавить *транскультурна* історія літератури, зосереджена на письменниках і творах, які перетинають національні мовні та культурні межі й спираються на багатомовний досвід і різні культурні традиції. Утім, «транскультурними» нерідко виявляються також автори, які вважаються класиками національної літератури, – згадаємо О. Кобилянську, яка писала свої твори не лише українською, а й німецькою, або І. Франка, який писав до того ж ще й польською мовою.

Завдяки своїй словесній природі художня література має різнобічний вплив на читача. Вона спроможна збагачувати його не лише певними емоціями, образами або естетичною насолодою, а й безпосередніми роздумами над моральними та філософськими питаннями. У цьому сенсі художня література наближається до філософії. Проте література здатна також впливати на особистість, її моральний вибір та життєвий шлях. Досить нагадати, що два геніальні полководці – Александр Македонський і Наполеон Бонапарт, які очолювали величезні армії та перекроювали карту світу, – черпали натхнення в улюблених книжках. Перший тримав під подушкою сувій з уривком з поеми Гомера «Іліада», а другий не розлучався з романом Йоганна Вольфганга Гете «Страждання юного Вертера». Відчутний вплив художня література може справляти також на суспільство.

Рухаючись із книжкою в руках від епохи до епохи, ми можемо побачити, як змінюються костюми й побут героїв, але ще важливіше – як змінюються людські уявлення про світ, добро, красу, честь, шляхетність та інші життєві цінності. У цьому сенсі художні твори минулого є для нас стежками, що ведуть в історію людської культури. Та водночас у літературних творах минулого закарбовані непроминуці духовні цінності. Давно вже не чути голосів акторів давніх театрів, пишні античні храми перетворилися на руїни, які відвідують допитливі туристи; статуї античних богів зберігаються під дахами музеїв далеко від місць, де їм колись поклонялися. Проте з тією самою силою, що за доби античності, нас сьогодні вражає звучання гомерівської «Іліади». Так само, як читачі минулих століть, ми замислюємося над історією біблійного Йосифа, який простив братів, що жадали його смерті; захоплюємося поезією

Петрарки, що прославляє самовіддану любов до мадонни Лаури; милується красою пейзажів у віршах романтиків. Саме ці та інші непромислові цінності надають художній літературі того високого значення, яке дозволяє її називати надбанням усього людства.

Запитання і завдання до прочитаного

1. Запишіть ключові моменти Вступу у форматі «корнельських нотаток». Назва походить від Корнельського університету в США, де одного разу професор запропонував студентам для ефективного структурування та запам'ятовування тексту поділити сторінку на три частини:

Ключові поняття	Основний зміст	Підсумок
-----------------	----------------	----------

Використайте ці нотатки для переказу змісту Вступу.

2. Дайте визначення понять «епос», «лірика», «драма» як родів літератури, назвіть їхні характерні ознаки. Доповніть відповідь прикладами з прочитаних творів.

3. Назвіть основні епохи історії літератури.

4. Поясніть зміст понять «літературний напрям» і «жанр». Дайте визначення драми, комедії та трагедії.

5. Наведіть приклади різних видів перекладів.

6. Поясніть, чому літературних перекладачів називають культурними посередниками. Яких українських перекладачів творів зарубіжної літератури ви знаєте?

7. Яких письменників називають транскультурними?

8. **Робота в парах.** Прочитайте сонет М. Рильського «Мистецтво перекладу». Чому автор порівнює перекладача з мисливцем? Як М. Рильський ставився до дослівного перекладу? Які якості, на думку М. Рильського, мають бути притаманні перекладачеві?

МИСТЕЦТВО ПЕРЕКЛАДУ

Іде стрілець на незнайомий луг.
Чи птиця ж є? Чи день сьогодні вдалий?
Чи влучно він стрілятиме? Промчали
Чирки, як вихор, – і зайнявся дух.
Так книга свій являє виднокруг,
І в ті рядки, що на папері стали,
Ти маєш влучити, мисливцю вдалий,
І кривим людям принести, як друг.
Не вбити, ні! Для всяких аналогій
Межа буває: треба, щоб слова
З багатих не зробилися убогі,
Щоб залишилась думка в них жива
І щоб душі поетової вияв
На нас, як рідний, з чужини повіяв.

М. Рильський

9. **Творча лабораторія.** Невеличкий вірш Й. В. Ґете «Нічна пісня мандрівника» визнано шедевром світової поезії. Тож не дивно, що його перекладено багатьма мовами, зокрема й українською. Скористайтеся посиланням <https://cutt.ly/EtnL2aPy> або QR-кодом і прочитайте вірш у наведених перекладах. Чим відрізняються відтворені в перекладах картини спокою (тиші)? Яка із цих картин видається вам «тихішою»? Чому?

ЧАСТИНА ПЕРША

БІБЛІЯ – ДУХОВНА СКАРБНИЦЯ ЛЮДСТВА

У цій частині ви дізнаєтеся:

- як юний пастух Давид переміг страшного велетня Голіата;
- чому цар Соломон уславився як наймудріший і найсправедливіший правитель давнини;
- про що розповідав Давид Богові у своїх псалмах;
- чому «Пісня над піснями» вважається одним з найпіднесених творів про любов;
- чого навчав Христос у Нагірній проповіді та багато інших цікавих речей.

РОЗДІЛ 1

ДАВИД – ЦАР, ВОЇН І СПІВЕЦЬ

Розгляньте колаж. Упізнайте в ньому відомі вам біблійні образи та сюжети. Пригадайте, яку роль вони відіграли в біблійній історії.

Після того як Бог через Мойсея вивів давніх євреїв з єгипетського рабства, багато чого в їхньому житті змінилося. Упродовж сорокарічних блукань у пустелі вони уклали завіт з Богом, отримали Десять біблійних Заповідей та багато інших правил, за якими мали жити як народ, що довірив своє життя Богові. За цей час виросло покоління вільних людей, готових дати відсіч усім, хто зазіхав на їхню свободу, й будувати власну державу. Досягнувши Обіцяної землі, вони справді збудували на ній своє царство.

В XI ст. до н. е. Ізраїльське царство стало однією з наймогутніших держав давнього світу. У той час його очолював цар Саул. Спочатку він проявив себе як гідний правитель, що слідував Божим заповідям, здобував перемоги над ворогами й був шанований народом. Однак згодом Саул відступився від Мойсеевого закону й порада пророка Самуїла, який доносив до нього Божу волю. Через те його було покарано, а на його трон згодом сів Давид. Саме правління царя Давида та його сина, царя Соломона, позначило золоту добу Ізраїльського царства, яка припала на XI–X ст. до н. е.

Біблійна традиція змальовує Давида улюбленцем Бога та єврейського народу. За юних років він був простим пастухом – пас батькових овець. Однак за волею Господа пророк Самуїл помазав юнака на царство, пообіцявши Божу допомогу в його майбутніх справах.

Рембрандт. Давид та Йонатан. 1642 р.

Цар Давид грає на арфі. Мініатюра XIII ст.

Деякий час Давид служив при дворі царя Саула зброєносцем і музикою. Цар Саул любив Давида та цінував його музичний талант: Давидова гра на гуслях заспокоювала його під час нападів важкої туги. Згодом Давид уславився також як автор численних псалмів.

Гучну славу Давидові приніс його героїчний двобій з могутнім філістимлянським¹ велетнем Голіят, який вселяв великий страх у своїх ворогів. Голіят кинув виклик ізраїльтянам, запропонувавши виставити проти нього одного воїна, битва з яким мала визначити долю обох народів. Жоден з ізраїльтян не наважився вийти на цей двобій. І лише юний Давид зважився битися з велетнем – оскільки покладався не на власні сили, а на допомогу Бога.

Царські обладунки здалися йому надто важкими, тож він виступив проти Голіята без шолома й броні – лише з пращею та каменями. Влучним ударом Давид поціливі Голіята в чоло, потім узяв його власний меч і відтяв йому голову. Філістимляни в жаху кинулися навтьоки, а Ізраїль здобув перемогу. Відтоді з ім'ям Давида поєднували уявлення про військову мужність і Боже заступництво.

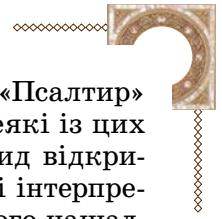
Після цієї та інших перемог над ворогами Ізраїлю слава Давида стрімко зростала. Цар Саул заздрив йому й непокоївся через те, що Давид міг забрати в нього владу. І хоча Давид багато разів доводив йому свою вірність і відданість, Саул жорстоко його переслідував і раз у раз намагався його вбити. Лише після того як Саул після розгрому його війська філістимлянами й загибелі власних синів наклав на себе руки, аби уникнути полону, Давид зайняв його трон.

Давид зміцнив державу, успішно провів війни проти сусідніх народів і розширив її кордони. У 1010 р. до н. е. він зробив Єрусалим столицею, значно розбудувавши місто й надавши йому статусу політичного та релігійного центру, а також перенісши туди Ковчег Завіту. Давид прагнув мудро й справедливо правити країною, захищаючи її від ворогів і зміцнюючи своїми *псалмами* віру співвітчизників у Бога.

Псалом – поетичний релігійний твір у формі молитви або піснеспіву, звернений до Бога. Псалми передають найрізноманітніші переживання: від вдячності й радості до скорботи й душевної боротьби. Назва походить від грецького *psalmos* – «пісня для виконання зі струнним акомпанементом».

¹ *Філістимляни* – давній народ, що мешкав у Ханаані, згадувався в Біблії як супротивник ізраїльтян.

Псалми Давида було зібрано в одну книгу, яка називається «Псалтир» або «Книга Псалмів». До збірки увійшов 151 псалом, проте деякі із цих текстів приписуються іншим авторам. У своїх псалмах Давид відкривав серце перед Богом і просив Божої допомоги. Християнські інтерпретатори знаходять у деяких псалмах пророцтва Давида щодо його нащадка – Ісуса Христа. Так тлумачать, наприклад, ці рядки з 15 псалма:

Бо Ти не опустиш моєї душі до шеолу¹,
Не попустиш Своему святому побачити тління!
Дорогу життя Ти покажеш мені...

Псалми Давида є важливою книгою як для юдейської, так і для християнської традиції. В образі царя Давида поєднуються воїнська доблесть, відданість Богові, політична мудрість, духовна глибина й здатність до щирого покаяння.

Книга псалмів набула широкого резонансу в українській культурі. Псалтир зберігся в численних давніх рукописах, що мають велику історичну та культурну цінність. Одним з найвизначніших є Київський Псалтир, створений 1397 р. в Києві. Цей пергаментний кодекс великого формату містить псалми Давида, а також хвалебні пісні та молитви, запозичені з інших біблійних книг. Його унікальність підкреслюють 302 мініатюри, виконані в неовізантійському стилі, що робить його визначною пам'яткою середньовічного українського книжного мистецтва.

Київський Псалтир.
1397 р.

Українські поети часто зверталися до біблійних псалмів, осмислюючи їх у своїй творчості та адаптуючи для української культури. Г. Сковорода, філософ і поет XVIII ст., використовував мотиви псалмів у своєму «Саду божественних пісень». У його поезії звучали ідеї духовного оновлення, смирення перед Божою волею та пошуку внутрішньої гармонії. Шедевром шевченківської лірики став його цикл «Давидові псалми» (1845), який відбив широкий розмах почуттів і розмислів людини, що шукає шлях до Бога. ➡

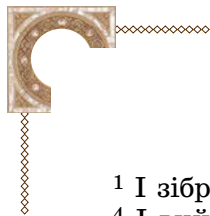
Перевірте себе

1. Що вам відомо про юні роки Давида? Якими талантами він був наділений?
2. Які випробування довелося пережити Давиду через ревності царя Саула? Як він реагував на переслідування? Які моральні якості Давида розкрилися в цій ситуації?
3. Що таке Псалтир? Дайте визначення поняття «псалом». Про що розповідається в псалмах?
4. На чому ґрунтується слава Давида як ідеального царя?

Пригадайте, що таке гіпербола. Які приклади гіперболи можна знайти в сцені битви Давида з Голіафом? Як використання гіперболи підсилює значення перемоги Давида над велетнем?

¹ Шеол – біблійне поняття, яке означає місце перебування померлих.

ДАВИД І ГОЛІЯТ

Перша книга Самуїлова, глава 17

¹ І зібрали філістимляни свої війська на війну. <...>

⁴ І вийшов із філістимських таборів однорець, ім'я йому Голіят із Гату. Високий був, шість ліктів¹ і п'ядь².

⁵ А на голові його мідяний шолом, і він одягнений був у панцера з луски; а вага того панцера п'ять тисяч шеклів міді.

⁶ А на ногах його мідяні наголінники, а за плечима його мідяний спис.

⁷ А держак списа його як ткацький вал, а вістря списа його шістсот шеклів³ заліза. А перед ним ходив щитоноша.

⁸ І став він, і кликнув до Ізраїлевих полків, та й сказав до них: Чого ви вийшли ставати до бою? Чи ж я не філістимлянин, а ви не раби Саулові? Оберіть собі кого, і нехай він зійде до мене.

⁹ Якщо він зможе воювати зо мною, і вб'є мене, то ми станемо вам за рабів. А якщо я переможу його, і вб'ю його, то ви станете нам за рабів, і будете служити нам.

¹⁰ І сказав філістимлянин: Я цього дня зневажив Ізраїлеві полки. Дайте мені чоловіка, і будемо битися вдвох.

¹¹ І чув Саул та весь Ізраїль ці слова філістимлянина, і вони перестрашилися та сильно налякалися. <...>

²⁴ А всі ізраїльтяни, коли бачили того чоловіка, то втікали перед ним та дуже лякалися.

Г. ван Гонтгорст. Цар Давид грає на арфі.
1622 р.

²⁵ І говорив ізраїльтянин: Чи бачите ви цього чоловіка, що виходить? А виходить він, щоб зневажати Ізраїля. І буде, того чоловіка, що вб'є його, збагатить його цар великим багатством, і дочку свою віддасть йому, а дім його батька зробить вільним в Ізраїлі.

³² І сказав Давид до Саула: Хай не лякається нічиє серце через нього. Раб твій піде, і буде битися з отим філістимлянином.

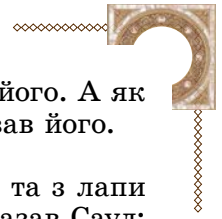
³³ І сказав Саул до Давида: Ти не можеш піти на того філістимлянина битися з ним, бо ти малий, а він вояк від своєї молодости.

³⁴ І сказав Давид до Саула: Твій раб був пастухом свого батька при отарі, і приходив лев, а також ведмідь, та й тягнув штуку дрібної худоби зо стада,

¹ Лі́коть – стародавня одиниця вимірювання довжини, яка приблизно відповідала відстані від ліктьового суглоба до кінця витягнутого середнього пальця руки, дорівнювала приблизно 44,4 см.

² П'я́дь – стародавня одиниця довжини, що становила приблизно 17,78 см і визначалася як відстань між кінцями розтягнутих великого та вказівного пальців.

³ Ше́кель – давня близькосхідна міра ваги, яка залежно від регіону коливалася, але загалом становила близько 11,4 г.

³⁵ а я виходив за ним, і побивав його, і виривав те з пащі його. А як він ставав на мене, то я хапав його за його гриву, та й побивав його.

³⁶ І лева, і ведмедя побивав твій раб. <...>

³⁷ І сказав Давид: Господь, що врятував мене з лапи лева та з лапи ведмедя, Він урятує мене з руки цього філістимлянина. І сказав Саул: Іди, і нехай Господь буде з тобою!

³⁸ І зодягнув Саул Давида в свою одіж, і дав мідяного шолома на його голову, і надів на нього панцера.

³⁹ І прип'яв Давид меча його на одіж свою, та й силкувався йти, бо він не зряк був до того. І сказав Давид до Саула: Не можу в цьому ходити, бо я не звик! І поскидав Давид їх із себе.

⁴⁰ І взяв він кия¹ свого в свою руку, і вибрав собі п'ять вигладжених камінців із потоку, і поклав їх у пастушу торбу, яку мав, та в торбину, а його праща² у руці його. І він пішов до філістимлянина.

⁴¹ А філістимлянин підходив усе ближче до Давида, і чоловік ніс щита перед ним.

⁴² І подивився філістимлянин, та й побачив Давида, і злегковажив його, бо той був ще хлопець, рум'яний юнак стрункої постави.

⁴³ І сказав філістимлянин до Давида: Чи я пес, що ти вийшов на мене з києм? І філістимлянин прокляв Давида своїми богами.

⁴⁴ І сказав філістимлянин до Давида: Ходи ж до мене, а я твоє тіло віддам птаству небесному та звірині польовій.

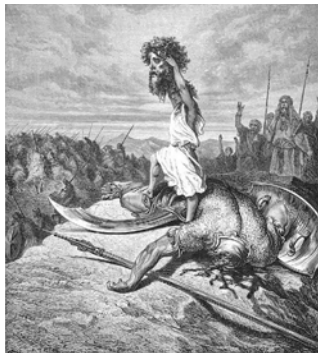
⁴⁵ І сказав Давид до філістимлянина: Ти йдеш на мене з мечем і списом та ратищем, а я йду на тебе в Ім'я Господа Саваота, Бога військ Ізраїлевих, які ти зневажив. <...>

⁴⁶ І пізнає вся громада те, що Господь спасає не мечем та списом, бо це війна Господа, і Він віддасть вас у нашу руку. <...>

⁴⁷ І простяг Давид руку свою до торби, і взяв звідти каменя, та й кинув із пращі, і вдарив філістимлянина в чоло його. І той камінь втявся йому в чоло, і він упав на обличчя своє на землю.

Караваджо. Давид, який перемагає Голіята. 1600 р.

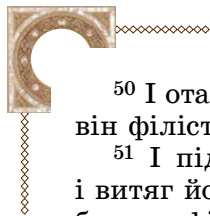
Г. Доре. Давид вбиває Голіята. 1866 р.

Гверчіно. Цар Давид. Бл. 1651 р.

¹ *Кий* – палиця або дубина, використовується як зброя або для підтримки під час ходьби.

² *Праща* – проста металевна зброя з ременем і кишенею для снаряда, яку розкручували над головою і різко відпускали, запускаючи камінь чи кулю на високій швидкості.

⁵⁰ І отак переміг Давид філістимлянина пращею та каменем, і вдарив він філістимлянина, та й убив його, а меча не було в Давидовій руці.

⁵¹ І підбіг Давид, і став на філістимлянина, і вихопив його меча, і витяг його з його піхви, та й убив його, відтяв ним йому голову! І побачили філістимляни, що помер їх силач, і стали втікати!

⁵² А люди Ізраїлеві та Юдині схопилися, і зняли крик, та й погнали філістимлян <...>

Переклад І. Огієнка

Запитання і завдання до прочитаного

1. Перейшовши за посиланням <https://forms.gle/fteM1S19kdkPjbTT8> або QR-кодом і виконавши онлайн-тести, перевірте, як ви запам'ятали героїв і події поеми біблійної оповіді про Давида.

2. Випишіть з опису битви словосполучення з дієсловами, за допомогою яких у перекладі передано гостроту подій, що відбувалися. Наприклад: *кинув із праці, вихопив меча...* Використовуючи виписані опорні вислови, перекажіть опис битви Давида та Голіята.

3. Чому ізраїльтяни не хотіли битися з Голіятим? А чим було зумовлене рішення Давида вступити у двобій з грізним філістимлянином?

4. Що допомогло Давиду перемогти ворога? Які моральні й воїнські якості він виявив у цій історії?

5. **Філологічний майстер-клас.** Зверніться до фразеологічного словника української мови й поясніть походження і сенс висловів: *Давид проти Голіята, праця Давида, перемогти Голіята, Голіят упав, стояти перед Голіятим*. У яких життєвих ситуаціях ви могли б ними скористатися?

Читаючи псалми, зверніть увагу на почуття, якими вони пронизані.

ПСАЛМИ ДАВИДА

Псалом 8

Господи, Владико наш, яке то величне на цілій землі Твоє Ймення, Слава Твоя понад небесами!

З уст дітей й немовлят учинив Ти хвалу ради Своїх ворогів,
Щоб знищити противника й месника.

Коли бачу Твої небеса, діло пальців Твоїх, Місяця й зорі, що Ти встановив, то що є людина, що Ти пам'ятаєш про неї,

І син людський, про якого Ти згадуєш?

А однак учинив Ти його мало меншим від Бога,

І славою й величчю Ти коронуєш його!

Учинив Ти його володарем творива рук Своїх, все під ноги йому вмістив:

худобу дрібну та биків, їх усіх, а також степових звірів диких,
птаство небесне та риби морські, і все, що морськими дорогами ходить!

Господи, Боже наш, яке то величне на цілій землі Твоє Ймення!

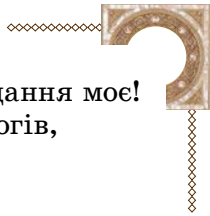
Переклад І. Огієнка

Псалом 15

Хорони мене, Боже, я бо до Тебе вдаюся!

Я сказав Господові: Ти Бог мій, добро моє тільки в Тобі!

До святих, які на землі, що шляхетні вони, до них все жадання моє!
Нехай множаться смутки для тих, хто набув собі інших богів,
Я не буду приносити їм ливної жертви із крові,
І їхніх імен не носитиму в устах своїх!
Господь – то частина спадку мого та чаші моєї,
Ти долю мою підпираєш!
Частки припали для мене в хороших місцях,
І гарна для мене спадщина моя!
Благословляю я Господа, що радить мені,
Навіть ночами навчають мене мої нирки.
Уявляю я Господа перед собою постійно,
Бо Він по правиці моїй, й я не буду захитаний!
Через те моє серце радіє та дух веселиться,
І тіло моє спочиває безпечно!
Бо Ти не опустиш моєї душі до шеолу,
Не попустиш Своему святому побачити тління!
Дорогу життя Ти покажеш мені:
Радість велика з Тобою,
Завжди блаженство в правиці Твоїй!

Переклад І. Огієнка

Запитання і завдання до прочитаного

1. Визначте тему й настрій 8 псалма.
2. Знайдіть у 8 псалмі рядки, у яких уславлюється Бог.
3. Як змальовано в цьому псалмі світ, людину та її місце у світі? Обґрунтуйте відповідь цитатами.
4. Як у 15 псалмі розкривається сила віри автора псалма в Бога?
5. Як ця віра впливає на його сприйняття власного життя?
6. Які ідеї псалмів 8 і 15 можна, на вашу думку, застосувати до духовного життя сучасної людини?

Образ царя Давида привертав увагу багатьох живописців, поетів, скульпторів, режисерів.

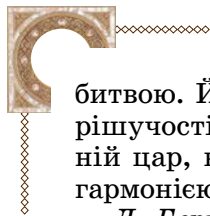
- Розгляньте зображення творів мистецтва (с. 10–13). Які мотиви та образи, пов'язані з життям Давида, на них змальовані? Висловіть власне ставлення до цих мистецьких творів.

Бронзовий Давид *Донателло* (1386–1466) зображений у пастушому капелюсі та з мечем у руці. Він спокійно стоїть над переможеним Голіатом, і вираз його обличчя передає тихе торжество перемоги. Витонченість ліній і пластична м'якість форм створюють образ юнака, у якому поєднуються сила та ніжність.

Андреа дель Верроккйо (1435–1488) представив Давида як енергійного юнака, сповненого сили та впевненості. Його статура струнка, а тіло напружене, що підкреслює готовність до дії. Коротке волосся та зосереджений погляд додають образу рішучості. Легкий одяг не приховує динамічності фігури, а лише підкреслює її живий рух.

Мікеланджело (1475–1564) створив величний образ Давида, який уособлює ідеал людської краси та сили. Ця монументальна статуя, заввишки 5,17 м, зображує героя в момент напруженого очікування перед

битвою. Його м'язи випромінюють силу, а серйозний погляд сповнений рішучості й зосередженості. Це не просто юнак, а зрілий воїн і майбутній цар, величний і впевнений. Скульптура захоплює досконалістю, гармонією та динамікою.

Л. Берніні (1598–1680) зобразив Давида в момент вирішального руху – метання каменя. Кожен м'яз його тіла напружений, обличчя сповнене пристрасної боротьби.

Донателло.
Давид.
Бл. 1440 р.

А. Верроккйо.
Давид. Бл. 1473 –
1475 рр.

Мікеланджело.
Давид.
1501–1504 рр.

Л. Берніні.
Давид.
1623–1624 рр.

1. Порівняйте скульптурні зображення Давида, виконані різними майстрами. Яке з них вам подобається найбільше? Чому?
2. Як риси характеру Давида відтворені в цих скульптурах?
3. Які елементи скульптурних зображень підкреслюють перемогу юнака над велетнем?

Скориставшись посиланням <https://cutt.ly/vrE40ymS> або QR-кодом, перегляньте уривок з американського історичного драматичного серіалу «Дім Давида» (2025), створеного Amazon Prime Video.

1. Визначте відмінності між літературним епізодом боротьби Давида з Голіафом та його екранізацією. Яким постає в цьому епізоді Давид на екрані?
2. На що спрямовані декорації та музичний супровід у серіалі?

РОЗДІЛ 2

ЦАР СОЛОМОН: ІДЕАЛЬНИЙ ПРАВИТЕЛЬ, СПРАВЕДЛИВИЙ СУДДЯ, МУДРИЙ ПОЕТ

Яким ви уявляєте ідеал мудрого правителя? Наведіть приклади з усної народної творчості, літератури, історії або сучасності.

Після царя Давида, що його бурхливе правління було позначене війнами та внутрішніми потрясіннями, на ізраїльський престол зійшов його син Соломон. Зміна поколінь на царському троні означала зміну епох: замість меча – судове слово, замість походів – будівництво, за-

мість боротьби за виживання – пошук стабільного життя та гармонії. За часів Соломона держава досягла вершини своєї могутності, а сам Соломон став символом одного з наймудріших і найсправедливіших царів земної історії.

Примітно, що ім'я «Соломон» у давньоєврейській мові пов'язане зі словом *shalom* – «мир», «спокій» і тому традиційно тлумачиться як «мирний», «той, хто несе мир». Соломон був сином Давида та його коханої дружини Вірсавії. Вихованням Соломона опікувався пророк Натан. Він піклувався про те, аби виховати майбутнього царя як вірного Богу й народу правителя, який дбав би про мир і процвітання держави.

На початку царювання Соломон звернувся до Бога з проханням дарувати йому не багатство чи славу, а «мудре серце», здатне розрізняти добро і зло та розумно й справедливо правити країною. За цей вибір Бог дарував йому мудрість, а до того – ще й славу, багатство та довге життя.

Як розумний правитель Соломон поділив Ізраїльське царство на двадцять адміністративних округів і тим самим покращив управління державою. Він створив сильне військо і зміцнив країну містами-гарнізонами, що мали захищати ізраїльський народ від ворогів. Крім того, Соломон налагодив успішну торгівлю, яка сприяла стрімкому економічному розвитку Ізраїльського царства. За часів Соломона воно стало однією з найзаможніших держав.

Зрештою, Соломон уславився будівництвом двох споруд – Єрусалимського храму й царського палацу, що увійшли до числа найвеличніших шедеврів давньої архітектури. Єрусалимський храм будувався сім років і був освячений урочистим перенесенням до нього Ковчега Завіту, щедрими жертвоприношеннями та піднесеною молитвою царя. Палац Соломона зводився тринадцять років і вражав сучасників небаченою розкішшю.

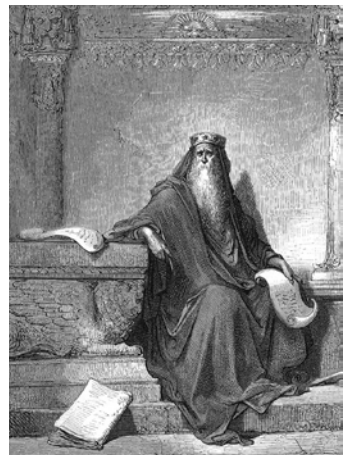
Слава про царя Соломона розповсюдилася за межі його царства. З далеких країн приходили до Єрусалима мандрівники, щоб подивитися на царя та послухати його мудрі поради.

Цар Соломон помер на 40-му році правління. Після його смерті країну охопило повстання, що розкололо її на два царства – Юдейське та Ізраїльське. Так закінчилася золота доба правління Давида та Соломона.

За переказами, цар Соломон носив перстень, на якому був викарбуваний напис «Усе минає». Цей напис нагадував цареві про швидкоплинність радості й горя. У моменти тріумфу Соломон дивився на цей рядок, аби не потрапити в полон гордошів, а в часи випробувань –

Ілюстрація М. Шагала.
Соломон. 1956 р.

Г. Доре. Соломон. 1866 р.

С. Соломон. Цар Соломон.
1870-ті рр.

аби не впасти у відчай. Так цей напис допомагав йому зберігати мудрість і внутрішній спокій.

Бог наділив Соломона глибоким знанням людської природи, здатністю бачити потаємні сторони душі й зчитувати зі слів, поглядів або жестів приховані думки людей, мов відкриту книгу. Найвідомішим утіленням мудрості ізраїльського царя стали так звані **суди Соломона**.

Так, одного разу Соломон мусив вирішувати, хто з двох братів є «найгіднішим сином», якому батько заповів своє майно. Кожен вважав, що саме він має стати спадкоємцем. Тоді цар Соломон оголосив: найгіднішим сином є той, хто може без вагань вистрілити в труп свого батька й у такий спосіб довести свою безжальність і майстерність. Старший зробив точний постріл, натомість молодший відмовився виконати наказ, бо серце не дозволило йому зневажити пам'ять батька. Соломон наказав віддати спадок молодшому сину, оскільки він зберіг повагу до батька, совість і людяність, а холонокровного стрільця забрати на службу в царське військо. Від Соломонових судів походить крилатий вислів «соломонове рішення». Воно означає мудре, влучне, справедливе й гуманне розв'язання складної ситуації.

Цар Давид залишив нащадкам псалми – емоційні та образні молитви людини, що уславлює Бога й просить про допомогу. Цар Соломон залишив приповідки – своєрідні спостереження мудреця, який прагнув осягнути закони життя і людської душі. Книга **«Приповідки Соломона»** становить собою збірник поетично-повчальних і філософських висловів щодо людських чеснот та вад – розуму й глупоти, працьовитості та лінощів, справедливості та підступності тощо. Примітно, що мудрість постає в них як цілком практичне вміння будувати гармонійні стосунки з Богом та людьми й жити за моральними й розумними правилами. Завдяки влучним образам та яскравій мові «Приповідки Соломона» зберігають свою духовну та естетичну цінність для читачів різних епох і культур.

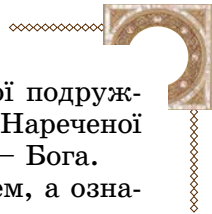
Особливе місце в біблійній спадщині, пов'язаній з ім'ям Соломона, посідає **«Пісня над піснями»**. Хоча питання авторства й часу написання цієї книги викликало чимало суперечок, і в юдейській, і в християнській традиції вона приписується саме царю Соломону. Назва «Пісня над піснями», за біблійною традицією, увиразнює найвищу досконалість твору.

Книга «Пісня над піснями» складається з восьми невеликих розділів і розповідає про взаємини Нареченого й Нареченої. Вони оспівують красу одне одного, свою любов і відданість. Завдяки їхнім піднесеним поетичним голосам книга набуває звучання гімну кохання, сильнішому за смерть.

Тлумачення цього твору є надзвичайно різноманітними. Проте в цьому розмаїтті можна виокремити два основних напрями. У межах пер-

шого збірка прочитується як поетичне уславлення піднесеної подружньої любові, освяченої Богом. У контексті другого – в образі Нареченої символічно зображено обраний народ, а в образі Нареченого – Бога.

Цікаво, що ім'я Нареченої – Суламїт – не є власним іменем, а означає жительку міста Сунем, у якому, як вважалося в давнину, мешкали найвродливіші жінки.

«Пісня над піснями» є одним з найпоетичніших текстів любові у світовій культурі. Вона утверджує любов як одну з найвищих духовних цінностей.

Перевірте себе

1. Чим характеризувався правління Соломона?
2. Чому Соломона називають ідеальним правителем?
3. Чому суд Соломона став одним з найвідоміших символів справедливості? Аргументуйте свою відповідь. Що означає вислів «соломонове рішення»?
4. Дайте стислу характеристику «Приповідкам» Соломона.
5. Про що йдеться в «Пісні над піснями» Соломона? Поясніть назву твору.

Читаючи біблійну оповідь, зверніть увагу на те, як проявляє себе цар Соломон у сцені суду.

З ТРЕТЬОЇ КНИГИ ЦАРІВ. СУД СОЛОМОНА

¹⁶ І прийшли до царя дві жінки блудниці, та й стали перед обличчям його.

¹⁷ І сказала одна жінка: «Прошу, пане мій, – я та ця жінка сидимо в одному домі. І породила я при ній у цьому домі.

¹⁸ І сталося третього дня по породі моїм, і породила теж оця жінка. А ми були разом, нікого чужого в домі з нами не було, тільки двоє нас було в домі.

¹⁹ А вночі помер син цієї жінки, бо вона налягла на нього.

²⁰ І встала вона серед ночі, і взяла мого сина від мене, – а невільниця твоя спала, – і поклала його при своєму лоні, а свого померлого сина поклала при лоні моїм.

²¹ І встала я рано, щоб погодувати сина свого, аж ось – помер він! І придивилася я до нього рано, а ото – не був це син мій, що я породила»...

²² А інша жінка відказала: «Ні, то мій син – живий, а твій син – мертвий!» А та говорила: «Ні, то твій син – мертвий, а мій син – живий!» І так сперечались вони перед царем.

²³ І сказав цар: «Ця говорить: Це мій син живий, а син твій – мертвий, а та говорить: Ні, то син твій – мертвий, а мій син – живий».

²⁴ І сказав цар: «Подайте мені меча!» І принесли меча перед цареве обличчя.

²⁵ І сказав цар: «Розітніть це живе дитя на двоя, і дайте половину одній, а половину другій!»

А. Мантенья. Суд Соломона. 1500 р.

Н. Пуссен. Суд Соломона.
1649 р.

Суд Соломона. Фреска.
Фрауенберг. Штирія

²⁶ І сказала до царя жінка, що син її – той живий, бо запалилася любов її до сина свого, – і сказала вона: «Прошу, пане мій, дайте їй немовлятко живим, а забити – не забивайте його!» А та каже: «Хай не буде ні мені, ні тобі, – розтинайте!»

²⁷ А цар відповів та й сказав: «Дайте їй це живе немовлятко, а вбивати – не вбивайте його. Вона його мати!»

²⁸ І почув увесь Єрусалим про той суд, що цар розсудив, і стали бо-
ятися царя, бо бачили, що в ньому Божа мудрість, щоб чинити суд.

Переклад І. Огієнка

Літературний практикум

1. Як поведився цар Соломон під час суду? Які риси його характеру виявилися в цій сцені?

2. На чому ґрунтувалося Соломонове рішення в цій сцені?

3. Як емоційна реакція справжньої матері засвідчила істину?

4. Які моральні цінності утверджує історія цього суду?

5. **Філологічний майстер-клас.** Зверніться до фразеологічного словника української мови й поясніть походження і сенс висловів: *соломонове рішення; суд Соломона; соломонава мудрість; розсудити, як Соломон; мати голову Соломона, і Соломон не допоможе*. У яких життєвих ситуаціях ви могли б ними скористатися?

Читаючи подані нижче уривки, визначте яскраві деталі, виразні образи та влучні вислови, які звертають на себе увагу.

З ТРЕТЬОЇ КНИГИ ЦАРІВ. БУДІВНИЦТВО ЄРУСАЛИМСЬКОГО ХРАМУ

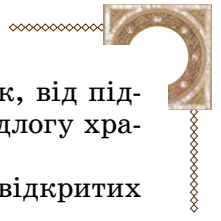
(Уривки)

² А той храм, що цар Соломон збудував для Господа, – шістдесят ліктів довжина його, а двадцять – ширина його, а тридцять ліктів – вишина його. <...>

⁷ А храм, коли був будований, будувався з викінченого каменя з каменоломні, а молотки та сокира, всяке залізне знаряддя не було чути в храмі, коли його будували.

⁸ Вхід до середньої бічної кімнати був з правого боку храму, а крученими сходами входили до середньої, а з середньої – до третьої.

⁹ І збудував він той храм та й покінчив його. І покритив він храм дошками та брусами кедрових дерев. <...>

¹⁵ І побудував він стіни храму зсередини з кедрових дощок, від підлоги храму аж до стін стропу покрив усередині деревом, а підлогу храму покрив кипарисовими дошками. <...>

¹⁸ А на кедрині всередині храму була різьба огірків та відкритих квітів. Усе – кедрина, камінь був невидний.

¹⁹ А найсвятіше він приготував усередині храму, щоб дати туди ковчега Господнього заповіту. <...>

²¹ І Соломон покрив той храм зсередини щирим золотом, а перед найсвятішим перетягнув золотими ланцюгами, та покрив його золотом.

²² І весь храм він покрив золотом аж до кінця всього храму і всього жертівника, що при найсвятішому, покрив золотом.

²³ І зробив у найсвятішому двох херувимів¹ з оливкового дерева, – десять ліктів вишина його. <...>

²⁷ І дав він тих херувимів усередині внутрішнього храму. І херувими простягали свої крила, і торкалося крило одного однієї стіни, а крило другого херувима торкалося другої стіни. А їхні внутрішні крила дотикалися крило до крила.

²⁸ І він покрив херувимів золотом.

²⁹ А всі стіни храму навколо приоздобив ритими різьбами херувимів і пальм та розкритих квітів, зсередини та від зовнішньої частини.

³⁰ А підлогу храму він покрив золотом для внутрішньої та для зовнішньої частини. <...>

³⁸ І він будував його сім років.

Переклад І. Огієнка

З ПРИПОВІДОК СОЛОМОНА

(Уривки)

Лінивство веде до злиднів

⁶ Іди до мурашки, лінюху, поглянь на дороги її – й помудрій:

⁷ нема в неї володаря, ані урядника, ані правителя;

⁸ вона заготовлює літом свій хліб, збирає в жнива свою їжу.

⁹ Аж доки, лінюху, ти будеш вилежуватись, коли ти зо сну свого встанеш?

¹⁰ Ще трохи поспати, подрімати ще трохи, руки трохи зложити, щоб полежати, –

¹¹ і прийде, немов волоцюга, твоя незаможність, і злидні твої, як озброєний муж!

Батькова заповідь – сторож життя твого

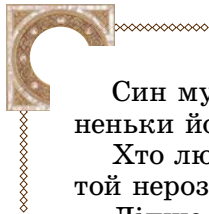
²⁰ Стережи, сину мій, заповідь батька свого, і не відкидай науки матері своєї!

²¹ Прив'яжи їх на серці своєму назавжди, повісь їх на шії своїй!

²² Вона буде провадити тебе у ході, стерегтиме тебе, коли будеш лежати, а пробудишся – мовити буде до тебе!

¹ *Херувім* – крилата небесна істота, що згадується в Біблії як один з найвищих ангельських чинів; охоронець Едемського саду та символ Божої присутності в храмі Соломона.

Син мудрий – потіха для батька, а син нерозумний – то смуток для неньки його.

Хто любить навчання, той любить пізнання, а хто докір ненавидить, той нерозумний.

Ліпше простий, але роботящий на себе, від того, хто поважним себе видає, та хліба позбавлений.

Хто оброблює землю свою, той хлібом насичується, хто ж за марницею гониться, той позбавлений розуму.

Хто уста свої стереже, той душу свою береже, а хто губи свої розпускає, – на того погибіль.

Тільки сварка пихою зчиняється, а мудрість із тими, хто радиться.

Багатство, заскоро здобуте, – поменшується, хто ж збирає помалу – примножує.

Наука премудрого – криниця життя, щоб віддалитися від пасток смерті.

Хто з мудрими ходить, той мудрим стає, а хто товаришує з безумним, той лиха набуде.

Переклад І. Огієнка

ПІСНЯ НАД ПІСНЯМИ

(Уривок)

Краса молодії

¹ «Яка ти прекрасна, моя ти подруженько, яка ти хороша! Твої оченятка, немов ті голубки, глядять з-за серпанку твого! Твої коси – немов стадо кіз, що хвилями сходять з гори Гілеадської!

² Твої зубки – немов та отара овець пообстриганих, що з купелю виїшли, що котять близнята, і між ними немає неплідної.

³ Твої губки – немов кармазинова нитка, твої устонька красні, мов частина гранатного яблука – скроня твоя за серпанком твоїм!

⁴ Твоя шия – немов та Давидова башта, на зброю збудована: тисяча щитів повішена в ній, усе щити лицарів!

⁵ Два перса твої – мов ті двоє близнят молодих у газелі, що випасуються між лілеями.

⁶ Поки день прохолоду навіє, а тіні втечуть, піду я собі на ту миррину гору й на пагірок ладану».

⁷ «Уся ти прекрасна, моя ти подруженько, і плями нема на тобі!

⁸ Зо мною з Лівану, моя наречена, зо мною з Лівану ти підеш! Сполегнеш з вершини Амани, з вершини Сеніру й Гермону¹, з леговища левів, з леопардових гір.

⁹ Забрала ти серце мені, моя сестро, моя наречена, забрала ти серце мені самим очком своїм, разочком однеючим наміста свого!

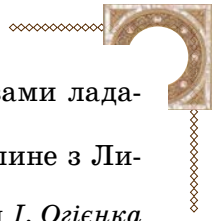
¹⁰ Яке любе кохання твоє, о сестрице моя, наречена! Скільки ліпша любов твоя за вино, а запашність олив твоїх – за всі пахощі!»

¹¹ Уста твої крапають мед щільниковий, моя наречена, мед і молоко – під твоїм язичком, а пахоощ одежі твоєї – як ліванські ті пахощі!»

¹² «Замкнений садок – то сестриця моя, наречена моя – замкнений садок, джерело запечатане.

¹³ Лоно твоє – сад гранатових яблук з плодом досконалим, кипри із нардами,

¹ *Амана, Сенір, Гермón* – назви гір.

¹⁴ нард і шафран, пахуча тростина й кориця з усіма деревами лада-
ну, мирра й алое зо всіма найзапахнішими пахощами,
¹⁵ ти джерело садкове, криниця живої води¹, та тієї, що плине з Ли-
вану!»

Переклад І. Огієнка

Запитання і завдання до прочитаного

1. Скориставшись посиланням <https://forms.gle/nkFGWs58fd1MQWUr6> або QR-кодом, виконайте онлайн-тести з теми.
2. **Робота в групах.** Як описується в Біблії будова Єрусалимського храму? Як підкреслюється його велич і краса?
3. Чому Соломон покрив храм золотом і що це означало для вірян?
4. Які моральні вади засуджуються в прочитаних вами уривках із Соломонових приповідок? А які цінності стверджуються?
5. Поясніть зміст твердження про батьківську науку. Чому вона є «сторожем життя»?
6. **Робота в парах.** Дослідіть зв'язок між приповідками Соломона та українськими народними прислів'ями й приказками, знайдіть спільні мотиви.
7. **Робота в групах.** Порівняйте: **А)** приповідку Соломона про мурашку з байкою Езопа; **Б)** приповідку Соломона про батькову заповідь із притчею про блудного сина; **В)** приповідку Соломона про доброту з притчею про милосердного самарянина.
8. **Творча лабораторія. Візуальний колаж** – це композиція, що поєднує текст, зображення, символи та графічні елементи для вираження певної ідеї або теми. Він може бути цифровим (створеним за допомогою графічних редакторів) або фізичним (зібраним з вірзів, фотографій, малюнків). Створіть **візуальний колаж**, у якому представте кілька приповідок Соломона в графічному оформленні. Оберіть приповідки, які стверджують важливі життєві цінності (мудрість, працьовитість, справедливість тощо), та розмістіть їх у вигляді красивих написів на відповідних символічних зображеннях.
9. Схарактеризуйте почуття закоханого в прочитаному уривку з «Пісні над піснями». Обґрунтуйте відповідь цитатами.
10. Які природні образи використовуються в «Пісні над піснями» для змалювання жіночої краси? Чому автор обирає саме ці порівняння?
11. Яку роль відіграють кольори та аромати в описі коханої в цьому творі?
12. Занотуйте в зошит приповідки Соломона з прочитаного уривка, які вас найбільше зацікавили. Обґрунтуйте свій вибір.

М. де Вос. Цар Соломон на троні.
Пісня над піснями. 1590 р.

Рафаель. Суд Соломона.
1518–1519 рр.

¹ *Жива вода* – частий вислів у біблійній мові: джерельна, текуча вода.

Найвідоміші українські переклади біблійної «Пісні над піснями» створені І. Огієнком та І. Хоменком. Прагнучи максимально точно передати зміст оригіналу, І. Огієнко зберігав архаїчні мовні конструкції та урочистий тон. Його переклад звучить велично й наближено до церковнослов'янської традиції. І. Хоменко зробив акцент на літературній гармонійності та плавності тексту. Його версія «Пісні над піснями» зрозуміліша й доступніша. Попри різні підходи, обидва переклади бережно відтворюють красу й багатозначність біблійної поезії.

Перейшовши за посиланням <https://cutt.ly/FrE4yS87> або QR-кодом, ознайомтеся з перекладом уривка з «Пісні над піснями» І. Хоменка. За поданим алгоритмом порівняйте його з перекладом І. Огієнка.

Соломонові суди знайшли широке відображення в живописі. Так, на картині А. Мантеньї (1431–1506) персонажі вирізняються скульптурною рельєфністю, а композиція нагадує античні барельєфи (с. 19).

На полотні Рафаеля Санті (1483–1520) Соломон жестом зупиняє вбивство немовляти, тимчасом як довкола нього відбувається суперечка. Картина ставить виразний акцент на протиставленні живого й мертвого немовляти та на різних почуттях двох матерів (с. 23).

Н. Пуссен (1594–1665) створює класичну сцену, підкреслюючи величний спокій Соломона й драматичні пози тих, хто його оточує. Картина вирізняється балансом кольорів і композиції, що надає сцені монументальності (с. 20).

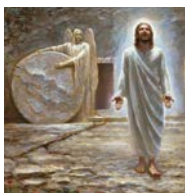
1. Розгляньте зображення суду Соломона (с. 19–23). Яке з них ви обрали б за ілюстрацію до зображуваного суду? Чому?
2. Які емоції змальовують автори картин? Аргументуйте свою відповідь.
3. Які кольори використовують художники для підсилення драматизму зображуваних сцен?

РОЗДІЛ 3

ЛЮБОВ, ЯКА НІКОЛИ НЕ ПЕРЕСТАЄ: ЗАПОВІДІ ХРИСТІЯНСЬКОГО ЖИТТЯ

Розгляньте стрічку часу. Визначте на ній відомі вам біблійні новозавітні сюжети. Назвіть зображені події. Відтворіть правильний хронологічний порядок цих сцен.

Слава про чудеса, які творив Ісус Христос під час Свого земного служіння, стрімко ширилася країною. З усіх її куточків до Христа та Його учнів стікалися люди, які шукали зцілення або хотіли побачити й почути Сина Божого. Деякі з них полишали свої родини й домівки, аби слідувати за Вчителем.

Здебільшого Христос пояснював Своє Вчення на прикладах здійснюваних чудес або переповіданих притч. Однак в Євангелії відображений особливий епізод, у якому Ісус звернувся до Своїх слухачів з безпосередньою проповіддю. У ній Він за допомогою виразних прикладів пояснив, як люди мають жити, як вони мають будувати стосунки з Богом і між собою, аби здобути щастя на землі й спасіння душі після смерті. Ця знаменита проповідь, що окреслила найважливіші принципи християнського життя, отримала назву *Нагірної*, оскільки була виголошена Христом на пагорбі («на горі»), розташованому біля міста Капернаум у Галилеї.

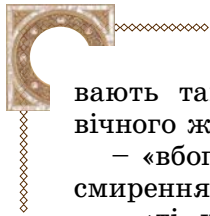
Марфо-Маріїнський православний жіночий монастир на горі Грабарці (Східна Польща)

Нагірна проповідь Ісуса Христа в Євангелії від Матвія вибудована як смислова паралель до біблійної події, коли пророк Мойсей зійшов з гори Синай зі скрижалями Закону. В обох випадках гора постає місцем, де людині відкривається Божя воля. Однак якщо Мойсей отримує Закон від Бога й передає його народові у вигляді «скрижалей», то Христос як Син Божий у Нагірній проповіді Сам формулює закони та розкриває їхній глибинний зміст. При цьому Він не заперечує й не відмінює старозавітні заповіді, а поглиблює й оновлює їх, спрямовуючи увагу із зовнішнього виконання правил на серце людини. Так, якщо старозавітна заповідь «не вбий» забороняла фізичне позбавлення життя, то Христос розширює її до заборони таких почуттів, як гнів, ненависть або образи, адже саме вони спричиняють і виправдовують убивство. Цим руйнівним почуттям у Нагірній проповіді протиставляються примирення, прощення, милосердя, співчуття і любов до ближнього.

Як свого роду «нові скрижалі» можна тлумачити так звані Блаженства, з яких починається Нагірна проповідь. Слово «блаженство» походить від слова «благо» й означає найвище щастя, яке досягається лише тоді, коли людина живе в єдності з Богом. На відміну від звичайної радості, яка швидко минає, «блаженство» – це непроминуца й непохитна радість: вона не залежить від зовнішніх обставин, не зводиться на життєве благополуччя і не зникає за скрутних обставин. Згідно з Нагірною проповіддю, якщо людина живе з любов'ю до Бога й ближнього в серці, вона може відчувати таку радість уже в земному житті, а у вічності ця радість ще більш зростає.

Людей, які досягають цього щастя, Ісус Христос називає «блаженними». Примітно, що із цього слова починається кожна з дев'яти заповідей, які Він дав людям у Нагірній проповіді. Тому ці настанови назива-

вають також Заповідями Блаженств та духовними сходінками до вічного життя. Згідно з Нагірною проповіддю блаженства досягають:

- «вбогі духом», тобто ті, хто не пишаться собою, а мають глибоке смирення й знаходять єдине багатство в єдності з Богом;

- «ті, що плачуть» над своїми гріхами й звертаються у своїх стражданнях до Бога, і Він їх утішає й дарує їм радість;

- «лагідні», адже вони приборкують гнів і не відповідають злом за зло;

- «голодні й спрагли правди», тобто ті, хто шукають Божого слова й Божої істини, а не власної вигоди;

- «милосердні», тобто ті, хто співчують, підтримують ближнього, який потребує допомоги, й прощають того, хто вчинив їм зло;

- «чисті серцем», тобто ті, хто не мають лукавства й ненависті;

- «миротворці», тобто ті, що примирюють людей і тим самим зменшують ненависть і ворожнечу на землі;

- «вигнані за правду», тобто ті, хто попри утиски й переслідування мужньо зберігають вірність Богові й Божому слову;

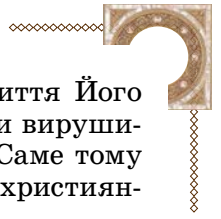
- ті, кого ганьблять і женуть за Христа і хто готовий платити за вірність Йому високу ціну.

Наприкінці Заповідей Блаженств Христос закликає радіти й веселитися: адже виконання цих заповідей вже за земного життя сповнює людину радістю, миром і відчуттям Божої присутності.

У Нагірній проповіді Христос пояснює важливі закони християнського життя, які знаменують докорінний духовний поворот у розвитку людства. Ось один з таких законів: «Любіть ворогів своїх, благословляйте тих, хто вас проклинає, творіть добро тим, хто ненавидить вас, і моліться за тих, хто вас переслідує, щоб вам бути синами Отця вашого, що на небі, що наказує сходити сонцю Своему над злими й над добрими, і дощ посилає на праведних і на неправедних. Коли бо ви любите тих, хто вас любить, то яку нагороду ви маєте?». Тут формулюється одна з найскладніших і найрадикальніших вимог християнського життя: любити не лише ближніх, а й ворогів. Саме любов до ворогів, духовна здатність їх благословляти й за них молитися, згідно з Нагірною проповіддю, уподібнюють людину до Бога, Який однаково дарує Свою благодать і добрим, і злим.

У межах Нагірної проповіді Христос дав Своїм послідовникам молитву «Отче наш...». Ця, на перший погляд, стисла молитва обіймає собою весь сенс християнського життя. У ній християнин звертається до Бога як до Отця і молиться не лише за себе, а за всю спільноту вірян. Це молитва про те, аби Боже ім'я прославлялося в житті кожного, аби Царство Боже й Божа воля утверджувалися в серцях людей і у світі; аби Бог подавав людям все необхідне для духовного й фізичного життя, прощав людські провини й боронив від спокус і зла. Водночас у цій молитві християнин визнає свої провини й просить у Бога за них прощення, зобов'язується прощати інших і славить Бога, визнаючи, що Богові належать Царство, сила і слава навіки.

Відтак у молитві «Отче наш», як і в усій Нагірній проповіді, утверджується образ людини Царства Божого, яка живе з Богом і за законом любові.

Ісусові діяння, проповіді та притчі докорінно змінили життя Його учнів – дванадцяти апостолів. Після воскресіння Христа вони вирушили проповідувати Його вчення і будувати Христову Церкву. Саме тому виникла потреба в їхніх посланнях, тобто листах до різних християнських громад.

Послання – літературний жанр, який використовується для передачі духовних, моральних або повчальних істин у формі листа. У Біблії послання – це письмові звернення апостолів до християнських громад чи окремих осіб. Вони містять настанови щодо віри, поведінки та духовного розвитку.

Особливий внесок у розповсюдження і підтримку християнського вчення зробив своїми посланнями апостол Павло. Один з найосвіченіших і найталановитіших діячів раннього християнства, апостол Павло глибоко знав як єврейську релігійну традицію, так і античну культуру, а тому вмів говорити зрозуміло й переконливо як з юдеями, так і з язичниками. У своїх посланнях до християнських громад у Коринті, Римі, Ефесі та інших містах він підтримував, навчав, відповідав на болючі питання, застерігав від помилок, зміцнював віру, а врешті-решт, пояснював, як Христове вчення має втілюватися в повсякденному житті й стосунках між людьми. У центр християнського життя Павло ставив Христову заповідь любові, яка «усе зносить, вірить у все, сподівається всього, усе терпить» і яка ніколи «не перестає».

Рембрант. Апостол Павло. 1657 р.

Перевірте себе

1. Чому Нагірна проповідь так називається? Чому вона присвячена?
2. Як Нагірна проповідь співвідноситься із заповідями, які разом із скрижалями отримав біблійний пророк Мойсей?
3. Що таке Заповіді Блаженств? Як слово «блаженство» витлумачується в християнській традиції? Хто такі «блаженні» в Нагірній проповіді?
4. Що, крім Заповідей Блаженств, міститься в Нагірній проповіді?
5. Про що писав апостол Павло у своїх посланнях? Завдяки чому його послання мали великий вплив на поширення раннього християнства?

Визначте духовні цінності, які утверджуються в поданих нижче уривках.

З НОВОГО ЗАПОВІТУ. НАГІРНА ПРОПОВІДЬ

(Уривки)

Заповіді Блаженств Від Матвія 5:1-13

¹ І, побачивши натовп, Він вийшов на гору. А як сів, підійшли Його учні до Нього.

² І, відкривши уста Свої, Він навчати їх став, промовляючи:

³ Блаженні вбогі духом, бо їхнє Царство Небесне.

⁴ Блаженні засмучені, бо вони будуть утішені.

Г. Ольрік. Нагірна проповідь.
Фрагмент. Церква Святого Мат-
вія. Копенгаген. Данія

⁵ Блаженні лагідні, бо землю впад-
кують вони.

⁶ Блаженні голодні та спрагнені
правди, бо вони нагодовані будуть.

⁷ Блаженні милостиві, бо помилу-
вані вони будуть.

⁸ Блаженні чисті серцем, бо вони
будуть бачити Бога.

⁹ Блаженні миротворці, бо вони си-
нами Божими стануть.

¹⁰ Блаженні вигнані за правду, бо
їхнє Царство Небесне.

¹¹ Блаженні ви, як ганьбити та гна-
ти вас будуть, і будуть облудно на вас

наговорювати всяке слово лихе ради Мене.

¹² Радійте та веселіться, нагорода бо ваша велика на небесах! Бо так
гнали й пророків, що були перед вами.

¹³ Ви сіль землі. Коли сіль ізвітріє, то чим насолити їй? Не придасться
вона вже нінащо, хіба щоб надвір була висипана та потоптана людьми.

Про прощення ворогів

Від Матвія 5:39-48

⁴⁴ А Я вам кажу: Любіть ворогів своїх, благословляйте тих, хто вас
проклинає, творіть добро тим, хто ненавидить вас, і моліться за тих,
хто вас переслідує,

⁴⁵ щоб вам бути синами Отця вашого, що на небі, що наказує сходи-
ти сонцю Своему над злими й над добрими, і дощ посилає на праведних
і на неправедних.

⁴⁶ Коли бо ви любите тих, хто вас любить, то яку нагороду ви маєте?
Хіба не те саме й митники роблять?

⁴⁷ І коли ви вітаєте тільки братів своїх, то що ж особливого робите?
Чи й погани не чинять отак?

⁴⁸ Отож, будьте досконалі, як досконалий Отець ваш Небесний!

Молитва «Отче наш»

Від Матвія 6:6-13

⁶ А ти, коли молишся, увійди до своєї комірчини, зачини свої двері,
і помолися Отцеві своєму, що в таїні; а Отець твій, що бачить таємне,
віддасть тобі явно.

⁷ А як молитесь, не проказуйте зайвого, як ті погани, бо думають,
ніби вони будуть вислухані за своє велемовство.

⁸ Отож, не вподобляйтеся їм, бо знає Отець ваш, чого потребуєте, ще
раніше за ваше прохання!

⁹ Ви ж моліться отак: Отче наш, що еси на небесах! Нехай святиться
Ім'я Твоє,

¹⁰ нехай прийде Царство Твоє, нехай буде воля Твоя, як на небі, так
і на землі.

¹¹ Хліба нашого насущного дай нам сьогодні.

¹² І прости нам довги наші, як і ми прощаємо винуватцям нашим.

¹³ І не введи нас у випробовування, але визволи нас від лукавого. Бо
Твоє є царство, і сила, і слава навіки.

Заклик не судити інших Від Матвія 7:1-5

- ¹ Не судить, щоб і вас не судили;
- ² бо яким судом судити будете, таким же осудять і вас, і якою мірою будете міряти, такою відміряють вам.
- ³ І чого в оці брата свого ти заскалку бачиш, колоди ж у власному оці не чуєш?
- ⁴ Або як ти скажеш до брата свого: Давай вийму я заскалку з ока твого, коли он колода у власному оці?
- ⁵ Лицеміре, вийми перше колоду із власного ока, а потім побачиш, як вийняти заскалку з ока брата твого.

ПЕРШЕ ПОСЛАННЯ АПОСТОЛА ПАВЛА ДО КОРИНТЯН

Розділ 1 (про любов) 1 до Коринтян 13

¹ Коли я говорю мовами людськими й ангольськими, та любови не маю, то став я як мідь та дзвінка або бубон гудячий!

² І коли маю дара пророкувати, і знаю всі таємниці й усе знання, і коли маю всю віру, щоб навіть гори переставляти, та любови не маю, то я ніщо!

³ І коли я роздам усі маєтки свої, і коли я віддам своє тіло на спалення, та любови не маю, то пожитку не матиму жадного!

⁴ Любов довготерпить, любов милосердствує, не заздрить, любов не величається, не надимається,

⁵ не поводитьсь нечемно, не шукає тільки свого, не рветься до гніву, не думає лихого,

⁶ не радіє з неправди, але тішиться правдою,

⁷ усе зносить, вірить у все, сподівається всього, усе терпить!

⁸ Ніколи любов не перестає! Хоч пророцтва й існують, та припиняються, хоч мови існують, замовкнуть, хоч існує знання, та скасується.

⁹ Бо ми знаємо частинно, і пророкуємо частинно;

¹⁰ коли ж досконале настане, тоді зупиниться те, що частинне.

¹¹ Коли я дитиною був, то я говорив, як дитина, як дитина я думав, розумів, як дитина. Коли ж мужем я став, то відкинув дитяче.

¹² Отож, тепер бачимо ми ніби у дзеркалі, у загадці, але потім обличчям в обличчя; тепер розумію частинно, а потім пізнаю, як і пізнаний я.

¹³ А тепер залишаються віра, надія, любов, оці три. А найбільша між ними любов!

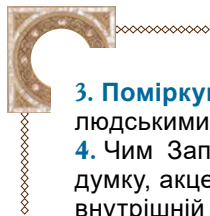
Ю. Ш. фон Каролсфельд.
Віра, Надія, Любов

Переклад І. Огієнка

Запитання і завдання до прочитаного

1. Скориставшись посиланням <https://forms.gle/acaHM78RqY1fX3Mf8> або QR-кодом, виконайте онлайн-тести з теми.
2. Спираючись на матеріал розділу, поясніть зміст Заповідей Блаженств.

3. Поміркуймо! Чому Заповіді Блаженств не збігаються із загальноприйнятими людськими критеріями життєвого успіху?

4. Чим Заповіді Блаженств відрізняються від Десяти Заповідей? Чому, на вашу думку, акцент у Нагірній проповіді зміщується із зовнішнього дотримання закону на внутрішній стан людини?

5. Який зміст має заклик любити ворогів, благословляти тих, хто проклинає? Як цей заклик змінює традиційне уявлення про справедливість?

6. Як ви розумієте зміст заповіді не судити інших? Чим, на вашу думку, вона обґрунтована?

7. Подискутуймо! Які із заповідей Нагірної проповіді ви вважаєте найважливішими? А найважчими для виконання? Чому?

8. Про що йдеться в молитві «Отче наш...»?

9. Робота в парах. Знайдіть у Посланні апостола Павла визначення любові, які: **А)** вам особливо сподобалися; **Б)** викликали у вас запитання. Обговоріть їх.

10. Подискутуймо! Чи погоджуєтеся ви з тим, що любов є вищою за віру і надію, як пише Павло? Аргументуйте свою точку зору.

Нагірна проповідь уже багато століть належить до улюблених мотивів живопису.

Одну з найвідоміших картин на сюжет Нагірної проповіді створив данський художник *К. Блох* (1834–1890). Головний акцент митець поставив на постаті Христа, який водночас вивищується над слухачами й промовляє до них з близької відстані. Образ Ісуса випромінює спокій, мудрість і духовну силу, а піднесена догори рука візуально з'єднує земний світ з небесним і вказує шлях до духовного самовдосконалення.

Французький художник *Дж. Тіссо* (1836–1902) представив Нагірну проповідь як майже епічну картину. Постать Христа, загорнутого в біле вбрання, ніби парить над слухачами. Обличчя Христа, як і Його слухачів, приховані від глядачів. Епічний масштаб події передається завдяки пейзажу, який охоплює небо, гори, озеро й безкінечну дорогу.

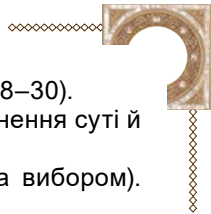
Кожен з митців по-своєму інтерпретував Нагірну проповідь, але всі вони прагнули передати її головний заклик до любові, милосердя та духовного перетворення.

*К. Блох. Нагірна проповідь
Ісуса Христа. 1877 р.*

*Дж. Тіссо. Нагірна проповідь.
Бл. 1886–1894 рр.*

1. Розгляньте репродукції картин, що зображують Нагірну проповідь (с. 28–30).
2. Як художники використовують колір, світло та композицію для увиразнення суті й значення цієї події?
3. Складіть розгорнуту характеристику однієї з репродукцій картин (за вибором). Доповніть цю характеристику цитатами з Нагірної проповіді.

ТВОРЧО ПОВТОРЮЄМО Й УЗАГАЛЬНЮЄМО ПРОЧИТАНЕ

1. Що нового для себе ви відкрили в частині підручника, присвяченій Біблії? Оберіть сюжети, образи, теми або цитати з прочитаних біблійних уривків для дискусії на тему «Духовні скарби Біблії і сучасний світ».
2. Чим уславився цар Давид? Які риси правителя втілені в його образі?
3. Якими звершеннями ознаменувалося царювання Соломона?
4. Дайте стислу характеристику жанрів псалмів і послань; обґрунтуйте відповідь цитатами.
5. **Поміркуймо!** Дослідіть мотив любові в прочитаних псалмах, уривках з «Пісні над піснями», «Нагірної проповіді» та послання апостола Павла. Наведіть приклади такої любові з літературних творів, історії або реального життя.
6. Поясніть значення Дев'яти Блаженств для сьогодення. Обґрунтуйте свою відповідь відомими вам прикладами з життя.
7. Які духовні цінності стверджуються в Нагірній проповіді Ісуса Христа?
8. **Творчий проєкт.** Дослідіть утілення образів Давида та Соломона у творчості живописців і скульпторів різних часів і народів. Створіть віртуальний музей, у якому представте репродукції відомих творів мистецтва на зазначену тему. За попередньо складеним планом проведіть віртуальну екскурсію музеєм.

ЧАСТИНА ДРУГА

ВІД АНТИЧНОСТІ ДО ВІДРОДЖЕННЯ

У цій частині ви дізнаєтеся:

- чому боги прогнівалися на шляхетний учинок Прометея;
- як у Давній Греції складали вірші про кохання;
- чим прославився давньоримський Еней;
- як кохання Трістана та Ізольди кинуло виклик законам і долі;
- хто така знаменита Лаура Петрарки;
- чому шекспірівські Ромео і Джульєтта загинули і багато інших цікавих речей.

РОЗДІЛ 1

ВЕЛИЧНИЙ ХРАМ АНТИЧНОЇ ЛІТЕРАТУРИ

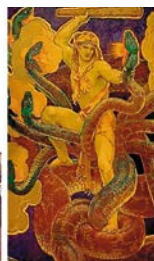

Розгляньте колаж. Назвіть зображених героїв давньогрецьких міфів і літератури. Який вплив мала міфологія на розвиток античної літератури та культури?

Важко уявити, якою була б сучасна західна цивілізація, якби її витоки не сягали величного світу античності. Слово «античний» у перекладі з латини означає «стародавній», проте вживають його тільки щодо двох культур минулого – давньогрецької та давньоримської. Саме ці культури великою мірою визначили обличчя Європи.

Історія античного світу охоплює тринадцять століть – від виникнення перших давньогрецьких держав (VIII ст. до н. е.) до падіння Західної Римської імперії та завоювання Риму варварськими племенами (V ст. н. е.). За цей час на його території було створено одну з найрозвинутіших цивілізацій давнини, що уславилася великими здобутками в галузі державотворення, юриспруденції, військової справи, науки, мистецтва, літератури. Золотими літерами в пам'яті людства закарбовані імена видатних творців античної культури – філософів, математиків, істориків, художників, поетів. Протягом багатьох століть праці античних учених служили авторитетними джерелами знань, а пам'ятки античної архітектури, скульптури й літератури – взірцями для наслідування.

До неперевершених шедеврів світового пластичного мистецтва належать, зокрема, такі скульптурні роботи, як «Ніка Самофракійська», що

Невідомий автор.
Ніка Самофракійська

Мирон.
Дискобол

Невідомий автор.
Венера Милоська

з дивовижною експресією передає стрімкий політ богині перемоги; «Венера Милоська», що уособлює досконалу гармонію фізичної та духовної жіночої краси; або Пергамський вівтар Зевса – грандіозна монументальна споруда, що зображує запеклу боротьбу олімпійських богів і титанів. Найкращі твори античної літератури – «Іліада» та «Одіссея» Гомера, «Енеїда» Вергілія, «Метаморфози» Овідія, трагедії Есхіла, Софокла й Евріпіда, любовна лірика Сапфо й Анакреонта – збагатили золотий фонд світової літературної класики, а герої давньогрецьких трагедій і нині живуть на світовій сцені.

Художня культура античності має свої особливості. *По-перше*, головним об'єктом зображення в давньогрецькому й давньоримському мистецтві є матеріальний світ. Античні митці зосереджені на відтворенні краси людського тіла, земних потреб людини, форм і ліній предметів, що її оточують, зовнішнього боку подій. Звідси – притаманний античному мистецтву культ тіла, підвищений інтерес до пластичного зображення, докладність описів.

По-друге, мистецтво й філософія античності спрямовані на споглядання Всесвіту та законів буття. Античні митці прагнули закарбувати строгу й спокійну гармонію, для них характерне тяжіння до монументального стилю.

По-третє, підґрунтя античної культури утворювала міфологія. Давньогрецькі храми, скульптури, вазопис, літературні тексти або театральні вистави в різних художніх формах відтворювали зміст міфів, а давньогрецькі митці мислили міфологічними образами. Ця особливість була притаманна також давнім римлянам: перейменували грецьких богів, вони зробили їх персонажами своїх поем, скульптурних, зокрема барельєфних, зображень тощо. Водночас античне мистецтво засвоїло характерний для античної міфології принцип олюднення богів, тобто наділення їх людськими якостями, пристрастями й слабкостями. ➡

До визначних здобутків Еллади¹ належить найбільший в античному світі науково-культурний центр Мусейон, створений в Александрії за часів правління Птолемея. Його назва, що дала життя сучасному слову

¹ *Еллада* – назва Давньої Греції.

Комп'ютерна реконструкція
Музейону Александрії

«музей», у перекладі означає «храм муз» (музи в Давній Греції вважалися покровительками наук і мистецтв). Александрійський Мусейон і справді мав вигляд «храму» для інтелектуалів: просторі лекційні зали, трапезна, дворики для прогулянок і розкішна бібліотека – чимале зібрання стародавніх, часто рідкісних або навіть унікальних рукописів. Для роботи в Мусейоні Птолемей запросив талановитих учених, серед яких були фахів-

ці, що обробляли, коментували й тлумачили тексти. Вони були попередниками сучасних філологів.

До речі, слово «філологія» (від гр. – «любов до слова») теж винайшли давні греки. Згодом воно стало загальною назвою наук про слово – літературознавства й лінгвістики. Щоправда, елліни розуміли філологію як любов до вчених занять загалом, зокрема й до тих, які не мали нічого спільного з літературою. Однак були в Давній Греції і власне філологічні (у сучасному розумінні) дослідження. Автором одного з літературознавчих трактатів, що отримав назву «Поетика»¹, був видатний учений Арістотель. У цьому творі вперше було зроблено спробу осмислити закони літературної творчості й розробити літературознавчу термінологію. Важливим відкриттям «Поетики» стало вчення про літературні роди й жанри, на яке спирається сучасна наука.

Г. А. Шпангенберг. Школа
Арістотеля. 1880 р.

Європейці успадкували від давніх греків і римлян наукову та мистецтвознавчу термінологію, основні роди й жанри літератури, архітектурні стилі, засади театрального мистецтва, принципи зображення людини в живописі та скульптурі. Утім, найважливішим є те, що європейська традиція перейняла створений античністю ідеал людини, заснований на гармонійному поєднанні розвитку її фізичних і духовних

сил, рівновазі між її внутрішньою свободою та законами буття, між її індивідуальною волею і громадським обов'язком. На ґрунті античних уявлень про те, що «людина є мірою всіх речей», згодом сформувався гуманізм, який став ключовим поняттям європейської культури.

Найдавнішими пам'ятками грецького епосу, що дійшли до нас у повному вигляді, є поеми «Іліада» та «Одіссея». Вони виникли не пізніше VIII ст. до н. е., а були записані через два століття. Автором обох творів греки вважали Гомера, якого шанували як найвеличнішого генія поезії, хоча достовірних відомостей про нього немає, і «гомерівське питання» вже кілька століть лишається нерозв'язаним.

¹ *Поетика* – наука про систему засобів художньої виразності в літературних творах.

Перша поема, «Іліада», присвячена подіям останнього, десятого року Троянської війни, що спалахнула в XIII ст. до н. е. між греками та троянцями. У назві поеми використано другу назву Трої – Іліон. У ній зображено картини воєнного життя, битви та подвиги героїв Еллади. Друга ж поема, «Одіссея», розповідає про багаторічне повернення героя Троянської війни Одіссея додому, під час якого він переживає багато захопливих і небезпечних пригод.

Тривалий час побутувала думка, що сюжети «Іліади» та «Одіссеї» є вигадкою. Однак відкриття археологів показали, що вони мали під собою реальну історичну основу – Троянську війну – а також відображали особливості побуту та устрою життя того часу.

В обох поемах поряд з людьми зображено надприродних істот – богів, німф, циклопів, сирен тощо – та утверджується один і той самий ідеал героя – людини, позбавленої егоїстичних рис, завжди й у всьому пов'язаної з життям інших людей та суспільною справою. Обидві поеми вражають уяву широтою зображення, багатством образів, майстерністю художньої деталі, композиційною стрункністю, чіткістю та ритмічністю, що нагадує геометричний орнамент на давньогрецьких вазах. Обидві поеми написані в епічному стилі, який надає їм рис монументальних пам'яток минулого. Але якщо в центрі «Іліади» знаходиться світ героїки, то на передньому плані «Одіссеї» ми бачимо світ пригод. У своїй сукупності ці поеми відображають дві найважливіші грані поетичного духу Еллади – героїчну та фантазійну. «Іліада» й «Одіссея» є літературним джерелом, з якого європейська культура упродовж століть черпає образи та сюжети.

У процесі історичного розвитку на території Давньої Греції виникли поліси (міста-держави). Це вплинуло, зокрема, на самоусвідомлення еллінів: якщо раніше людина відчувала себе частиною громади, то тепер вона почала розвиватися як особистість. На такому тлі в давньогрецькій літературі з'явилися лірика, звернена до внутрішнього світу особистості, та драма, сфокусована на конфліктах особистості зі світом.

Протягом багатьох століть елліни називали лірикою не вірші, а пісні, що виконували під музику. Такий «родовід», звісно, позначився і на поезії, яка згодом виокремилася з пісні: давньогрецькі вірші не так розповідають, як «співають» про людську душу.

Україна здавна пов'язана з античною культурою та міфологією. Греки відкрили для себе північні узбережжя Чорного моря в VII ст. до н. е. й заснували на цих землях міста-держави, руїни яких збереглися до сьогодні. Найрозвиненішими були Ольвія («Щаслива», на Бузькому лимані), Пантікапей («Рибний шлях», на території сучасної Керчі), Херсонес («Півострів», у межах сучасного Севастополя),

*Одісей і сирени.
Давньогрецька ваза.
VII–IV ст. до н. е.*

Скіфська пектораль

Античний театр у Херсонесі

пектораль IV ст. до н. е. Існує думка, що пектораль була виготовлена за замовленням скіфів давніми греками.

В Україні збереглися залишки античних театрів, які були частиною грецьких колоній у Північному Причорномор'ї. Античний театр у Херсонесі – видатна архітектурна пам'ятка, що зводилася ще в III ст. до н. е. й проіснувала до I ст. н. е., і сьогодні залишається містком між минулим і сучасністю.

Перевірте себе

1. Окресліть хронологічні й географічні межі античності.
2. Що є характерним для античного мистецтва?
3. Які факти свідчать про високий рівень розвитку античної культури? Наведіть приклади найвідоміших творів мистецтва античності.
4. Який внесок у розвиток філології зробив Арістотель своїм трактатом «Поетика»?
5. Як Україна пов'язана з античною культурою?
6. **Робота в парах.** Знайдіть три приклади на підтвердження того, що антична культура мала значний вплив на європейську культуру.

РОЗДІЛ 2

БАТЬКО АНТИЧНОЇ ТРАГЕДІЇ

Розглянувши хмаринку слів, схарактеризуйте драму як рід літератури. Чим вона відрізняється від епосу та лірики?

Епоха, за якої зародився античний театр, збіглася з періодом потужного суспільно-культурного піднесення Давньої Греції. Тодішні греки перемагали старий деспотичний Схід і впевнено опановували демократичні принципи правління. Античний театр увібрав настрої народного єднання та прагнення подвигів, що панували в суспільстві.

Давньогрецький театр бере початок від народних святкувань на честь бога Діоніса. Спочатку Діоніса шанували як божество весни, сонця і пло-

Караваджо. Діоніс.
Бл. 1596 р.

Н. Пуссен. Тріумф Діоніса.
1635–1636 рр.

дуючої землі, життєдайних сил природи. Згодом, коли греки почали займатися виноградарством, він став богом виноробства, а пізніше – богом поезії й театру. Восени, після збору врожаю, і навесні, коли розквітала природа й відкорковували барила з молодим вином, по всій Греції влаштовувалися пишні святкування. Це були яскраві велелюдні дійства, що відображали міфи про смерть і відродження Діоніса. З урочистої частини свята народилася *трагедія* (VI ст. до н. е.), а з веселих, жартівливих вистав – *комедія* (V ст. до н. е.).

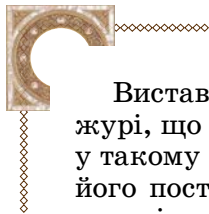

У перших театральних виставах діяв лише один актор, а його «партнером» був хор або корифей (очільник хору). Хор складався з 12–15 учасників. Вони не брали участі в дії, а коментували події, вели діалоги з персонажами, співали й танцювали. Із часом кількість героїв зростає. Трагічні герої були вбрані в яскраві костюми й збільшували свій зріст за допомогою котурнів (взуття на товстій підшві) та високих головних уборів. На обличчя одягали яскраво розфарбовані маски, які відповідали ролям героїв, дітей, стариганів, жінок, рабів та ін.

Завдяки ним один актор міг виконувати кілька ролей в одній виставі. У ротовий отвір для посилення голосу вставляли рупор. Велике значення мали також крій і колір костюмів. Скажімо, якщо на сцені з'являвся актор у пурпуровому плащі зі скіпетром у руці, глядачі відразу впізнавали царя, цариця була вбрана в білий плащ із пурпуровою облямівкою, вигнанець – у синій або чорний тощо. Найпростіше було впізнати богів і героїв. Наприклад, Аполлон завжди тримав у руках лук і стріли, а Геракл виходив на сцену в лев'ячій шкурі, накинутій на плечі. Усі жіночі ролі виконували чоловіки. Під час театального дійства використовували технічні пристрої: підйомні машини, потрібні для появи богів; майданчики на колесах, за допомогою яких показували, що відбувається всередині будівлі; механізми для створення шумових і зорових ефектів (громи, блискавки тощо).

Античні маски трагедії та комедії. Римська мозаїка в Адріановій віллі. II ст.

Вистави відбувалися у формі триденних змагань, які оцінювало журі, що складалося з найшанованіших людей міста. Щоб узяти участь у такому змаганні, драматург мав не лише написати твір, а й здійснити його постановку, навчити хор ритмічного виконання віршованого тексту, підготувати декорації та костюми акторів. Натомість і нагорода за перемогу була чималою. Троє найкращих учасників змагань отримували грошові премії, а той, кого визнавали першим, був оточений великою пошаною. Імена переможців театральних змагань з IV ст. до н. е. висікали на мармурових дошках. ❏

Давньогрецькі трагедії здебільшого розповідали про богів і міфічних героїв, порушували вічні проблеми, наприклад, честі й доблесті. Тим часом сюжети комедій відображали повсякденне життя й розкривали актуальні проблеми суспільства. Персонажами комедій зазвичай були люди, що їхні помилки й вади нещадно висміювалися.

Спочатку в давньогрецькій драмі було багато співу й мало дії. Однак поступово сюжети драматичних творів ускладнювалися, зростала кількість дійових осіб і подій, що зумовило скорочення хорових партій і посилення динаміки дії. Розквіт давньогрецького театального мистецтва припав на VI–V ст. до н. е. Саме тоді побачили світ знамениті трагедії Есхіла, Софокла, Евріпіда, комедії Арістофана, яким судилося довге сценічне життя.

Театральні споруди були розраховані на десятки тисяч глядачів. За конструкцією давньогрецькі театри нагадували величезну чашу, що забезпечувало бездоганну акустику. Іноді для посилення звуку між глядацькими місцями встановлювали резонуючі посудини. Відомо, що навіть на задніх рядах можна було виразно розчути кожне слово акторів.

Найбільший у світі античний театр, який зберігся до наших днів, розташований у місті Епідавр. Він був побудований у IV ст. до н. е. і спочатку мав тридцять чотири ряди кам'яних лав для глядачів. Згодом до них додали ще двадцять один ряд. Руйнівний плин часу не завдав значної шкоди величній споруді, тож нині на її сцені щороку влаштовують театральні фестивалі.

Для давніх греків театральні дійства були важливою подією. У дні, коли вони відбувалися, усі справи в місті призупиняли. Театр відвідували всі,

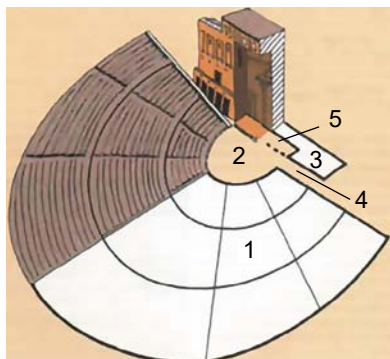

Схема давньогрецького театру:

- 1 – театрон; 2 – орхестра; 3 – скена;
4 – парод; 5 – проскеней

Театр в Епідаврі

навіть в'язні, яких тимчасово звільняли з тюрем, та домашні раби. А за часів правління Перікла в Афінах ця розвага була обов'язковою для кожного громадянина, тому незможним держава виділяла кошти.

Найбагатші громадяни Афін – хореги – повинні були утримувати хори й акторів, фінансувати підготовку п'єс до постановки. Збираючись до театру, містяни одягали святкове вбрання й вінки з плюща. Місця намагалися зайняти ще вдосвіта. Із собою приносили їжу й питво, адже дійство, що складалося з чотирьох п'єс, упереміж із танцями та декламацією, тривало цілий день.

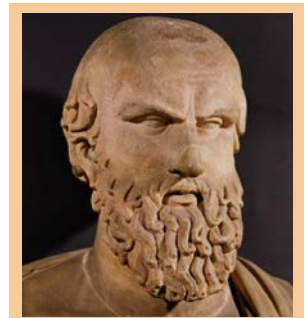
Мармуровий рельєф із зображенням драматурга, що тримає в руці комічну маску, I ст. до н. е. – I ст. н. е.

Лаври батька античної трагедії належать Есхілу, авторові близько дев'яноста трагедій. Саме він здійснив важливі перетворення в побудові театральної вистави, які визначили напрям подальшого розвитку драми.

Достеменних свідчень про життя Есхіла до нашого часу збереглося небагато. Відомо, що він народився близько 525 р. до н. е. в шляхетній сім'ї в місті Елевсіні. Замолоду Есхіл став свідком повалення тиранії і демократичного реформування суспільства, а в зрілі роки взяв участь у найзначніших битвах греко-перських війн: при Марафоні (490 р. до н. е.), де дістав поранення, при Саламіні (480 р. до н. е.) і при Платеях (479 р. до н. е.).

У 500 р. до н. е. він уперше заявив про себе як трагік, але лише за шістьнадцять років переміг у театральному змаганні. Приблизно такий само час пішов на те, щоб вибороти титул першого драматурга Афін. Протягом цього періоду Есхіл постійно зміцнював здобуту славу новими перемогами (за різними відомостями, їх було від тринадцяти до двадцяти восьми). Варто зазначити, що сам митець не надто пишався літературним успіхом. За переказами, він називав власні твори «крихтами від бенкету Гомера», тимчасом як свої ратні подвиги оцінював значно вище за творчі досягнення. ⚡

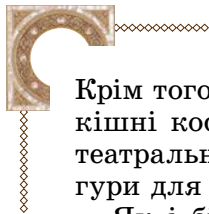

Есхіл
(бл. 525–456 рр.
до н. е.)

Близько 472 р. до н. е. драматург перебрався на Сицилію. Деякі вчені пов'язують цей переїзд з його поразкою у творчому поєдинку з молодим трагіком Софоклом. Там, на Сицилії, Есхіл завершив свій життєвий шлях.

До Есхіла трагедія була, по суті, хоровим твором, де діяв один актор, який був лише співрозмовником хору. Есхіл вивів на сцену другого актора. Ця начебто незначна новація мала вагомі наслідки: у драматургів з'явилася можливість скоротити партії хору, розширити кількість дійових осіб та діалогів і, врешті-решт, збагатити твір подіями.

Крім того, Есхіл, за припущенням фахівців, започаткував моду на розкішні костюми, маски, котурни й різноманітні технічні пристрої для театральної вистави. Сценічну дію він урізноманітнював танцями, фігури для яких придумував сам.

Як і більшість античних митців, Есхіл черпав матеріал для своїх творів переважно з міфів. Він вірив у богів, однак вважав, що їхні взаємини з людьми мають визначатися земним розумінням справедливості. Саме на цьому, згідно з уявленнями драматурга, ґрунтуються людське життя і світова гармонія. Заклик *«Нехай же правий буде правий!»*, яким завершується одна з трагедій Есхіла, можна вважати своєрідним епіграфом до всієї його творчості.

Аристократ за походженням, Есхіл виступав на боці освіченої еліти, що боролася з дикістю і варварством, успадкованими суспільством від минулих століть. Демократ за переконаннями, він обстоював ідею вільного розвитку людської спільноти, спрямованого на досягнення загального благоденства. Ці погляди відобразилися у творчості митця. Його персонажі – це героїчні характери, які в трагічних випробуваннях утверджують моральну велич і духовну силу.

Свої трагедії Есхіл komponував у трилогії. На жаль, до нашого часу збереглося лише сім його творів і понад чотириста фрагментів. Проте навіть ця часточка доробку давньогрецького драматурга посутньо вплинула на розвиток світового театру. До найпопулярніших творів Есхіла належить трагедія **«Прометей закутий»**. Цілком імовірно, що вона теж входила до складу трилогії. Збереглися уривки з *«Визволення Прометей»* і *«Прометей-вогненосця»*, але довести, що ці тексти справді є частинами трилогії, нині неможливо.

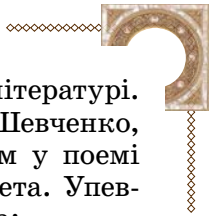
У *«Прометей закутому»* ідеться про покарання героя. Завдяки прощому дару, Прометей знає про неминучість кари, але свідомо приносить себе в жертву. Його мета – вивести зневажений Зевсом людський рід зі стану животіння в мороці, холоді й темряві. Заради цього він викрадає божественний вогонь і мужньо долає всі випробування. Його внутрішню силу не здатні похитнути ні лютий гнів очільника олімпійців, ні співчуття океанід¹, ні заклики Океана до примирення з усе сильним Громовержцем, ні сумний приклад ще однієї жертви жорстоко-сті богів – красуні Іо², ні, зрештою, загроза тяжчих мук...

У трагедії *«Прометей закутий»* Есхіл зображує героя, який мужньо зносить несправедливо накладене на нього покарання, жодної миті не каючись у скоєному. Моральна перемога Прометей в умовах фізичних страждань постає як справжній подвиг, що утверджує незламну силу героїчної волі, зумовленої ненавистю до тиранічної влади та безмежною любов'ю до людей.

¹ *Океаніди* – водні німфи давньогрецької міфології, доньки титана Океана; символізували річки, джерела та моря.

² За міфами, Зевс заховав в Іо і, щоб урятувати від ревнивої Гери, перетворив її на телицю. Однак Гера наслала на нещасну страхітливий гедзя, що своїм жалом гнав її з краю в край. Божеволіючи від болю, Іо ніде не знаходила спокою.

Постать Прометея утвердилася також в українській літературі. «*Караюсь, мучуся... але не каюсь*», – писав про себе Т. Шевченко, перебуваючи на засланні. Образ титана, створений Кобзарем у поемі «Кавказ», – це символ бунтівної і нескореної душі самого поета. Упевнено звучать Шевченкові слова, співзвучні з трагедією Есхіла:

За горами гори, хмарою повиті,
Засіяні горем, кровію политі.
Споконвіку Прометея
Там орел карає,
Що день божий довбе ребра
Й серце розбиває.

Розбиває, та не вип'є
Живущої крові, –
Воно знову оживає
І сміється знову.
Не вмирає душа наша,
Не вмирає воля.

Міфічний образ тираноборця цікавив також І. Франка. Він переклав українською вірш Гете «Прометей», а також уривок з поеми Шеллі «Звільнений Прометей». У багатьох поезіях Франка лунає думка про те, що справжній поет є носієм прометеїзму:

Слова – полова,
Але огонь в одежі слова –
Безсмертна, чудотворна фея,
Правдива іскра Прометея.
«Лісова ідилія»

Дочкою Прометея називають Леся Українку. Сильні особистості, здатні перетворювати світ, постають у її творах «нащадками Прометея». Саме так поетеса звернулася до своїх однодумців у вірші «Fiat pox!» («Хай буде тьма!»), закликаючи їх не бути байдужими до народної долі. Леся Українка не присвятила Прометееві окремого твору, але мотиви, пов'язані з міфом про нескореного титана, простежуються в її поемах і драматичному доробку.

Сучасна українська поетеса Л. Костенко зобразила Прометея в живому діалозі з її ліричною героїнею:

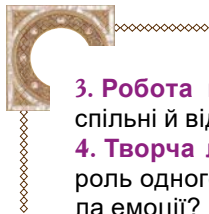
Вітри гули віолончеллю, писали пальми акварель.
Я вчора бачила ту скелю, де був прикутий Прометей. <...>
Тут берегів амфітеатри, і море міниться од барв.
О Прометею! Варто?!
– Варто! –
так він сказав мені з-за хмар.

Образ Прометея став символом бунтаря, який повстає проти «сильних світу цього», героя, що жертвує собою в ім'я безкорисливого служіння людству, носія «вогню» цивілізації, культури й прогресу. Саме таким він увійшов у мистецтво. Чимало письменників і художників наступних епох відкривали в ньому нові грані, смисли й цінності. Завдяки цьому Прометей став вічним образом – постійним супутником європейської культури на всьому шляху її розвитку.

Перевірте себе

1. Яку роль відігравав театр в античному суспільстві?
2. Чим характеризувалися театральні вистави в Давній Греції? Який вигляд на сцені мали античні актори? Чим це пояснюється?

3. Робота в парах. Порівняйте сучасний і давньогрецький театр. Визначте їхні спільні й відмінні риси.

4. Творча лабораторія. Створіть ескіз маски для античного актора, який би грав роль одного з міфологічних персонажів. Якими були її функції та як вона передавала емоції?

5. Що вам відомо про життя та творчість Есхіла? Яке значення для розвитку театру мали його творчі знахідки?

6. Як Есхіл тлумачив образ Прометея?

7. Творча лабораторія. Скрайбінг – це метод візуального пояснення інформації, який поєднує текст, малюнки та графічні елементи. Створіть скрайбінг, який відображає театральні інновації Есхіла та їхній вплив на сучасний театр.

Читаючи уривок із трагедії «Прометей закутий», зауважте вчинки, які титан зараховує до своїх здобутків. Чим у цьому уривку обґрунтоване прагнення Прометея допомогти людям?

ПРОМЕТЕЙ ЗАКУТИЙ

(Уривок)

Дійові особи

Влада й Сила – слуги Зевсові.

Гефест – бог-коваль.

Прометей – титан.

Океан – титан.

Хор Океанід – дочок Океанових.

Іо – діва-телиця, дочка Інахова.

Гермес – вісник Зевсів.

Пролог

Скеляста гірська пустеля. Три божества – Гефест з молотом і ланцюгом у руках, Влада і Сила – підводять в'язня Прометея до скелі.

Страждаючи від обов'язку виконувати жорстокий наказ Громовержця,

Гефест приковує свого друга до скелі. Влада і Сила збиткуються з титана, але він не відповідає, приховуючи біль. Нарешті Гефест закінчує ганебну роботу.

Гефест, Влада і Сила відходять.

Прометей

(сам)

О джерела рік!

О бистрокрилі вітри й незліченної

90 Морської хвилі гомін! Земле, мати всіх,

І всевидючий сонця круг, – вас кличу я,

Погляньте, що – сам бог – я від богів терплю!

Подивіться, ганебне яке

Мордування довгі тисячі літ

95 Терпітиму я! <...>

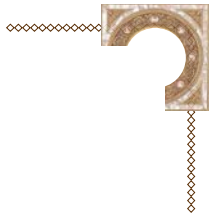
100 Що мовлю я! Прийдешнє все виразно я

Передбачаю завжди, й несподіваних

Нещасть нема для мене, – отже, легко

Повинен долю зносити присуджену:

- 105 То – нездоланна сила Неминучості. <...>
Почесний дар – за це мене й засуджено:
В сухім стеблі сховавши, джерело вогню
110 Я переніс таємно, й людям сталося
Воно на всі мистецтва їх навчителем.
Оцей-бо злочин я тепер покую, у,
В кайданах лютих просто неба висячи. <...>

На крилатій колісниці з'являється хор Океанід.

Парод

Епісод перший

Хор

(Старша Океаніда)

- Скажи всю правду, розкажи докладно нам,
В якій провині Зевс, тебе винуючи,
195 Глумує з тебе тяжко і безчесно так, –
Скажи, як ця розмова не гнітить тебе.

Прометей

- Як боляче, як важко це розказувати,
Та гірко ж і мовчати, – так і так болить. <...>
Питали ви, з якої це причини він
Глумує так із мене, – все з'ясує вам.
Трон батьківський посівши, між богами він
Дари почесні поділив і кожному
230 Дав владу. Тільки для людей знедолених
Не залишив нічого, весь-бо смертний рід
Хотів він винищити і насадить новий.
Ніхто, крім мене, опір не чинив йому,
А я – наваживсь. Людям я рятунок дав,
235 Щоб їм, розбитим громами Кроніона,
На чорне дно Аїду не спускатися.
За це ось муки зазнаю такої я,
Що й глянуть страшно, а не те, що стерпіти.
До смертних жалісливому – мені жалю
240 Нема; немилосердний був до мене Зевс,
Але й його неславить це стидовище. <...>

Хор

Крім цього, більше не вчинив нічого ти?

Прометей

Позбавив смертних прозирання долі я.

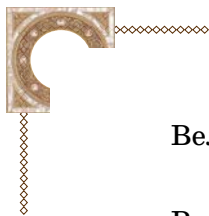
Хор

Які ж від цього ліки ти їм винайшов?

Прометей

- 250 Я їх сліпими наділив надіями.

Хор

Велику смертним поміч дарував ти цим.

Прометей

Вогонь, крім того, дав я їм в супутники.

Хор

Вогнистий промінь – тим недовгоденним дав!

Прометей

Вогонь навчить їх багатьох уміlostей.

Хор

255 За це тебе Кроніон, так караючи...

Прометей

Катує, мучить, глуму не послаблює. <...>

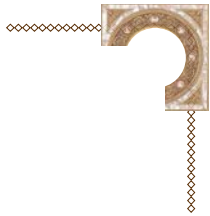
На крилатому коні з'являється Океан. Він умовляє Прометея скоритися Зевсові, але титан залишається незламним. Не діждавшись каяття, Океан відлітає.

Стасим перший

Епод

<...> Прометей

- Ось про недолю смертних ви послухайте:
То я ж їм, дітям нетямущим, розум дав,
Я наділив їх мудрою розважністю. <...>
- 450 Не знали ні теслярства, ні підсонячних
Домів із цегли, а в землі селилися,
Мов комашня моторна, десь у темряві
Печер глибоких, сонцем не осяяних.
І певної ще не було прикмети в них
- 455 Для зим холодних, і весни квітучої,
І золотого літа плодоносного.
Весь труд їх був без тями.
Таємничий схід
І захід зір небесних пояснив я їм.
З усіх наук найвидатнішу винайшов
- 460 Науку чисел, ще й письмен сполучення
І творчу дав їм пам'ять – цю праматір муз.
І в ярма перший уярмив тварини я,
Щоб у важкій роботі, приневолені,
Людей своїми заступили спинами.
- 465 Я віжколюбних коней в колісниці впріг –
Забагатілих розкошів оздоблення.
Хто, як не я, для мореплавців вигадав
Між хвиль летючі льнянокриллі повози?
Для смертних всі знаряддя ці я винайшов,
- 470 Собі ж, бездольний, не знайду я способу,
Як із біди своєї увільнитися.

Хор

Вже й розум губиш у ганебних муках ти!
Немов поганий лікар недосвідчений,
Що сам захворів, блудиш і сумуєш ти,
475 Собі самому ліків не знаходячи.

Прометей

Та вислухайте далі, і здивуетесь,
Які я мудрі винайшов умілості
Й мистецтва, – з них найважливіші ось які:
Хто занедужав, ні пиття цілющого
480 З трави-гойниці, ні мастей не знаючи,
Без допомоги загивав лікарської, –
Я їх навчив вигойні ліки змішувать,
Щоб цим перемагати всякі хворості.
Для них я різні віщування способи <...>
500 Це все – від мене. Хто посміє мовити,
Що глибоко попід землею сховані
Скарби – залізо, мідь, срібло і золото –
Він на вигоду людям, а не я, знайшов?
Ніхто, крім тих, хто безсоромно хвастає.
505 А коротко сказати, то довідайтесь:
Від Прометея – всі в людей умілості.

Хор

Про смертних не турбуйся понад міру ти
І не занедбуй у нещасті сам себе, –
Ми певні, що, звільнившись із кайданів цих,
510 Ти перед Зевсом міццю не поступишся. <...>

Прометей

Йому своєї долі не уникнути.

Хор

Хіба Кронід не завжди царюватиме?

Прометей

520 Про це вам не дізнатись – не випитуйте.

Хор

Велику, видно, криєш таємницю ти.

Прометей

Зверніть на інше мову, – розголошувать
Про це не час, це мушу якнайглибше я
Ховати, – таємниці як дотримаю,
525 То з мук ганебних і кайданів визволюсь. <...>

Стасим третій

Ексо́д

<...> З'являється Гермес.

Гермес

До тебе, мудрія гостроязикового,
945 Богів зрадливця, а людей шановника,
До тебе, вогнекрадця, промовляю я!
Звелів отець все розказать про шлюб отой,
Що через нього, похвалявсь ти, влади він
Позбудеться. Докладно і виразно все
950 Ти, Прометею, розкажи без загадок!
Цю путь удруге не примушуй міряти, –
Сам знаєш-бо, цим Зевса не власкавити. <...>

Прометей

Свого нещастя на негідне рабство я
Не проміняю, – це запам'ятай собі. <...>

Гермес

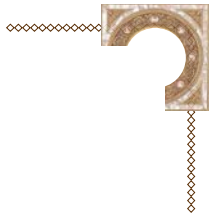
<...> Як словам моїм
Ти не скорися – глянь, якою бурєю, –
1015 Хвилешна хвиля муки неминучої
Тебе настигне. Скелі стрімковерхі ці
Розтрощить батько громом-блискавицею
Полум'яною, і обійми каменю
Твоє сховають тіло. Довгі сповняться
1020 Віки, аж поки вийдеш знов на світло ти
Й орел кривавий, цей крилатий Зевсів пес,
Шматки великі рватиме пожадливо
Від твого тіла, і щодня приходить
Цей буде гість незваний і печінкою
1025 Живитися твоєю почорнілою.
Стражданням цим не дожидай закінчення... <...>

*Я. Коссірс. Прометей.
1630-ті рр.*

*Пам'ятник Прометею
в місті Прип'ять. Україна*

Прометей

- 1080 Не в розмовах нікчемних, а справді земля
Захиталась, і грому лупи глухі
Вже ревуть недалеко, грізних блискавиць
Вже спалахують завитні полум'яні,
- 1085 І куряву вихри крутять, женуть.
Супротивні вітри летять звідусіль
В незрименному герці, – заколот, бій,
Вітрове повстання! В страшній боротьбі
Все змішалось – повітря і хвилі морські!
- 1090 Всю цю бурю наслав розлючений Зевс,
Щоб мене вжахнути.
О пречесна мати моя, о ефіре,
Що світлом усіх обіймаєш, поглянь –
Я страждаю безвинно.

При громі й блискавицях скеля з Прометеем провалюється в безодню.

Переклад Бориса Тена

Літературний практикум

1. Перейшовши за посиланням <https://forms.gle/44EeB971BkZGcvjUA> або QR-кодом і виконавши онлайн-тести, перевірте, як ви запам'ятали героїв і події трагедії Есхіла «Прометей закутий».

2. Який етап людської історії відображено в сюжеті про подвиг Прометей?

3. Які знання, ремесла та мистецтва Есхілів Прометей передав людям? Навіщо він це зробив? А який дар він відняв у людей? Чому?

4. Які образні картини в монолозі Прометей підкреслюють його хоробрість і непохитність?

5. Хто постає моральним переможцем в уривку – Зевс чи Прометей? Обґрунтуйте свою думку.

6. **Поміркуймо!** Чому, на вашу думку, Прометей став вічним образом?

7. **Робота в парах.** На прикладі прочитаних уривків поясніть особливості античної трагедії та її відмінності від сучасної драми.

8. **Філологічний майстер-клас. Фліпбук** – це інтерактивна книга або презентація, яка може бути паперовою чи цифровою (з ефектом перегортання), з малюнками та ключовими словами. Знайдіть символи, використані в трагедії Есхіла. Створіть фліпбук символів, наприклад: вогонь як символ знань і свободи, ланцюги як уособлення покарання та несправедливості.

9. **Розвиваймо мовлення.** Створіть мотиваційний монолог, у якому Прометей звертається до людей і закликає їх до боротьби за свої права та свободу.

Міф про Прометей здавна привертав увагу майстрів пензля й різця. Найяскравіші його епізоди зображували на етруських дзеркалах, помпейських фресках, римських світильниках, відтворювали в рельєфах саркофагів. З живописних і скульптурних зображень Прометей в давньому світі можна було б створити окрему галерею.

Картина фламандця *Я. Йорданса* (1593–1678) «Закутий Прометей» розкриває тему подвигу та жертвенного страждання заради людей. Руки й ноги титана сковані ланцюгами, обличчя спотворене болем. Мотив страждань посилюється образами орла, який хижацьки розкинув крила над Прометеем, і безтурботного Гермеса, якому байдуже до страждань покараного героя.

*Я. Йорданс. Закутий
Прометей. 1642 р.*

*П. П. Рубенс. Прометей
прикутий. 1612 р.*

*Г. Фюгер. Прометей,
що приносить вогонь
людству. 1817 р.*

*Г. Моро. Прометей.
1868 р.*

П. П. Рубенс (1577–1640) зображує момент, коли орел викльовує печінку титанові. Прометей, справжній атлет з напруженими м'язами, хоче ухилитися від тортур, але ланцюги міцно тримають його. Орел відчуває себе переможцем, він навіть закриває обличчя титана кігтистою лапою. Однак ми відчуваємо спротив Прометея і його могутню силу.

За доби Просвітництва образ Прометея був переосмислений як утілення волелюбних прагнень людства, а вогонь, який він викрав для людей, набув значення символу знань та прогресу людства. Саме таким постає Прометей на картині німецького та австрійського художника *Г. Фюгера*

(1751–1818) «Прометей, що приносить вогонь людству».

А в трагічному сюжеті французького митця *Г. Моро* (1826–1898) немає приреченості: незважаючи на те, що руки в титана закуті, Прометей ніби вільно височить над скелями, гордо очікуючи на Зевсового орла, який уже жадібно приглядається до жертви.

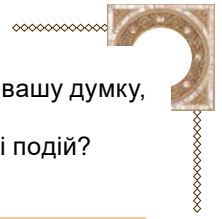
1. Розгляньте репродукції картин, які зображують епізоди міфу про Прометея. Який емоційний вплив справляють ці твори мистецтва на вас?
2. Які якості титана Прометея передав кожен з художників?
3. Хто, на вашу думку, зображений на цих полотнах: герой чи приречений?
4. Які кольори обирають митці для втілення свого задуму?

У музичному мистецтві образ Прометея знайшов яскраве втілення в однойменній симфонічній поемі *Ф. Ліста*. Композитор зображує античного титана як втілення енергії та незламного духу. Водночас музика відображає велич космічного простору, сяйво людських ідеалів і глибину страждань героя.

Скориставшись посиланням <https://cutt.ly/BrE7bfY3> або QR-кодом, прослухайте уривок із симфонічної поеми *Ф. Ліста* «Прометей».

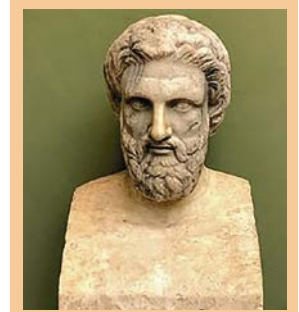

1. Які почуття викликає у вас симфонічна поема Ф. Ліста? Яку зі сцен, на вашу думку, вона відтворює?
2. Які інструменти підкреслюють драматизм зображуваних у цьому творі подій?
3. Які мотиви передають біль, боротьбу та незламність героя?

Поруч із трагедією за доби античності розвивалася також комедія, яка висміювала суспільні, політичні та культурні явища. Найвідомішим комедіографом Давньої Греції був **Арістофан** (бл. 446 – 386 рр. до н. е.). Його комедія «Жаби» (405 р. до н. е.) сатирично зображує занепад античного театру після смерті двох великих драматургів, Есхіла та Евріпіда. Стурбований бог Діоніс у супроводі свого слуги Ксантіса змушений вирушити в царство мертвих, щоб повернути до життя когось із великих драматургів. У царстві Аїда він стає учасником запеклої суперечки між двома покійними авторами за право воскреснути. Комедія Арістофана «Жаби» отримала свою назву завдяки сцені, у якій бог Діоніс переправляється через річку Ахерон на шляху до царства мертвих. Там він зустрічає хор жаб, що ритмічно кумкають «брекекекекс коакс коакс». Цей настирливий звук стає символом комічної подорожі Діоніса.

Арістофан
(V–IV до н. е.)

Скориставшись посиланням <https://cutt.ly/SrE4g5o2> або QR-кодом, ознайомтеся з уривком з комедії Арістофана «Жаби».

Запитання і завдання для самостійного опрацювання твору

1. Визначте комічні моменти в діалозі між Діонісом і Хароном. Що саме вони висміюють?
2. Чому Діоніс змушений веслувати? Як це впливає на його образ у творі?
3. Що означає суперечка Діоніса з жабами? Який прихований сенс або сатиричний підтекст вона має? Поясніть його.

РОЗДІЛ 3

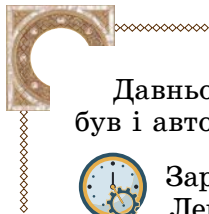
АНТИЧНА МУЗИКА СЕРЦЯ ТА ПОЕЗІЯ ЛЕГЕНДАРНОЇ САПФО

Розглянувши хмаринку слів, пригадайте визначення лірики як літературного роду. Чим лірика відрізняється від епосу?

Сучасний термін «лірика» пов'язаний з назвою струнного музичного інструмента ліри, під який у давнину виконували віршовані твори невеликого обсягу. Самі ж еллини на позначення поезії використовували слово «меліка» (від гр. – «пісня»).

Давньогрецька лірика поєднувала слово й музику, а поет зазвичай був і автором тексту, і композитором.

Зародження поетичного мистецтва Еллади відображене в міфах. Легендарний співець Орфей майстерною грою на лірі вгамовував гнів людей, приручав звірів і навіть оживляв предмети. Під час подорожі до Колхиди його спів допомагав Ясону й аргонавтам у скрутних ситуаціях. А спустившись у царство мертвих, щоб визволити кохану дружину, Орфей зачарував своїм мистецтвом самого Аїда й добився від нього згоди відпустити Еврідіку назад до світу живих, щоправда, за умови, якої Орфей не спромігся дотриматися.

Міфи зберегли для нас також історію поета Аріона. Він прибув до двору одного із семи мудреців, щоб навчити жителів Коринфа священних пісень на честь Діоніса. Аріона відпустили на батьківщину, щедро нагородивши. Однак жадібні матроси вирішили викинути поета в море. Перед смертю Аріон заспівав – і сталося диво: з морських вод з'явився дельфін, який урятував його. Таку силу, на думку давніх греків, мала справжня поезія. ⚡

До нашого часу дійшло небагато ліричних віршів античної доби, але й за ними можна скласти уявлення про різноманіття тем і віршових розмірів давньогрецької поезії. Умовно лірику Еллади поділяють на два основних різновиди: *пісенну* та *декламаційну*.

Пісенна лірика була хоровою і сольною та виконувалася в супроводі музичних інструментів. До пісенної лірики належали, наприклад, гімни, присвячені богам, оди, що їх співали на честь переможців, тощо. Популярними декламаційними жанрами були *елегія* і *ямб*, що поступово втратили зв'язок з музичним акомпанементом і перетворилися на суто літературні жанри.

Античне погруддя
жінки з написом
«Sappho Eresia»
(Сапфо з Ересоса).

Римська копія
з грецького оригіналу

Найвідомішою майстринею давньогрецької пісенної лірики була **Сапфо**. Перша поетка античного світу, вона стала не лише жінкою-легендою, а й поетичним символом кохання. Її називали «загадкою», «дивом», «десятою музою».

Ім'я Сапфо в перекладі означає «ясна», «світла», «блискуча». За свідченнями сучасників, поетеса не була красунею. Невелика на зріст, смуглява, кароока дівчина здавалася непоказною серед інших острів'янок, які славилися надзвичайною вродою. Проте тільки-но Сапфо бралася декламувати вірші й грати на лірі, її обличчя сповнювалося внутрішньої сили й натхненної краси. Її називали «найпрекраснішою», і цим епітетом поетеса завдячувала насамперед своїй творчості.

Достовірних відомостей про Сапфо (варіанти імені: Сафо, Псапфо) небагато. Уже в давнину життя поетки було оповите туманом вигадок і домислів. Найімовірніше, вона народилася 612 р.

до н. е. на острові Лесбос у знатній заможній родині й під час масових виступів проти аристократів на Лесбосі мусила переїхати на Сицилію. Відтак у житті сімнадцятирічної поетеси почався період, сповнений туги за батьківщиною, близькими та друзями. Саме тоді народилися її перші вірші.

Саффо повернулася на Лесбос лише за п'ятнадцять років та оселилася в місті Мітілена. Там, за переказами, вона взяла шлюб зі знатним чиновником на ім'я Керк і стала матір'ю. Однак невдовзі чоловік і донька пішли з життя. Втративши найближчих серцю людей, Саффо цілковито присвятила себе творчості й освітній діяльності. На честь богині кохання Афродіти вона організувала своєрідну жіночу школу, названу «Будинком муз». У цьому закладі дівчат з різних кутчків Греції навчали мистецтв, зокрема музики, танців, віршування. Проте передусім поетеса мала на меті підготувати їх до заміжжя, материнства, пробудити в них жіночність, навчити гідно виконувати обов'язки господині й громадянки, прищепити розуміння прекрасного.

Творчість Саффо ставала дедалі популярнішою, водночас зростав і її вплив у суспільстві. На Лесбосі навіть карбували монети із зображенням «цариці поетів».

За однією з версій життєпису Саффо, доля подарувала їй любов, варту бути оспіваною у віршах. У неї нібито закохався відомий, багатий і вродливий співець Алкей, який присвятив їй низку пристрасних віршів. Саффо з ніжністю відповідала на почуття нового друга, але пов'язувати з ним своє життя не бажала. Утім, можливо, митців єднали суто поетичні інтереси.

*Л. Альма-Тадема. Саффо і Алкей.
1881 р.*

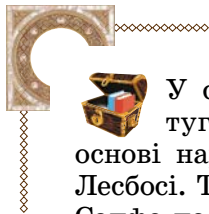

*Дж. В. Годвард. Час Саффо.
1904 р.*

*Ж.-Л. Давід. Саффо і Фаон.
1809 р.*

Достеменно лишень зображення на вазі, що збереглася до сьогодні: Алкей з лірою в руці шанобливо схиляється перед Саффо. 🏹

У своїх проникливих віршах Сапфо оспівує кохання, душевну тугу, красу. На думку дослідників, лірика поетеси постала на основі народної любовної пісні, що була надзвичайно популярною на Лесбосі. Так само як і у фольклорних творах, любовна тематика в поезії Сапфо поєднується з описами природи. Витонченість і музикальність її лірики знайшли своє відображення в особливій ритмічній структурі. У своїх поезіях Сапфо застосовує особливу, складну за ритмікою строфу, згодом названу *сапфічною*.

Сапфічна строфа – унікальна форма античного віршування, складається з трьох рядків по одинадцять складів і завершується коротшим, п'ятискладовим рядком, і кожен з них містить певний завершений образ, закінчену думку. Згодом римський поет Горацій удосконалив цю структуру, зробивши її однією з найвідоміших в античній поезії.

Серед знаних творів давньогрецької поетеси – **«Барвношатна владарко, Афродіто...»**. Він відкриває першу збірку віршів Сапфо, укладену александрійськими вченими, і вважається одним з перших взірців любовної лірики в європейській літературі. За формою це своєрідний гімн, у якому лірична героїня, здатна самовіддано й палко кохати, оспівує чесноти богині, зізнається їй у своїх переживаннях і просить допомоги в здійсненні найпотаємніших бажань.

За часів античності було відомо дев'ять збірок Сапфо. До наших днів від багатой спадщини поетеси збереглося лише близько сотні фрагментів у цитатах античних авторів і ще кілька уривків на папірусах, знайдених у Єгипті.

Перекладаючи «Гімн до Афродіти», І. Франко створив оригінальний образ кохання, яке, немов буря, трощить усе на своєму шляху:

Як буря в горах бушує, аж дуби старезні тріщать,
Отак в моїм серці тривожнім той Ерос¹ лютує опять.
Знов Ерос той так мене мучить, як гірко-солодка змія.
І горе! Змії тій опертись не можу я.

Поезія Сапфо справила вплив на творчість Лесі Українки. Ще в тринадцять років, прочитавши легенду про смерть великої гречанки, Леся написала вірш «Сапфо». Давньогрецька поетеса стала для неї взірцем вольової, рішучої жінки, здатної обстоювати своє право на самовираження і творчість. В останні роки життя Леся Українка знову звернулася до образу Сапфо в однойменній незакінченій драмі, де протиставила геніальну поетесу та її коханого Фаона, байдужого до високих поривань.

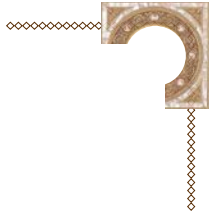
Поезії Сапфо також перекладали І. Котляревський, Г. Кочур, А. Содомора та інші.

Читаючи переклад вірша Сапфо, знайдіть художні засоби, які передають глибину переживань ліричної героїні.

¹ *Εἶρος (Ερὼς)* – бог кохання в давньогрецькій міфології.

Барвношатна владарко, Афродіто,
 Дочко Зевса, підступів тайних повна,
 Я молю тебе, не смуги мені ти
 Серця, богине,
 Але знов прилинь, як колись бувало:
 Здалеку мої ти благання чула,
 Батьківський чертог¹ кидала й до мене
 На колісниці
 Золотій летіла ти. Міцнокрила
 Горобина згряя, її несучи,
 Над землею темною, наче вихор,
 Мчала в ефірі.
 Так мені являлася ти, блаженна,
 З усміхом ясным на лиці безсмертнім:
 «Що тебе засмучує, що тривожить,
 Чом мене кличеш?
 І чого бажаєш бентежним серцем,
 І кого схилити Пейто повинна
 У ярмо любовне тобі? Зневажив
 Хто тебе, Сапфо?
 Хто тікає – скрізь піде за тобою,
 Хто дарів не взяв – сам дари вестиме,
 Хто не любить нині, полюбить скоро,
 Хоч ти й не схочеш...»
 О, прилинь ізнов, од нової туги
 Серце урятуй, сповни, що бажаю,
 Поспіши мені, вірна помічнице,
 На допомогу.

Переклад Г. Кочура

Запитання і завдання до прочитаного

1. Дайте стислу характеристику античної лірики, її течій і жанрів.
2. Що засвідчує велику популярність Сапфо в античному світі?
3. Розкажіть відомості про життя Сапфо. Який відгомін мала її творчість в українській літературі?
4. З якими почуттями лірична героїня звертається до Афродіти?
5. Які відтінки кохання позначені у творі? Які рядки свідчать про глибоке розуміння поетесою людських почуттів і різних психологічних станів?

Вірш «**Жереб мені...**» Сапфо є яскравим прикладом її поетичної майстерності. Тонка чуттєвість переплітається в ньому із захопленням красою світу. Незважаючи на лаконічність, твір сповнений глибокого змісту.

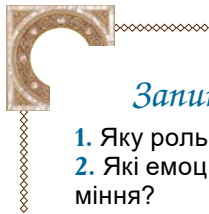

Скориставшись посиланням <https://cutt.ly/GrE4iqq4> або QR-кодом, прочитайте вірш Сапфо «Жереб мені...».

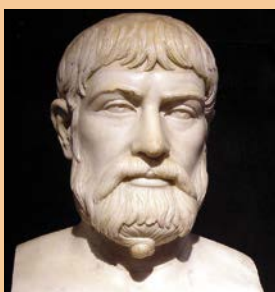
¹ *Чертог* – розкішна, велична будівля, палац; палата (у палаці, замку).

Запитання і завдання для самостійного опрацювання твору

1. Яку роль у вірші відіграє метафора жереба?
2. Які емоції передає лірична героїня через образи весни, розкоші та сонячного проміння?
3. Як змінився би зміст твору, якби Сапфо використала антонімічні образи – як-от осінь, місячне проміння, скрута.

Бюст Піндара.
Римська копія
грецької скульптури
середини V ст. до н. е.

Піндар – видатний давньогрецький поет V ст. до н. е., майстер урочистої лірики, який оспівував доблесть, честь і перемогу. Його вірші прославляли богів, героїв, переможців Олімпійських, надаючи їм величного, майже божественного ореолу.

За переказами, поет народився поблизу гори Гелікон, де мешкали музи, і вважалося, що саме вони стали джерелом його натхнення. Хоча Піндар був фіванцем, він високо цінував Афіни, за що місто нагородило його золотими дарами та викарбувало його рядки на храмових стінах.

Серед роздумів Піндара про героїв, богів і прадавні міфи особливе місце посідає Феміда – богиня правосуддя і закону, уособлення мудрості та справедливості, які супроводжують божественний порядок світу.

Скориставшись посиланням <https://cutt.ly/irE4uDhI> або QR-кодом, прочитайте вірш Піндара «До Феміди».

Запитання і завдання для самостійного опрацювання твору

1. Як Піндар створює у вірші урочистий настрій?
2. Скориставшись міфологічним словником, визначте, які міфологічні образи автор пов'язує із Фемідою.
3. Якою постає Феміда у творі? Якими властивостями наділяє її автор?

Відомим античним ліриком був також **Анакреонт** (VI–V ст. до н. е.). У своїх віршах він уславлював земне щастя з його щоденними радощами. Закоханий у життя, Анакреонт уславлював красу молодості, кохання, дружбу, веселі бенкети тощо. Поет закликав насолоджуватися кожною миттю швидкоплинного життя. Саме ці мотиви утворили основу так званої анакреонтичної течії в поезії.

Перейшовши за посиланням <https://cutt.ly/1tvGlrNw> або QR-кодом, прочитайте вірші Анакреонта в перекладі Г. Кочура.

Запитання і завдання для самостійного опрацювання творів

1. Визначте мотиви прочитаних віршів. Як вони пов'язані з властивою Анакреонту закоханістю в земне життя?
2. Як характеризується в цих поезіях міфічний Ерот (Ерос), що персоніфікує силу кохання? А саме кохання?
3. Визначте риси ліричного героя поезії Анакреонта.

Образ Сапфо неодноразово відтворювався в живописі, скульптурі, літературі та драматургії.

Рафаель Санті. Сапфо. Фрагмент фрески «Парнас». 1510–1511 рр.

Г. Клімт. Сапфо. 1888–1889 рр.

Образ Сапфо на фресці «Парнас» Рафаеля Санті постає втіленням жіночності й творчості. Сапфо зображена серед античних поетів, що підкреслює її рівність із чоловічими постатями в пантеоні творчості. Вона тримає сувій із власним ім'ям, що символізує її усвідомлення власного мистецького призначення і таланту. Рафаель змальовує її як алегорію ліричної поезії, ніжності та внутрішньої сили слова.

Австрійський художник Густав Клімт (1862–1918), що жив на межі ХІХ–ХХ ст., зобразив Сапфо з лірою в руках і зануреною у свій внутрішній світ. Образ поетеси випромінює гідність, замисленість та серйозність, а стримана кольорова гама підкреслює властиві античній культурі гармонію та зв'язок людини зі світом.

1. Якою зобразив поетесу Рафаель? Які деталі на його фресці підкреслюють її належність до поетів?
2. Який емоційний стан Сапфо переданий Рафаелем?
3. Порівняйте образи Сапфо пензля Рафаеля та Г. Клімта. Який з них вам подобається більше? Чому?

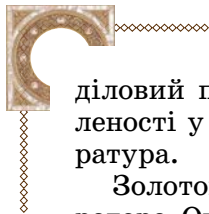
РОЗДІЛ 4

ЗМІЦНЮЮЧИ ВЕЛИЧ ІМПЕРІЇ

Пригадайте, про що розповідається в героїчних поемах Гомера «Іліада» та «Одіссея». Які сюжети та образи із цих творів ви знаєте?

Давньоримська література сформувалася в полі потужного впливу давньогрецької культури. Римляни були добрими учнями й, досить швидко опанувавши творчі досягнення еллінів, створили оригінальну літературу. Вона, звісно, була споріднена з давньогрецькою, однак мала й низку примітних відмінностей. Давньоримські автори, зокрема, тяжіли до масштабного, драматичного, пристрасного художнього зображення, яке контрастувало зі спокійною споглядальністю еллінів. Розважливий,

діловий підхід римлян залишав менше місця для фантазій й заглибленості у філософські проблеми, якими славилася давньогрецька література.

Золотою добою давньоримської літератури став час правління імператора Октавіана Августа (кінець I ст. до н. е. – початок I ст. н. е.). У політичній історії Риму це був період становлення й зміцнення нового політичного ладу – принципату Октавіана Августа (перехідної форми влади від республіки до імперії). Виникнення цього державного устрою було спричинено інтенсивним розвитком Римської республіки, що із часом розрослася з громадянської общини в могутню світову державу. Рим став справжньою столицею світу. Там почали зводити величні храми й засновувати бібліотеки. У цей період склався класичний римський стиль, що істотно вплинув на подальший розвиток західноєвропейської культури. Саме тоді розквітли таланти давньоримських майстрів слова – Вергілія, Горація та Овідія.

Публій Вергілій
Марон
(70–19 рр. до н. е.)

Публій Вергілій Марон з'явився на світ 70 р. до н. е. в містечку Анди неподалік Мантуї. Батько, заможний землевласник, прагнув дати синові гідну освіту. До шістнадцяти років Вергілій навчався в Кремоні, потім у Медіоланумі (нині – Мілан), що славився талановитими педагогами, згодом – у Неаполі й Римі. У Римі він вступив до школи відомого ритора¹ Епідія. У цьому елітному навчальному закладі здобували освіту нащадки титулованих родів, зокрема й майбутній імператор Август. І хоча Вергілій не досяг успіху на ниві ораторського мистецтва, дружні зв'язки, що склалися в школі, допомогли йому потрапити до вищих кіл римського суспільства.

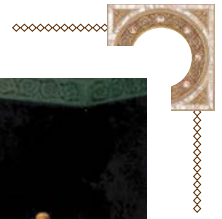
Вергілій збирався пов'язати життя з адвокатурою і зробити кар'єру державного службовця, але згодом відмовився від цієї ідеї. Його природні якості (сором'язливість, скутість рухів, повільна мова) й поготів не сприяли успіхам в юриспруденції. Натомість йому судилася доля одного з найвидатніших поетів античності.

Здобувши низку перемог у громадянських війнах, але не оформивши свою владу юридично, Август прагнув заручитися широкою народною підтримкою. При цьому він приділяв особливу увагу підтримці літератури як засобу формування громадської думки. Провідником його культурної політики став відомий цінитель і покровитель поезії Гай Цильній Меценат. Саме він створював образ «боже-ственого імператора» в уяві римського народу.

Наділений здатністю розпізнавати талант, Меценат згуртував навколо себе найобдарованіших літераторів Давнього Риму. Відтак його постань стала своєрідним символом римської культури тієї епохи. Не випадково таке явище, як покровительство наукам і мистецтвам, увійшло в історію під назвою «меценатство». Для найкращих поетів доби Авгус-

¹ Рітор – учитель красномовства в Давньому Римі.

та, зокрема для Вергілія, Меценат був не лише заступником, а й натхненником.

Пробувши в Римі близько року, Вергілій оселився в Неаполі, де жив майже безвиїзно. За свідченнями сучасників, поет був високий на зріст, мав міцну статуру й смагляве обличчя селянина. Римський історик Світоній пише: *«Коли він з'являвся на вулиці й люди починали ходити за ним назирці й показувати на нього, він ховався від них у найближчому будинку»*. Вергілій не любив світської штовханини, віддавав перевагу тихому, усамітненому життю. Літературну творчість він розумів як суспільне служіння й дуже відповідально до неї ставився, був великим трудівником, слави не шукав.

С. Бакалович. У приймальні в Мецената. 1890 р.

Однак світова слава до нього прийшла. Нею Вергілій завдячує поемі *«Енеїда»* (29–19 рр. до н. е.), присвяченій Енею, який, згідно з легендою, був родоначальником давніх римлян. На п'ятдесят другому році життя Вергілій вирушив у подорож Грецією та Малою Азією, щоб на власні очі побачити описані Гомером місця. Це було необхідно для доопрацювання *«Енеїди»*. У Греції поет тяжко захворів і на кораблі Августа, якого зустрів в Афінах, вирішив повернутися на батьківщину. Під час плавання хвороба загострилася, і незабаром після прибуття в Брундизій, що на півдні Італії, Вергілій помер.

Джерелом написання поеми *«Енеїда»* був давньогрецький міф про троянця Енея – сина богині кохання Афродіти (у римлян – Венери). В *«Іліаді»* Гомер згадує Енея серед славних троянських героїв. Він був учасником багатьох важливих битв, але в поєдинках з Діомедом і Ахіллом зазнав поразки й уникнув загибелі тільки завдяки заступництву Афродіти, Аполлона й Посейдона. У період піднесення Риму з'явилися легенди, за якими, покинувши Трою, Еней пристав саме до земель латинян, де його нащадки заснували Рим. Енеєвого сина Асканія було ототожнено з Юлом – предком роду Юліїв, до якого зараховував себе й Август. Вибір сюжету для поеми виявився дуже вдалим і набув державного значення. Відомо, що за правління Августа на римських монетах зображували Енея з його батьком Анхізом на плечах. Працюючи над *«Енеїдою»*, Вергілій спирався на *«Іліаду»* та *«Одіссею»* Гомера. Так, перша її частина, що описує мандри Енея після того, як він покинув Трою, перегукується із сюжетом *«Одісеї»*; друга, що зображує ратні подвиги героя, – з *«Іліадою»*. Крім того, в *«Енеїді»* простежується чимало гомерівських мотивів. Однак, за всієї захопленості Гомером, Вергілій вклав у свою поему зміст, що відповідав нагальним потребам його доби й відбивав світосприйняття римського народу.

Н. Данс-Холланд. Троянці у цариці Дідони. 1766 р.

ми. Поема завершується двобоєм, у якому Еней перемагає Турна й закладає підґрунтя для заснування Римської держави.

Вергілій почав писати «Енеїду» на особисте прохання Августа, щоб пробудити в римлянах національну гордість. Тому й головний герой поеми став абсолютно новим в античній літературі. Як вірцевий воїн Еней наділений незламною сміливістю й мужністю; без нього неможливо перемогти в жодній битві; він щиро шанує богів і завжди дослухається до їхніх порад. Як вірцевий римлянин, він утілює важливі для римлян родинні цінності. Як відданий син, він виносить немічного батька з палаючої Трої, а згодом будь-що прагне побачитися з привидами батька у моторошному потойбіччі. Крім того, він вірний чоловік, який під час розгрому міста розшукує свою кохану дружину. Зрештою, Еней має добре серце, здатен співчувати навіть ворогам. Відтак в образі Енея були виражені не лише найкращі якості воїна, а й ідеальні риси римлянина.

Задумана як урочиста пісня на честь імперії Августа, поема Вергілія стала величним монументом славної доби Давнього Риму.

Для українців античне ім'я Еней має особливе значення. Тільки-но почувши його, чи не кожен український читач згадає рядки з поеми І. Котляревського: *«Еней був парубок моторний і хлопець хоть куди козак»*. Справді, наприкінці XVIII ст. український письменник створив на основі Вергілієвої «Енеїди» однойменну сатиричну поему, насичену яскравим національним гумором і самотніми образами. Котляревський пов'язав античні події з життям України за часів, коли було зруйновано Запорозьку Січ – фортецю волелюбного козацького духу. Використовуючи в поемі пародійну форму, Котляревський утверджує життєлюбство та самотність українства.

Над класичними перекладами Вергілієвої «Енеїди» українською працювали Г. Сковорода, М. Зеров, М. Білик, А. Содомора. ➡

За переказами, перед смертю Вергілій хотів спалити рукопис «Енеїди», оскільки вважав її незакінченою. Він був надзвичайно вимогливий до своєї творчості, тож переймався тим, що залишить по собі недосконалий твір. Однак друзі врятували рукопис. І хоча латина, якою творив Вергілій, тепер мертва, переклади доносять до нас живі людські почуття та історії, про які яскраво писав поет.

Перевірте себе

1. Який період називають золотою добою давньоримської літератури? Чому?
2. Розкажіть про життя і творчість Вергілія. Що спонукало його взятися за «Енеїду»?
3. Про що йдеться в «Енеїді» Вергілія? Які політичні та літературні чинники вплинули на зміст цього твору?
4. Які ідеальні риси втілено в образі Енея?
5. **Творча лабораторія.** Уявіть, що ви сучасний меценат. Кого із сьогоднішніх митців ви підтримали б і чому? Обґрунтуйте свій вибір.
6. **Подискутуймо!** Чи може література впливати на політику? А політика на літературу? Аргументуйте свою думку відомими вам прикладами з історії літератури.

Читаючи уривки з «Енеїди», знайдіть приклади характерних для епічної поеми деталізації та монументальності в зображенні подій і героїв.

ЕНЕЇДА

(Уривки)

Із пісні другої

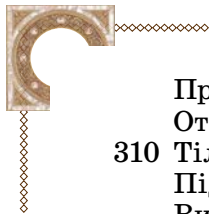
На бенкеті в цариці Карфагена Дідони Еней розповідає про загибель Трої. Повірівши словам підступного Сінона, троянці не зважили на застереження жерця Лаокоона і вкотили в місто спорудженого греками дерев'яного коня. ▲

- 235 Мур розриваємо ми і міську відчиняєм твердиню.
Всі приступають до діла, під ноги колеса підводять,
Линви міцні на шию сяляють, і клята споруда,
Зброєю плідна, вступає у мури. А юні дівчата
Й хлопці довкола співають їй гімни, радіють, як можуть
- 240 Линви торкнутись. Вона посувається. Й грізно вкотилась
В місто, в середину саму. Ох, краю ти мій Іліоне,
Божий приюте, у війнах прославлені мури дарданські!
В брамі, на самім порозі, разів аж чотири спіткнулись¹,
В череві брязнула зброя разів аж чотири. Проте ми
- 245 Прагнем свого у безтямі, засліплені до божевілля,
Й ту проклятущу потвору на замку своєму вміщаєм.
Тут і Кассандра майбутнє тоді з своїх уст віщувала,
Тевкри, проте, до тих уст, що сам бог наказав їм, ніколи
Віри не мали. Нещасні ми в день, що останнім мав бути
- 250 Всім нам, ще й храми у місті прибрали у зелень святкову.
Небо тим часом кругом обернулось, і ніч здійснюлася
Із океану і питьмою землю покрила і небо... <...>

Уночі з дерев'яного коня вискакують греки й захоплюють місто. ▲

- Зойками різноманітними повниться місто тим часом
- 300 Більше й все більше, – хоч батька Анхіза домівка стояла
Остеронь інших, густими деревами щільно укрита, –
Зброя бряжчить все ясніше і жах навкруги навіває.
Я прокидаюсь од сну й на покрівлі, до самого верху
Вибігши миттю, стою й насторожую вуха уважно.
- 305 Так це, як з вихром шаленим пожежа впаде на засіви
Чи як бурхливий струмок у гірську переміниться річку
Й поле залле і жниво розкішне зруйнує, всю змие

¹ За часів античності спіткнутися на порозі вважали лиховісною прикметою.

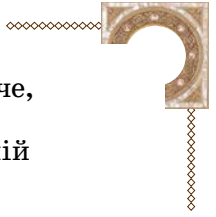
- Працю волів, поносить ліси на узгір'ях, – і стане
Оторопілий пастух на скалі і той слухає гомін.
- 310 Тільки тепер стало ясно усім, яка у них вірність:
Підступ данайський відкрився. <...>
Вирвався тим часом Пант Отряд з-під ахейської зброї
- 320 (Феба жерцем був у нас він на замку), в руках ледве держить
Утвар священну, богів переможених, внука малого
Й мов непритомний біжить до порогів. «Гей, Панте, – волаю, –
Як рятуватися нам, яку боронити твердиню?»
Ледве я встиг це промовить, як важко зітхнув він і каже:
- 325 «Б'є вже остання година, Дарданії день неминучий.
Ми лиш колишні троянці, колись Іліон був і слава
Тевкрів велика була, та все те Юпітер жорстокий
В Аргос цілком переніс, а тепер он панують данайці
В місті палаючим. В мурах, всередині, кінь височенний
- 330 Збройних мужів з себе сипле, звитяжний Сінон з нас глузує
Й сіє пожар. Одні напливають у навстіж відкриті
Брами, – без ліку, з великих Мікен їх причалило стільки!
Інші, озброєні тяж, у завулки тісні уступили;
Стали залізні ряди, їх мечі аж іскряться, готові
- 335 Сіяти смерть, так що брам охоронці передні наосліп
В бій ледве сміють рушати, безладно боротися з ними».
Вражений цим Отрядовим словом, богами натхнений,
В бій і вогонь я іду, куди чорна Еринія¹ кличе,
Брязкіт озброєння й крик, що до неба лунає. <...>
Мов серед темряви ночі вовків шаленіючих згряя,
Що зголодніла утроба наосліп їх гонить, а з горлом
- 360 Висхлим залишені десь вовчєнята чекають, – і ми так
Через ворожі ряди і крізь стріли на смерть ішли певну,
Прямо до міста, а ніч похмурим своїм покривалом
Всіх нас покрила. Хто жах тої ночі, загибелі й вбивства
Виразить може словами, слізьми ті нещастя оплакать?
- 365 Падає в порох весь город старий, що стояв стільки років;
Всюди по вулицях всіх валяються трупи беззбройних,
Повно їх тяж у домах і на божих священних порогах.
Та не самі лиш тевкрійці вину свою кров'ю змивають,
Часом і переможні данайці. Усюди розпука жахлива;
Всюди лиш жах один, образи смерті встають незліченні. <...>

Із пісні дванадцятої

■ Еней пропонує Турнові двобій, щоб вирішити долю війни. Герої розпочинають поєдинок. ■

- Та не вгаває Еней і виблискує ратищем довгим,
Мов ціла жердь, і так промовляє із гнівом у серці:
- 890 «Турне, чого тут чекати, чому зволікаєш? Змагатись
Треба не в бігу, а зброєю гострою зблизька. Змінйся,
В що лиш захочеш, зроби все, що вдієш відвагою й хистом,
Хочеш на крилах злетіть аж до зір чи у землю заритись?»

¹ Ерінія – богиня помсти.

- Той же, лише головою хитнувши: «Не грізне, зухвальче,
895 Це твоє слово гаряче, а грізні богове для мене,
Грізний Юпітер». І більше ні слова, оглянувшись на давній
Камінь великий, – він в полі межею стояв випадково,
Щоб суперечку за ниву рішати. Взяло б його ледве
Шість пар на плечі добірних мужів, що земля їх зродила.
900 Він же у руку тремтячу вхопив, і, розбігшись, підскочив
Вгору, і кинув на ворога. Та не пізнав себе зовсім
Ані у бігові, ані в ході, коли скелю велику
Кидав, вхопивши з землі, – затремтіли коліна, й застигла
Кров, наче лід той холодна, і камінь, що Турн у повітря
905 Кинув ним, не пролетів всього поля між ними, не вдарив
Так, як належить. Неначе у сні, як нічний відпочинок
Зліплює втомлені наші повіки, й здається нам, ніби
Хочемо бігти кудись, у розгоні і серед напруги
Падаєм ми у безсиллі; язик нам не служить, і більше
910 В нашому тілі знайомої не вистачає нам сили,
Голос із уст не виходить, не можемо й слова промовить.
Так ото й Турнові... <...>
Він зволікає й тремтить, неминучого ждучи удару.
Стежки до втечі не видно, ні сили на ворога стати,
Ні колісниці нема, ні сестри, що піклується нею.
Поки вагавсь він, Еней замахнувся і спис смертоносний,
920 Простір очима відмірявши, кинув, вперед нахилившись
Тілом усім. Не свище так камінь, із праці на мурах
Кинутий, ані від грому не йде такий гул у просторі, –
Спис той летить, наче вихор із чорної хмари, й несе він
Смерть неминучу. Він панцира край пробиває і крайні
925 Кола щита семирядні, й стегно він із свистом проймає.
Збитий ударом із ніг, підломивши коліна, на землю
Турн величезний звалився. Із зойком зірвались рутули,
Зойк цей аж гори відбили, і гомін його розійшовся
Ген по високих горах. Від землі він тепер у покорі
930 Очі підвів і, з благанням правицю до нього простягши,
Так промовляє: «На що заслужив я, приймаю, не буду
Ласки просить, покористуйся правом. Проте, якщо, може,
Згадка про батька зворушить тебе, то благаю, – у тебе
Теж був старий такий батько Анхіз, – ти над старістю Давна
935 Май милосердя, й мене, чи як хочеш, лише моє тіло,
Світла позбавлене, рідним віддай моїм. Бо переміг ти, –
Свідки авзонці, як я простягав, переможений, руку.
Буде тобі за дружину Лавінія; далі не йди вже
В злобі своїй». Суворий Еней зупинивсь, озирнувся
940 Й збройну затримав правицю. І стала поволі ця мова
Серце м'ягчити йому, коли зверху плеча він побачив
Ремінь злощасний і блиснули пояса бляшки знайомі
З хлопця Палланта, що Турн йому рани завдав, перемігши,
Й в себе на плечах носив цю з ворога зняту відзнаку.
945 Щойно очима Еней упізнав оту здобич воєнну,
Пам'ятку бою гіркого, розпалений гнівом шаленим,

Й. Г. Траутман. Спалення Трої.
XVIII ст.

Л. Джордано. Еней перемагає Турна.
XVII ст.

Грізно він скрикнув: «То звідси ти в зброї, що зняв з мого друга,
Вирватись хочеш? Паллант тебе в жертву приносить цією
Раною, мститься Паллант, випускаючи кров цю злочинну».

950 Так промовляє і з люттю в наставлені груди ворожі
Меч заганяє. А в Турна ослабло й застигло все тіло,
Дух застогнав і до тіней понурих подався неохоче.

Переклад М. Білика

Запитання і завдання до прочитаного

1. Перейшовши за посиланням <https://forms.gle/J9EeVgmn5ZnkPvVq8> або QR-кодом і виконавши онлайн-тести, перевірте, як ви запам'ятали героїв і події поеми «Енеїда».

2. Як у прочитаних уривках змальовано падіння Трої? Кого засуджує автор, а кому співчуває?

3. Знайдіть порівняння та епітети в перекладі опису знищення Трої. Які думки автора вони підкреслюють?

4. Які засоби художньої виразності надають цьому епізоду драматичного звучання?

5. Як змальовано у творі Вергілія стосунки Енея з батьком?

6. **Творча лабораторія.** Створіть візуальну дошку, яка відображає різні аспекти характеру Енея. Додайте зображення, символи й цитати, які відбивають його сильні та слабкі сторони, мотиви та цінності. Які риси вдачі Енея характеризують його як ідеального воїна й римлянина?

Серед тих героїв «Енеїди», хто проявив особливу мужність і військову доблесть, були **Ніс** та **Евріал** – двоє відданих друзів, чия історія є одним з найзворушливіших епізодів поеми. Вони вирішили здійснити сміливу нічну вилазку в табір ворогів, що стала їхнім останнім подвигом.

Скориставшись посиланням <https://cutt.ly/krE4iEB3> або QR-кодом, дізнайтеся про справжню дружбу, відданість та героїчну самопожертву друзів, прочитавши уривок з книги 9 «Енеїди».

Запитання і завдання для самостійного опрацювання твору

1. Як у прочитаному уривку розкривається сила дружби Ніса та Евріала?

2. Чому Ніс та Евріал вирішують здійснити нічний рейд? Чому це було важливим для троянців?

3. Які риси героїв проявляються в їхньому подвигу?
4. Які символи використовує Вергілій для опису загибелі Ніса та Евріала?

РОЗДІЛ 5

ПАМ'ЯТКИ СЕРЕДНЬОВІЧНОЇ КУЛЬТУРИ

Пригадайте літературні твори та екранізації, у яких зображується середньовічне лицарство. Які ідеали та цінності середньовічної доби відображені в цих творах?

У V ст. після краху Західної Римської імперії, що ознаменував загибель античного світу, Європа вступила в епоху середньовіччя – тисячолітній період торжества християнської релігії, яка утвердила своє майже повне панування в суспільній свідомості та культурі. Хай ким би була людина середньовіччя, вона насамперед усвідомлювала себе християнином. Її повсякденне життя визначалося вірою у вчення Христа про вічне життя. Людина мала жити в постійній турботі про спасіння своєї душі та щоденній боротьбі зі спокусами й гріхами.

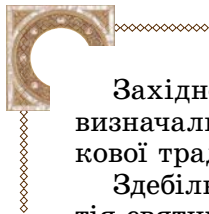
Звісно, середньовічна історія мала й темні сторінки: інквізиція, релігійні війни та хрестові походи часто призводили до насильства й руйнувань; боротьба церкви з інакомисленням нерідко призводила до конфлікту з розвитком науки; низький рівень гігієни і часті пошесті спричиняли масову смертність; кріпацтво прирікало селян на залежність від феодалів і важку працю, а поширена неписьменність робила людей більш уразливими до забобонів і маніпуляцій. Водночас середньовіччя ознаменувалося великими здобутками в усіх галузях культурного життя.

В ім'я християнської віри здійснювалися лицарські походи, звершувалися подвиги святості, зводилися собори, писалися ікони й картини, складалися пісні й створювалися книги. Християнство стало духом і буквою європейської культури.

У центрі середньовічної картини світу стояв Бог, а людина сприймала себе частиною великого Божественного порядку. Крім того, тогочасне суспільство було поділене на стани. На межі X–XI ст. єпископ французького міста Лана Адальберон сформулював це так: «Одні моляться, інші воюють, треті працюють...». Важливу роль відігравала церква: вона не лише формувала моральні норми, а й була осередком освіти та книжкової культури. При монастирях діяли школи й скрипторії, де переписувалися рукописи. Культура середньовіччя поєднувала релігійні ідеали з повсякденним досвідом – у проповідях, легендах про святих, лицарських романах і народних піснях. Водночас за доби середньовіччя виникають перші університети, розвивається міське життя і поступово складається підґрунтя для майбутнього гуманізму Відродження.

Священник, лицар і селянин. Французька мініатюра XIII ст.

Західноєвропейська література середньовічної доби формувалася під визначальним впливом християнського світогляду та латинської книжкової традиції.

Здебільшого латинською мовою писалася релігійна література: життя святих, проповіді, богословські твори тощо, латиномовними були також історичні хроніки. До латиномовної літератури середньовіччя належала також *поезія вагантів* (від лат. – «мандрівний») – мандрівних студентів, які складали світські пісні «на випадок». Студентська молодь часто подорожувала, аби поглибити знання з певних наук та послухати лекції відомих викладачів. Дорогою ваганти заробляли на хліб, виконуючи латиномовні пісні власного авторства.

Важливі історичні події середньовічної Європи знайшли своє відображення в середньовічному героїчному епосі. До найвідоміших творів цього жанру належать збірка **«Старша Едда»** (XIII ст.), що об'єднала епічні пісні скандинавських народів; французький героїчний епос **«Пісня про Роланда»** (XI–XII ст.), що оспівує історичну битву франків у Ронсевальській ущелині в Піренеях (778 р.) і уособлює мужню самопожертву лицаря Роланда, який загинув у бою, захищаючи честь Франції та християнської віри. Широкої відомості набула також **«Пісня про Нібелунгів»** (XII–XIII ст.), у якій розповідається про спроби германців установити родинні зв'язки з гунами й зображується Зігфрід, безстрашний королевич з Нижнього Рейну, власник скарбу нібелунгів та переможець дракона й дванадцяти велетнів. На півдні Європи у XII ст. виник епос **«Пісня про мого Сіда»** (XII ст.), що його головний герой Сід прагнув звільнити рідну землю від зазіхань войовничих арабів. Ці твори середньовічного героїчного епосу поєднували в собі реальну історичну основу з яскравою художньою фантазією, християнську мораль з ідеологією боротьби за спільні цінності народу та його культурні традиції.

У французькому героїчному епосі **«Пісня про Роланда»** історичні події переплітаються з легендами та вигадкою.

Величний, могутній «батько Європи» Карл Великий постає епічним, ідеалізованим монархом, а його молодий небіж Роланд – активним, діяльним лицарем-васалом, ініціатором і головним учасником подій, у яких він припускається трагічної помилки. Твір швидко поширився всією Західною Європою й мав численні переробки та переклади різними

Сторінка
із середньовічної книги
«Пісня про Нібелунгів»

Мініатюра Ж. Фуке

мовами. «Пісня про Роланда» вплинула на формування лицарського ідеалу та розвиток героїчного епосу інших народів.

Скориставшись посиланням <https://cutt.ly/RrE4oZNl> або QR-кодом, прочитайте уривок з «Пісні про Роланда».

Запитання і завдання для самостійного опрацювання твору

1. Як у тексті змальовано хоробрість Роланда та його товаришів? Якими художніми засобами в перекладі передано силу битви?
2. Які лицарські риси підкреслені в образі Роланда?
3. Простежте роль природи в зображуваних подіях.

Виникнення **лицарської літератури** було пов'язане з утвердженням лицарів як особливого стану всередині класу феодалів. Значну роль у становленні цього стану відіграла церква, оскільки лицар мав бути на-самперед воїном-християнином, відданим захисником її ідей. Поступово лицарство перетворилося на станову організацію військово-феодальної знаті, що претендувала на панування в соціальній, моральній та естетичній царинах суспільного життя. Відтак сформувався й особливий *лицарський кодекс*, згідно з яким доблесний воїн мав розумітися на мистецтвах, бути освіченим, великодушним, гречним і приязним. Ці уявлення знайшли відображення в лицарській літературі, що її головними жанрами були *лицарська лірика* й *лицарський роман*.

Лицарська лірика розробила ідеологію куртуазності (від фр. *courtois* – «придворний»), тобто систему правил поведінки при дворі короля або великого феодала. Це була перша світська ідеологія середньовічної Європи. Її засадничими складовими були культ Прекрасної Дами, побудований за зразком культу Богоматері, та етика самовідданого служіння, що ґрунтувалася на етиці васальної вірності. У цьому контексті любов набула значення самоцінного почуття, що стало важливим кроком в осягненні внутрішнього світу людини. Важливу роль у розвитку лірики відіграли *трубадури* – поети-лицарі південної області Франції Провансу – Бертран де Борн, Гійом Аквітанський, Бернард де Вентадорн та ін. Тематами їхніх віршів були війна, кохання й мистецтво.

Зростання міст у Європі XII ст. зумовило виникнення *міської літератури*, яка активно протистояла лицарській. Її позитивним героєм був тямущий містянин або селянин, здатний вийти з будь-якої скрути або пошити в дурні сеньйорів. Улюбленими жанрами міської літератури були *байка*, *коротке сатиричне оповідання*, *алегоричний епос про тварин*.

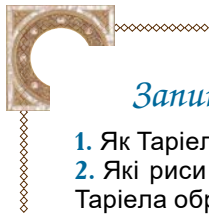

Яскравим прикладом середньовічної поеми є «**Витязь у тигровій шкурі**» (XII–XIII ст.) грузинського поета **Шота Руставелі**. Твір переповідає про пригоди лицарів Таріела, Автанділа й Фрідона, які борються за кохання, справедливість і честь. Поема стала вершиною середньовічної грузинської літератури й символом національної духовної традиції.

Скориставшись посиланням <https://cutt.ly/IrE4phBY> або QR-кодом, прочитайте уривок з поеми Шота Руставелі «Витязь у тигровій шкурі».

Запитання і завдання для самостійного опрацювання твору

1. Як Таріел описує свою долю? Які емоції переважають у його розповіді?
2. Які риси характеру Таріела підкреслено в його зовнішності? Чи можна вважати Таріела образом, що відповідає середньовічному ідеалу лицаря?
3. Якими є взаємини між Таріелом та Нестан-Дареджан? Як у творі підкреслюється сила його почуттів?
4. Порівняйте образи лицарів у «Пісні про Роланда» та «Витязі у тигровій шкурі».

Однією з найкращих пісень, складених мандрівними студентами, є «Гаудеамус» – знаменитий студентський гімн, який оспівує радість молодості та незабутні роки навчання. Його назва походить від латинського слова *gaudeamus*, що означає «радіймо». Створений ще в XIII–XIV ст. невідомими авторами, цей гімн швидко поширився серед студентів європейських університетів. У його рядках звучить заклик насолоджуватися молодістю, навчанням та дружбою. Нині цей гімн виконують на урочистих заходах у навчальних закладах у всьому світі.

Скориставшись посиланнями <https://cutt.ly/BrE4ot5w> та <https://cutt.ly/ErE7WAPM> або QR-кодами, прочитайте «Гаудеамус» та прослухайте його виконання хоровою капелюю Київського політехнічного інституту імені Ігоря Сікорського.

Запитання і завдання для самостійного опрацювання твору

1. Визначте тему та настрій твору. Які почуття він викликає у вас?
2. Що свідчить про те, що вірш створений студентами?
3. Як гімн передає ідею швидкоплинності життя? Які слова підкреслюють цей мотив?
4. Як ви гадаєте, чому цей вірш знаний як гімн студентства?

За доби середньовіччя набуває розвитку також жанр балади, відомий вам на прикладах середньовічних народних балад про Робіна Гуда або короля Ліра. Уславленим майстром поетичних балад був французький поет **Франсуа Війон**. Він оновив жанр середньовічної балади, сповнивши його роздумами про життя, долю та невблаганний плин часу. Шедевром світової літератури вважається його «Балада прикмет», що відтворює драматичну картину людського буття.

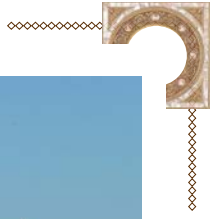

Скориставшись посиланням <https://cutt.ly/IrE4ar5a> або QR-кодом, прочитайте «Баладу прикмет» Ф. Війона.

Запитання і завдання для самостійного опрацювання твору

1. Визначте тему й настрій вірша. Яким зображується в ньому людське буття? А ліричний герой?
2. Яку роль у «Баладі прикмет» відіграє повторення фрази «Я знаю...»? Як це впливає на ритм і смислове навантаження балади?
3. Які протиставлення та контрасти використовує поет, щоб створити загальну картину світу? 🏹

Відтак за доби середньовіччя європейська культура формувалася під вирішальним впливом християнства, яке визначило світогляд, систему цінностей, а також розвиток освіти та мистецтва. Церква була хранителькою знань, зокрема античної спадщини, та водночас – локомотивом

вом культури та освіти, який спонукав їх до розвитку через школи, літературу та мистецтва. На відміну від античності, де людина сприймалася як частина космічного порядку або громадянин поліса, середньовічна християнська культура висунула на передній план унікальність особистості та її внутрішній світ. *«Не блукай поза, але звійди всередину себе»*, – писав на світанку цієї доби видатний християнський мислитель Августин Блаженний. Сенси життя пов'язувалися не із земною славою чи гармонією з природою, а з особистою моральною відповідальністю та духовним вибором. Замість вічного й гармонійного космосу середньовічна культура утвердила картину світу як творіння, що має початок, мету й моральний сенс. Духовний досвід середньовіччя цінний і сьогодні, адже він лежить в основі європейських уявлень про людську гідність, відповідальність, милосердя та моральні межі влади.

Шартрський кафедральний собор Діви Марії, XI–XII ст., Франція

Замість вічного й гармонійного космосу середньовічна культура утвердила картину світу як творіння, що має початок, мету й моральний сенс. Духовний досвід середньовіччя цінний і сьогодні, адже він лежить в основі європейських уявлень про людську гідність, відповідальність, милосердя та моральні межі влади.

Перевірте себе

1. Визначте хронологічні межі середньовіччя й дайте стислу характеристику цієї доби. Яку роль відіграла християнська релігія в розвитку середньовічної культури? Обґрунтуйте відповідь прикладами.
2. Як сприймалися світ, людина та земне життя в середньовічній культурі?
3. Назвіть церковні й світські літературні жанри, що набули розвитку за доби середньовіччя.
4. **Робота в парах.** Визначте основні відмінності між античним і середньовічним баченням світу та людини.
5. Який із згаданих у розділі літературних творів ви хотіли б прочитати? Поясніть, чим він вас зацікавив.
6. **Творчий проєкт.** Простежте, який вплив середньовіччя можна спостерігати в сучасних книгах, фільмах або іграх. Знайдіть приклади та прокоментуйте їх.

РОЗДІЛ 6

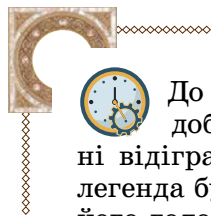
«ВІД ТІЄЇ ГОДИНИ ВОНИ КОХАЛИ ОДНЕ ОДНОГО ВСІМ СЕРЦЕМ»: ІСТОРІЯ КОХАННЯ ТРІСТАНА ТА ІЗОЛЬДИ

Пригадайте легенди про короля Артура та роман Вальтера Скотта «Айвенго». Який ідеал лицаря утверджується в цих творах?

Легенда про Трістана та Ізольду належить до найвідоміших сюжетів європейського середньовіччя. Її витоки сягають кельтських переказів Британії та Ірландії, а літературного оформлення вона набула у XII ст., коли в Західній Європі активно розвивався жанр лицарського роману. Цю історію часто пов'язують з артурівським колом легенд: у деяких версіях Трістан постає лицарем того ж таки культурного світу, що й Ланселот. Центальною темою твору є трагічний конфлікт між коханням і феодалним обов'язком, між особистим почуттям і вимогами честі.

До XII ст. історія Трістана та Ізольди передавалася усно й була добре відома в Англії та Франції. Не останню роль в її поширенні відіграли мандрівні співці, які називалися жонглерами. У XII ст. легенда була вперше записана й наближена до лицарського роману, що його головними мотивами стали честь, кохання та випробування долі. Упродовж сторіч історія Трістана та Ізольди видозмінювалася в численних версіях. Однак на межі XIX–XX ст. французький учений і письменник **Жозеф Бедьє** (1864–1938) зібрав і дослідив усі відомі версії, відновивши ймовірний першозразок XII ст. У його редакції історія набула композиційної стрункости та сюжетної логіки, а витончений літературний стиль майстерно передав атмосферу давньої кельтської традиції. Саме цей варіант, що отримав назву **«Роман про Трістана та Ізольду»**, був визнаний класичним і закріпився у світовій культурі.

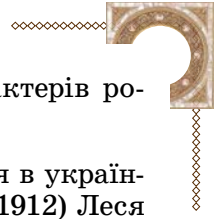
На початку книги розповідається про дитинство Трістана: після загибелі батьків хлопчик потрапляє до короля Марка, який виховує його справжнім лицарем. Захищаючи честь Корнуельсу, Трістан перемагає ірландського велетня Моргольта, проте дістає отруєну рану. Він вирушає до Ірландії, де його зцілює Ізольда Золотокоса; згодом Трістан привозить її як наречену для короля Марка. Під час подорожі Трістан та Ізольда випадково випивають любовне зілля та закохуються одне в одного, але мусять приховувати свої почуття через шлюб Ізольди з королем Марком. Проте врешті-решт закоханих викривають, Трістана виганяють; наприкінці він помирає, Ізольда гине від туги, а на їхніх могилах виростає терен як символ невмирущого кохання. Його спробують вирубати, але він щоразу виростає знову. Коли король Марк дізнається про це диво, він забороняє зрізати терен, залишаючи його як символ нерозривного кохання між Трістаном та Ізольдою.

У центрі сюжету – складні стосунки між трьома головними персонажами: Трістаном, королем Марком та Ізольдою Золотоконою. Трістан страждає через те, що своїм коханням до Ізольди зраджує короля Марка – свого прийомного батька, покровителя і правителя, адже вірність васала сюзерену була однією з найважливіших чеснот середньовічного ідеалу лицаря. Марк, хоч і не прагне помсти, захищає свої права короля і чоловіка, керуючись феодальними принципами честі. Так розвивається головний конфлікт між почуттями героїв і жорсткими нормами середньовічного суспільства з його уявленнями про честь та обов'язок. Автор співчуває закоханим і негативно зображує тих, хто хоче розлучити їх. Проте він не протестує проти феодального устрою, а пояснює силу почуттів закоханих впливом чарівного напою.

Дж. Дункан. Трістан та Ізольда. 1912 р.

У середньовічній літературі персонажі часто змальовувалися в чорно-білій палітрі – тобто або як ідеальні постаті, або як носії зла й гріха. Певною мірою ця особливість простежується також у романі про Трістана та Ізольду. Однак водночас герої тут наділені справжніми емоціями, сумніва-

ми та складними переживаннями. Саме ця складність характерів робить образи закоханих надзвичайно живими.

Історія Трістана та Ізольди знайшла цікаве продовження в українській культурі. Так, у своїй поемі «Ізольда Білорука» (1912) Леся Українка запропонувала власну версію знаменитої середньовічної легенди, зосередивши, однак, увагу на постаті Ізольди Білорукої – дружини Трістана, яка зазвичай лишається непоміченою. При цьому українська авторка зобразила Ізольду як самотню трагічну постать, яка живе в тіні любові Трістана до іншої жінки. Так поема порушує теми нерозділеного кохання, жіночої долі та любовного страждання.

Український поет М. Рильський здійснив майстерний переклад «Роману про Трістана та Ізольду». Завдяки поетичному хисту він спромігся до найтонших деталей відтворити атмосферу середньовічного лицарського роману, драматичну напругу сюжету та виразність мови оригіналу.

Любов у «Романі про Трістана та Ізольду» змальовується як чарівна, фатальна сила, що порушує соціальні норми й призводить до трагедії. Покладена в основу роману легенда стала одним з головних «міфів кохання» у європейській культурі. Вона утверджує любовне почуття як силу, що вступає в конфлікт із суспільним порядком і усталеним кодексом честі. Водночас «Роман про Трістана та Ізольду» відкрив глибоку психологічну тему, продемонструвавши, що людина може бути одночасно вірною й винною, шляхетною й трагічно слабкою. Саме тому історія про Трістана та Ізольду вважається одним з найглибших художніх творів середньовічної лицарської літератури.

Перевірте себе

1. Про що йдеться в «Романі про Трістана та Ізольду»? Поясніть його центральний конфлікт.
2. У чому полягає внутрішній конфлікт Трістана щодо короля Марка?
3. **Поміркуймо!** Яке символічне значення має символ терну, що проростає між могилами Трістана та Ізольди?
4. Які українські літературні твори переосмислюють сюжет легенди? Як вони його трактують?

Читаючи уривки з роману, визначте характерні для лицарської літератури мотиви.

РОМАН ПРО ТРИСТАНА ТА ІЗОЛЬДУ

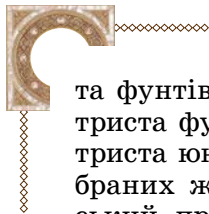
(За реконструкцією Жозефа Бедьє)

(Уривки)

2. Моргольт Ірландський

Прибув Трістан до короля Марка. Король і все його баронство були саме у великому смутку, бо король Ірландський спорядив на той час флот, щоб сплюндрувати Корнуельс, коли його володар ще раз, як робив це вже п'ятнадцять років, зречеться виплатити йому данину, яку за давніх літ платили предки. Бо, бачите, в старих угодах стояло, що ірландці мали право брати з мешканців Корнуельсу першого року трис-

та фунтів міді, другого року триста фунтів щирого срібла, третього – триста фунтів золота. Коли ж приходив четвертий рік, вони забирали триста юнаків і триста молоденьких дівчат по п'ятнадцятому року, вибраних жеребками з корнуельських родин. І от тепер король Ірландський прислав до Тінтажеля правити податок велетня-рицаря Моргольта, брата своєї жінки. Ніхто досі не міг подужати Моргольта в бою. Король Марк листами з печаткою скликав до свого двору корнуельських баронів, щоб урадити з ними раду.

Призначеного дня, коли барони зійшлися в замковій залі з дужною стелею, а Марк сів на троні, Моргольт мовив так:

– Королю Марку, востаннє вислухай повеління від короля Ірландського, мого пана. Він хоче, щоб ти сплатив, нарешті, данину, яку йому винен. А що ти довго зрікався це вчинити, то він наказує тобі віддати цього самого дня в мої руки триста юнаків і триста молодих дівчат по п'ятнадцятому року, обраних жеребками із корнуельських родин. Мій корабель, об'якорений біля Тінтажеля, одвезе їх до нашої країни, і там стануть вони нам за рабів. Проте – я не кажу про тебе самого, королю, бо то не годиться, – та коли хто з твоїх баронів має охоту довести в двобої, що це данина незаконна, я радо стану проти нього. Хто з-поміж вас, сеньйори, хоче битися зо мною за вольність свого краю?

Барони мовчки, спідлоба дивились один на одного – і понурювали голови. <...>

Тоді Моргольт ізнову:

– Хто з вас, сеньйори корнуельські, важиться стати на двобій зо мною? Обіцяю тому славний герць: за три дні запливемо ми звідси човнами на острів Святого Самсона. Там ваш рицар і я, ми змагатимемось один на один, і слава, що він пішов на таке діло, укріє всю його родину.

Але вони мовчали, і Моргольт схожий був на кречета, запертого в одній клітці з малими пташками: коли його впускають, усі німіють.

І втретє сказав Моргольт:

– Гаразд, славні сеньйори Корнуельсу, коли це здається вам шляхетнішим, – киньте жеребки, щоб я знав, у кого саме маю забрати дітей. Проте не гадав я, що у вашій країні живуть тільки раби.

Тоді Трістан упав на коліна перед королем, кажучи:

– Ясний королю, коли буде ваша ласка, я стану до двобою.

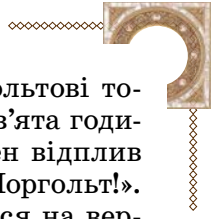
Даремно намагався король Марк спинити його: він, мовляв, такий молодий іще рицар; яка буде користь із його одваги? Трістан кинув, проте, свою рукавицю Моргольтові, і Моргольт підняв її.

Настав той день. Ступив Трістан на пурпуровий килим і сказав озброїти себе для високого подвигу. Він надів панцер та шолом із воронавої криці. Барони плакали: жаль їм було юнака, соромно за себе.

«Трістане, Трістане, – казали вони в думках, – сміливий бароне, прекрасний юначе, чому не я, а ти зважився на цей бій? По мені не тужили б так ревно, як тужитимуть по тобі». Дзвонять у дзвони, і всі – значне панство і простий люд, старі, малі, жінки, – плачучи та молячись, проводять Трістана до берега.

Відтак обидва лицарі прибули на острів для двобою. ▀

Ніхто не бачив жорстокої борні, але тричі здавалося тим, що лишились на березі, ніби морський вітер приносить з острова страшний крик.

Тоді, на знак скорботи, сплескували жінки руками, а Моргольтові товариші, стоячи гуртом біля намету, сміялися. Аж настала дев'ята година, і в далечині замаячив багрянний парус; то ірландців човен відплив від острова, і пролунали в юрбі жалібні вигуки: «Моргольт! Моргольт!». А човен, наближаючися, ріс, і раптом, коли він саме опинився на вершині водяного валу, пізнали на ньому рицаря, що мав у кожній руці по мечу. То був Трістан. Зараз же двадцяттеро човнів полинуло йому назустріч, а дехто з молодих то й без човна поплив стрічати переможця. І от вийшов він на берег, і кинулись матері цілувати його залізом ковану одіж, а звитяжець тим часом гукнув до Моргольтових товаришів:

– Панове ірландці, Моргольт по-молодецькому бився! Гляньте, меч мій пощерблений, бо уламок леза глибоко ввійшов йому в череп. Візьміть же цю крицю, сеньйори: це данина, що вам сплачує Корнуельс.

І він подався вгору, до Тінтажеля. Визволені мужнім його вчинком діти радісно махали, де він проходив, зеленими вітами; пишні запони прикрашували вікна по всіх домах на знак великого свята.

Та коли серед радісних співів, церковного передзвону, сурем і рогів, таких голосних, що за ними не почути б і божого грому, Трістан дійшов до замку, – упав він, знесилений, королеві Марку на руки, і кров полилася з його ран. <...>

А Трістан у Тінтажелі лежав у недузі дедалі тяжчій: отруєна кров струмувала з його ран. Лікарі догадалися, що Моргольт уразив йому тіло намоченим у трутизні списом, а що не могли їхні ліки та напої його врятувати, – здалися вони на волю божу. Від його ран ішов такий тяжкий дух, що до нього боялися підходити найближчі друзі, – всі, опріч короля Марка, Горвеналя і Дінаса із Лідана. <...>

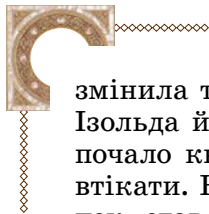
▶ Передчуваючи близьку смерть, Трістан наказав віднести себе до човна й відпустити до вільного плавання в море. Він сподівався знайти когось у далеких краях, хто міг би вилікувати його від ран. Так і вчинили, за наказом Трістана поклавши разом з ним до човна арфу. Через сім днів морських блукань рибалки почули чудову гру Трістана на арфі, забрали його на берег і принесли до своєї пані – Ізольди Золотокосої, що її брата Моргольта Трістан убив. ▶

«...Та солодко, проте, бачити сонце, іще сміливе серце б'ється в грудях. Я хочу здатись на волю примхливого моря. Я хочу, щоб воно мене, самотнього, однесло далеко відсіля. До якої землі? Не знаю. Та, може, там найшов би я когось, що міг би мене вилікувати. І, може, тоді я ще послужу тобі, мій славний дядьку, як твій арф'яр, як твій ловчий, як вірний твій васал».

Тільки вона, знаючися на цілющих напоях та зіллях, могла вигоїти Трістана; і тільки вона з-між усіх жінок на світі хотіла його смерті. Коли Трістан, одужуючи під умілою її рукою, опритомнів, – він зрозумів, що хвилі принесли його до небезпечної для нього землі. Але сміливий іще, щоб боронити своє життя, знайшов він незабаром красні та хитрі слова: розповів, ніби він жонглер, що мандрував на купецькому кораблі до Іспанії – повчитися там читати по зорях, і ніби морські розбійники напали на судно, а він, поранений, утік на човні.

Цьому повірили: ніхто з Моргольтових товаришів не пізнав прекрасного рицаря, що бився на острові Святого Самсона, – так-бо потворно

змінити трутизна йому обличчя. Та минуло сорок днів, і золотоволоса Ізольда його сливе зовсім вилікувала, і знову тіло його відмолоділо й почало квітнути цвітом юності. Тоді догадав Трістан, що треба йому втікати. Він потаємки кинув острів і, зазнавши багато пригод та небезпек, став знову перед королем Марком.

4. Дання

Тим часом корнуельські лицарі готувалися везти Ізольду Золотокоосу – ірландську принцесу, призначену стати дружиною короля Марка, – до Корнуельсу. Тоді мати Ізольди Золотокоосої приготувала чарівне вино, яке мало поєднати серця майбутнього подружжя. Вона передала глечик вірній служниці Бранжієні й наказала сховати його, а в шлюбну ніч налити королю Маркові та Ізольді, щоб вони випили разом і назавжди покохали одне одного. Бранжієна пообіцяла виконати її волю. Важкою була та мандрівка для Ізольди. Серце її було сповнене смутком за загиблим братом, сумом за батьківщиною й ненавистю до вбивці її брата, Трістана.

Одного дня вітер ущух і спорожнілі паруси обвисли на щоглах. <...> Трістан підійшов до королівни і заговорив з нею, намагаючися заспокоїти її серце. Сонце пекло, їх мучила спрага – і вони сказали дати собі напитись. Шукаючи якого-небудь питва, натрапила дівчина на той глечик, що доручила Бранжієні Ізольдина мати.

– Я найшла вино! – скрикнула вона.

Та не вино то було, ні: то була пристрасть, то було палке щастя, то було безмежне страждання і смерть. Дитина сповнила келих і піднесла свій пані. А та надпила поволі й решту подала Трістанові. Трістан допив. У цю хвилину ввійшла Бранжієна й побачила, як вони мовчки дивляться одне на одного, ніби безумілі й причаровані. Тут примітила вона глечик між ними, сливе зовсім уже порожній, і келих. Схопивши те начиння, вона побігла до корми, кинула його в воду і затужила:

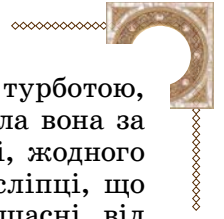
– Горе мені, горе! Хай буде проклятий той день, коли я вродилася, і той день, коли я ступила на цей корабель!

Ізольдо, подруго мила, і ви, Трістане, – це ж ви сьогодні випили свою смерть!

Тим часом судно прямувало далі до Тінтажеля. Трістанові здавалось, що живий терновий кущ з гострими колючками і квітками запахущими пустив коріння в крові його серця і міцними прив'язав нитками до тіла прекрасної Ізольди його тіло, його мислі, його всі бажання. Він думав:

«Андре, Деноален, Генелон і Гондоїн, лукаві люди, що обвинувачували мене, ніби я заздрю й важу на Маркову землю! О! я ще гірший, ніж ви казали. Я зазіхаю не на його країну! Дорогий дядьку, ти любив мене сиротою, ще й не знавши, що я – кров твоєї сестри Бланшфлер, ти ніжно оплакував мене, своїми руками несучи на човен без весел і вітрил... Чому не прогнав ти відразу заблуканого хлопчика, що прийшов, щоб зрадити тебе? О, що спало мені на думку? Ізольда твоя дружина, а я твій васал. Ізольда твоя дружина, а я твій син. Ізольда твоя дружина і не може мене кохати».

Ізольда кохала його. Вона хотіла, проте, його ненавидіти: хіба ж не жорстоко він її зневажив? Вона хотіла його ненавидіти – і не могла, бо серце її горіло ніжністю, болючішою за ненависть.

Бранжієна дивилася на неї з великим сумом і ще більшою турботою, бо ж вона знала, яке лихо сталося через неї. Два дні стежила вона за ними, два дні примічала, як вони не приймають жодної їжі, жодного пиття, жодної потіхи, як шукають вони одне одного, ніби сліпці, що навпомацки знаходять один одного, як страждають вони, нещасні, від довгої розлуки і як печаляться ще гіршою печаллю, коли, зійшовшись, тремтять перед страшною хвилею першого визнання.

Третього дня, коли підходив Трістан до Ізольдиного шатра, нап'ятого на кораблі, Ізольда, сидючи там, побачила його й мовила тихо:

– Заходьте, сеньйоре.

– Королево, – каже на те Трістан, – пощо звати мене сеньйором? Хіба ж я не ваш ленник, не ваш васал, що має вам уклінно слугувати і любити вас як свою королеву і свою пані?

А Ізольда одвітує:

– Ні, ти добре знаєш, що ти мій сеньйор, мій володар! Ти знаєш, що твоя сила мене упокорює і що я – твоя рабіня. О, навіщо я вигоїла колись раненого жонглера? Чому не лишила я загинути в болотяних травах убивцю дракона? Чому не вразила я його тоді в купелі уже піднятим мечем? Лихо мені! Я тоді не знала того, що знаю тепер!

– Ізольдо, що ж знаєте ви тепер? Що мучить вас і тривожить?

– Ах, усе, що я знаю, мене мучить – і тривожить мене все, що я бачу. Це небо мучить мене, і це море, і моє тіло, і моє життя!

І вона поклала свої руки Трістанові на рамена; сльози потьмарили проміння її очей, уста затремтіли. Він промовив удруге:

– Дорога моя, що ж таке вас мучить?

Вона у відповідь:

– Любов до вас. <...>

...Бранжієна, що слідувала за ними, голосно скрикнула і, простягаючи руки, сльозами обливаючись, кинулась їм до ніг.

– Нещасні! Спиніться, коли ще можна! Та ні, це дорога без повороту, непереможна любов вабить і притягає вас, і від цього дня ви вже не знатимете радості без муки! Настоянє на зіллях вино взяло над вами силу, чарівне дання, що ваша, Ізольдо, мати доручила мені. Сам лише король Марк повинен був з вами його випити; але злий дух посміявся з нас, і от ви вдвох спорожнили келих. Милий Трістане, мила Ізольдо, я тяжко покараюся за те, що зле стерегла трунок; я віддам вам своє тіло, своє життя. З моєї-бо вини випили ви з завороженої чаші кохання і смерть!

Залюблені обнялися; в прекрасних тілах забриніла пристрасть і радість життя. Трістан мовив:

– Що ж, хай прийде смерть. <...>

Переклад М. Рильського

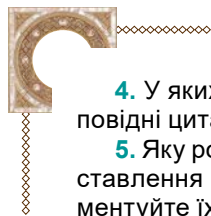
Літературний практикум

1. Перейшовши за посиланням <https://forms.gle/JFwVrRJqqWJE5pCy9> або QR-кодом і виконавши онлайн-тести, перевірте, як ви запам'ятали героїв і події роману про Трістана та Ізольду.

2. У чому полягала небезпека двоюбо з Моргольтом? Які деталі підкреслюють цю небезпеку?

3. Які моральні властивості проявив Трістан в епізоді його боротьби з Моргольтом? Які із цих властивостей можна зарахувати до лицарського кодексу честі?

4. У яких подробицях виявляється напруга довкола цього двобою? Наведіть відповідні цитати.

5. Яку роль відіграв чарівний напій в історії Трістана та Ізольди? Як змінилося їхнє ставлення одне до одного після цього зілля? Наведіть відповідні цитати та прокоментуйте їх.

6. Що свідчить про незвичайну силу любові Трістана та Ізольди?

7. **Робота в парах.** Знайдіть в образі Ізольди Золотокої риси лицарського ідеалу Прекрасної Дами. А чим вона відрізняється від цього ідеалу?

8. У чому, за логікою роману, полягає провина Трістана та Ізольди? Чим пояснюється її причина в романі?

9. **Подискутуймо!** Чи є, на вашу думку, кохання сильнішим за обов'язок?

10. **Філологічний майстер-клас. А.** Порівняйте двобій Трістана з Моргольтом із зображеним у Біблії двобоєм Давида та Голіята. Визначте головні відмінності між ними. Поміркуйте, чому цей мотив набув поширення у світовій літературі. **Б.** Поясніть символічне значення чарівного напою та тернового куща на могилах Трістана та Ізольди.

Легенда про Трістана та Ізольду надихала багатьох художників. Картина «Трістан та Ізольда» («Кінець пісні») англійця *Е. Лейтона* (1852–1922) передає силу і трагізм їхнього кохання. Герої зображені в момент емоційної близькості, їхні погляди виражають пристрасть і неминучість розлуки. М'яке освітлення додає сцені романтичного настрою, а середньовічні архітектурні деталі занурюють у світ лицарських легенд. Любовна сцена підсилена впізнаваними символами – арфою Трістана, яка символізує пісню кохання, та терниною, що натякає на неминучу смерть закоханих.

Е. Лейтон. Трістан та Ізольда (Кінець пісні). 1902 р.

К. Мозер. Любовне зілля (Трістан та Ізольда). 1913 р.

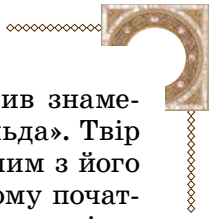
Натомість австрійський художник *К. Мозер* (1868–1918) акцентував увагу на сцені, у якій Трістан та Ізольда п'ють чарівний трюнок. Картина виконана в символічному мінімалізмі й схоплює момент магічного внутрішнього перетворення героїв, зародження в їхніх серцях кохання. Композиція балансує між пристрастю та приреченістю, а контрастні кольори посилюють драматичний ефект.

1. Які почуття героїв передають їхні обличчя та пози на репродукції картини Лейтона? Як ці емоції пов'язані із сюжетом середньовічної легенди?

2. Які деталі на картині Лейтона підкреслюють середньовічну атмосферу?

3. Якими постають Трістан та Ізольда на картині Мозера? Схарактеризуйте їхню поставу, одяг, обличчя, жести. Що надає цій картині символічного характеру?

4. Порівняйте репродукції картин *Е. Лейтона* та *К. Мозера*. Яка з них вам більше подобається? Чому?

Німецький композитор *Р. Вагнер* (1813–1883) присвятив знаменитій історії про двох закоханих оперу «Трістан та Ізольда». Твір вражає багатою емоційністю й новаторським характером. Одним з його звершень є так званий Трістанів акорд, який звучить на самому початку увертюри опери й створює відчуття напруги та тривожного очікування.

Скориставшись посиланням <https://cutt.ly/irE7UucD> або QR-кодом, прослухайте увертюру до опери «Трістан та Ізольда» Р. Вагнера.

1. Які почуття викликає у вас увертюра?
2. Які картини або сцени з літературного твору вона навіює?
3. Як ви думаєте, чому увертюра звучить напружено й ніби «без завершення»? Як це пов'язано з історією кохання Трістана та Ізольди?

У 2006 р. на екрани вийшов фільм режисера К. Рейнольдса «Трістан та Ізольда» (США, Велика Британія, Чехія, Німеччина), який змінює ключові моменти класичного роману. Події відбуваються після падіння Римської імперії. Магічний любовний напій, який у легенді змушує героїв закохатися, у фільмі відсутній – тож їхні почуття виникають природно. Ізольда виходить за короля Марка не через політичний союз, а після турніру, який виграє Трістан.

Скориставшись посиланням <https://cutt.ly/urE7Be58> або QR-кодом, перегляньте епізод перемоги Трістана над Моргольтом. Чим режисерське бачення відрізняється від літературного джерела? Що, на вашу думку, змінено в трактуванні образу Трістана?

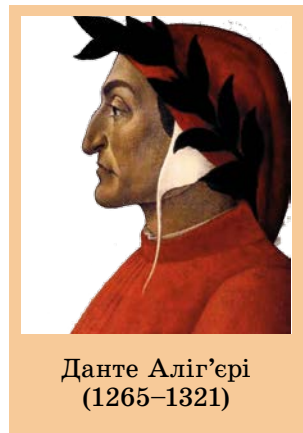
РОЗДІЛ 7

«СВІТОЧ ФЛОРЕНТІЙСЬКОЇ СЛАВИ»

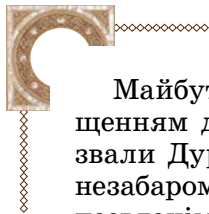

Пригадайте твори, у яких оспівано знамениті історії кохання. Як у них змальовано силу почуттів? Яка історія кохання вам найбільше запам'яталася? Чому?

«На півиляху свого земного світу я трапив у похмурий ліс густий...» – так починається безсмертна «Комедія» італійського поета Данте Аліг'єрі, яку згодом назвали «божественною». Данте був мандрівником і філософом, воїном і поетом, політиком і вигнанцем. Людиною-світочем назвав його французький письменник В. Гюго, маючи на увазі, що всупереч ударам долі цей митець ніс світло в «похмурий ліс» людського життя. До історії світової літератури Данте увійшов як «останній поет середньовіччя й перший поет нового часу». Геніальний творчий доробок Данте став безцінною часткою того живильного ґрунту, на якому згодом постала культура Відродження.

Данте Аліг'єрі
(1265–1321)

Майбутній поет з'явився на світ у Флоренції у проміжок, за припущенням дослідників, між 14 травня і 13 липня 1265 р. Хлопчика називали Дуранте, тобто «витривалий». Це ім'я виявилось пророчим, хоч незабаром і скоротилося до пестливого «Данте», що стало своєрідним псевдонімом митця.

Змалку Данте пишався тим, що походив зі шляхетного роду Елізеїв, засновників Флоренції. Його пращур-хрестоносець бився із сарацинами під прапором імператора Конрада, тож поет вважав, що саме від нього успадкував войовничу й непримиренну вдачу. Освіту митець здобував спочатку у Флоренції, потім у Болонському університеті, де вивчав історію, філософію, риторику, богослов'я, астрономію, географію, мови, міфологію, а також творчість видатних античних поетів Горація, Овідія та Вергілія. Ще в юності Данте зажив слави одного з найосвіченіших інтелектуалів Італії.

У 1293 р. Данте оприлюднив свою першу поетичну збірку «Нове життя», яка оповідала про його кохання до прекрасної Беатріче (це ім'я перекладається як «благословенна»). *«У мене не було іншого вчителя в поезії, – писав Данте, – крім себе і наймогутнішої наставниці – любові».*

Незгасне почуття Данте Аліг'єрі народилося «з першого погляду», коли йому було лише дев'ять років. За словами поета, відтоді й на все життя Беатріче «заволоділа його духом». Вдруге вони побачилися лише через дев'ять років. Беатріче, що йшла вулицею в супроводі двох жінок, вразила поета своєю красою. Нетямлячись від захвату, він кинувся додому й написав вірш про своє кохання.

Данте ніколи особисто не спілкувався з жінкою, яку любив і уславив у своїх безсмертних творах. Тож деякі біографи висловлювали припущення, що вона була лише його поетичною вигадкою. Проте нині документально доведено, що Беатріче – історична особа, донька банкіра Фолько Портінарі, який мешкав по сусідству з родиною Аліг'єрі. У 1287 р. вона вийшла заміж, а у віці двадцяти трьох років пішла з життя. Для Данте то була невимовна трагедія. Про свою велику любов і скорботу він трепетно розповів у власних поезіях. Його збірка **«Нове життя»** стала першою ліричною сповіддю у світовій літературі. Вона написана переважно в жанрі сонета.

Сонет – вірш із чотирнадцяти рядків, які утворюють два катрени (чотиривірші) і два терцети (тривірші). Жанр сонета передбачає певну схему римування рядків: у класичному (італійському) сонеті така схема визначається формулою *abab abab cdc dcd* (або *cde cde*). Існували й додаткові (такі, що не стали обов'язковими) правила: строфи слід закінчувати крапками; слова не повинні повторюватися, останнє слово має бути «ключовим»; строфи співвідносяться між собою за принципом: зав'язка – розвиток дії – кульмінація – розв'язка.

Доля Данте була тісно пов'язана з бурхливим політичним життям Італії XIII ст. Замолоду він узяв участь у битві при Кампальдіно, в облозі Капрони, а згодом розпочав політичну діяльність. Італія на той час була охоплена боротьбою між гвельфами й гібелінами. Після поразки гібелінів гвельфи розкололися на «білих» і «чорних»; Данте належав до «білих», які виступали проти втручання папи у справи Флоренції.

У 1300 р. Данте обрали одним із пріорів міста, але вже 1302-го через перемогу «чорних» поета несправедливо засудили й вигнали з Флоренції під загрозою страти спаленням. Розчарувавшись у політичних союзах, Данте протягом майже двадцяти років мандрував Італією, користуючись опікою різних правителів і меценатів.

Із часом великому флорентійцю таки запропонували повернутися до рідного міста, однак за умови, що він покається і вибачиться за свої помилки. *«Не так Данте повернеться на батьківщину. Ваше прощення не варте цього приниження. Мій дах і мій захист – моя честь. Хіба не можу я всюди споглядати небо й зірки?»* – обурено відповів вигнанець.

Е. Пацці. Пам'ятник Данте на площі Санта-Кроче.
Флоренція

Утім, період вигнання став часом його духовного злету, що увінчався створенням знаменитої «Божественної комедії» – унікального літературного твору, у якому описується мандрівка поета потойбіччям від пекла до раю і розгортається велична християнська картина Всесвіту.

Улітку 1321 р. поет захворів на пропасницю й у ніч із 13 на 14 вересня помер. Поховано його в мавзолеї давньої равеннської церкви Сан-Франческо. На грецькому мармуровому саркофазі античних часів викарбувано напис: *«Злу я не скорюся»*.

Оцінюючи внесок Данте у світову культуру, Іван Франко писав: *«Данте являється найвищим виразом, поетичним вінцем та увічненням того, що називаємо середніми віками. Уся культура, усі вірування та надії тих часів знайшли вираз у його поемі. Та рівночасно, як людина геніальна, він усім своїм єством належить до новіших часів, хоча думками й поглядами коріниться в минушині»*.

Вибірково твори Данте перекладали українською І. Франко, Леся Українка, Василь Барка, М. Стріха та інші. Перший повний переклад «Божественної комедії» здійснив Є. Дроб'язко. У його перекладі є чимало блискучих лексичних знахідок, навіть на рівні відтворення фонетики першотвору. Скажімо, ключове слово «stelle» – «зорі», яким закінчується кожна із частин Дантової поеми, відтворено бездоганним фонетичним відповідником «зорні стелі».

Читаючи переклад сонета Данте, поміркуйте, який ідеал жіночності утверджує в ньому автор.

ЗІ ЗБІРКИ «НОВЕ ЖИТТЯ»

СОНЕТ 11

В своїх очах вона несе Кохання, –
На кого гляне, ошасливить вмить;
Як десь іде, за нею всяк спішить,
Тріпоче серце від її вітання.

С. Далі. Беатріче заспокоює Данте. 1964 р.

Він блідне, никне, множачи зітхання,
Спокутуючи гріх свій самохить.
Гордия й гнів од неї геть біжить.
О донни¹, як їй скласти прославляння?

Хто чув її, – смиренність дум свята
Проймає в того серце добротливо.
Хто стрів її, той втішений сповна.

Коли ж іще й всміхається вона,
Марніє розум і мовчать уста.
Таке-бо це нове й прекрасне диво.

Переклад М. Бажана

Запитання і завдання до прочитаного

1. Перейшовши за QR-кодом або посиланням <https://forms.gle/ar1Zp9pQ4bhcRmL6> і виконавши онлайн-тести, перевірте свої

знання з творчості Данте Аліг'єрі.

2. Які життєві випробування випали на долю Данте? Назвіть відомі вам книжки поета та теми, до яких він звертався у своїй творчості.

3. Чому, на вашу думку, оспівана Данте любов до Беатріче зажила слави легенди?

4. У своєму вірші «Забута тінь» Леся Українка так схарактеризувала італійського поета: «суворий Дант, вигнанець флорентійський». Що в образі Данте підкреслює ця характеристика?

5. Визначте загальний настрій прочитаного сонета. Як у поезії розкривається сила кохання?

6. Яким ви уявляєте ліричного героя та його кохану?

7. Якою постає в сонеті кохана ліричного героя?

8. На прикладі прочитаного вірша Данте поясніть особливості жанру сонета.

Образ Данте вже багато століть привертає до себе увагу митців. Одне з найвідоміших зображень поета належить знаному італійському художнику *Джотто* (1267–1337). На його фресці «Рай» у флорентійському палаці Барджелло молодого Данте зображено серед праведників.

Рафаель Санті зобразив Данте у фресці «Диспут» майже через двісті років після смерті поета за літературним описом його біографа Боккаччо. Створений Рафаелем образ митця вже кілька століть вважають одним з канонічних.

Портрет Данте, написаний художником *А. Бронзіно* (1503–1572), традиційно тлумачиться як узагальнення самої поезії. Гордий рельєфний профіль поета наче виринає з темряви й повернутий до сонячного саява й величного Всесвіту.

Чимало картин написано за мотивами Дантових сонетів, присвячених Беатріче. Так, на картині «Беатріче благословенна» *Д. Г. Россетті* кохану великого флорентійця зображено ніби в напівсні, схожому на смерть, і птах – вісник смерті – кладе їй на долоні квітку маку.

¹ Дóнни – у середньовічній поезії шляхетні дами, які уособлюють ідеал краси, доброчесності та духовної чистоти.

Джотто. Рай.
Фрагмент фрески

Рафаель. Диспут.
Фрагмент фрески

А. Бронзіно. Алегоричний
портрет Данте

На картині Дж. В. Вотергауса (1849–1917) «Данте і Беатріче» образи поета змальовані як жіночна, мудра й чиста, мов янгол, жінка, що має провести Данте до найвищих сфер раю.

Д. Г. Россетті. Беатріче
благословенна.
1864–1870 рр.

Дж. В. Вотергаус.
Данте і Беатріче. 1915 р.

1. Розгляньте репродукції вміщених у розділі портретів Данте. Які риси вдачі великого флорентійця увиразнив кожен з митців, які символічні деталі застосував?
2. Якою постає Беатріче на репродукціях згаданих картин? Порівняйте її образ у живописі зі створеним у Дантовому сонеті «В своїх очах вона несе Кохання...».

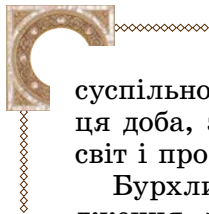
РОЗДІЛ 8

ВІДКРИТТЯ СВІТУ І ЛЮДИНИ

Якими були античні уявлення про гармонійну людину й цінності її життя? Як вони втілилися в прочитаних вами творах?

На зміну періоду середньовіччя прийшла доба Відродження, або Ренесансу (від фр. *renaissance* – «відродження»). Її назва відображає пробудження інтересу до культурних надбань античності. Відродження почалося в Італії в другій половині XIV ст., поширилося Західною Європою і завершилося на початку XVII ст. Суттєві зміни в економічному,

сусільному, науковому й культурному житті, якими ознаменувалася ця доба, зумовили переворот у свідомості людини, в її уявленнях про світ і про себе.

Бурхливий розвиток міст і ремесел, що відбувався за доби Відродження, започаткував нову, міську культуру. Помітну роль у ній відігравали купці й вільні ремісники – носії настроїв вільнодумства та практичного підходу до навколишнього світу. На ґрунті спільності життєвих інтересів містян народилися поняття громадянства й національної належності. Відтак розпочалося формування сучасних європейських націй та їхніх культурних традицій. Цей процес супроводжувався зростанням інтересу письменників до фольклору й поступовим усвідомленням ними цінності національних мов. Так Відродження стало добою становлення національних культур Європи.

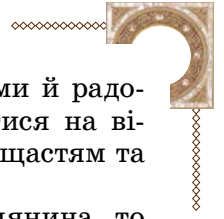
Ренесанс був періодом активного освоєння навколишнього світу. Символічним утіленням найважливіших напрямів цього процесу є три винаходи того часу – компас, порох і друкарський верстат. Компас символізує Великі географічні відкриття, що були здійснені експедиціями Христофора Колумба, Васко да Гами та Фернандо Магеллана й суттєво розширили уявлення європейців про природу та будову Землі. Порох може правити за своєрідну емблему жаги завоювань нових земель, присвоєння їхніх скарбів і підкорення народів, що поступалися за технічним розвитком західним європейцям. Друкарський верстат позначає собою добу, за якої книга спростила й прискорила процес поширення знань. Використання інших механічних приладів – мікроскопа й телескопа – розширило поле зору людини: озброєний ними вчений Галілео Галілей зміг «побачити» і анатомію комахи, і будову Сонячної системи. Саме за доби Відродження виникла наукова теорія, згідно з якою Земля та інші планети Сонячної системи обертаються навколо Сонця. Її автором був Миколай Коперник. Працюючи у визначеному ним напрямі, філософ Джордано Бруно виступив з теорією нескінченності Всесвіту й незліченності світів. Ця та інші ідеї докорінно змінили світорозуміння європейців. Винайдення й удосконалення механічних приладів, посилений інтерес до природничих наук та далекі подорожі відображали прагнення ренесансної людини самостійно пізнавати світ.

Я. де Барбарі. Портрет Луки Пачолі. 1495 р.

Людина відкривала для себе світ, перевіряючи знання власним досвідом і покладаючись у дослідженнях на власний розум, здоровий глузд та практичний досвід. На цих підвалинах виникла раціоналістична культура, яка по сьогодні визначає своєрідність європейської традиції.

Наукові та географічні відкриття, нові культурні горизонти, різноманітні зміни в економічному й сусільному житті послабили монополію церкви. На цьому тлі широкого розвитку набула світська культура, яка утвер-

дила цінність земного життя з його повсякденними потребами й радощами. Замість властивих середньовіччю закликів зосередитися на вічному житті душі лунали заклики насолоджуватися земним щастям та активно пізнавати навколишню дійсність.

Якщо середньовічна культура проповідувала ідеал християнина, то епоха Відродження утвердила ідеал земної людини – всебічно розвиненої, енергійної й діяльної, здатної будувати власну долю та перебувати в гармонії із собою й навколишнім світом. Відродження відкрило красу людської природи й людського тіла. Спираючись на античне уявлення про гармонійну людину й цінність земного життя, доба Ренесансу висунула у центр світобудови особистість. Відтак людина була проголошена не лише мірою всіх речей, як то було за часів античності, а й «вінцем творіння».

Головним сенсом існування особистості оголошувалося вільне розгортання всіх її здібностей і можливостей задля досягнення щастя. На ґрунті цих ідей виникла нова гуманістична ідеологія, що обстоювала цінність особистості, повагу до її прав, свобод та гідності. Так у добу Відродження сформувалася гуманістична культура, яка стала великим духовним надбанням європейського культурного світу.

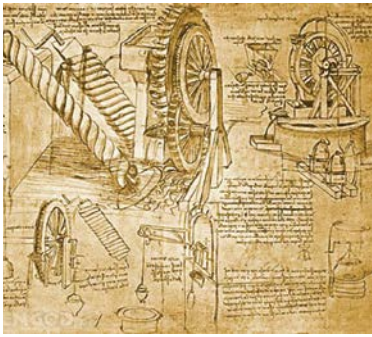
Однак ренесансна закоханість у людину мала також зворотний бік. Звільнення людини від внутрішніх обмежень нерідко супроводжувалося втратою моральних орієнтирів, зростанням жорстокої сваволі та знеціненням відповідальності. Попри відкриття нової людини й нового світу, епоха Відродження не ознаменувалася народженням того щасливого суспільства, про яке вона мріяла. ❄

Батьківщиною доби Відродження була Італія. Саме звідси пролунали перші заклики повернутися до культурних надбань античності. І саме тут пристрасні шанувальники цієї ідеї – філософи, філологи, історики – започаткували духовний рух, названий гуманізмом (від лат. – «людський»). Примітно, втім, що спочатку слово «гуманізм» вони використовували на позначення світського характеру своєї діяльності. Згодом ренесансні митці й мислителі утвердили ширше розуміння гуманізму як принципу людяності, заснованого на повазі до прав і свобод особистості. Саме в цьому значенні поняття «гуманізм» стало «прапором» Відродження і всієї європейської культури.

На тлі зрушень у всіх царинах життя відбулися суттєві зміни в мистецтві, що взяло на озброєння досвід античних майстрів. В архітектурі посилилася роль світських споруд – палаців, громадських будівель, будинків багатих містян. Тепер їх вирізняли пропорційність, гармонія, стримана велич. Живописці опановували майстерність відтворення матеріального світу; вчилися передавати об'єм, простір, світло, будувати лінійну перспективу, засвоювали прийоми реалістичного зображення людської фігури. Розумітися на анатомії було для них дуже важливо.

Зростання інтересу до особистості сприяло розвитку скульптури й живопису, спрямованих на зображення зовнішньої краси людини та багатство її внутрішнього світу. Донателло, Боттічеллі, Леонардо да Вінчі, Мікеланджело, Джорджоне, Тіціан, Рафаель, Дюрер та інші уславлені майстри пензля і різця подарували світу твори непроминущої цінності.

Сторінка з рукопису
Леонардо да Вінчі

Цим художникам був притаманний дослідницький, науковий підхід до творчої діяльності. Найяскравіше він виявився у Леонардо да Вінчі, який геніально поєднав мистецтво, науку та філософію.

Рафаелева фреска «Парнас» у Ватикані відображає ренесансні ідеали: гуманізм, велич античної культури та провідну роль мистецтва в розвитку суспільства. На картині зображений Аполлон, який грає на лірі в оточенні дев'яти муз і знаменитих поетів минулого – Гомера, Данте, Вергілія, Петrarки, Овідія.

Рафаель Санті. Парнас. Фрагмент. 1509–1511 рр.

Відкриття світу й людини відбувалося також у художній літературі Ренесансу. Письменники звернулися до реальності, почали відтворювати багатобарвний земний світ – штовханину міських вулиць, розмірене сільське життя, красу природи. Та насамперед у літературу прийшла реальна, тісно пов'язана з навколишнім світом, сповнена земних бажань людина. Віднині письменників цікавила людська природа в усьому розмаїтті її фізичних і духовних виявів, у всій її індивідуальній неповторності. «Який довершений витвір – людина!..» – цей здивований вигук Гамлета, персонажа знаменитої трагедії В. Шекспіра, можна вважати гаслом усієї ренесансної літератури.

Оповідачі Декамерона.
Мініатюра XIV ст.

Утвердження цінності особистості стало одним з найважливіших гуманістичних надбань ренесансного письменства. Ця ідея досягає надзвичайної художньої сили в кращих літературних пам'ятках Відродження, до яких належать «Книга пісень» Ф. Пет-

рарки, «Декамерон» Дж. Боккаччо, «Гаргантюа і Пантаґрюель» Ф. Рабле, «Похвала глупоті» Е. Роттердамського, «Премудрий гідальго Дон Кіхот з Ламанчі» М. де Сервантеса, «Досліди» М. Монтеня, драми В. Шекспіра, трагедії К. Марло тощо.

Одним із центральних творів літератури доби Відродження є роман «Гаргантюа і Пантаґрюель» французького письменника **Франсуа Рабле**. Цей твір, сповнений карнавального сміху й невичерпних жартів, містить широку сатиричну панораму феодального суспільства. У романі зображуються дивовижні пригоди двох велетнів – мудрого Гаргантюа та його допитливого сина Пантаґрюеля. Вони разом навчаються, подорожують, дискутують, бешкетують і насолоджуються земним життям.

Г. Доре. Ілюстрація до роману «Гаргантюа і Пантаґрюель»

Скориставшись посиланням <https://cutt.ly/QrE4sBcV> або QR-кодом, прочитайте уривки з роману Ф. Рабле «Гаргантюа і Пантаґрюель» про дитинство Гаргантюа.

Запитання і завдання для самостійного опрацювання твору

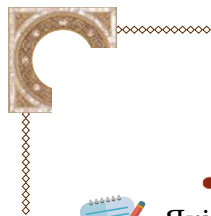
1. Яким змальоване дитинство Гаргантюа? Які епізоди або деталі видаються вам особливо комічними? Як автор досягає комічних ефектів?
2. Що й чому письменник висміює в традиційному вихованні?
3. Які серйозні питання порушуються в романі під прикриттям сатиричного сміху?
4. Які риси ренесансної картини світу знайшли відображення в прочитаних вами уривках?

Часто у творах ренесансних письменників душевні якості людини, її шляхетні поривання й моральні помилки набували воістину титанічного масштабу. Тому сюжети літератури Відродження напрощуд багаті на героїчні вчинки й жахливі лиходійства. З тієї самої причини деякі з її персонажів стали символами духовного пошуку. До таких героїв-символів належать, зокрема, Гамлет, охоплений жагою справедливості, Дон Кіхот, одержимий недосяжним ідеалом, або Ромео і Джульєтта, пов'язані одне з одним силою самовідданої любові. Ці та подібні їм персонажі стали вічними супутниками людства.

Перевірте себе

1. Укажіть хронологічні межі доби Відродження. Що саме «відроджувалося» за цієї доби? Поясніть, чому вона так називається.
2. Які зміни в суспільному й науковому житті відбулися за доби Ренесансу? Назвіть найзначніші наукові й географічні відкриття цього періоду. Який вплив вони справили на світогляд людини Відродження?
3. Як змінилися уявлення людей за доби Відродження? Розкрийте зміст визначень ренесансної культури як «раціоналістичної», «світської», «гуманістичної». Поясніть значення поняття «гуманізм».
4. Схарактеризуйте мистецтво та літературу Відродження. Назвіть видатних художників, скульпторів, письменників цієї доби.

РОЗДІЛ 9

ПЕРШИЙ ПОЕТ-ГУМАНІСТ ВІДРОДЖЕННЯ

Які літературні твори або кінострічки про кохання справили на вас велике враження? Чому?

Франческо
Петрарка
(1304–1374)

Італію називають колискою європейського Відродження. Саме там було створено класичну модель ренесансної культури, на яку орієнтувалися у своєму розвитку інші європейські країни. Саме в Італії зародився рух учених-гуманістів, які заново відкрили античну культурну спадщину. Саме італійські художники, скульптори, письменники почали розробляти принципи зображення реальної людини й реального світу. Неоціненний внесок у цю справу зробив знаменитий поет, учений-гуманіст **Франческо Петрарка**.

Він народився 20 липня 1304 р. в місті Ареццо в сім'ї вигнаного з Флоренції за належність до партії «білих» гвельфів нотаріуса Петракко (прізвище батька він згодом змінив на латинський манір). У 1312 р. родина переїхала до Авіньйона, де тоді розташовувався папський двір. За порадою батька Франческо почав вивчати юриспруденцію. Однак невдовзі з'ясувалося, що право цікавить його значно менше, ніж творчість давньоримських поетів та ораторів. 1326 р. юнак перервав навчання. Після смерті батька він отримав спадок, який надав йому можливості влаштувати життя так, аби мати достатньо часу для світського життя, спілкування з друзями та написання поезій. Та 1330 р. Петрарка прийняв духовний сан і вступив на службу до кардинала Джованні Колонни, що забезпечило йому пристойний прибуток і можливість подорожувати.

Помандрувавши Францією, Фландрією, Німеччиною, Італією, Іспанією, 1337 р. поет оселився в мальовничому містечку Воклюз. Жив він аскетично: їв один раз на день, спав не більше ніж шість годин, решту часу віддавав науці й письменству. Вивчення античної літератури відкрило Петрарці інший культурний світ. Твори давніх авторів навчили його бачити в людині прекрасну земну істоту, а в її внутрішній свободі – чи не найважливішу цінність життя. Під впливом цього відкриття Петрарка перейнявся думкою про необхідність відродження в Італії величі, слави й республіканської доблесті Давнього Риму. Цю думку він проповідував у своїй літературній творчості.

Слава Петрарки як мислителя-гуманіста й лірика дедалі зростала. 8 квітня 1341 р. його офіційно визнали «королем поетів». Під час великої церемонії в Римі сенатор республіки увінчав убраного в королівську мантию митця лавровим вінком. Відродження цього античного ритуалу символізувало відновлення авторитету нерелігійної поезії: уперше після багатьох століть панування церкви культурним лідером освіченої Європи став світський поет.

Слава прочинила для Петрарки двері найбагатших і найіменитіших домів Італії. Він переїздив з міста до міста, користуючись гостинністю тамтешніх аристократів. Коли поетові дорікали, що він приймає милості «сильних світу цього», він незворушно відповідав: *«Це лише здавалося, що я жив при князях, насправді ж князі жили при мені»*. Однак у розкошах, так само як і в глушині, Петрарка працював багато годин на добу. Він мріяв померти, сидючи за письмовим столом, і справді до останніх хвилин не полишав літературної діяльності.

У своїх творах митець відкрив багатий внутрішній світ особистості й утвердив ідеал ренесансної людини – земної, одухотвореної, націленої на пізнання світу й себе.

Вершинним творчим досягненням Петрарки вважають збірку віршів **«Книга пісень»** (або «Канцоньєре»; від італ. *canzone* – «пісня»). Роботу над нею Петрарка розпочав у 1330-х роках і завершив незадовго до смерті. До останньої, дев'ятої, редакції збірки увійшло триста шістьдесят шість віршів, написаних переважно в жанрі сонета.

У ліриці європейського Відродження сонет посідав винятково важливе місце як одна з ранніх літературних форм вираження свідомості доби. Він оповідав про кохання і, на відміну від новели, що зображувала побутову або авантюрну сторону любовних стосунків, розкривав внутрішній світ закоханого. При цьому зміст сонета не лише передавав почуття ліричного героя, а й детально аналізував його роздуми. Перший катрен формулював певне твердження (тезу); другий заперечував його (антитеза); терцети узагальнювали переживання героя, висловлюючи основну думку вірша.

Петрарка у своєму кабінеті.
Фрагмент мініатюри
XIV ст.

В українській поезії жанр сонета відомий від 1830 р., коли О. Шпигоцький переспівав сонети А. Міцкевича. До цієї поетичної форми зверталися П. Куліш, Олена Пчілка, Леся Українка, Б. Грінченко, М. Вороний та ін. Вершиною розвитку сонета в українській літературі XIX ст. стала збірка «Сонети» І. Франка, що в ній поет експериментував з ритмікою і лексикою, а також розвивав суспільну тематику.

У XX ст. чудові сонети писали М. Зеров, Юрій Клен, М. Драй-Хмара, П. Тичина, М. Бажан, В. Сосюра, В. Мисик, Є. Маланюк, А. Малишко, Борис Тен, І. Драч, Д. Павличко, Л. Костенко. Особливою майстерністю вирізняються сонети М. Рильського.

Петрарка побачив Лауру навесні 1327 р. в церкві Святої Клари. Покохавши її з першого погляду, він до кінця життя зберіг вірність своєму почуттю. Двадцять один рік поет оспівував кохану жінку за її життя, ще десять років – після її смерті. Любов до Лаури, не

М. Спартали Стіллман.
Перша зустріч Петрарки
та Лаури. 1889 р.

реалізована в житті, стала для поета невичерпним джерелом поетичного натхнення й філософських роздумів. При цьому образ коханої такою мірою був піднесений поетом до рівня ренесансного ідеалу краси й кохання, що у сучасників Петрарки навіть виникли сумніви, чи справді Лаура була реальною жінкою, а не літературною фантазією. Суперечки щодо цього точаться й сьогодні, але більшість дослідників визнає факт існування заміжньої дворянки з Авіньйона, яка полонила серце митця. Додатковим доказом можна вважати й численні реалістичні деталі в поетичних описах як самої жінки, так і переживань ліричного героя. Утім, не так уже й важливо, чи була Лаура насправді. Важливо, що в її образі поет утілював напрочуд життєвий, а тому безсмертний жіночий ідеал, у якому гармонійно поєдналися краса й моральна чистота, природність і натхненність.

 Саме ім'я коханої було сповнене символічних значень. У «Книзі пісень» воно перегукується і зі словом «лавр» (італ. *lauro*), натякаючи на лавровий вінок – символ поетичної слави, і зі словом «вітрець» (італ. *l'aura*), що навіює картини лагідної природи, зі словом «золото» (лат. *aurum*), що нагадує про вищі цінності, і зі словом «години» (італ. *l'ora*), відсилаючи до мотивуплинності часу.

У «Книзі пісень» Петрарки, що становить собою своєрідну поетичну сповідь, уперше було зображене земне кохання до земної жінки – донни Лаури, у якій втілювався ренесансний ідеал жіночої краси.

Оспіване Петраркою кохання вражає своєю глибиною та безкорисливістю. Ліричний герой уповні усвідомлює безнадійність своєї любові, але не зрікається її. Саме тому його кохання набуває характеру поклоніння і саме тому воно поєднує насолоду й біль, щастя й страждання. «Книга пісень», що позначила собою вершину ренесансної лірики, визначила новий шлях європейської поезії.

Перевірте себе

1. Перекажіть відомі вам факти біографії Ф. Петрарки. Який вплив на світогляд і творчість італійського поета справило вивчення античної спадщини?
2. Кому й чому присвячено більшість віршів «Книги пісень»? Перекажіть історію створення цієї збірки.
3. Чим, на вашу думку, зумовлена гучна слава сонетів Петрарки?
4. **Розвиваймо мовлення.** Якою ви уявляєте героїню петрарківських віршів? Намалюйте словесний портрет Лаури, спираючись на власну уяву.

Читаючи переклади сонетів Петрарки, поміркуйте над тим, що надає цим творам сповідального звучання. Визначте вияви суперечливості відчуттів ліричного героя.

СОНЕТ 61

Благословенні місяць, день і рік,
Пора, година, край, містина мила,
Коли краса її очей сп'янила
Мене і став я бранцем їх повік.

Благословенні: біль, що в душу вник,
Що об'явилась ним Ерота сила,
Лук і стріла, що серце проразила,
І рана, що пройшла в його тайник.

Благословенні всі рази, коли я
Ім'я моєї пані називав,
Мої зітхання, порив, плач і мрія.

Благословенні і рядки, що склав
Я їй на честь, і мисль моя: до неї
Вона іде, до неї однієї.

Переклад М. Ореста

Невідомий художник.
Лаура. XV ст.

СОНЕТ 132

Як не любов, то що це бути може?
А як любов, то що таке вона?
Добро? – Таж в ній скорбота нищівна.
Зло? – Але ж муки ці солодкі, Боже!

Горіти хочу? Відкатись негоже.
Не хочу? То даремна скарг луна.
Живлюща смерте, втіхо навісна,
Хто твій тягар здолати допоможе?

Чужій чи власній волі я служу?
Неначе в просторінь морську безкраю,
В човні хисткому рушив без керма;

Про мудрість тут і думати дарма –
Чого я хочу – й сам уже не знаю:
Палаю в стужу, в спеку – весь дрижу.

Переклад Г. Кочура

Літературний практикум

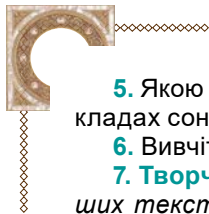
1. Перейшовши за посиланням <https://forms.gle/ibWpCzEWvcrcp2fxz8> або QR-кодом і виконавши онлайн-тести, перевірте свої знання з творчості Петрарки.

2. У якому з прочитаних вами сонетів Петрарки любов зображено як: 1) духовну силу, що підносить ліричного героя; 2) тягар нерозділеного почуття; 3) стан просвітленого сприйняття світу; 4) суперечливі переживання ліричного героя? Наведіть відповідні цитати.

3. Які грані любові розкрито в прочитаних вами сонетах? Обґрунтуйте відповідь цитатами.

4. Знайдіть ознаки ренесансного світосприйняття в поезіях Петрарки.

5. Якою постає Лаура у віршах Петрарки? Які художні засоби використано в перекладах сонетів для створення її образу?

6. Вивчіть напам'ять сонет 61 Петрарки. Підготуйтеся до виразного читання.

7. **Творча лабораторія.** *Центон у літературі – це твір, складений з уривків інших текстів, за допомогою комбінування слів, фраз або рядків з різних джерел, щоб створити новий зміст. По суті, центон – це своєрідний «літературний колаж».* Складіть сонет-центон із прочитаних сонетів Данте та Петрарки.

Майстерня поетичного перекладу. Перейшовши за посиланням <https://cutt.ly/zrE4gnHh> або QR-кодом, ознайомтеся з іншими перекладами сонету 61 Петрарки. За поданим алгоритмом порівняйте переклади сонету 61 Петрарки, створені українськими перекладачами М. Орестом, Д. Павличком та І. Качуровським.

Петраркові сонети 3 і 267 відтворюють емоційну напругу і суперечливість кохання. При цьому сонет 3 розповідає про враження ліричного героя від першої зустрічі з Лаурою та момент зародження почуттів; натомість сонет 267 відображає спогади про Лауру після її смерті й відтворює біль втрати.

Перейшовши за посиланням <https://cutt.ly/ZrE4dzsL> або QR-кодом, ознайомтеся із сонетами Петрарки 3 та 267.

Запитання і завдання для самостійного опрацювання творів

1. Які почуття викликає в ліричного героя перша зустріч з Лаурою в сонеті 3?
2. Які образи використовує поет для вираження туги за померлою коханою в сонеті 267?
3. Знайдіть в обох сонетах образи або деталі, що набувають символічного значення.

РОЗДІЛ 10

«ДУША ЕПОХИ ВІДРОДЖЕННЯ»

За допомогою хмаринки слів пригадайте ознаки жанру трагедії.

Доба Відродження подарувала світу геніального поета і драматурга **Вільяма Шекспіра**. Один із сучасників митця назвав його «душею епохи». Німецький письменник Гете зізнався, що, уперше прочитавши шекспірівський твір, відчув себе «сліпонародженим, якому чудотворна рука раптом дарувала зір». Та й сьогодні, на початку XXI ст., кращі режисери й актори з трепетом долучаються до постановок п'єс Шекспіра, вважаючи це неабиякою честю. Творчість англійського митця ретельно досліджена в тисячах книжок і статей, яких стало б на велику бібліотеку. Попри це, достеменно встановлених фактів його біографії не так уже й багато.

Вільям Шекспір з'явився на світ 23 квітня 1564 р. в містечку Стретфорд-на-Евоні. Він був сином шанованого в місті заможного рукавичника, якого кілька разів обирали на почесні посади. Вільям відвідував місцеву «граматичну» школу, де викладали класичні мови.

У шістнадцять років юнак покинув навчання та, імовірно, певний час допомагав батькові у справах. У вісімнадцять років він одружився, а в двадцять один – разом з молодшим братом вирушив до Лондона. Там, за припущенням біографів, Шекспір певний час працював у театрі суфлером¹ або помічником режисера і в 1593 р. вступив до трупи Джеймса Бербеджа.

Дж. Тейлор. Імовірний портрет Шекспіра. 1611 р.

Театр доби Шекспіра відрізнявся від сучасного. Він був майже повністю відкритий, лише сцену й місця для знатних осіб захищав дах. Сцена нагадувала трапецію чи овал і видавалася в глядацьку залу. Це створювало ілюзію майданного дійства, під час якого актори, зусібіч оточені глядачами, виступали на звичайних возах. Такий ефект посилювала й відсутність завіси (як за часів античності). На сцені зазвичай розташовувалися люки, з яких з'являлися актори, що виконували ролі привидів або інших фантастичних істот. Декорацій практично не застосовували. Проте обов'язковим елементом оформлення сцени був балкон, на якому відбувалися найрізноманітніші дії.

Тогочасні театральні вистави передбачали особливу манеру гри. Актори часто імпровізували, відповідали на репліки глядачів. Велику увагу приділяли постановці голосу, який мав звучати музикально. Щоб заспокоїти публіку після напружених драматичних сцен, на кін виходили блазні. Як і за часів античності, жіночі ролі виконували чоловіки.

Від 1599 р. трупа, у якій працював Шекспір, давала вистави в театрі «Глобус». Його будівлю прикрашала вивіска зі словами «*Весь світ люцедіє*», що стали афоризмом. Творчий колектив «Глобуса» був надзвичайно популярним у Лондоні, славився талановитими коміками та яскравими імпровізаціями. Шекспір не лише писав для театру, а й виконував ролі у виставах. Видатними акторськими здібностями він, за свідченням сучасників, похвалитися не міг, а от його п'єси мали неабиякий успіх. Актори «Глобуса» виступали при королівському дворі й 1603 р. були удостоєні почесного звання «Королівські слуги».

Своєю популярністю театр завдячував передусім драмам, написаним Шекспіром. За час служби в театрі Шекспір здобув славу й багатство. Він став співвласником театру «Глобус», придбав нерухомість і згодом повернувся до рідного міста, покинувши і театр, і літературну творчість. Останні три роки життя він провів у сімейному колі. Шекспір помер 1616 р., за легендою – у день свого народження.

Відновлений «Глобус». Сучасне фото

¹ *Суфлёр* – працівник театру, що під час репетицій і вистав підказує акторам текст ролі.

Невідомий художник. Галерея героїв Шекспіра. 1840 р.

Брак достовірних відомостей, деякі невідповідності у творчій біографії, безліч домислів і легенд, зрештою титанічний масштаб літературного хисту створили ореол таємничості навколо постаті Шекспіра. Відразу після його смерті виникло питання, чи й справді пересічний актор зі Стретфорда Вільям Шекспір був автором відомих

Невідомий художник.
«Смаглява леді» Мері
Фіттон. Бл. 1595 р.

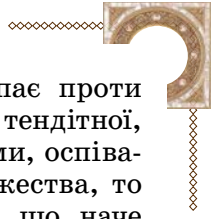
у всій Англії п'єс, або, можливо, за його ім'ям приховувався хтось інший – освіченіший, поважніший, іншими словами – той, хто більше «відповідає» образу генія. Так виникло «шекспірівське питання»: чи був Шекспір Шекспіром, тобто автором незрівнянних літературних творів, підписаних його прізвищем? Дослідження цієї теми, що періодично вибухають «сенсаціями», тривають і досі. Однак серед більшості науковців найвірогіднішою визнано версію, згідно з якою син заможного рукавичника зі Стретфорда і знаменитий митець були однією особою. Та й зрештою читання шекспірівських творів є, безперечно, набагато цікавішою справою, ніж дискусія про те, хто міг би їх написати.

Дж. Декріц. Генрі Різлі,
граф Саутгемптон. 1603 р.

Крім драматичних творів, перу Шекспіра належить низка сонетів, визнаних вершиною ліричної поезії доби Відродження. Загалом перу Шекспіра належать сто п'ятдесят чотири сонети, створені протягом 1592–1598 рр. Вірші від 1-го до 126-го присвячені невідомому другові, решта – коханій (загадковій «смаглявій леді»).

Образ друга Шекспіра дослідники пов'язують з одним з його високих покровителів – Генрі Різлі, графом Саутгемптоном, блискучим інтелектуалом, знавцем мистецтва та пристрасним прихильником театру. У сонетах Шекспіра він постає людиною, що втілює ренесансний ідеал.

У сонетах, присвячених смаглявій леді, Шекспір виступає проти давньої традиції зображати жіночий ідеал в образі білявої, тендітної, блідої, ніжної жінки, відірваної від земного життя. Якщо дами, оспівані в сонетах Данте й Петрарки, – майже безтілесні, мов божества, то кохана англійського поета – брюнетка, жінка з крові й плоті, що, наче магніт, притягує до себе, попри звичайну для земної людини недосконалість.

Сонети Шекспіра – своєрідний ліричний щоденник, у якому поєдналися сповідь, портрет друга або коханої, пейзажний малюнок, філософські роздуми та головне – багатогранне зображення людської душі.

Англійські поети видозмінили класичний італійський сонет. Іноді цю форму називають шекспірівською, оскільки саме завдяки Шекспіру вона остаточно утвердилася в літературі. Традиційно класичний італійський сонет поділяється на дві частини: перша – це зав'язка (два катрени), друга – розв'язка (два терцети). Тим часом англійський сонет складається з трьох катренів і фінального двовірша: *abab cdcd efef gg*. Шекспірівський сонет відрізняється від італійського не лише будовою, а й композиційним наповненням. У Шекспіра двовірш є не так розв'язкою, як «висновком» до ліричних катренів. Митець, щоправда, не завжди дотримувався обов'язкової схеми. Наприклад, його 126-й сонет складається з дванадцяти, а не із чотирнадцяти рядків.

Водночас Шекспір увійшов до історії літератури як неперевершений драматург, що представив на сцені людське життя в усій його суперечливості й багатоманітності.

Драми Шекспіра активно перекладалися в Україні. Серед їхніх перекладачів – П. Куліш, М. Старицький, Ю. Федькович, Леся Українка, Панас Мирний, М. Драгоманов, М. Кропивницький, М. Рильський, Борис Тен, М. Бажан, В. Мисик, Д. Паламарчук. Їхні переклади, що в різний спосіб відтворювали силу шекспірівської образності, збагатили українську літературну мову. Великий внесок в інтерпретацію та популяризацію творчості Шекспіра в Україні зробив І. Франко.

Шекспірівські трагедії набули великої популярності в українському театрі 1920–1940 рр. Найвидатнішими були вистави «Макбет» (1920) режисера Леся Курбаса, «Отелло» (1923) режисера О. Загорова та «Гамлет» (1943) режисера Й. Гірняка.

Примітно, що драматургічний доробок митця, який складається з комедій і трагедій, відбиває два полюси ренесансного світосприйняття: життєрадісну віру людини в її власні можливості й земне щастя, з одного боку, та її розчарування перед безоднями людської сваволі й вседозволеності, – з іншого.

До найвідоміших комедій Шекспіра належать п'єси **«Багато галасу з нічого»** та **«Дванадцята ніч, або Що заманеться»**.

У комедії «Багато галасу з нічого» зображено двох закоханих, Клавдіо і Геро. Підступний дон Хуан загрожує їхньому щастю, намагаючись переконати Клавдіо в невірності Геро. Проте закохані з честю долають випробування.

М. Стоун. Клавдіо, обдурений
доном Хуаном, звинувачує
Геро в зраді. 1921 р.

У комедії «Дванадцята ніч, або Що заманеться» події відбуваються у вигаданій країні Іллірії, до якої після корабельної аварії потрапляє дівчина Віола. Аби знайти свого брата-близнюка Себастьяна, вона переодягається хлопцем, влаштовується на службу до герцога Орсіно й потрапляє у вир незвичайних пригод.

Обидві комедії рясніють дотепними діалогами та веселими жартами, несподіваними сюжетними поворотами, перевтіленнями та перевдяганнями.

Перейшовши за посиланнями <https://cutt.ly/6rE4d9gX>, <https://cutt.ly/vrE4fxek> або QR-кодами, дізнайтеся про пригоди героїв комедій Шекспіра «Багато галасу з нічого» та «Дванадцята ніч, або Що заманеться».

Запитання і завдання для самостійного опрацювання творів

1. Яка ситуація змальована в першій сцені комедії «Багато галасу з нічого»? Які комічні ефекти в ній створено?
2. Яку роль у сюжеті «Дванадцятої ночі» відіграють перевдягання та непорозуміння?
3. Знайдіть в обох текстах риси життєрадісного світосприйняття ренесансної людини. ➡

Нові обрії в художньому дослідженні людської природи відкрили шекспірівські трагедії – «Гамлет», «Отелло», «Макбет», «Король Лір». Особливе місце в доробку митця посідає трагедія «Ромео і Джульєтта».

Змальована в ній історія прекрасного кохання і трагічної загибелі Ромео і Джульєтти не була вигадана Шекспіром (який досить часто використовував у своїх п'єсах чужі сюжети). Уперше цю історію розповів в одній зі своїх новел італійський письменник XIV ст. Мазуччо Салернський. Відтак сюжет «помандрував» від одного автора до іншого. Проте саме під пером Шекспіра ця історія перетворилася на пісню любові, сильнішої за смерть, любові, яка попри трагічну розв'язку пронизана світлом і надією. Глибоко символічним є й те, що дія шекспірівської трагедії розгортається в Італії, що була батьківщиною доби Відродження і колискою сподівань ренесансної людини. ➡

У своїх драмах Шекспір постає проникливим знавцем людської вдачі. Його п'єси охоплюють усю людську природу – від найсвітліших поривань до найтемніших проявів.

Перевірте себе

1. Розкажіть про життя В. Шекспіра. Поясніть сутність «шекспірівського питання».
2. Стисло схарактеризуйте літературний доробок Шекспіра.
3. Кому присвячено сонети Шекспіра? Чим характеризується лірика цього поета?
4. Яким був театр за часів Шекспіра? Чим він відрізнявся від античного?

5. Назвіть відомі вам трагедії Шекспіра.

6. Перекажіть історію створення п'єси «Ромео і Джульєтта». Якого звучання набув цей сюжет у Шекспіра?

7. **Творчий проєкт.** Розробіть афішу для прем'єри вистави «Ромео і Джульєтта» у театрі «Глобус».

СОНЕТ 66

Я кличу смерть – дивитися набридло
На жебри і приниження чеснот,
На безтурботне і вельможне бидло,
На правоту, що їй затисли рот,

На честь фальшиву, на дівочу вроду
Поганьблену, на зраду в пишноті,
На правду, що підлоті навдогоду
В бруд обертає почуття святі,

І на мистецтво під п'ятою влади,
І на талант під наглядом шпика,
І на порядність, що безбожно краде,
І на добро, що в зла за служника!

Я від всього цього помер би нині,
Та як тебе лишити в самотині?

Переклад Д. Павличка

СОНЕТ 116

Не буду я чинити перешкоди
Єднанню двох сердець. То не любов,
Що розцвіта залежно від нагоди
І на віддаленні згасає знов.

Любов – над бурі зведений маяк,
Що кораблям шле промені надії,
Це – зірка провідна, яку моряк
Благословляє в навісній стихії.

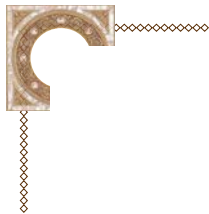
Любов – не блазень у руках часу,
Що тне серпом своїм троянди свіжі, –
І щік, і уст незайману красу
Той серп любові справжньої не ріже.

Як це брехня – я віршів не писав,
І ще ніхто на світі не кохав.

Переклад Д. Паламарчука

СОНЕТ 130

Її очей до сонця не рівняли,
Корал ніжніший за її уста,
Не білосніжні пліч її овали,
Мов з дроту чорного коса густа.

Троянд багато зустрічав я всюди,
Та на її обличчі не стрічав,
І дише так вона, як дишуть люди, –
А не конвалії між диких трав.

І голосу її рівнять не треба
До музики, милішої мені,
Не знаю про ходу богинь із неба,
А кроки милої – цілком земні.

І все ж вона – найкраща поміж тими,
Що славлені похвалами пустими.

Переклад Д. Паламарчука

Запитання і завдання до прочитаного

1. Знайдіть у прочитаних сонетах характерні ознаки доби Відродження.
2. Як у прочитаних вами сонетах Шекспір визначає роль кохання в людському житті?
3. **Робота в групах.** Об'єднавшись у групи, проаналізуйте сонети Шекспіра. **А.** Сонет 66. Які соціальні проблеми порушує сонет? Як у творі передано відчай ліричного героя? Що допомагає ліричному герою протистояти злу? Які антитези в перекладі допомагають розкрити основну ідею твору? **Б.** Сонет 116. Як Шекспір визначає справжню любов? Чим його уявлення відрізняється від сучасного розуміння? Яку роль відіграють образи маяка й зірки в тексті? Що вони символізують? Розкрийте сутність протиставлення любові плину часу. **В.** Сонет 130. У який спосіб поет руйнує традиційні уявлення про красу? Який ефект це створює? Як останній рядок змінює сприйняття всього вірша?
4. Вивчіть сонет 66 напам'ять. Підготуйтеся до виразного читання.

Майстерня поетичного перекладу. Перейшовши за посиланням <https://cutt.ly/JrE4f0DL> або QR-кодом, ознайомтеся з іншими перекладами та переспівами сонета 66 Шекспіра. За поданим алгоритмом порівняйте переклади сонета 66 українських перекладачів І. Франка, Д. Павличка, Д. Паламарчука та Г. Пилипенка.

Читаючи уривки з трагедії «Ромео і Джульєтта», поміркуйте над тим, що відрізняє любов головних героїв від звичайного почуття закоханості.

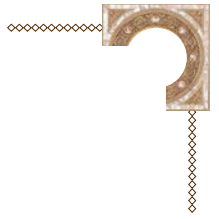
РОМЕО І ДЖУЛЬЄТТА

(Уривки)

Дійові особи

Ескал, князь Веронський.
Паріс, молодий дворянин, родич князя.
Монтеккі, Капулетті – глави двох ворогуючих родин.
Старий, дядько Капулетті.
Ромео, син Монтеккі.
Меркуціо, родич князя і друг Ромео.
Бенволіо, небіж Монтеккі й друг Ромео.
Тібальт, небіж синьори Капулетті.
Брат Лоренцо, чернець-францисканець.
Брат Джованні, чернець того самого ордену.
Балтазар, слуга Ромео.
Самсон, Грегори – слуги Капулетті.

П'єтро, слуга Джульєттиної мамки.
Абрам, слуга Монтеккі.
Аптекарь.
Трое музикантів.
Паж Паріса.
Паж Меркуціо.
Стражник.
Синьйора Монтеккі, дружина Монтеккі.
Синьйора Капулетті, дружина Капулетті.
Джульєтта, дочка Капулетті.
Мамка Джульєтти.
Веронські містяни, родичі обох родин, маски, но-
сії смолоскипів, пажі, сторожа, вартові та слуги.
Хор.

Дія відбувається у Вероні, початок п'ятої дії – у Мантуї.

<...> Дія перша

Багато років дві давні веронські родини – Монтеккі й Капулетті – непримиренно ворогують. На початку першої дії зображено чергову вуличну сварку, що спалахнула між їхніми представниками і лише завдяки втручанню князя Ескала не закінчилася кровопролиттям. Цього разу в зіткненні не брав участі син Монтеккі Ромео: таємно і без взаємності закоханий у дівчину на ім'я Розаліна, він пішов до лісу, щоб побути на самоті.

Того дня в будинку Капулетті готувалися до великого свята. Глава родини дав слугі список гостей, яких належало запросити, але той був неписьменний, тож не міг впоратися із цим дорученням. Зустрівши на вулиці Ромео і Бенволіо, слуга звернувся до них по допомогу. Ромео люб'язно погодився прочитати список. Побачивши там ім'я своєї коханої Розаліни, він вирішив за будь-яку ціну потрапити на свято. Увечері Ромео разом з Меркуціо й Бенволіо пробралися до маєтку ворога. Обличчя непрохані гості приховали під масками. У розпал святкування Ромео побачив прекрасну незнайомку – юну Джульєтту.

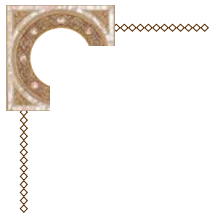
Сцена 5

Зала в домі Капулетті. <...>

Ромео

Померкли смолоскипи перед нею!
І світить вродою вона своєю
На щоках ночі – діамант ясний
У вусі мавра; скарб цей дорогий
І для землі, і для життя сія.
Вона – омріяна любов моя!
Її оточують прекрасні дами,
Вона ж між них – голубка між галками!
Коли танок закінчать вже, саму
За ніжну ручку я її візьму,
І щастя неземне тоді відчую...
Чи ж я коли любив? Чи ще люблю я?
О ні! Зрікайтеся, брехливі очі!
Не знали ви краси до цієї ночі!

Тіба льт

По голосу це мусить бути Монтеккі.
Мою рапіру, хлопче! Як?! Цей раб
Наважився прийти в блазенській масці,
Щоб глузувати з нашого бенкету?
Ні, честю роду я клянусь, за сміх
Убить його, вважаю я, не гріх! <...>

Ка пу лет ті

Спокійно, друже. Не чіпай його.
Поводиться він ввічливо й шляхетно.
Сказати правду, вся Верона славить
Його за честь, за виховання добре.
За всі скарби Верони я не дам
Його в моїй господі зневажати.
Тому вгамуйся й не звертай уваги –
Так хочу я. Коли мене шануєш,
Розвеселись, кинь хмурити чоло,
Бо хмуритись на святі непристойно.

Тіба льт

Пристойно, бо на святі в нас негідник.
Його я не стерплю.

Ка пу лет ті

Терпіть примушу!
Ти чув, хлопчиську? Стерпиш! Я сказав!
Хто тут господар? Я чи ти? Іди! <...>

(Виходить.)

Ро ме о

(до Джульєтти)

Коли торкнувся рукою недостойно
І осквернив я цей олтар святий,
Уста – два палігрими – хай пристойно
Цілунок ніжним змиють гріх тяжкий.

Джу льєт та

О палігриме, в тім гріха немає –
З молитвою торкатись рук святих:
Такий привіт нам звичай дозволяє.
Стискання рук – то поцілунок їх.

Ро ме о

Але, крім рук, ще дано й губи їм...

Джу льєт та

Так, для молитви, любий палігрим...

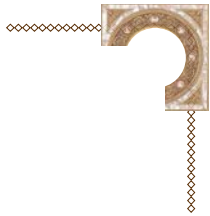
Ро ме о

О, то дозволь мені, свята, й устами

В. Єрко.

Ілюстрація до трагедії
«Ромео і Джульєтта»

Молитися побожно, як руками!

Джульєтта

Нас незворушно слухають святі.

Ромео

Не рухайся ж, дай відповідь мольбам!

(Цілує її.)

Твої уста очистили мій гріх...

Джульєтта

Взяли твій гріх мої уста з твоїх.

Ромео

Мій гріх?.. В твоїх словах я докір чую!

Верни ж мій гріх.

(Знову цілує її.)

Джульєтта

Мов з книги ти цілуєш...

Наприкінці свята закоханим відкривається жахлива правда: вони – діти затятих ворогів. Однак Ромео і Джульєтта відчувають, що їхня любов набагато сильніша за ненависть батьків.

Дія друга

<...> Сцена 2

Не в змозі розлучитися з Джульєттою, Ромео залишається в саду Капулетті. Тим часом дівчина, не підозрюючи, що в саду хтось є, виходить на балкон. Відтак Ромео стає мимовільним свідком її сердечних таємниць.

Джульєтта

Ромео! О, навіщо ти Ромео?

Зміни своє ім'я, зречися батька;

Як ні, то присягни мені в коханні,

І більше я не буду Капулетті.

Ромео

(убік)

Послухать – чи відповісти відразу?

Джульєтта

Лише твоє ім'я – мій ворог лютий;

А ти – це ти, а зовсім не Монтеккі...

Що є Монтеккі? Таж чи так зовуть

Лице і плечі, ноги, груди й руки

Або якусь частину тіла іншу?

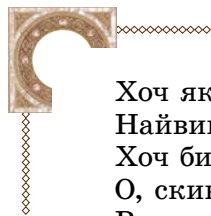
О, вибери собі нове ім'я!

Та що ім'я? Назви хоч як троянду,

Не зміниться в ній аромат солодкий!

В. Єрмо. Ромео під балконом Джульєтти

Хоч як назви Ромео – він Ромео.
Найвища досконалість все ж при ньому.
Хоч би він був і зовсім безіменний...
О, скинь же, скинь своє ім'я, Ромео!
Воно ж не є тобою, і взамін
Візьми мене уся!..

Ромео

Ловлю на слові!
Назви мене коханим, і умить
Я вдруге охрещусь і більш ніколи
Не буду зватися Ромео. <...>

Джульєтта

Мій слух не похопив ще й сотні слів
Із уст твоїх, а голос я впізнала:
Хіба ти не Ромео, не Монтеккі?

Ромео

О ні, свята, знай: що не те й не інше,
Якщо вони для тебе осоружні.

Джульєтта

Як ти зайшов сюди, скажи, й навіщо?
Як міг ти перелізти через мур?
Адже високий він і неприступний.
Згадай-но, хто ти: смерть тебе спіткає,
Як з наших хто тебе застане тут.

Ромео

Кохання принесло мене на крилах,
І не змогли цьому завадить мури;
Кохання може все і все здолає, –
Твоя рідня мені не перешкода.

Джульєтта

Вони тебе уб'ють, коли побачать.

Ромео

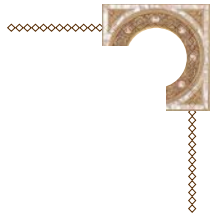
В очах твоїх страшніша небезпека,
Ніж в двадцяти мечях. Поглянь лиш ніжно –
Й мені ненависть їхня не страшна. <...>

Джульєтта

Моє лице ховає маска ночі,
Але на ній пала дівочий стид,
Що ти в цю ніч мої слова підслухав.
Хотіла б я пристойність зберегти,
Від слів своїх відмовитись хотіла б,
Хотіла б я... та годі прикидатись!
Мене ти любиш? Знаю, скажеш: «Так...»

Ф. М. Браун. Ромео
і Джульєтта. 1869–1870 рр.

Тобі я вірю, з мене досить слова.
О, не клянись! Зламати можеш клятву:
Недурно ж кажуть, що з любовних клятв
Сміється сам Юпітер. О Ромео!
Скажи, якщо ти любиш, правду щиро.
Коли ж вважаєш – переміг мене
Занадто швидко, я тоді насуплюсь,
Скажу уперто: «Ні!», щоб ти благав.
Інакше – ні, нізащо в світі! Ні!
Так, мій Монтеккі, так, я нерозважна
І, може, легковажною здаюсь...
Повір мені, і я вірніша буду,
Ніж ті, що хитро удають байдужість. <...>

Ромео

Клянусь цим місяцем благословенним,
Що сріблом облива верхи дерев...

Джульєтта

О, не клянись місяцем зрадливим,
Який так часто змінює свій вигляд,
Щоб не змінилася твоя любов.

Ромео

То чим я поклянусь?

Джульєтта

Не треба зовсім.
Або, як хочеш, поклянись собою –
Душі моєї чарівним кумиром, –
І я повірю. <...>

Ромео

Без нагороди так мене й покинеш?

Джульєтта

Якої ж нагороди хочеш ти?

Ромео

Повинна ти в коханні присягти.

Джульєтта

Я присяглась раніш, ніж ти просив,
Проте я хтіла б клятву ту забрати.

Ромео

Забрати клятву? О, навіщо, любя?

Джульєтта

Щоб бути щедрою і знов віддати.
Таж я того жадаю, що вже маю:
Як море, доброта моя безкрая,
Як море, дна не має і любов,
Що більше їх я віддаю тобі,

В. Єрко. Прощання
Ромео з Джульєттою

То більше їх у мене зостається,
А їм немає меж... <...>

Розлучаючись, Ромео і Джульєтта вирішили якнайшвидше
повінчатися потай від рідних. Увечері наступного дня чернець
брат Лоренцо здійснив над ними обряд. Щастя закоханих
було безмежне. Однак незабаром його
затмили страшні події.

Дія третя

На площі Верони знову відбулося зіткнення між представниками родин Монтеккі й Капулетті. Його призвідником став небіж синьйори Капулетті Тібальт. Він намагався втягнути в конфлікт і Ромео, але той уперто ухилився. Тоді Тібальт вступив у двобій з Меркуціо. Юний Монтеккі спробував розборонити їх, але з-під його руки Тібальт завдав смертельного удару своєму супротивнику. Вражений смертю друга, мимовільним винуватцем якої він став, Ромео кинувся в бій, що завершився загибеллю Тібальта. Збентежений герой утік з площі, де вже почали скупчуватися городяни. Прибув на місце зіткнення й князь Ескал. Розпитавши очевидців про подробиці події, він засудив Ромео до вигнання з Верони. Звістка про ці події дуже засмутила Джульєтту. Вона страждає і через загибель Тібальта, і через вигнання Ромео.

Дізнавшись про те, що його вигнано з Верони, Ромео впав у розпач. Думка про розлуку з Джульєттою здавалася йому нестерпною. Він вирішив звести рахунки з життям, але на заваді став брат Лоренцо.

Літературний практикум

1. Якою Ромео побачив Джульєтту вперше? Знайдіть у його промові порівняння, що підкреслюють красу дівчини. Чому, зустрівши Джульєтту, юнак одразу забув Розаліну? Про що, на вашу думку, свідчить така зміна?
2. Яке враження справив на Джульєтту Ромео? Наведіть відповідні рядки з тексту.
3. Почуття, що виникло між Ромео та Джульєттою, є класичним прикладом «кохання з першого погляду». Яким його зображує Шекспір?
4. Доберіть для характеристики почуття героїв промовисті визначення. Чи вірите ви в те, що така любов існує в реальному житті?
5. Які міркування про любов містяться в сцені розмови Ромео і Джульєтти в нічному саду? Як у цьому епізоді розкрито силу почуттів героїв? Наведіть відповідні цитати.
6. Чому дівчина відмовилася від любовної клятви Ромео? Відповідь обґрунтуйте цитатами.
7. **Подискутуймо! Робота в парах.** Як ви гадаєте, чому сцену нічної розмови Ромео і Джульєтти в саду визнано однією з найсильніших сторінок світової літератури? Обґрунтуйте свою думку.

Перед від'їздом з Верони Ромео, ризикуючи життям, попрощався з Джульєттою. Тим часом батько Джульєтти, помітивши її скорботу, вирішив негайно одружити доньку з Парісом. Весілля мало відбутися за три дні. Дівчина рішуче відмовилася, але розгніваний синьйор Капулетті наполягав на своєму. Джульєтта кинулася за порадою до брата Лоренцо. Щиро бажаючи допомогти, чернець запропонував їй план удаваної смерті: дівчина мала випити зілля, яке занурить її в глибокий сон, і всі вважатимуть її мертвою. Після поховання Лоренцо збирався повідомити Ромео, щоб той прийшов до склепу й разом із Джульєттою втік. Спочатку Джульєтта вагалася й боялася наслідків, але зрештою погодилася, бо не бачила іншого виходу. Відтак дівчина випила зілля.

Брат Лоренцо не помилився: уранці наступного дня
рідні вирішили, що Джульєтта померла. У будинку Капулетті
було оголошено жалобу.

Дія п'ята

Ромео не отримав надісланого братом Лоренцо листа, тож був
переконаний, що Джульєтта померла. Життя втратило для нього сенс.
Роздобувши отруту, юнак виїхав до Верони, щоб зустріти смерть поряд
з коханою. Дізнавшись, що його звістка не дійшла до Ромео,
брат Лоренцо кинувся на кладовище, аби допомогти Джульєтті
вибратися зі склепу. Тим часом туди прийшов Паріс, який тужив
за нареченою. Разом з ним був паж. За кілька хвилин на кладовищі з'явився
й Ромео в супроводі слуги Балтазара...

Сцена 3

Кладовище. Склеп родини Капулетті. <...>

Паріс

Як? Тут вигнанець той зарозумілий!
Отой Монтеккі, що убив кузена
Коханої моєї?..
Горе це,
Як думають, звело її в могилу.
Це він прийшов знущатися з мерців! Схоплю його!

(Виходить наперед.)

Спинись, Монтеккі! Стій!
Покинь ганебну і гидку роботу!
Невже й по смерті помста ще живе?!
Злочинцю підлий, мусиш ти скоритись.
Ходім, ти арештований і вмереш.

Ромео

Авжеж, умру: того сюди й прийшов я.
Юначе добрий мій, о, не дратуй
Безумного, який удався в розпач.
Тікай, тікай звідсіль! Облиш мене...
Згадай хоч про померлих... Хай ця думка
Про долю їх злякає і тебе.
Благаю, не штовхай мене на гріх
Іще новий і не гніви даремно...
О, йди собі! Клянуся небом, я
Люблю тебе ще більше, ніж себе;
Таж зброю маю я лиш проти себе...
Тікай хутчій! Живи і пам'ятай:
Тебе безумний врятував. Прощай!

Паріс

Я зневажаю всі твої заклання
Й беру тебе як підлого злочинця!

Ромео

Примусить хочеш?.. Хлопче, стережись!

(Б'ються.)

П а ж

О боже! Б'ються! Я покличу варту!

(Виходить.)

П а р і с

(падає)

О смерть моя!.. Як милосердий ти,
То поклади мене біля Джульєтти...

(Помирає.)

Р о м е о

Я обіцяю, слово честі. Гляну
Йому в обличчя... Хто це?.. Граф Паріс! <...>

Я покладу тебе в могилу пишну...
В могилу? Ні. О ні, юначе вбитий.

Таж тут моя Джульєтта спочиває;

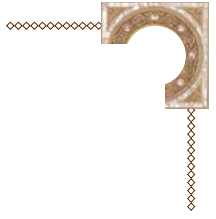
Її краса страшний, похмурий склеп
На променистий оберта палац.
Лежи тут, смерть, – тебе ховає мертвий!

(Кладе Паріса в склеп.)

<...> Моя любове! О моя дружино!
Смерть випила твого дихання мед,
Та не змогла твоєї вроди взяти.
Ти не подолана. Рум'янець твій
Ще на устах, на щоках пломеніє,
Ще смерті стяг блідий не тріпотить!
І ти, Тібальте, в савані кривавім?
Що міг би я для тебе більш зробити,
Ніж те, щоб ця ж таки рука, якою
Завчасно втято молодість твою,
Так само знищила й твого убивцю?
Прости мені, кузене! Ох, Джульєтто,
Чому і зараз ти така прекрасна?
Подумать можна, що безплотна смерть
У тебе закохалась, що якийсь
Кістяк огидний тут тебе замкнув,
У темнім склепі, для утіх любовних!
Боюсь за тебе й залишусь тому
З тобою тут. Ніколи я не вийду
З цього похмурого палацу ночі.
Тут, тут зостанусь я із робаками,
Служницями твоїми. О, тепер
Знайду я тут для себе вічний спокій
І скину гніт моїх зловісних зір
З замученої й стомленої плоті!
Милуйтесь, очі, – це в останній раз!

*В. Єрко. Ромео
і вмираючий Паріс*

Ви, руки, пригорніть її востаннє!
А ви, уста мої, дихання брамо,
Скріпіть навік священним поцілунком
Довічну спілку зі скупюю смертю!
Сюди, мій поводитарю гіркий!
Лихий стерничий, одчайдуху лютий,
Розбий об скелі мій нещасний човен!
За тебе п'ю, моя любов!

(П'є.)

О чесний Аптекарю! Швидка твоя отрута...
Отак я з поцілунком умираю!..

(Падає.) <...>

Тим часом на кладовищі з'явився брат Лоренцо. Від Балтазара він дізнався, що Ромео вже пів години перебуває в склепі.
З недобрим передчуттям чернець іде до усипальниці Капулетті.

Брат Лоренцо
(підходить до склепу)

Ромео! Боже мій! Чия це кров
Камінні східці склепу багрянить?
Хто кинув закривавлені ці шпаги
Тут, на порозі вічного спокою?

(Входить до склепу.)

Ромео! О, який блідий! Хто ще?..
Як? І Паріс?.. Увесь залитий кров'ю?..
Яка лиха година спричинилась
До цих фатальних і страшних подій?
Синьйора ворухнулась!

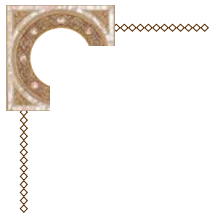
Джुльєтта прокидається.

Джульєтта
О мій отче! Пораднику! А де мій чоловік?
Я знаю добре, де я маю бути;
І ось я тут. А де ж Ромео мій?

(Шум за сценою.)

Брат Лоренцо
Я чую шум. Ходім з цього гнізда
Зарази, смерті і тяжкого сну.
Наш замір вища сила зруйнувала,
Не наша. Ми противитись не можемо.
Ходім! Ходім! Джульєтто, поруч тебе
Лежить твій мертвий муж. Паріс також.
Тебе у монастир я прилаштую
Святих сестер. Ходім, не зволікай.
Нічого не розпитуй. Близько варта.
Біжим хутчій. Джульєтто, люба сестро!

(Шум наближається.)

Загаємось – ускочимо в біду.

(Виходить.)

Джульєтта

Іди, мій отче, сам. Я не піду.
Що любий мій в руці стискає?
Склянку,
Спорожнену, я бачу, до останку.
І смерть страшна отрута завдала...
Який скупий! Все випив! Не лишив
І краплі благодатної для мене,
Що допомогла б мені піти за ним!
Я цілуватиму твої уста...
Ще, може, трішки є на них трутизни, –
В підкріпленні цьому я смерть знайду...

(Цілує його.)

Твої уста ще теплі!

1-й с т р а ж

(за сценою)

Де це, хлопче? Веди нас!

Джульєтта

Хтось іде!.. Мерщій! О щастя:
Тут рятівний кинджал!
(Вихоплює кинджал Ромео з піхов.)

Ось твої піхви!

(Заколює себе.)

Зостанься в них і дай мені умерти!..

(Падає на труп Ромео і помирає.) <...>

Входить сторожа з Парісовим пажем. <...> Повертаються кілька стражів з Балтазаром. <...> Входить князь з почтом.

Князь

Яке нещастя сталося тут зненацька,
Що нас так рано підняли з постелі?

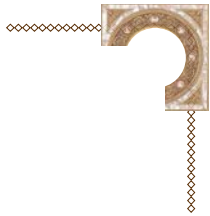
Входять Капулетті, синьйора Капулетті та інші.

Капулетті

Що скоїлось? Чого це тут кричать?

Синьйора Капулетті

Народ по вулицях гука: «Ромео!»,
А хто – «Джульєтта!», хто – «Паріс!».
Біжать всі з зойками до нашої гробниці.

Князь

Який тут жах так нам тривожить слух?

1-й страж

Володарю, ось граф лежить убитий,
Ромео мертвий, поруч з ним Джульєтта.
Вона була вже мертва, а тепер
Її убито знов. Вона ще тепла...

Князь

Шукайте скрізь негайно і дізнайтесь,
Хто б міг вчинити цей жахливий злочин! <...>

Входять Монтеккі та інші.

Князь

Підвівся нині рано ти, Монтеккі.

Монтеккі

Володарю, моя дружина вмерла...
Не винесла вона розлуки з сином
І от в могилу від журби зійшла.
Яке ж іще чека на мене горе?

Князь

Глянь і побачиш сам!..

Монтеккі

О ти, нечемо! Ти забув пристойність:
Раніш від батька ліг у домовину!

Князь

Замкніть уста свої для скарг до часу,
Допоки ми подій не з'ясували –
Їх джерело, вершину і кінець.
Тоді вождем я стану вашій тузі
І вам підпорою до смерті буду.
Тим часом підкоріть журбу терпінню:
Ведіть сюди осіб всіх підозрілих.

Брат Лоренцо

Хоч без вини, а ніби головний
Я в цій кривавій справі винуватець.
Все свідчить проти мене – місце й час.
І ось стою тепер я перед вами,
Щоб засудить чи виправдать себе, –
Обвинувач я свій і оборонець.

Князь

Розповідай нам все, що знаєш ти. <...>

Брат Лоренцо розповідає всю правду.

Ф. Лейтон. Примирення Монтеккі та Капулетті. 1855 р.

Князь

<...> О, де ж вони, ці вороги запеклі?
Монтеккі! Капулетті! Подивіться,
Який вас бич карає за ненависть:
Ваш цвіт любов'ю вбили небеса!
А я за те, що зносив ваші чвари,
Двох кривних нагло втратив. Кара всім!

Капулетті

О брате мій, Монтеккі, дай же руку!
Вдовиний спадок це дочки моєї,
А більшого не можу я просити.

Монтеккі

Але я можу дати більше.
Я їй статую із золота поставлю.
Покіль Вероною звемо Верону,
Любішого не буде силуету,
Аніж в коханні вірної Джульєтти.

Капулетті

Ромео статуя не менш багата
Із нею поруч буде тут стояти.
О, бідні юні жертви наших чвар!

Князь

Не визирає сонце з-поза хмар...
Похмурий мир приніс світанок вам.
Ходім звідсіль. Все треба з'ясувати.
Ще доведеться вирішити нам,
Кого помилувать, кого скарати...
Сумніших оповідей не знайдете,
Ніж про любов Ромео і Джульєтти.

Усі виходять.

Переклад І. Стешенко

Запитання і завдання до прочитаного

1. Перейшовши за посиланням <https://forms.gle/SSUKETVJb14EP9As5> або QR-кодом і виконавши онлайн-тести, перевірте, як ви запам'ятали героїв і події трагедії «Ромео і Джульєтта».
2. Чому Ромео і Джульєтта добровільно пішли на смерть? Як ви оцінюєте відмову закоханих від життя? Чи мала їхня загибель сенс, чи змінила щось у навколишньому світі?
3. **Робота в парах.** Підготуйтеся до виразного читання будь-якого вподобаного вами діалогу з трагедії.
4. Знайдіть у тексті роздуми Джульєтти та Ромео про кохання. Які хибні уявлення про це почуття герої спростовують, які справжні його цінності утверджують? Які міркування персонажів вам особливо близькі? А які ви хотіли б спростувати? Випишіть у зошит висловлювання про любов, які вам найбільше сподобалися.
5. **Подискутуймо!** Що занапастило Ромео і Джульєтту: сила їхнього кохання, сила ненависті їхніх родин, сліпий випадок чи, може, сама доля? Обґрунтуйте свою думку.
6. Чому образи Ромео і Джульєтти стали вічними? Відповідь обґрунтуйте.
7. **Пофантазуймо!** Як змінився би зміст п'єси, якби вона завершувалася щасливим фіналом?
8. **Філологічний майстер-клас.** Існує сталий вислів «шекспірівські пристрасті». Поясніть його значення, спираючись на сюжет п'єси «Ромео і Джульєтта». Відповідь викладіть у формі твору-мініатюри.

Своєрідною паралеллю до шекспірівської трагедії «Ромео і Джульєтта» є трагічна історія кохання юнака Кейса, прозваного Меджнуном (дослівно – «той, що збожеволів від кохання»), та дівчини Лейли. Вони покохали одне одного з дитинства, але не змогли подолати заборони родини й суспільні норми. Їхня загибель продемонструвала не лише трагічну приреченість кохання, а й його силу, вищу за смерть. Історія Лейли та Меджнуна надихала багатьох поетів, зокрема й класика перської поезії **Нізамі Гянджеві**. Його поема «**Лейла і Меджнун**» (1188 р.) вважається перлиною близькосхідної поезії.

Скориставшись посиланням <https://cutt.ly/6rE4aG1A> або QR-кодом, прочитайте уривок з поеми Нізамі Гянджеві, що повідомляє про те, як закохалися Лейла та Меджнун.

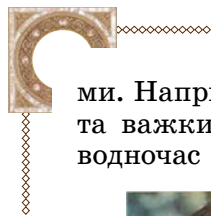

Запитання і завдання для самостійного опрацювання твору

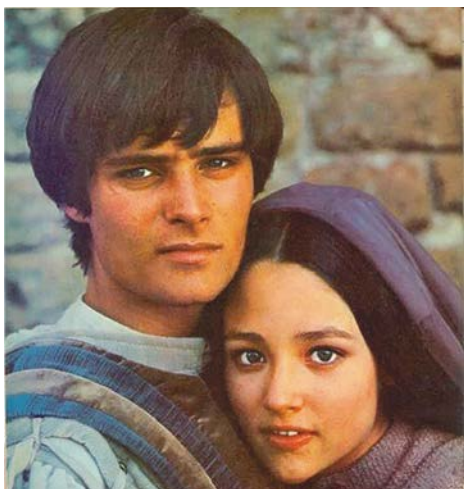
1. Як у прочитаному уривку змальовано народження і долю Меджнуна?
2. За допомогою яких образів поет підкреслює красу Лейли?
3. Як автор передає пристрасть між Лейлою і Меджнуном?
4. Як у поемі пояснюється трагічний фінал кохання Меджнуна та Лейли?

Трагедія Шекспіра про двох закоханих надає багатий матеріал для кінематографа. Протягом XX ст. на її основі було знято кілька фільмів. Однією із центральних екранізацій вважається стрічка «Ромео і Джульєтта», створена італійським режисером Ф. Дзефіреллі в 1968 р. Ця картина майстерно відтворює атмосферу шекспірівської п'єси. Головні ролі виконали шістнадцятирічна англо-аргентинка Олівія Хассі та сімнадцятирічний британець Леонард Вайтінг. Успіху стрічки сприяли костюми, створені шанувальником культури Ренесансу Даніло Донаті. До того ж вбрання доповнено символічними деталями.

ми. Наприклад, годувальниця Джульєтти з'являється на екрані, оповита важкими тканинами, а Меркуціо розмахує носовою хусткою, яку водночас використовує як прапор, маску й саван.

Кадри з кінофільму «Ромео і Джульєтта» (режисер Ф. Дзефіреллі, 1968 р.)

Кадр із кінофільму
«Ромео + Джульєтта»
(режисер Б. Лурманн, 1996 р.)

Кадр із кінофільму
«Ромео і Джульєтта»
(режисер К. Карлей, 2013 р.)

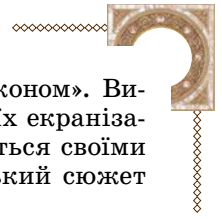
Кінематографісти неодноразово здійснювали спроби осучаснити зміст п'єси. Так, у фільмі Р. Вайза «Вестсайдська історія» (1961) ворожнеча між Монтеккі й Капулетті представлена у вигляді війни двох мангеттенських банд; у стрічці А. Феррари «Китайська дівчина» (1987) шекспірівський сюжет перетворився на розповідь про заборонене кохання між дівчиною з китайського кварталу та юнаком з Маленької Італії; а в екранізації Б. Лурманна «Ромео + Джульєтта» (1996) учасниками подій стали каліфорнійські угруповання панків.

Трагедія Шекспіра не втратила актуальності й у ХХІ ст. 2013 р. кінематографісти Великої Британії, Італії та Швейцарії зняли стрічку, яка мала на меті зробити твір Шекспіра доступнішим для сучасного покоління (режисер К. Карлей).

Скориставшись посиланням <https://cutt.ly/RrE5os2o> або QR-кодом, перегляньте уривок з кінофільму «Ромео і Джульєтта»

(режисер К. Карлей, 2013 р.) – «Перша зустріч» і «Сцена під балконом». Визначте відмінності між прочитаними літературними епізодами та їх екранізацією. Якими в цьому епізоді постають Ромео і Джульєтта? Поділіться своїми глядацькими враженнями: наскільки точно передано шекспірівський сюжет у кіно? Які ваші враження від декорацій, музичного супроводу?

Історія Ромео і Джульєтти знайшла відображення в картинах Ф. Хайєса, П. Рої, М. Врубеля, С. Далі та багатьох інших художників. Дж. Райт (1734–1797) створив полотно «Ромео і Джульєтта», використавши виразний світловий контраст: тло занурено в темряву, а постать Джульєтти, яка стоїть навколішки поруч із тілом Ромео, яскраво освітлена.

С. Далі створив серію з десяти ілюстрацій до «Ромео і Джульєтти», які відображають ключові моменти п'єси. Кожна ілюстрація сповнена символічного значення і своєрідних смислових акцентів.

Дж. Райт. Ромео і Джульєтта:
сцена в гробниці. Фрагмент. 1790 р.

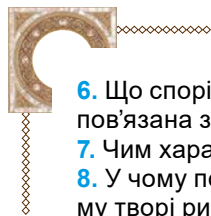
С. Далі. Ілюстрація до трагедії
«Ромео і Джульєтта». 1975 р.

1. Розгляньте створені до «Ромео і Джульєтти» репродукції картин та ілюстрації (с. 96–109). Прокоментуйте їхні сюжети та образи. Висловіть власне ставлення до цих мистецьких творів.
2. **Робота в групах.** Оберіть одну із цих репродукцій, проаналізуйте її та опишіть композицію, кольорову гаму та настрій.
3. **Пофантазуйте!** Придумайте ілюстрацію для обкладинки трагедії «Ромео і Джульєтта». Дайте її детальний усний опис.

ТВОРЧО ПОВТОРЮЄМО Й УЗАГАЛЬНЮЄМО ПРОЧИТАНЕ

1. **Поміркуймо!** У цій частині ви ознайомилися з вершинними творами античності, середньовіччя та Ренесансу. Яка із цих епох в історії літератури вас найбільше зацікавила? Чому?
2. Дайте стислу характеристику доби античності. Підготуйте презентацію про сліди античної культури на теренах сучасної України.
3. Порівняйте сучасний і давньогрецький театр. Визначте найзначніші відмінності між ними.
4. У чому полягав сенс подвигу Прометейя в трагедії Есхіла «Прометей»? Які риси поводири втілені в цьому образі?
5. Чим уславилася Сапфо?

6. Що споріднює «Енеїду» Вергілія з «Іліадою» та «Одіссеєю» Гомера? А як «Енеїда» пов'язана з історією Давнього Риму?
7. Чим характеризувалася література середньовіччя?
8. У чому полягає незвичайність історії кохання Трістана та Ізольди? Знайдіть у цьому творі риси середньовічної культури.
9. Яке кохання оспівує Данте у своїх сонетах, присвячених Беатріче?
10. Які відкриття були зроблені за часів Відродження? Чому ця доба так називається?
11. У чому полягає гуманістичний зміст сонетів Ф. Петрарки?
12. **Поміркуймо!** Що, на вашу думку, мав на увазі англійський поет В. Вордсворт, коли зазначав: «*Сонети – це ключ, яким Шекспір відімкнув своє серце*»? Обґрунтуйте свою відповідь прикладами з творів Шекспіра.
13. **Подискутуймо!** Чому, на вашу думку, «Ромео і Джульєтта» називають «оптимістичною трагедією»? Обґрунтуйте свою відповідь прикладами з твору.
14. **Філологічний майстер-клас.** Порівняйте любовні сонети Данте, Петрарки та Шекспіра. Який з них вам сподобався найбільше? Чому?
15. **Творча лабораторія. Робота в групах. А.** На основі прочитаних творів античної літератури створіть віртуальний парк міфологічного періоду, де будуть представлені міфологічні істоти, з якими зустрічалися античні герої. Доберіть ілюстративний матеріал і складіть план екскурсії парком. **Б.** Створіть візуальний проєкт, де поєднуються ключові образи, цитати та ідеї античної, середньовічної та ренесансної літератури.

ЧАСТИНА ТРЕТЯ ВІД БАРОКО ДО ПРОСВІТНИЦТВА

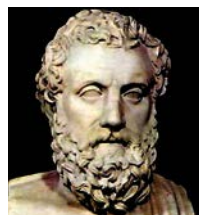
У цій частині ви дізнаєтеся:

- які питання поставила література бароко;
- чи можна творити мистецтво за суворими правилами;
- як із сонетів «сплітали» вінки;
- які мрії буржуа висміює комедія Мольєра «Міщанин-шляхтич»;
- чи можуть ідеї правити світом;
- що оспівує «Ода до радості» та багато інших цікавих речей.

РОЗДІЛ 1 ПРИМХЛИВИЙ СВІТ БАРОКО

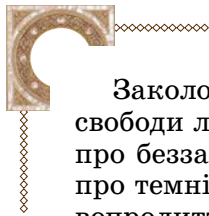

Розгляньте стрічку часу. Визначте на ній відомі вам літературні епохи. Запропонуйте правильний хронологічний варіант подій, визначте їхні основні ознаки. Пригадайте письменників, які стали символами цих літературних епох, та їхні твори.

XVII ст. постає в історії Європи добою, яка, з одного боку, продовжила, а з іншого – докорінно переосмислила основоположні принципи Відродження.

Неоднозначне ставлення до ренесансної спадщини в цей період пояснюється особливостями історичного розвитку європейської цивілізації. Найважливішими подіями XVII ст. стали релігійні війни, що охопили значну територію Європи; буржуазна революція 1648 р. в Англії, що визначила новий напрям соціально-економічного розвитку; утвердження у Франції абсолютної монархії, яка вибудувала чітку суспільну ієрархію; а також численні повстання в різних країнах. Усе це створювало атмосферу нестабільності та тривожної невизначеності, у якій ідеї ренесансних мислителів, учених і митців тлумачилися доволі суперечливо.

Заколоты, війни, революції свідчили про розширення внутрішньої свободи людини, про її прагнення змінити світ на краще, та водночас – про беззахисність особистості перед зовнішніми обставинами, а також про темні, руйнівні сили її душі, що спонукають до жорстокості й кровопролиття. Якщо культура Відродження плекала ідеал гармонійної людини, яка шукає земного щастя й активно пізнає навколишню дійсність, то культура XVII ст. наголошувала на драматичних протиріччях особистості й світу. І якщо в культурі Ренесансу головна увага її творців була зосереджена на утвердженні цінності й гідності особистості, то в культурі XVII ст. центрального значення набули взаємини особистості зі світом та закономірності людської долі.

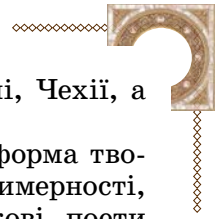
Такі зрушення посилювалися філософськими ідеями, що надавали нового змісту науковим відкриттям Ренесансу. Зокрема, учення Коперника про геліоцентричну будову Сонячної системи й нескінченну безліч світів французький математик і філософ Блез Паскаль сприйняв як знак необґрунтованості людських зазіхань на центральне місце у Всесвіті. *«Нехай людина (...) помислить саму себе й порівняє себе з усім, що існує, – писав Паскаль, – нехай вона відчує, як вона загублена у своєму куточку Всесвіту й, визираючи зі своєї коморки (...), усвідомить, чого вартує наша Земля з усіма її державами та містами й, нарешті, чого вартує вона сама. Людина в безкінечності – що це означає?»*. Водночас культура XVIII ст. перейняла у Відродження віру у великі можливості людського розуму, яку підтримувала наука, що вийшла на новий рівень свого розвитку. Тепер наукова думка розвивалася не шляхом хаотичних і частих здогадок або раптових осянь, а у формі копіткого систематичного накопичення перевірених знань в окремих галузях науки.

Подвійне ставлення до спадщини Ренесансу знайшло відображення в мистецтві XVII ст., що розвивалося переважно у двох художніх напрямках – *бароко* та *класицизмі*.

Бароко (від порт. *barroco*, ісп. *barroco* та фр. *baroque* – «перлина неправильної форми») – назва доби й художньо-літературного напрямку, які характеризуються незвичним, «дивним» поєднанням непоєднаних елементів – античних і християнських мотивів, реалістичних і фантастичних образів, загадкових метафор і натуралістичних деталей. Таке поєднання, що вражало оригінальністю фантазії та силою емоційного впливу, призводило до значного ускладнення художньої форми й затемнення змісту художнього образу. У мистецтві та літературі бароко порушувалися теми влади долі, нестійкості й ілюзорності світу, швидкоплинності та вразливості життя, розчарування в людських можливостях. Найвидатнішими представниками бароко є П. Кальдерон, Л. де Вега та Л. де Гонгора-і-Арготе в Іспанії, Д. Маріно й Т. Тассо в Італії, Х. Гріммельсгаузен та Андреас Грифіус у Німеччині, Дж. Донн і Дж. Мільтон в Англії. У культурі бароко весь світ сприймався як витвір мистецтва, тому поширеними стають такі метафори, як «світ – книга», «світ – лабіринт», «світ – театр». Митці бароко вважали, що реальний світ – лише ілюзія, сон, а його предмети – символи й алегорії, що потребують тлумачення.

Символом характерної для бароко картини світу може слугувати назва твору видатного іспанського драматурга Педро Кальдерона «Життя – це сон», яка відображає відчуття марнотності земного буття та заклик звернути погляд до потойбічної вічності. Бароковий напрям, що панував у європейській культурі в першій половині XVII ст., особливо

інтенсивно розвивався в Іспанії, Італії, Голландії, Німеччині, Чехії, а також в Україні.

У барокової поезії особливого розвитку набули графічна форма твору, декоративні прикраси, що надавали йому пишності, химерності, монументальності. Маючи на меті вразити читача, барокові поети оформлювали свої вірші у вигляді хрестів, колон, зірок тощо... У моду ввійшли *акровірші*, у яких перші літери кожного рядка утворюють слово або речення, та *мезовірші* – поезії, де ту саму функцію виконують внутрішні літери.

Одним з найвидатніших митців бароко був *Лоренцо Берніні*. Спроектвану ним площу перед собором Святого Петра у Ватикані визнано кращим архітектурним ансамблем Італії XVII ст. Берніні вмів перетворювати брили мармуру на живі, повнокровні фігури. Одна з найдосконаліших робіт майстра – фонтан Чотирьох річок у центрі римської площі П'яцца Навона. Це давньоєгипетський обеліск над порожнистою скелею, увінчаною чотирма мармуровими скульптурами, що символізують головні річки чотирьох сторін світу – Ніл, Ганг, Дунай і Ла-Плату.

Не менш значущими були досягнення барокової музики. Найвідоміший оперний композитор доби бароко – німець *Георг Фрідріх Гендель*, у творчому доробку якого близько сорока опер різноманітної тематики. Його ораторія¹ «Месія»² з відомим хором «Алілуя»³ стала одним з найвеличніших творів духовної музики.

Генієм барокової поліфонії був *Йоганн Себастьян Бах*. Його твір «Токата і фуга»⁴ ре мінор» став однією з найвпізнаваніших композицій у світовій музичній культурі.

До центральних постатей музичного бароко належить італійський композитор *Антоніо Вівальді*. Усесвітню відомість здобув його музичний цикл «Пори року».

Площа Святого Петра.
Ватикан

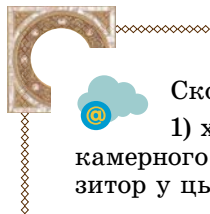
Л. Берніні. Фонтан Чотирьох річок.
Рим

¹ *Ораторія* – великий музичний твір для солістів, хору та оркестру, що має розгорнутий сюжет, але виконується без сценічної дії.

² *Месія* – релігійний термін, що означає «помазаник», тобто особа, яку Бог посилає для спасіння людства.

³ *Алілуя* – хвалебний вигук, що означає «Хвалить Бога».

⁴ *Фуга* – складний поліфонічний музичний жанр.

Скориставшись посиланнями або QR-кодами, прослухайте:

1) хор «Алілуя» з ораторії Генделя у виконанні Національного камерного ансамблю «Київські солісти». Які почуття передає композитор у цьому творі?

<https://cutt.ly/HrZ2k7mr>

2) уривок з «Токати і фуги ре мінор» Баха. До яких роздумів спонукає вас цей твір?

<https://cutt.ly/zrZ2nPPU>

3) уривок із циклу «Пори року. Зима» Вівальді. Якою постає зимова природа в цьому творі?

<https://cutt.ly/GrZ2RJ3u>

Культура бароко інтенсивно розвивалася в Україні XVII–XVIII ст., де вона з'єдналася з українською традицією. Одним з найзначніших досягнень українського бароко стала архітектура, передусім храмове будівництво.

Серед шедеврів української архітектури бароко є такі унікальні споруди, як Софійський собор, Михайлівський Золотоверхий монастир, Андріївська церква (за проєктом італійця Бартоломео Растреллі) та Києво-Видубицький монастир у Києві, Успенський собор Почаївської лаври в Тернопільській області, собор Святого Юра у Львові, Покровський собор у Харкові тощо.

І. Г. Пінзель. Юрій Змієборець.
Собор Святого Юра. Львів

Яскравою постаттю української барокової скульптури є Іван Георгій Пінзель. Кам'яна фігура Юрія Змієборця, розташована над центральним входом собору Святого Юра у Львові, вражає своїм динамізмом і темпераментом.

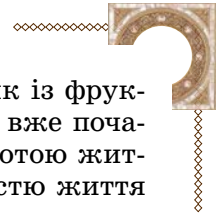
Перевірте себе

1. Дайте стислу характеристику доби бароко.
2. Укажіть характерні ознаки бароко як художнього напрямку. Яким темам надавали перевагу його представники?
3. Назвіть представників літератури та мистецтва бароко.
4. **Подискутуймо!** Чи можна назвати бароко мистецтвом крайнощів і контрастів? Обґрунтуйте вашу думку.

Бароковий живопис відобразив уявлення європейців XVII ст. про безмежний, розмаїтий та мінливий світ. Знаменитими представниками бароко в малярстві є італієць *Мікеланджело Мерізі да Караваджо* (1571–1610) та нідерландець *Пітер Пауль Рубенс* (1577–1640).

Створені за християнськими мотивами полотна Караваджо «Се Людина» та «Увінчання терновим вінцем» сповнені надзвичайної драматичної сили. Емоційну гостроту і філософський підтекст передано на цих картинах через різкі контрасти світла й тіні, виразну простоту жестів, енергійність і насиченість кольорів.

Контрастами позначена також картина Караваджо «Кошик із фруктами»: достиглі плоди випромінюють тепле світло, але листя вже почало в'янути, і цей контраст символізує суперечності між повнотою життя та занепадом і смертю, між щастям і сумом, між мінливістю життя і гімном вічній красі.

Інші мистецькі підходи розробляв у своєму живописі Рубенс. Замість лінії він віддає перевагу кольоровим плямам і світлотіньовим контрастам; принципи лінійної перспективи на його полотнах порушено задля посилення глибини, що створює ілюзію нескінченності художнього простору. Художник поєднував природне й надприродне, дійсність і фантазію, тілесне й духовне. Позначилося на його творчості й притаманне бароковому мистецтву тяжіння до алегорії. Виразним прикладом того є його картина «Алегорія Фортуни і Чесноти».

М. Караваджо. Ессе Номо (Се Людина). 1605 р.

М. Караваджо. Увінчання терновим вінцем. 1607 р.

М. Караваджо. Кошик із фруктами. 1597–1600 рр.

П. П. Рубенс. Алегорія Фортуни і Чесноти

1. Розгляньте репродукції картин «Се Людина» та «Увінчання терновим вінцем» М. Караваджо. Які епізоди життя Ісуса Христа вони змальовують?
2. Яким на цих картинах зображений Христос? Як підкреслюється контраст образу Христа з оточенням? Що увиразнює цей контраст? А що передає вбрання зображених персонажів?
3. Якій настрій створюють кольори на картині Рубенса «Алегорія Фортуни і Чесноти»?

Одним з найвизначніших поетів доби бароко був англійський митець **Джон Донн**. Він народився 1572 р. в Лондоні. Члени його сім'ї були католиками, тому не раз зазнавали переслідувань з боку влади, яка визнала офіційною релігією протестантизм. Джон навчався в Оксфордському й Кембриджському університетах, але не отримав диплома, оскільки відмовився присягати на вірність англіканській церкві, як то належало здобувачеві наукового ступеня.

У 1596 р. юнак узяв участь у піратській експедиції «джентльменів-добровольців» проти іспанського порту Кадіс, а потім вирушив у славнозвісний «Острівний похід» на Азорські острови, що мав на меті перехопити іспанські кораблі зі скарбами, які поверталися з Америки. Потому він зробив успішну політичну кар'єру й навіть двічі був обраний до парламенту.

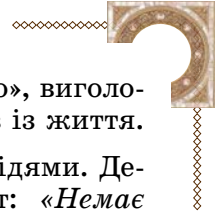
Понад те, Донн узяв участь у написанні полемічних творів проти католицтва, і його дар був схвально оцінений королем Яковом I. Водночас Донн писав вірші в жанрах любовної, релігійної та філософської лірики.

 Філософська поезія – лірика, зосереджена на роздумах про духовне буття людини та її місце у Всесвіті. Філософські вірші осмислюють засадничі духовні питання щодо сенсу життя, пошуків щастя, сутності любові, свободи, смерті, добра та зла.

Вершиною філософської лірики Джона Донна є цикли сонетів «La Corona» (1607–1609) та «Священні сонети» (1609–1617). Італійська назва першого циклу («корона, вінок») вказує на зв'язок з поширеним за доби Відродження «вінком сонетів», де останній рядок кожного вірша повторюється як перший рядок наступного, а перший рядок першого з них і останній останнього збігаються. Кожен із семи творів «La Corona» присвячений одній з євангельських оповідей, а сама назва відсилає читача до біблійного образу «тернового вінка».

Згодом Джон Донн став священником. 1621 р. король призначив поета настоятелем собору Святого Павла. Збереглося сто шістдесят пропо-

відей Донна, зокрема найзнаменитіша – «Поєдинок зі смертю», виголошена митцем 1631 р., за кілька тижнів до того, як він пішов із життя.

Як священник Донн уславився красномовними проповідями. Деякі цитати з них стали всесвітньо відомими, як-от: *«Немає людини, що була б як острів, сама по собі; кожна людина – грудка землі, часточка суходолу: і якщо море змиє хоча б скалку материка, поменшає Європа, і так само буде, якщо змиє мис, оселю твого друга, а чи твою власну; від смерті кожної людини малію і я, бо я єдиний з усім людством; тому ніколи не питай, по кому подзвін, – він по тобі»*. Ці метафоричні рядки набули особливої популярності після того, як відомий американський письменник ХХ ст. Е. Гемінгвей узяв їх за епіграф до роману «По кому подзвін» (1940). Образ дзвона виник у Донна під час пошесті поворотної лихоманки 1623 р., коли поет, ледь уникнувши смерті, слухав жалобний подзвін.

Читаючи переклад вірша Дж. Донна, знайдіть рядки, що зображують протиріччя світу.

ІЗ ЦИКЛУ «СВЯЩЕННІ СОНЕТИ»

19 СОНЕТ

Щоб мучить мене, крайнощі у всім
Зійшлися; я – клубок із протиріч;
В душі моїй зустрілись день і ніч;
Веселий щойно – враз стаю сумним.
Впадаю в гріх й розкакуюсь у нім.
Любов кляню й хвалу їй шлю навстріч;
Вогонь я й лід, жену й тікаю пріч;
Німіє в мольбі, великий у малім.
Я зневажав ще вчора небеса –
Молюсь сьогодні й Богові лещу,
А завтра вже від страху затремчу –
Й набожність потім знов моя згаса.
Коли тремтів від страху я – ті дні
Спасіння, може, принесуть мені.

Переклад В. Марача

Літературний практикум

1. Які риси характеру Дж. Донна розкриваються у відомих вам фактах його біографії?

2. Які теми та жанри розробляв цей поет?

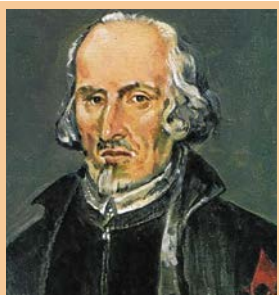
3. **Робота в парах.** Проаналізуйте наведену цитату з проповіді Джона Донна про дзвін. Які думки в ній увиразнені? Чому, на вашу думку, ця цитата набула широкої відомості?

4. Дайте визначення поняття «філософська лірика». Поясніть зміст вислову «вінок сонетів».

5. Який душевний стан описується в 19-му сонеті Дж. Донна? Визначте протиріччя, які наводяться в цьому творі. Які з них стосуються любовних і релігійних переживань?

6. **Робота в парах.** Визначте в цьому вірші: а) філософський зміст; б) риси барокового світосприйняття.

Педро Кальдерон
де ла Барка
(1600–1681)

Педро Кальдерон де ла Барка – іспанський письменник доби бароко, автор понад 120 драм і численних ліричних творів різноманітних жанрів.

Кальдерон народився в Мадриді в родині дона Дієго Кальдерона – дворянина середнього стану та секретаря казначейства. Родина мала тісні зв'язки з королівським двором, що визначило майбутній шлях драматурга. З дитинства Педро готувався до духовної кар'єри. 1620 р. він раптом перервав релігійну освіту й подався на військову службу. Деякий час він вів бурхливе світське життя в Мадриді, водночас дивуючи публіку своїм літературним талантом.

У 1651 р., залишивши військову службу, Кальдерон прийняв духовний сан. Однак літературної творчості не полишив: припинивши писати драми на світські теми, він зосередився на творах релігійного змісту.

У 1663 р. Кальдерона було призначено особистим духівником короля. Цю почесну посаду за ним зберіг також і наступний монарх. Утім, попри підтримку королівського двору та популярність його творів, останні роки життя драматурга минули в злиднях.

Кальдерон став засновником іспанського національного театру. Серед його поціновувачів був також король Філіп IV, який замовляв йому п'єси для придворного театру. Кальдерон мав у своєму розпорядженні провідних музикантів і сценографів свого часу. Це дозволяло йому створювати оригінальні театральні дійства зі складними сценічними ефектами, що надавали постановкам видовищності й технічної витонченості. Так, наприклад, 1652 р. драму «Звір, блискавка і камінь» було поставлено на острові посеред озера в палацовому парку, а глядачі спостерігали за виставою, сидячи в човнах.

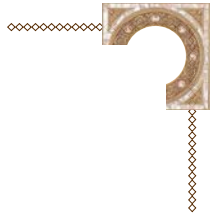
Кальдерон є одним з найвизначніших майстрів світового сонета. Його сонети відбивають характерні для бароко теми плинності часу, крихкості краси, тлінності життя, пошуків духовного буття тощо. Нерідко поет застосовує символічний потенціал образів природи для передачі філософських ідей. Так, у вірші «**Про квіти**» квітка символізує життя людини: прекрасне, але коротке. А в сонеті «**Ці rischi світла...**» поет порівнює красу й надію з нічними квітами, що існують лише мить – тим самим підкреслюючи швидкоплинність краси й життя. У такий спосіб Кальдерон наповнює класичну форму сонета філософським змістом.

Читаючи сонети Кальдерона, зверніть увагу на створені поетом контрасти.

ПРО КВІТИ

Вони, розкривши на світанні очі,
Були тріумфом і живим радінням,
А будуть ввечері лише тужінням
І сном заснуть в руках холодних ночі.

Їх злото, піруза¹ і сніг урочі –
Їх барви, визив небесам нетлінним –
Це образ людських доль, які з тремтінням
Назустріч дневі постають, охочі.

Щоби цвісти, проснулась рози сила,
Цвісти, щоб старіти. В одній бростині²
Для неї і колиска, і могила.

Цей жереб – він судився і людині:
День – постання її і теж кончина.
Спливли віки, і день – немов година.

* * *

Ці rischi світла (в п'їтьмі іскор піна),
Що також п'ють гарячий сонця плин,
Живуть недовго. Мчитьс'я навздогін
За ними наших співчувань данина.

Нічні квітки! Краса їх – бистроплинна,
Вони згоряють в полум'ї годин;
Століттям для квіток є день один,
Як для зірок є віком ніч єдина.

Якщо від перебіжної весни
Залежить наше благо чи страждання,
То й тут законом сонце вишини.

Чи встоїть те, що втілить сподівання?
А що не прийде – теж світила річ,
Що постає і никне кожну ніч.

Переклад М. Ореста

Запитання і завдання до прочитаних творів

1. Як життєві обставини Кальдерона вплинули на його творчість?
2. Які характерні для бароко риси простежуються в його творах?
3. Яке значення має образ квітки в сонетах Кальдерона? Розкрийте філософський зміст порівняння образу квітки з людським життям.
4. **Робота в парах.** Визначте спільні елементи в мотиві квітів в обох віршах Кальдерона.
5. **Подискутуймо!** Поясніть зміст останніх рядків вірша «Про квіти»: «В одній бростині / для неї і колиска, і могила». Якого сенсу це твердження набуває стосовно людського буття? Висловіть власну аргументовану думку щодо цього.
6. **Поміркуймо!** Чому автор пов'язує красу зі швидкоплинністю? Як це відрізняється від ренесансного погляду на красу?
7. Розкрийте роль антитез дня і ночі, світла та п'їтьми, життя та смерті в прочитаних поетичних творах Кальдерона. Занотуйте ключові слова в зошит.
8. **Філологічний майстер-клас.** Зіставте образ квітки в Кальдерона з квітковими символами в інших прочитаних творах.

¹ Піруза́ (діал.) – бірюза.

² Брості́на – молодий пагін рослини, що тільки починає рости.

Луїс де Гонгора-і-Арготе – визначний іспанський поет доби бароко, який в Іспанії проклав шлях бароковій поезії. Життя і творчість цього митця були позначені протиріччями: попри духовний сан, Гонгора жив бурхливим світським життям, відвідував бої биків і писав сатиричні вірші. Тимчасом його поезія вирізнялася глибоким релігійним змістом, пишною образністю та складною символікою. Його найбільш відомі твори – сонети, елегії та поеми.

Скориставшись посиланням <https://cutt.ly/WrXb7u2b> або QR-кодом, прочитайте поему Гонгори «Галерник», що передає страждання іспанського невільника, прикутого до весла на турецькій галері.

Запитання і завдання для самостійного опрацювання твору

1. Як автор передає відчуття неволі та страждання героя?
2. У чому виявився контраст між зовнішнім світом героя та його внутрішніми переживаннями?
3. Яким є образ моря в поемі і яку роль воно відіграє у творі?

Іншим знаменитим іспанським поетом епохи бароко був **Франсиско де Кеведо**. Він рішуче увиразнював свій критичний погляд на життя королівського двору та церкви, брав активну участь у двірських закатах, пережив ув'язнення та заслання.

Сонети Кеведо часто заторкують теми швидкоплинності часу, неминучості смерті та соціальної несправедливості.

Скориставшись посиланням <https://cutt.ly/PrZ2FWE8> або QR-кодом, прочитайте «Два сонети» Ф. де Кеведо. Зверніть увагу, як автор передає барокове відчуття плинності часу та мінливості долі.

Запитання і завдання для самостійного опрацювання твору

1. Які суспільні проблеми порушує автор у сонетах?
2. Яку роль у творах відіграють мотиви руїни, смерті та часу? Як вони взаємопов'язані?
3. Визначте риси барокового світосприйняття в цих двох сонетах.

Кальдеронова п'єса **«Життя – це сон»** (1635) вважається вершиною іспанської барокової драми. Її центральним персонажем є принц Сехисмундо, якого король Басиліо ув'язнив у вежі ще з народження, побоюючись пророцтва про його жорстокість. Згодом, бажаючи перевірити долю, король наказує перенести сина до палацу, де той прокидається в розкоші. Однак, не знаючи, що це реальність, Сехисмундо поводить себе свавільно й агресивно. Його знову присипляють і повертають до вежі, переконавши, що все було лише сном. Коли ж Сехисмундо знову отримує владу, вже під час повстання, він обирає шлях мудрості й милосердя.

Ф. Сурбаран. Видіння святому Петру

Ця п'єса є алегорією людського життя з його вічними питаннями про те, що є

істиною та реальністю, а що – лише ілюзією, сновидінням та «тінню» істини.

Власне, увесь твір побудований як алегорія: життя порівнюється зі сном, а пробудження – з духовним прозрінням.

Скориставшись посиланням <https://cutt.ly/1rXb6MGm> або QR-кодом, прочитайте монологи Сехисмундо з п'єси Кальдерона «Життя – це сон».

Запитання і завдання для самостійного опрацювання твору

1. Як Сехисмундо осмислює своє народження? Як у його монолозі співвідносяться людська доля та свобода природних істот? Чи справді він позбавлений свободи?
2. Розкрийте філософське значення метафори «життя – це сон».
3. Складіть характеристику Сехисмундо на основі його роздумів. Як змінюється його світогляд від монологу в хорнаді I до хорнади III?

РОЗДІЛ 3

КЛАСИЦИЗМ: АЛГЕБРА ГАРМОНІЇ

Як ви розумієте поняття «класика»? Які твори, на вашу думку, належать до класики?

Європейська культура XVII ст. перейняла в доби Відродження віру у великі можливості людського розуму. Ця віра спиралася на тодішні відкриття науки, яка сягнула нових вершин. Від часткових здогадок і прозрінь наукова думка того часу перейшла до систематичного й послідовного накопичення вивічених відомостей з окремих галузей знань. Саме в XVII ст. було закладено принципи сучасної геометрії, а математика набула статусу провідної науки. Своєрідним гаслом нової доби став афоризм французького філософа Рене Декарта «Я мислю, отже, я існую». Усе це створило підґрунтя для розвитку *класицизму* – художньо-го напрямку XVII–XVIII ст., що розвивався в Європі паралельно з бароко.

Класицизм (від лат. *classicus* – «взірцевий») – літературно-художній напрям, що взяв за взірець античне мистецтво з притаманними йому уявленнями про прекрасне та принципами наслідування природи, дотримання почуття міри й прагнення до гармонії. Для літератури класицизму характерна висока громадянська тематика, суворе дотримання певних творчих норм і правил, а також відображення життя в ідеальних образах. Саме орієнтація на античну класику дала назву «класицизм», яка, однак, стосується не лише літературно-художнього напрямку, але й доби.

Головним осередком класицизму була Франція, де його розвитку сприяла абсолютна монархія, що обстоювала порядок та ієрархію в суспільстві. Мистецтво класицизму також утверджувало певні положення, обов'язкові для виконання. На відміну від майстрів бароко, класицисти цінували не так вільну гру художньої фантазії, як спроможність митця вибудовувати картини відповідно до «класичних» уявлень про красу, розумність і гармонію. Відповідно головним критерієм майстерності художника була сувора творча дисципліна, у якій класицисти вбачали засіб протистояння загрозливому хаосу навколишнього світу.

Собор Будинку інвалідів
у Парижі. 1693–1706 рр.
Архітектор
Ж. Ардуен-Мансар

Годинниковий павільйон
Лувру. Париж

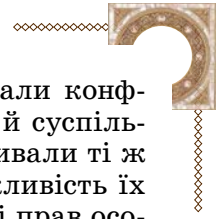
Архітектурі класицизму було властиве звернення до форм античного будівельного мистецтва як до еталона гармонії, простоти, чіткості й монументальності. Взірцем такої архітектури є, зокрема, палац французьких королів Лувр, нині – один з найвідоміших музеїв світу. Скульптура доби класицизму відрізняється від барокової врівноваженістю, відчуттям спокою, певною відстороненістю.

Головні правила й норми класицизму як літературного напрямку було викладено у віршованому трактаті «Поетичне мистецтво» Нікола Буало-Депрео (1636–1711). Ця праця зафіксувала чіткий поділ літератури на «високі» та «низькі» жанри. «Високі» (епопея, трагедія, ода) висвітлюють великі державні чи історичні події, діяння монархів, полководців та міфологічних персонажів, тимчасом як «низькі» (сатира, байка, комедія) зображують повсякденне життя пересічних людей із середнього стану. Цьому поділу відповідали, згідно з Буало, стиль і мова творів: у «високих» жанрах належало уникати «низької» протонародної лексики, і навпаки. У драматургії мало дотримуватися правило «трьох єдностей» – часу, місця і дії. Це означало, що всі події в п'єсі мали відбуватися протягом однієї доби і в одному місці, а в сюжеті дозволялася лише одна зав'язка і одна розв'язка (за винятком комедій, де іноді траплялися деякі відхилення від цієї схеми). Окрім того, драмі належало складатися з п'яти дій, що мали утворювати чітку сюжетну лінію.

Такий комплекс правил і вимог спрямовував митців на написання «взірцевих» творів,

що вирізнялися композиційною стрункістю, помірністю і зрівноваженістю всіх складників, зрозумілою мовою та внутрішньою гармонією. Проте водночас він стримував свободу творчої думки, жорстко обмежуючи її встановленими нормами. Схематизм класицизму особливо помітно виявлявся в поділі літературних персонажів на «позитивних» і «негативних». В образах «позитивних» героїв не дозволялося зображення жодних «негативних» рис, і навпаки. Такий підхід посутньо звужував можливості митців і зрештою суперечив самій природі людського характеру. Переконані в потужній виховній силі й суспільній корисності мистецтва, письменники-класицисти порушували проблеми широкого суспільного звучання й зображували героїв, здатних у найважчих випробуваннях тверезо мислити, аналізувати свої вчинки і приборкувати

пристрасті. Чільне місце в класицистичній літературі посідали конфлікти розуму й пристрасті, обов'язку й почуття, особистості й суспільства. Досліджуючи ці конфлікти, класицисти, по суті, розкривали ті ж таки суперечності доби, що й представники бароко, але можливість їх розв'язання вбачали насамперед у підпорядкуванні почуттів і прав особистості почуттю обов'язку.

Великий успіх французького класицизму в драматургії пов'язаний з іменами трьох французьких драматургів світового значення – П'єра Корнеля, Жана Расіна та Мольєра. Невипадково XVII ст. у Франції називають «золотою добою» театру.

Перевірте себе

1. Розкрийте значення поняття «класицизм». Схарактеризуйте особливості класицизму як художнього напрямку. Назвіть його представників. Чим пояснюється орієнтація класицистів на певні норми?
2. Як ви розумієте зміст процитованого в розділі афоризму Декарта? Висловіть своє ставлення до нього.
3. Назвіть відомі вам правила класицистичного мистецтва, сформульовані в трактаті Н. Буало. Які літературні жанри, згідно з цією працею, належали до «високих», а які – до «низьких»? Як такий поділ впливав на стиль і мову художніх творів?
4. **Подискутуйте!** Дайте свою оцінку правилам «трьох єдностей». Якими є, на вашу думку, його переваги та недоліки? Чи хотіли б ви писати за цим правилом власні літературні твори?
5. Які проблеми порушували письменники-класицисти у своїх творах? Який спосіб їх розв'язання пропонували?

Видатним представником французького класицизму в живописі є *Нікола Пуссен (1594–1665)*. У своїй творчості він звертався до античних тем і сюжетів, демонструючи красу й глибину античної спадщини. Згідно з принципами ідеального пейзажу, природа постає в Пуссена втіленням досконалості, у якій разом з постатями міфологічних богів проявляється вища сила, що керує світом і людським життям. Так, на полотні «*Аркадські пастухи*» митець зображує вигадану країну Аркадію, у якій, згідно з античним міфом, люди живуть за мудрими

Н. Пуссен. Аркадські пастухи. 1637–1638 рр.

Н. Пуссен. Пейзаж з Орфеєм та Евридікою. 1650 р.

давніми законами в гармонії з природою. Однак мешканці цієї країни, аркадські пастухи, стоять біля могили з написом «Et in Arcadia ego» («І я був в Аркадії»). Ця могила є символічною вказівкою на попередника пастухів, який теж колись мешкав у щасливій Аркадії, а нині спочиває під надгробком.

Розгляньте репродукції картин Н. Пуссена й дайте відповіді на запитання.

1. Який настрій притаманний пейзажам на обох картинах?
2. Якими постають давньогрецькі персонажі на цих полотнах? Як їхні образи співвідносяться з пейзажем?
3. Розкрийте філософський зміст картин.
4. Схарактеризуйте використані художником кольори. Яке враження вони створюють?

Музика класицизму позначає собою золоту добу гармонії, ясності та витонченості. Три великі композитори – *Йозеф Гайдн*, *Вольфганг Амадей Моцарт* і *Людвіг ван Бетховен* – уособлюють найяскравіші звершення цієї доби. Їхня творчість утворила окремий напрям у європейській музиці, який отримав назву Віденської класичної школи.

Симфонія № 94 соль мажор Йозефа Гайдна, відома під назвою «Сюрприз», – це світла, жартівлива музична композиція. Свою незвичайну назву вона отримала завдяки несподіваному гучному акорду в другій частині, який з'являється після спокійної мелодії й ніби пробуджує слухачів.

Музичним шедевром є опера Моцарта «Весілля Фігаро» (1786), створена на основі однойменної комедії французького письменника Бомарше. Одна з найяскравіших сцен Моцартової опери – арія Фігаро, що є виразним музичним портретом дотепного юнака.

Лірична п'єса «До Елізи» Бетховена, напевне, відома кожному. Ця коротка, але надзвичайно ніжна й сумна мелодія для фортепіано стала своєрідним музичним символом нерозділеного кохання.

Скориставшись посиланнями або QR-кодами, прослухайте:

1) уривок із симфонії № 94 «Сюрприз» Гайдна. Як ви відреагували на той самий «сюрпризний» момент? Чи був він дійсно несподіваним?

<https://cutt.ly/nrZ2ZcEp>

2) арію Фігаро з опери Моцарта «Весілля Фігаро». Який характер персонажа змальовує цей твір?

<https://cutt.ly/GrZ2JXc2>

3) п'єсу «До Елізи» Бетховена. Які образи постають в уяві? Придумайте історію, про яку міг би розповідати цей музичний твір.

<https://cutt.ly/6rZ2HdoO>

РОЗДІЛ 4

БЕЗСМЕРТНИЙ АВТОР БЕЗСМЕРТНИХ КОМЕДІЙ

Пригадайте, що таке комедія. Які твори цього жанру ви знаєте?

У сузір'ї великих драматургів XVII ст. яскравою зіркою сяє постать геніального комедіографа **Мольєра**. Вистави за його п'єсами, що висміювали звичаї, здавалося б, давно минулої епохи, і сьогодні викликають хвилі сміху у глядацьких залах. За три століття ці п'єси були перекладені різними мовами й поставлені на театральних сценах багатьох країн, а найкращі жарти з них увійшли до повсякденного мовлення. Та й про самого Мольєра було написано десятки п'єс. Наприкінці однієї з них перед публікою поставав французький король Людовик XIV, який, отримавши повідомлення про смерть Мольєра, знімав капелюха зі словами: «Мольєр безсмертний».

П. Міньяр. Портрет Мольєра. 1658 р.

На відміну від цієї гарної художньої вигадки, кінець життя Мольєра був доволі сумним. Лікарі відмовлялися допомагати скандальному хворому, священники не хотіли приймати його передсмертну сповідь, паризький архієпископ наклав заборону на поховання тіла за церковним обрядом, а натовп підкуплених молодиків намагався зірвати похорон письменника. І все ж автори п'єс про Мольєра, які вигадували тріумфальні фінали у своїх творах про нього, мали рацію. Слава блискучих принців і королів, зокрема й могутнього Людовика XIV, якого вірно-піддані йменували Королем-Сонцем, тьмяніє порівняно з Мольєровою славою, яка вже понад три століття тріумфує на сценах театрів світу.

Справжнє ім'я драматурга – Жан Батіст Поклен. Він народився 13 січня 1622 року в Парижі. Його батько, придворний шпалерник і декоратор, тішився своїм ремеслом і мав усі підстави сподіватися, що старший син продовжить його справу. Та дарма: змалку Жан Батіст мріяв про театральну сцену, і цю захоханість підтримував його дід, який регулярно супроводжував його на вистави. Проте батько ставився до вподобань сина скептично. Тож коли згодом юний Жан Батіст відмовився приєднатися до славного цеху шпалерників, Поклен-старший вирішив вивчити його бодай на юриста. Йому вдалося знайти хлопцеві місце у знаменитому Клермонському колежі, де здобували освіту заможні представники середніх станів та аристократії, й навіть улаштувати дев'ятнадцятирічного юнака, який успішно склав іспит на ступінь

*J'ay voulu le donner le jour d'aujourd'hui de la
bonne du monde de laquelle le monde de l'été
n'est pas si sûr et nous accordes par plusieurs de
laquelle des amours de laquelle femme se la qu'on
fait à l'égard de l'âme qu'on ne peut pas
à 1756 Molière
qu'on ne peut pas*

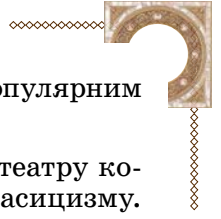
Автограф Мольєра

Автора права, служити при дворі короля Людовика XIII. Однак усі його зусилля були марними. Урешті-решт, батько змирився з вибором «недолугого» сина й виділив йому частку материнської спадщини. Не вагаючись, Жан Батіст вклав отримані гроші у власну акторську трупу, яку створив разом з талановитою актрисою Мадленою Бежар. Трупа зухвало нареклася «Блискучим театром», а її керівник, Жан Батіст Поклен, прибрав ім'я Мольєр. Так розпочалася його акторська кар'єра, яка, проте, виявилася зовсім не «блискучою».

Крім Мадлени Бежар, у театральній трупі не було талановитих акторів. Сам Мольєр виявився непридатним для ролей у трагедіях, які переважно ставив його театр. Спектаклі здебільшого провалювалися, а нечисленні глядачі зазвичай нагороджували лицедіїв гучним свистом і знущальним реготом. Справи дедалі погіршувалися, борги щодня зростали, і за три роки «Блискучий театр» закrywся. Дивом уникнувши боргової в'язниці, Мольєр з кількома близькими друзями-акторами, серед яких була його кохана Мадлена, покинув Париж. Розпочався дванадцятирічний період подорожей. Незабаром Мольєр виявив у собі два безперечних таланти – коміка і комедіографа, – що підкорювали будь-яку публіку, від ярмаркових роззяв до поважних сановників. Ці таланти забезпечили успіх його трупі, й до казни мандрівного театру потекли гроші. Мольєр міг купувати нові костюми й декорації, запрошувати видатних акторів. Слава про Мольєра поширилася по всій країні й докотилася до королівського палацу.

Герцог Філіпп Орлеанський запросив драматурга виступити перед Людовиком XIV. Загартований випробуваннями й популярністю комедіограф заледве гамував хвилювання, повертаючись до столиці, з якої колись утік – розорений, осоромлений, але не зломлений. Аби щонайліпше себе зарекомендувати, він вирішив показати трагедію Корнеля «Нікомед», виконавши в ній головну роль. Однак вистава розчарувала глядачів. Коли подив і нудьга, здавалося, уже остаточно поійняли розкішну залу, комедіограф наважився на відчайдушний учинок. Просто зі сцени він звернувся до короля – гордовитого молодого чоловіка – з проханням показати ще одну невелику комічну п'єсу під назвою «Закоханий лікар». Король задля годиться дозволив. І тут сталося диво: побачивши Мольєра в ролі кумедного лікаря, вся зала вибухнула реготом – від короля, який витирив спричинені гучним сміхом сльози, до мушкетерів, що чергували біля дверей і за будь-яких обставин мали залишатися серйозними. Після цього тріумфу король вирішив залишити трупу Мольєра в Парижі й передати її під заступництво герцога Орлеанського. Для вистав акторам надали приміщення

Малого бурбонського палацу, де вони виступали по черзі з популярним італійським колективом.

Так Людовик XIV благословив народження французького театру комедії, що став одним з головних досягнень європейського класицизму. Відтоді з паризької сцени не сходили талановиті п'еси Мольєра, що висміювали різноманітні людські вади: манірність і фальш, ревності й дурість, лицемірство й цинізм, зарозумілість і підлість, пихатість і обмеженість... Нестримний регіт і гучні овації стали звичним супроводом мольєрівських спектаклів. Однак разом зі славою зростала й кількість ворогів, яких драматург мимоволі наживав, висміюючи у своїх п'есах їхні вади.

Відтак, незважаючи на гучну популярність, Мольєр постійно змушений був вислуховувати численні докори й безупинно захищати свій театр від інтриг. Проте гіркота слави не змогла отруїти його великої любові до сцени. Із цією любов'ю в серці Мольєр і пішов з життя – пішов, як справжній улюбленець театральної фортуни, блискуче зігравши до кінця роль у власній п'есі. На початку XIX ст. у Французькій академії було встановлено бюст Мольєра з лаконічним написом: *«Для слави його нічого не потрібно, але для нашої слави він потрібен»*.

Протягом свого життя Мольєр написав десятки п'єс, серед яких найбільше визнання здобули «Смішні маніриці» (1659), «Сганарель, або Вдаваний роконосець» (1660), «Школа дружин» (1662), «Тартюф» (1664), «Дон Жуан, або Кам'яний гість» (1665), «Мізантроп» (1666), «Скупий» (1668), «Міщанин-шляхтич» (1670), «Витівки Скапена» (1671), «Вдаваний хворий» (1673) тощо. Успіху мольєрівських комедій сприяла їхня сценічна ефектність, зумовлена насиченістю дії піснями та балетними інтермедіями¹. Та чи ж тільки самій ефектності твори драматурга завдячують своїм дивовижним довголіттям?

Безперечно, має воно й глибші причини. Одна з них полягає в тому, що зображені в мольєрівських п'есах ситуації – це насправду кумедні, вихоплені з життя картини, які передають саму сутність висміюваних явищ. Шукаючи для своїх комедій матеріал, драматург, наприклад, певний час відвідував знайомого цирюльника саме для того, щоб потайки записати цікаві історії й мовні «родзинки», якими рясніла легковажна балаканина клієнтів. Водночас театр Мольєра зведений на міцному художньому підмурку, утвореному традиціями французьких народних театральних дійств, ренесансної народної сміхової культури та естетики класицизму. Завдяки цьому драматургові вдалося віртуозно поєднати яскраві сюжетні ситуації з деталями повсякдення, природність розгортання

Гроб Мольєра, цвинтар Пер-Лашез

¹ *Интермедія* – невелика сценка, зазвичай комічного характеру, яка виконується між актами театральної вистави (драми, опери тощо) або як окремий, невеликий музичний чи танцювальний номер. Вона може бути пов'язана з основним сюжетом або бути зовсім автономною і слугувати для розваги глядачів.

конфліктів – з яскравим комізмом, досконалі літературні дотепи – із соковитими висловами народної мови.

Мольєр сміливо використовував усю палітру комічних засобів: від доброзичливого гумору – до їдко́го **сарказму**.

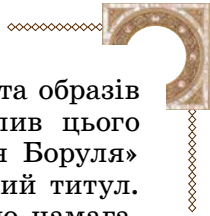
Сарказм (від гр. – «розривати м'ясо») – різновид комічного, який позначає «найгострішу» форму сатиричного висміювання. Сарказм побудований не лише на посиленому контрасті між прихованим і висловленим, але й на навмисному розкритті прихованого змісту. Висловлювання та художні твори, у яких застосовується сарказм, стверджують одне, але насправді мають на увазі протилежне. Нерідко сарказм набуває форми схвального коментаря, але насправді різко критикує вади людського характеру або суспільних взаємин.

Одне з найзначніших досягнень Мольєрового театру полягає в поєднанні гострої соціальної критики з вагомим моральним змістом. Завдяки цьому письменник започаткував новий жанр – *високу комедію*, що за своєю цінністю не поступалася шанованому класицистами жанру трагедії.

Висока комедія – драматичний твір комічного характеру, в якому змальовуються анекдотичні ситуації та висміювані людські типажі, але гумор та сатира спрямовані на утвердження значущої моральної ідеї. Для високої комедії характерне поєднання комізму й трагізму, а також наявність *фарсових сцен*, тобто комічних епізодів легкого, інколи навіть грубого змісту, які характеризуються перебільшеннями, елементами абсурду та неправдоподібними ситуаціями.

Яскравим прикладом високої комедії є п'єса Мольєра **«Міщанин-шляхтич»**, яку драматург створив на замовлення Людовика XIV. Розгніваний зарозумілою поведінкою турецького посла, король доручив Мольєру й придворному композитору Жану-Батісту Люллі написати відповідну комічну п'єсу з музикою і танцями, у якій турки та їхні надміру пишні церемонії були б виставлені на посміх. Мольєр придумав кумедну церемонію урочистого посвячення марнославного буржуа у вигаданий сан «мамамуші». Однак ця подія стала лише епізодом у широко розгорнутій сатирі на людський тип, зображений в образі «міщанина-шляхтича» – багатого, але неосвіченого міщанина Журдена, що марить ідеєю отримати дворянський титул. Ця ідея набуває в його свідомості характеру своєрідної манії, але, наївно наслідуючи дворянські звички, герой демонструє лише власні обмеженість і самодурство. Журденові не допомагають ані запізнілі уроки шахраюватих учителів, ані дружні стосунки з маркізом Дорантом, який обіцяє ввести його у вище товариство, безсоромно тягнучи з нього гроші, ані залицяння до маркізи Дорімени, яка лише глузує з його комічних витівок. Розраховуючи видати дочку заміж за дворянина, Журден категорично відмовляється благословити її шлюб з Клеонтом, людиною чесною і гідною, але простого роду. Тоді слуга Клеонта, заповзятливий і веселий Ков'ель, влаштовує розіграш, видаючи свого господаря за сина турецького посла. Обдурений цим маскарадом, Журден покvapом вирішує зіграти весілля дочки зі «шляхетним турком». Щоб прискорити справу, він проходить інсценовану Ков'єлем церемонію посвячення в турецького «паладіна». У фіналі комедії щасливі закохані святкують свою перемогу, а разом з нею – і перемогу розуму над невіглаством і дурістю.

Визнані українські драматурги зверталися до сюжету та образів мольєрівського «Міщанина-шляхтича». Помітний вплив цього твору спостерігається в комедії І. Карпенка-Карого «Мартин Боруля» (1886), де висміюється прагнення багатія здобути дворянський титул. Так само як мольєрівський Журден, головний герой кумедно намагається наслідувати дворянські звички й навіть видати доньку за «нібито шляхтича». Інший український драматург, М. Куліш, узявши за зразок Мольєра, створив комедію «Мина Мазайло» (1929), у якій харківський службовець хоче змінити своє прізвище на престижне й у такий спосіб вирішити свої проблеми.

Попри властивий класицизму поділ жанрів, Мольєр не зараховував комедію до «низьких» жанрів. Він вважав, що комедія не поступається класицистичній трагедії змістом, оскільки висвітлює реальне життя реальних людей – на відміну від класицистичної трагедії, яка зображувала життя монархів, видатних історичних особистостей і міфологічних персонажів. Крім того, на думку Мольєра, написати її було значно складніше, ніж трагедію. І справді, його комедії, що викривали людські вади й учили перемагати зло сміхом, служили високій меті ушляхетнення людської душі з не меншою дійовою силою, ніж найкращі класицистичні трагедії.

Перевірте себе

1. Коли і як виявилось захоплення Мольєра театром? Які душевні властивості виявив письменник, обстоюючи свою мрію професійно займатися театром?
2. З якими труднощами довелося зіткнутися драматургу на шляху до широкого визнання?
3. Розкажіть про подію, яка поклала край багаторічним мандрам трупи Мольєра.
4. Чим були викликані конфлікти вже відомого драматурга з громадською думкою?
5. Розкажіть про жанр, у якому працював Мольєр як драматург. Дайте визначення цього жанру. Поясніть, за що Мольєр його цінував.
6. **Подискутуймо!** Уявіть, що машина часу вас перенесла в XVII ст. і ви стали учасником дискусії драматургів про «високі» та «низькі» жанри. Яку позицію ви обрали б у цій дискусії? Підготуйте свої аргументи для виступу в ній.
7. Укажіть найважливіші художні досягнення мольєрівських комедій.

Читаючи уривки з п'єси «Міщанин-шляхтич», поміркуйте, кого й за що в цих епізодах критикують. Визначте кумедні деталі.

МІЩАНИН-ШЛЯХТИЧ

(Уривки)

Дієві особи

Пан Журден – міщанин.
 Пані Журден – його дружина.
 Люсіль – дочка Журденів.
 Клеонт – закоханий у Люсіль.
 Дорімена – маркіза.
 Дорант – граф, закоханий у Дорімену.
 Ніколь – покоївка в Журденів.
 Ков'єль – слуга Клеонта.
 Учитель музики.

Учень учителя музики.
Учитель танців.
Учитель фехтування.
Учитель філософії.
Кравець.
Його учень.
Два лакеї.
<...>

Дія відбувається в Парижі, в господі пана Журдена.

Дія перша <...>

Ява 1

Учитель музики, учитель танців, співачка, двоє співаків,
двоє скрипалів, чотири танцюристи.

<...> Учитель танців. Щось новеньке?

Учитель музики. Так. Це музика для серенади. Я загадав йому написати її для нашого панка, поки він прокинеться.

Учитель танців. Дозвольте глянути?

Учитель музики. Ви її почуєте разом із діалогом, коли з'явиться пан Журден. Зараз він вийде.

Учитель танців. Тепер у нас з вами діла з головою.

Учитель музики. Ого, ще б пак! Ми знайшли саме такого чоловіка, якого нам треба! Його фантазія – вдавати з себе галантного кавалера – просто скарб для нас! І вам з вашими танцями, і мені з моєю музикою не завадило б, щоб усі були на нього схожі.

Учитель танців. Ну, не цілком. Мені б хотілося, щоб він краще розумівся на тих речах, які ми для нього komponуємо.

Учитель музики. Він справді нічогоісінько не тямить, зате добре платить, а це тепер найголовніше для нашого мистецтва.

Учитель танців. Щодо мене, то признаюся вам, – мене вабить трохи ще й слава. Оплески мене хвилюють... <...>

Учитель музики. Що й казати! Я теж такої думки; немає нічого приємнішого за оплески, але й найциріші оплески не нагодують шлунка! Найкраща похвала для мене та, яка переходить із рук просто до кишені. Звичайно, панок наш – людина зовсім темна, плече про все, не тямлячи нічого, і аплодує кожній нісенітниці, та за його гроші можна пробачити йому всяку дурість. Розуміння мистецтва в нього у гаманці, а похвала його – червінці, і цей міщанин-неук, як бачите, платить нам далеко краще, ніж той високородний вельможа, який нас сюди привів. <...>

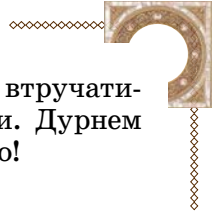
З'являється пан Журден в індійському халаті, нових червоних оксамитових штанах і зеленому оксамитовому камзолі. Незважаючи на кумедність одягу, учителі один поперед одним починають вихвалити його чудовий зовнішній вигляд.

Дія друга

З'ясовуючи, чий предмет кращий, учителі зчиняють бійку.

Ява 5

Пан Журден, лакей.

Пан Журден. О! Бийте один одного скільки влізе; я не втручатимусь; чого доброго, ще порвеш собі вбрання, вас рознімаючи. Дурнем був би я, коли б устряв у вашу бійку, щоб і мені ще перепало!

Ява 6

Учитель філософії, пан Журден, лакей.

<...> Учитель філософії. Ви маєте якісь основи, якісь початкові наукові знання?

Пан Журден. Ну звичайно! Я вмію читати й писати.

Учитель філософії. З чого ж ми з вами почнемо? Чи не хочете, я вас почну вчити логіки?

Пан Журден. А що це за штука – логіка?

Учитель філософії. Вона вчить нас трьох процесів мислення.

Пан Журден. Хто ж вони такі, оці три процеси мислення?

Учитель філософії. Перший, другий і третій. Перший полягає в тому, щоб добре розуміти все на підставі універсалій; другий – у тому, щоб добре розбиратися в усьому на підставі категорій; і, нарешті, третій – у тому, щоб складати правильні висновки за допомогою фігур: Barbara, Celarent, Darii, Ferio, Baralipon тощо.

Пан Журден. Ех, та й слова ж які хитромудрі! Ні, ця логіка мені не до смаку. Давайте вивчати щось цікавіше.

Учитель філософії. Хочете вчитися моралі?

Пан Журден. Моралі?

Учитель філософії. Так.

Пан Журден. Що ж вона розповідає, ота мораль?

Учитель філософії. Вона розповідає про щастя, вчить людей стримувати свої пристрасті і...

Пан Журден. Ні, це не для мене: я запальний, як тисяча чортів, і ніяка мораль мене не стримає. Я волію гніватись та лаятись скільки влізе, коли маю на те охоту!

Учитель філософії. Ну, то, може, бажаєте попрацювати над фізикою?

Пан Журден. А що воно таке ота фізика?

Учитель філософії. Фізика вивчає закони всіх природних явищ і властивості тіл, природу стихій, ознаки металів, мінералів, каміння, рослин і тварин, вона пояснює причини виникнення райдуги, мандрівних вогнів, комет, зірниць, грому, блискавки, дощу, снігу, граду, вітрів та бурі.

Пан Журден. Тут щось забагато галасу та плутанини.

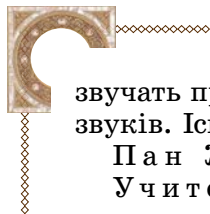
Учитель філософії. Ну, то чого ж я вас учиму?

Пан Журден. Навчіть мене орфографії.

Учитель філософії. Охоче.

Пан Журден. А потім навчіть мене, як його довідуватися, глянувши в календар, коли саме буває місяць, а коли не буває.

Учитель філософії. Гаразд. Щоб виконати ваше бажання, розглядаючи справу з філософського боку, треба почати все по порядку: по-перше, треба вивчити всі властивості літер і спосіб їх вимовляння. Отже, я мушу вам зазначити, що літери поділяються на голосні, які звуться так через те, що визначають звуки голосу, та на приголосні, які

звучать при голосних. Вони потрібні для того, щоб показати різні зміни звуків. Існує п'ять голосних літер, або голосових звуків: а, е, і, о, у.

Пан Журден. Це все я розумію.

Учитель філософії. Щоб вимовити звук а, треба широко розкрити рота: а.

Пан Журден. А, а. Так.

Учитель філософії. Звук е треба вимовляти, наближаючи нижню щелепу до верхньої: а, е.

Пан Журден. А, е, а, е. Так, так. Та й цікаво ж!

Учитель філософії. А щоб вимовити звук і, треба ще більше наблизити щелепи, витягаючи куточки рота аж до вух: а, е, і.

Пан Журден. А, е, і, і, і, і. Так! Хай живе наука!

Учитель філософії. Щоб вимовити звук о, треба трохи розкрити щелепи і зблизити куточки губ: о.

Пан Журден. О, о. Авжеж, так, правда! А, е, і, о, і, о. Просто – чудо! І, о, і, о.

Учитель філософії. Рот набирає форми кружальця, що нагадує собою літеру О.

Пан Журден. О, о, о. Ваша правда. О. Як добре, коли дечого навчишся! <...>

Учитель філософії. Я поясню вам усі тонкощі цієї вельми цікавої науки.

Пан Журден. Будьте такі ласкаві! А тепер я маю сказати вам дещо під секретом. Я закохався в одну вельможну даму і прошу вас дуже – допоможіть мені написати до неї ніжну записочку; я хочу її кинути цій дамі до ніг.

Учитель філософії. Гарзд.

Пан Журден. Адже ж це буде гречно? Чи не так?

Учитель філософії. Звичайно. Ви хочете написати до неї віршами?

Пан Журден. Ні, ні, навіщо віршами!

Учитель філософії. Ага! Ви волієте прозою?

Пан Журден. Ні, не хочу я ні прози, ні віршів.

Учитель філософії. Але ж конче треба щось: чи одне, чи друге.

Пан Журден. Чому?

Учитель філософії. А тому, пане, що ми можемо висловлювати наші думки тільки прозою або віршами.

Пан Журден. Тільки прозою або віршами?

Учитель філософії. Так, пане. Все, що не проза, – вірші, а що не вірші, – проза.

Пан Журден. А коли ми розмовляємо, – це що ж таке?

Учитель філософії. Проза.

Пан Журден. Що? Коли я кажу: «Ніколь, принеси мені пантофлі та подай мені мого нічного ковпака», – то це проза?

Учитель філософії. Так, пане.

Пан Журден. Сто чортів! Сорок років з гаком розмовляю я прозою, а мені таке ніколи й на думку не спадало. Велике, велике вам спасибі, що пояснили. Отож я хотів би їй написати: «Прекрасна маркізо, ваші чудові оченята віщують мені смерть від кохання». То чи не можна

ці самі слова сказати галантніше? Знаєте, ну, якось делікатніше висловитися?

Учитель філософії. Напишіть, що полум'я її очей обернуло в попіл ваше серце, що ви і вдень і вночі терпите через неї жорстокі...

Пан Журден. Ні, ні, ні, нічого такого я не хочу. Я хочу написати їй тільки те, що я вам сказав: «Прекрасна маркізо, ваші чудові оченята віщують мені смерть від кохання».

Учитель філософії. Треба було б написати докладніше.

Пан Журден. Ні, кажу ж вам! Я хочу, щоб у листі були саме ці слова. Тільки треба розставити їх як слід, по-модному, так, щоб вийшло делікатно, як нині заведено. Будьте такі ласкаві, навчіть мене, як найкраще це зробити.

Учитель філософії. Їх можна насамперед написати й так, як ви самі сказали: «Прекрасна маркізо, ваші чудові оченята віщують мені смерть від кохання». Або: «Від кохання смерть мені віщують, прекрасна маркізо, ваші чудові оченята». Або: «Ваші оченята, чудові від кохання, мені віщують, прекрасна маркізо, смерть». Або: «Смерть ваші чудові оченята, прекрасна маркізо, від кохання мені віщують». Або ж: «Віщують мені ваші оченята чудові смерть, прекрасна маркізо, від кохання».

Пан Журден. А як же воно найкраще?

Учитель філософії. Найкраще так, як ви самі сказали: «Прекрасна маркізо, ваші чудові оченята віщують мені смерть від кохання».

Пан Журден. От так штука! Ніколи нічого не вчився, а вийшло відразу добре. Щиро вам дякую і прошу вас прийти завтра трохи раніше.

Учитель філософії. Не турбуйтеся, я не запізнюсь. <...>

Приходить кравець з новим вбранням для пана Журдена й наказує одягнути міщанина так, як годиться вельможній особі. Під музику чотири кравчики, танцюючи, виконують його наказ.

Дія третя

Покоївка Ніколь кепкує з нового вбрання господаря. Пані Журден здивована костюмом чоловіка й намагається відкрити йому очі на пройдисвітів – учителів та графа Доранта.

Ява 4

Дорант, пан Журден, пані Журден, Ніколь.

Дорант. Мій дорогий друже, пане Журдене, як ся маєте?

Пан Журден. Дуже добре, ваша вельможність. Милості прошу до господи.

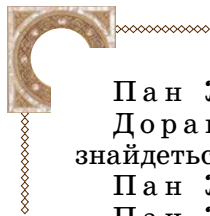
Дорант. А пані Журден як поживає?

Пан Журден. Пані Журден живе собі як може.

Дорант. О! Пане Журдене, яке ж на вас розкішне вбрання!

Ілюстрація до п'єси
«Міщанин-шляхтич».
Офорт Л. Фламенга за
малюнком М. Лелуара

Пан Журден. Атож. Ось гляньте.

Дорант. У цьому костюмі ви виглядаєте чудово. У нас при дворі не знайдеться жодного юнака, що мав би таку струнку постать, як ви.

Пан Журден. Хе-хе!

Пан Журден (*набік*). Знає, як підійти!

Дорант. Ану ж бо, поверніться! Дуже елегантно!

Пан Журден (*набік*). Еге ж, однаковий дурень – що ззаду, що й спереду.

Дорант. Слово честі, пане Журдене, я страх як скучив за вами! Знаєте, з усіх моїх знайомих ні до кого не почуваю я такої пошани, як до вас: саме сьогодні ранком я говорив про вас у королівській спочивальні.

Пан Журден. Я не вартий такої честі, вельможний пане. (*До пані Журден.*) У королівській спочивальні!

Дорант. Надіньте ж капелюха.

Пан Журден. Вельможний пане, з глибокої пошани до вас...

Дорант. Боже мій, та надіньте ж! Прошу вас, без церемоній.

Пан Журден. Вельможний пане...

Дорант. Надіньте капелюха, кажу ж вам, пане Журдене, – адже ж ви мій друг.

Пан Журден. Вельможний пане, я ваш покірний слуга.

Дорант. Тоді і я не надіну капелюха, якщо ви не надінете свого.

Пан Журден (*надіваючи капелюха*). Краще здатися нечемним, ніж упертим.

Дорант. Ви ще не забули, звичайно, що я винен вам гроші?

Пан Журден (*набік*). Ще б пак! Ми пам'ятаємо це дуже добре.

Дорант. Ви були такі ласкаві, що кілька разів позичали мені гроші і, треба визнати, робили це вельми делікатно.

Пан Журден. Вельможний пане, ви жартуєте...

Дорант. Проте я вважаю за мій найсвятіший обов'язок платити борги і вмію цінувати послуги тих, хто стає мені в пригоді.

Пан Журден. Я цього певний, вельможний пане.

Дорант. Я хочу поквитатися з вами і прийшов зараз саме для того, щоб разом з вами звести рахунки.

Пан Журден (*стиха до пані Журден*). Ну, жінко, що скажеш? Тепер бачиш, як ти набрехала на нього?

Дорант. Я така людина, що любить сплачувати всі свої борги відразу.

Пан Журден (*стиха до пані Журден*). Хіба ж я тобі цього не казав?

Дорант. Отже, подивимось, скільки саме я вам винен.

Пан Журден (*стиха до пані Журден*). Усе твої безглузді підозри!

Дорант. Ви добре пам'ятаєте, скільки ви мені позичили грошей?

Пан Журден. Здається, пам'ятаю. Я записав собі для пам'яті. Ось рахунок. Першого разу видано вам дві сотні луїдорів.

Дорант. Так.

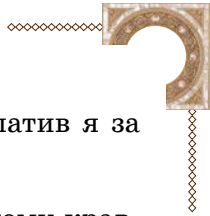
Пан Журден. Другого разу – сто двадцять.

Дорант. Так, так.

Пан Журден. Потім – ще сто сорок.

Дорант. Ви маєте рацію.

Пан Журден. Усе те разом становить чотири сотні шістдесят луїдорів, або п'ять тисяч шістдесят ліvrів.

Дорант. Рахунок точний. П'ять тисяч шістдесят ліврів.

Пан Журден. Тисячу вісімсот тридцять два ліври заплатив я за ваші плюмажі.

Дорант. Саме так.

Пан Журден. Дві тисячі сімсот вісімдесят ліврів – вашому кравцеві.

Дорант. Дійсно.

Пан Журден. Чотири тисячі триста сімдесят дев'ять ліврів дванадцять су і вісім деньє – вашому крамареві.

Дорант. Чудово. Дванадцять су і вісім деньє. Рахунок точний.

Пан Журден. І тисячу сімсот сорок вісім ліврів сім су чотири деньє – вашому сідляреві.

Дорант. Все правда. Скільки ж виходить разом?

Пан Журден. Разом – п'ятнадцять тисяч вісімсот ліврів.

Дорант. Підсумок точний. П'ятнадцять тисяч вісімсот ліврів. Додайте до цього рахунка ще дві сотні луїдорів, що ви їх дасте мені сьогодні, – і тоді буде рівно вісімнадцять тисяч франків, які я поверну вам незабаром.

Пані Журден (*стиха до пана Журдена*). Ну що, хіба ж я не вгадала?

Пан Журден (*стиха до пані Журден*). Мовчи!

Дорант. Може, це завдасть вам великого клопоту – виконати моє прохання?

Пан Журден. Ба! Зовсім ні...

Пані Журден (*стиха до пана Журдена*). Цей панок робить з тебе дійну корову.

Пан Журден (*стиха до пані Журден*). Цить!

Дорант. Якщо вам це незручно, то я звернуся до когось іншого.

Пан Журден. Ні, ні, вельможний пане.

Пані Журден (*стиха до пана Журдена*). Він не заспокоїться, поки не пустить тебе з торбами.

Пан Журден (*стиха до пані Журден*). Цить, кажу тобі!

Дорант. Скажіть відверто, може, моє прохання для вас обтяжливе?

Пан Журден. Анітрохи, вельможний пане.

Пані Журден (*стиха до пана Журдена*). Це справжній пройдисвіт!

Пан Журден (*стиха до пані Журден*). Чи ти замовкнеш нарешті?

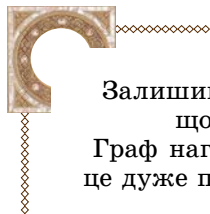
Дорант. Звичайно, я маю багато знайомих, які охоче позичили б мені потрібну суму, але ж ви мій найкращий друг, і я просто боявся, що ви образитесь, якщо я позичу в когось іншого.

Пан Журден. Ви мені робите завелику честь, вельможний пане. Зараз я принесу гроші.

Пані Журден (*стиха до пана Журдена*). Що? Ти йому ще хочеш дати грошей?

Пан Журден (*стиха до пані Журден*). Що ж поробиш? Хіба ж я можу відмовити такій високій особі, яка ще нині вранці говорила про мене в королівській спочивальні?

Пані Журден (*стиха до пана Журдена*). Ех! Ти таки справжній йолоп! <...>

Залишившись на самоті з паном Журденом, Дорант повідомляє, що передав маркізі його подарунок — діамантовий перстень.

Граф наголошує на тому, що подарунків має бути більше, оскільки жінки це дуже любляють. Журден нетерпляче чекає на маркізу, яку запросив у гості, щоб вразити балетною виставою.

Між закоханими Клеонтом і Люсіль, Ков'елем і Ніколь виникає непорозуміння, яке швидко залагоджується. Клеонт наважується просити руки Люсіль у пана Журдена.

Ява 12

Клеонт, пан Журден, пані Журден, Люсіль, Ков'ель, Ніколь.

Шарль Варле
(Лагранж) — перший
виконавець ролі Клеонта

Клеонт. Добродію, вирішив обійтися без посередників і дозволяю собі звернутися до вас із проханням. Є одна річ, про яку я давно вже мрію. Це прохання надто важливе для мене, і тому я звертаюся до вас сам особисто. Отже, скажу вам без манівців: честь бути вашим зятем така для мене велика, що я вважав би себе за найщасливішу людину у світі, коли б міг заслужити такої ласки.

Пан Журден. Перше ніж дати вам відповідь, добродію, я попрошу вас сказати мені: ви шляхетного роду?

Клеонт. Добродію, більша частина людей відповідає на таке запитання позитивно: слово сказати легко. Видавати себе за шляхетного тепер ніхто не соромиться, і такий звичай дозволяє носити крадену назву. Але я, щиро кажучи, дивлюся на такі речі трохи інакше. Я вважаю, що всякий обман принижує порядну людину. Негідно ховати своє справжнє походження, з'являтися товариству на очі під чужим титулом, видавати себе не за те, що ми є насправді. Звичайно, мої предки займали почесні посади, сам я чесно прослужив шість років у війську, і достатки мої такі, що я сподіваюся зайняти не останнє місце в товаристві, проте, незважаючи на все це, я не маю бажання привласнювати собі те звання, яке не належить мені з народження, хоч, може, інші на моєму місці і вважали б, що вони мають право це зробити; отже, скажу вам відверто, я — не шляхетного роду.

Пан Журден. Дозвольте, добродію, потиснути вашу руку, проте дочка моя — не для вас.

Клеонт. Чому?

Пан Журден. Ви не шляхетний — ви не матимете моєї дочки.

Пані Журден. Шляхетний! Що тобі до того шляхетства? Хіба ми самі від ребра Людовика Святого походимо, чи що?

Пан Журден. Цить, жінко! Я вже бачу, до чого воно йдеться!

Пані Журден. Хіба ж ми з тобою самі не чесні міщани з діда-прадіда?

Пан Журден. Ото хтось тебе за язика тягне!

Пані Журден. Та хіба ж твій батько любісінько не був таким самим крамарем, як і мій?

Невідомий художник. Французькі та італійські актори,
ліворуч Мольєр у костюмі Арнольфа. 1670 р.

Пан Журден. Ото кляті баби! Не дадуть і слова сказати! Якщо твій батько і був крамарем, – тим гірше для нього; що ж до мого, то так його може лише лихий язик називати. Кажу вам востаннє: я хочу, щоб мій зять був високого роду.

Пані Журден. Твоїй дочці потрібен чоловік до пари: для неї чесний, заможний, гарний на вроду хлопець багато кращий від будь-якого шляхтянчика – жебрака та потвори. <...>

Пан Журден. Отак собі міркують обмежені люди: не мають навіть бажання видряпатися знизу нагору! Досить балачок! А таки наперекір вам усім моя дочка буде маркізою! А як розлютуєш мене ще дужче, то я з неї герцогиню зроблю!

Дія четверта

Маркіза Дорімена і граф Дорант приходять на розкішний банкет.

Пані Журден, розлючена марнотратством чоловіка і його дурістю, виганяє гостей.

З'являється переодягнений Ков'єль. Він повідомляє, що до Журдена буцімто має завітати син турецького султана, який хоче одружитися з його дочкою. Ков'єль також говорить, що Журденові нададуть високий титул мамамуші.

Муфтії. Скажіть, турки, хто він іста? Анабаптиста? Анабаптиста?

Турки. Йок.

Ява 11

Муфтії, дервіші, турки, що співають і танцюють.

Муфтії. Цвінгліста?

Турки. Йок.

Муфтії. Кофіста?

Турки. Йок.

Муфтії. Гусита? Мориста? Фроніста?

Турки. Йок, йок, йок.

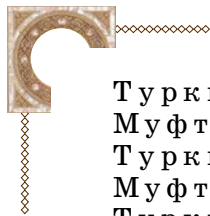
Муфтії. Йок, йок, йок. Він поганець?

Турки. Йок.

Муфтії. Лютеранець?

Турки. Йок.

Муфтії. Пуританець?

Турки. Йок.

Муфтії. Браміна? Мофіна? Зурина?

Турки. Йок, йок, йок.

Муфтії. Йок, йок, йок. Магометана? Магометана?

Турки. Гі, валла! Гі, валла!

Муфтії. Як його звати? Як його звати?

Турки. Джіурдіна, Джіурдіна. <...>

Ява 13

Муфтії, дервіші, пан Журден, турки, що співають і танцюють.

Другий вихід балету

Муфтії повертається у величезному святковому тюрбані, прикрашеному чотирма або п'ятьма рядками засвічених свічок; за ним двоє дервішів у гостроверхих шапках, теж прикрашених засвіченими свічками, несуть Коран. Двоє інших дервішів уводять пана Журдена і ставлять його навколішки так, щоб він руками доторкався землі, а спина його служила пюпітром для Корану; муфтії кладе йому на спину Коран і знову починає, кривляючись, прикликати Магомета: то насуплює брови, то б'є раз по раз рукою по Корану, то швиденько перегортає сторінки, після чого, зводячи очі й підносячи руки до неба, він голосно вигукує: «Гу!» Під час цієї другої церемонії турки-помічники то нахиляються, то випростуються, теж співаючи: «Гу, гу, гу!» <...>

Муфтії (до пана Журдена). Ти не шахрай?

Турки. Ні, ні, ні!

Муфтії. Ти не брехай?

Турки. Ні, ні, ні!

Муфтії (до турків). Тюрбан йому дай!

Турки. Ти не шахрай? Ні, ні, ні! Ти не брехай? Ні, ні, ні! Тюрбан йому дай! <...>

Турки, що танцюють, під звуки музики одягають на пана Журдена тюрбан і б'ють його в такт шаблями та ціпками.

Дія п'ята

Дорант і Дорімена вирішують допомогти Клеонту й долучаються до маскараду. Пані Журден проти одруження доньки.

Ява 7

Пані Журден, Клеонт, пан Журден, Люсіль, Дорант, Дорімена, Ков'єль.

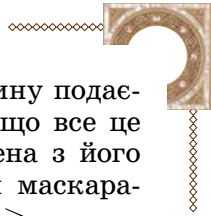
Пані Журден. Як? Це що таке? Кажуть, що ти хочеш видати свою дочку за якогось маскарадного блазня?

Пан Журден. Чи ти замовкнеш, нахабнице? Вічно осою в вічі лізеш, ніяк тебе на добрий розум не наставиш!

Пані Журден. Це тебе ніяк на добрий розум не наставиш! Що далі, то більше безглуздя! Що ти надумав і до чого тут це зборище?

Пан Журден. Я хочу видати нашу дочку за сина турецького султана.

Пані Журден. За сина турецького султана?! <...>

Ков'єль (*стиха до пані Журден*). Ми вже цілісіньку годину подаємо вам різні знаки, пані. Невже ж ви ще й досі не бачите, що все це робиться тільки для того, щоб підробитися під пана Журдена з його кумедними химерами? Ми намагаємося обдурити його цим маскарадом. Адже це сам Клеонт – оцей син турецького султана. <...>

Пані Журден (*уголос*). Так! То інша річ. Гаразд, даю згоду на цей шлюб.

Пан Журден. Ох! Нарешті всі до розуму прийшли! (*До пані Журден*). От бачиш, а ти ще не хотіла його вислухати! Я знав, що він пояснить тобі, що то значить – син турецького султана.

Пані Журден. Він мені все пояснив як слід, і тепер я задоволена. <...>

Пан Журден. Блискуча думка! Ходімо ж сядьмо на свої місця.

Пані Журден. А Ніколь?

Пан Журден. Я віддаю її перекладачеві, а мою жінку хай бере, хто хоче!

Ков'єль. Дуже вам дякую, пане! (*Набік*). От йолоп так йолоп! Другого такого й у цілому світі не знайдеш!

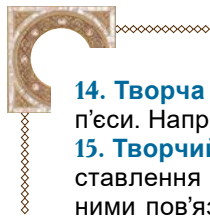
Комедія закінчується балетом.

Переклад І. Стешенко

Запитання і завдання до прочитаного

1. Як із Журденом поводить себе учитель філософії? Чим пояснюється дивна манера його викладання?
2. У які моменти Журден виявляє жахливе невігластво? Чим він керується, обираючи науки для вивчення?
3. Як ви гадаєте, чому Мольєр висміює спроби Журдена долучитися до наук і мистецтв, адже прагнення бути освіченою людиною як таке заслуговує на повагу?
4. Які риси вдачі Журдена розкриваються у сцені «турецького маскараду»?
5. Складіть цитатну характеристику Журдена.
6. Яку роль у «Міщанині-шляхтичі» відіграють образи графа Доранта і маркизи Дорімени?
7. **Робота в парах.** Складіть порівняльну характеристику однієї з пар образів комедії «Міщанин-шляхтич»: а) Журден – Клеонт; б) Журден – Дорант. Обговоріть відмінності між цими персонажами.
8. **Поміркуймо!** Чому, незважаючи на очевидну неправдоподібність того, що відбувається, Журден не помічає підступу? Чому його легко ввести в оману?
9. **Подискутуймо!** Чи викликає обдурений міщанин-шляхтич співчуття? Аргументуйте свою думку.
10. Доведіть, що «Міщанин-шляхтич» є класицистичною «високою комедією». Знайдіть приклади сарказму у творі.
11. **Творча лабораторія. Костюмна ескізна майстерня.** Створіть ескізи костюмів для пана Журдена, пані Журден, учителів та інших персонажів. Обґрунтуйте вибір стилю, кольорів і деталей – як вони відображають характери героїв?
12. **Пофантазуймо!** Створіть сучасну адаптацію однієї сцени з «Міщанина-шляхтича» (наприклад, урок музики чи філософії), перенісши її в XXI ст. Наприклад, можна уявити, що пан Журден – блогер, а вчителі – коучі з TikTok. Інсценізуйте цей уривок.
13. **Розвиваймо мовлення. Мотиваційний блог** – це онлайн-щоденник, де автор ділиться натхненням, порадами, історіями успіху та підтримкою, щоб надихати інших на розвиток, досягнення цілей і позитивні зміни в житті. Напишіть «мотиваційний блог» від імені пана Журдена «Як стати шляхтичем, не маючи титулу?».

14. Творча лабораторія. Створіть серію мемів на основі найкумедніших моментів п'єси. Наприклад, до вислову «Я не знав, що я говорю прозою!».

15. Творчий проєкт. Карта соціальних зв'язків – це візуальне або графічне представлення ваших стосунків з іншими людьми. Вона показує, хто вас оточує, як ви з ними пов'язані. Створіть візуальну схему: хто з ким пов'язаний, хто кого обманює, хто кого любить у комедії Мольєра, додавши короткі характеристики та цитати.

РОЗДІЛ 5

«ІДЕЇ ПРАВЛЯТЬ СВІТОМ»: ДОБА ПРОСВІТНИЦТВА В ІСТОРІЇ ЄВРОПЕЙСЬКОЇ КУЛЬТУРИ

Розгляньте обкладинки книжок. Пригадайте історії персонажів цих творів. Що спільного є в цих історіях?

XVIII ст. позначило новий етап європейської історії культури – добу Просвітництва.

Просвітництво – європейський рух XVII–XVIII ст., що утвердив розум як головний спосіб пізнання й перетворення людини та суспільства. Недарма XVIII ст. називають «добом розуму». У цей період відбувся поворот від релігійного пояснення світу до пошуку практичного застосування наукових відкриттів для розвитку суспільства. Просвітницькі мислителі надавали центрального значення суспільному прогресу, якого можна було, на їхню думку, досягти за допомогою розвитку наук (передусім – природничих), освіти та свободи думки. Просвітники виступали за громадянські та людські права, релігійну толерантність і відповідальність держави перед суспільством. Учені прагнули поширювати знання й робити їх доступними для всіх. Ідеї Просвітництва вплинули на буржуазні революції XVIII ст. й заклали основу сучасних демократичних цінностей.

Особливого значення ідеологи Просвітництва надавали суспільній думці. Саме на неї, а не на зусилля окремих видатних особистостей та творців культури, як то було за доби Ренесансу, покладалися головні сподівання щодо перетворення життя на розумних засадах. Але для того щоб суспільна думка змогла активно долучитися до процесу перетворення історії, її треба було «виховати», «просвітити», вивести з пільми невігластва та забобонів, озброїти новими науковими знаннями й прогресивними ідеями. Цю шляхетну мету поставили перед суспільством інтелектуали Просвітницької доби. Невипадково її символічним гаслом став крилатий вислів «Ідеї правлять світом!».

Й. П. Газенклевер. Читальний кабінет.
1843 р.

С. Леклерк. Людовик XIV відвідує
Академію наук у 1671 р.

Указаною метою визначався розвиток європейського культурного світу впродовж майже всього XVIII ст. У різних його царинах набули ваги ті напрямки культурної діяльності, що сприяли просвітництву суспільної думки: публікація книжок, які популяризували досягнення науки й культури; тиражування журналів та газет, котрі висвітлювали нагальні соціальні й економічні питання; відкриття салонів і клубів, що у них обговорювалися помітні явища культурного життя тощо.

Виховання освіченого, розумного й соціально активного суспільства стало першочерговим завданням мистецтва та літератури.

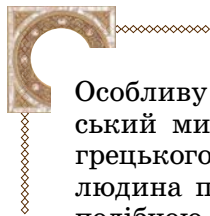
Просвітники спиралися на розум (рацію, здоровий глузд) як на найважливіший інструмент звільнення суспільного мислення від застарілих стереотипів. Тому важливим пунктом просвітницької програми була боротьба із забобонами та усталеними упередженнями, проти авторитету традиції і не обґрунтованих наукою уявлень.

Примітно, що другим гаслом Просвітницької доби став знаменитий крилатий вислів: «Знання – сила!». Під цим гаслом провідні мислителі, вчені та митці вирушали на засвоєння нових обширів духовного життя. Разом з їхніми відкриттями в культурній свідомості утверджувалися уявлення про те, що можливості людського пізнання є необмеженими, що життя має бути влаштоване розумно, а людська спільнота йде шляхом прогресу, з кожним своїм кроком наближаючись до ідеалу загального благоденства.

Просвітницький рух охопив багато країн, значною мірою змінивши їхнє культурне й суспільне життя. Він зародився в Англії, де отримав потужні імпульси від так званої Славної революції (1688–1689), що була буржуазною за своєю суттю, та наукової революції XVII ст. з її настановою на практичний експеримент та безпосереднє дослідження дійсності. Англійське Просвітництво орієнтувалося передусім на практичні цілі.

Один з перших англійських просвітників, письменник і політичний діяч *Джон Мільтон* (1608–1674), виступав за свободу преси та релігії; чимало англійських просвітників цікавилися громадянськими свободами. Геніальним ученим англійського Просвітництва був *Ісаак Ньютон* (1643–1727), який, по суті, представив нову картину світу.

Особливу роль у розвитку просвітницької філософії відіграв англійський мислитель *Джон Локк* (1632–1704). Спираючись на ідеї давньогрецького мислителя Арістотеля (384–322 рр. до н. е.), який уважав, що людина приходить у світ без готових знань та уявлень, із свідомістю, подібною до «чистої дошки» (латиною *tabula rasa*), Локк розробив систему виховання «джентльмена», засновану на прагматизмі¹ та раціоналізмі². ▲

Ж.-А. Гудон. Вольтер сидить у кріслі. 1778 р. Музей Фабра, Монпельє

Настанови на практичне дослідження дійсності та раціонально-прагматичні принципи розвитку людської свідомості знайшли своє відображення в книжках англійських письменників-просвітників, зокрема в знаменитих романах «Пригоди Робінзона Крузо» Даніеля Дефо та «Пригоди Гуллівера» Джонатана Свіфта, а також творах С. Річардсона, Г. Філдінга, Дж. Смолетта, Л. Стерна та ін.

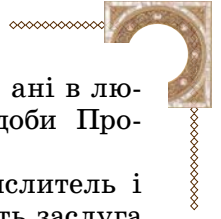
У Франції Просвітницький рух був щільно пов'язаний з підготовкою буржуазної революції, яка відбулася наприкінці XVIII ст. Упродовж десятиліть просвітники у Франції піддавали жорсткій критиці суспільство: монархію, суспільну ієрархію, соціальну нерівність, церкву, систему виховання тощо. Найвищою цінністю суспільного життя вони вважали свободу. Видатні представники французького Просвітництва – Шарль де Монтеск'є, Вольтер, Дені Дідро, Жан-Жак Руссо, П'єр Огюстен Карон де Бомарше, Шодерло де Лакло та ін. – справили величезний вплив на європейську культуру. Одним із найзначніших проєктів просвітників стала багатотомна Французька енциклопедія, яка не лише підбила підсумок тодішнім науковим знанням та досягненням, а й стала майданчиком для широкої пропаганди просвітницької програми.

Надзвичайного поширення набули ідеї французького філософа й письменника *Жан-Жака Руссо* (1712–1778). Він проголошував, що людина від природи є доброю, а джерелом зла є не сама людина, а неправильно організоване суспільство. Якщо суспільні порядки змінити, вважав Руссо, зло можна подолати, і тоді людство зможе об'єднатися під прогресивними гаслами. Проте ці ідеї викликали також великі питання. Чому навіть у сприятливому суспільному оточенні людина вчиняє злочини або виявляє заздрість, нетерпимість або жорстокість? Якщо людина за природою є доброю, то як вона має чинити опір злу? І, зрештою: чому всі революції, які завжди здійснювалися під гаслами зміни суспільства на краще, ніколи не позбавляли суспільство злочи-

¹ *Прагматизм* – філософська настанова, що вважає головним критерієм істини практичну користь і можливість застосування знання в реальному житті.

² *Раціоналізм* – напрям у філософії, який виходить із того, що головним джерелом знань є розум і логічне мислення, а не досвід чи віра.

нів та кривди, ніколи не викорінювали зло ані в суспільстві, ані в людині? Ці філософські протиріччя теж стали спадщиною доби Просвітництва.

Ключовою постаттю французького Просвітництва був мислитель і письменник *Вольтер* (1694–1778). Серед іншого йому належить заслуга заснування філософії історії. Вольтер був прихильником освіченої монархії й намагався активно прищеплювати просвітницькі ідеї впливовим монархам – зокрема, королю Пруссії Фрідріху II та російській цариці Катерині II. Цікаво, що ім'я «Вольтер» дало назву поняттю «вольтер'янство», що позначає дух вільнодумства та бунту проти авторитетів.

У Німеччині Просвітництво розвивалося пізніше і повільніше, ніж в інших західноєвропейських країнах. У XVIII ст. на німецьких землях було багато маленьких князівств-держав, здебільшого економічно відсталих і загрузлих у феодалізмі. Відтак осередками розвитку Просвітницького руху тут стали культурні центри, що виникали у князівських резиденціях, університетських та вільних містах – Лейпцизі, Франкфурті-на-Майні, Геттінгені, Веймарі, Єні, Берліні, Потсдамі тощо. А оскільки першочерговим суспільним завданням було політичне об'єднання країни та її всебічне реформування, то саме воно стало головною суспільною метою Просвітницького руху.

У 1755 р. філософ і викладач Кенігсберзького університету *Іммануїл Кант* (1724–1804) опублікував свою першу працю «Загальна природна історія і теорія неба». Спираючись на новітні досягнення фізики й астрономії, він доводив, що космос має власну історію і розвивається за певними законами. Кант висловив одну з найвідоміших тез у філософії: *«Дві речі наповнюють душу завжди новим і дедалі сильнішим подивом і благоговінням, що частіше й довше ми розмірковуємо про них: зоряне небо наді мною і моральний закон у мені»*.

Література німецького Просвітництва розвивалася під впливом провідних французьких та англійських представників цього руху. До визнаних німецьких авторів-просвітників належать Х. Ф. Геллерт, К. М. Віланд, Ф. Г. Клопшток, Й. Й. Вінкельман, Г. Е. Лессінг та ін. Однак найзначнішими письменниками цієї доби були Йоганн Вольфганг Гете та Фрідріх Шиллер. Вони стали засновниками літературної течії *«Буря і натиск»*, яка справила великий вплив на літературу та культуру доби Просвітництва.

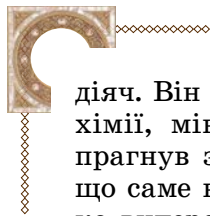

Буря і натиск – течія в німецькій літературі доби Просвітництва, яка розвивалася в 1765–1785 рр. здебільшого у творчості молодих авторів й увиразнила їхній бунт проти «батьківських» догм та норм. Представники цієї течії вважали, що визначальну роль у внутрішньому житті людини відіграє не розум, а серце. Водночас їхнім творам була притаманна критика репресивних пережитків феодальної системи, на які все ще хибувала тодішня Німеччина. Центральне місце в естетичній програмі руху посідало поняття природного «бурхливого генія», що його втіленням сучасники вважали Й. В. Гете.

Одним з найвидатніших діячів Просвітництва в Україні був *Василь Каразін* (1773–1842) – учений, винахідник і громадський

діяч. Він залишив понад 60 наукових статей, присвячених метеорології, хімії, мінералогії, медицині, торгівлі, історії та педагогіці. Каразін прагнув зробити освіту й знання доступними для всіх, адже вважав, що саме вони є основою розвитку суспільства. Його наукові ідеї нерідко випереджали свій час. Найбільшим його досягненням стало заснування Харківського університету в 1804 р. Це був перший вищий навчальний заклад у Лівобережній Україні. Каразін не просто подав ідею, а й переконав місцеве дворянство та громадськість підтримати цей проект і зібрати на нього кошти.

Каразін – яскравий приклад просвітницької особистості, яка не тільки займалася науковими дослідженнями, а й реалізовувала свої ідеї на практиці задля суспільного блага.

Доба Просвітництва утвердила віру в силу людського розуму як засобу пізнання світу й удосконалення суспільства, заклавши підвалини модерної науки, права та громадянських свобод. Водночас її ідеї залишаються не лише історичною спадщиною, а й живим інтелектуальним викликом, що й сьогодні спонукає переосмислювати межі прогресу, відповідальності й гуманізму.

Запитання і завдання до прочитаного

1. Дайте загальну характеристику доби Просвітництва. Розкрийте центральні ідеї цієї доби.
2. **Подискутуйте!** Висловіть своє ставлення до знаменитих просвітницьких гасел: «Знання – це сила!» та «Ідеї правлять світом». Чи зберігають вони свою силу сьогодні? Аргументуйте свою думку.
3. Чому просвітники надавали великого значення суспільній думці? Які засоби служили її розвитку у XVIII ст.? А яку роль вона, на ваш погляд, відіграє в сучасному світі?
4. Які науки за доби Просвітництва особливо стрімко розвивалися? Чому?
5. Схарактеризуйте добу Просвітництва в Англії, назвіть її представників. Хто і як з англійських філософів розробив ідею «чистої дошки»? У чому вона полягала?
6. Чим характеризувалося Просвітництво у Франції?
7. Як Жан-Жак Руссо пояснював природу людини та походження зла? А які просвітницькі ідеї висловив Вольтер? Чи погоджуєтеся ви з цими ідеями? Обґрунтуйте свою відповідь прикладами з літератури, історії та життя.
8. Як розвивалося Просвітництво в Німеччині? Які ідеї об'єднували представників «Бурі і натиску»?
9. Який відомий проект доби Просвітництва є в Україні? Розкажіть про нього та його засновника.
10. **Робота в парах.** Обговоріть процитовану в розділі думку німецького філософа Іммануїла Канта. Як ви розумієте зміст цього вислову? На що він спрямовує увагу?
11. **Філологічний майстер-клас.** Пригадайте прочитані вами раніше твори «Пригоди Робінзона Крузо» Данієля Дефо та «Пригоди Гуллівера» Джонатана Свіфта. Які просвітницькі ідеї знайшли в них своє відображення? Складіть стислий план відповіді на це запитання.
12. Розкрийте зв'язок між поданими нижче крилатими висловами європейських просвітників та ідеями доби Просвітництва. Складіть стислий план своєї відповіді: Джон Локк: «Протистояти цьому світу ми можемо, тільки глибоко пізнавши його»; Вольтер: «Мені ненависні ваші переконання, але я готовий віддати життя за ваше право їх висловлювати».

РОЗДІЛ 6

МОГУТНІЙ ДУХ ПІЗНАННЯ

«Більше світла!» – ці слова, сказані німецьким письменником **Йоганном Вольфгангом Гете** перед смертю, можуть правити за символічне гасло його життя. Адже прагненням до світла пізнання, що його як головну цінність утверджувала доба Просвітництва, визначався увесь духовний і творчий розвиток цього митця.

Йоганн Вольфганг Гете народився 28 серпня 1749 р. у вільному купецькому місті Франкфурті-на-Майні. Родина письменника належала до багатой верхівки міста. Від батька Йоганн успадкував потяг до знань. Матері ж, яка дарувала йому сердечну теплоту й життєву мудрість, майбутній письменник завдячував багатою уявою.

Батько створив усі умови для того, аби син здобув ґрунтовну освіту. Однак юний Гете й сам докладав зусиль для цієї мети: він успішно студіював різні науки, виявляючи велику жагу знань та непересічні здібності. Так, Гете опанував французьку, англійську, італійську, давньогрецьку та латинську мови, здобув глибокі знання з багатьох дисциплін і з великим захватом знайомився з творами літератури та мистецтва. Вже замолоду Гете вражав сучасників феноменальною широтою культурного кругозору й спроможністю продукувати плідні ідеї в різноманітних наукових галузях.

За волею батька він здобував юридичну освіту спочатку в Лейпцизькому університеті, а згодом і Страсбурзькому, у якому захистив дисертацію та отримав ступінь доктора права.

1772 р. Гете в статусі ліценціата права¹ приїхав до німецького міста Вецлар, щоб пройти практику при імперському суді. У цьому містечку письменник пережив бурхливу любовну історію, яку невдовзі зобразив у романі «Страждання молодого Вертера».

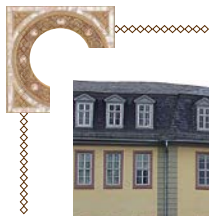

Незважаючи на невеликий наклад (лише півтори тисячі примірників), роман став найбільшою літературною сенсацією свого часу і приніс двадцятип'ятирічному авторові гучну славу. Багато читачів побачили в головному героєві приклад для наслідування, а в його авторові – виразника думок молодого покоління. Серед прихильників роману був також Наполеон Бонапарт, який носив його у воєнних походах разом з Біблією та Кораном. Відомо, що великий полководець перечитував книжку Гете сім разів, причому в останній раз звернувся до неї під час перебування в засланні на острові Святої Єлени. Примітно також, що роман став однією з головних тем розмови Наполеона з Гете під час їхньої зустрічі в Ерфурті 1808 р.

Йоганн Вольфганг
Гете
(1749–1832)

¹ Ліценціатами раніше в університетах називали викладачів, які мали право читати лекції до того, як захистили свої дисертації.

Будинок Гете у Веймарі

правління фінансами, промисловістю, будівництвом доріг, армійською службою, освітою, театром та іншими царинами веймарського життя. 1782 р. Гете отримав дворянство.

Упродовж десяти років Гете віддавав державній службі більшість сил і часу. Та попри успіхи в управлінні Веймарським князівством і високе суспільне становище, письменник дедалі більше страждав через повсякденну рутинну роботу, яка заважала йому реалізовувати своє письменницьке покликання. Одного дня, зненацька покинувши всі справи, Гете потайки втік до Італії. Там він провів кілька чудових років, подорожуючи країною та вивчаючи мистецтво старих майстрів. Свої італійські враження Гете представив у поетичному циклі «Римські елегії» та драмі «Торквато Тассо». Роки, проведені в Італії, письменник вважав найщасливішими у своєму житті. «Від тих часів, коли я пройшов мостом Понте-Молле, повертаючись до батьківщини, – стверджував він, – у мене більше не було жодного щасливого дня».

У 1789 р. Гете знову з'явився у Веймарі. Він відмовився від усіх посад, але зберіг за собою звання першого міністра та обов'язки куратора освіти. Значну частину часу й сил він присвячував тепер літературній творчості.

Водночас Гете активно займався природничими дослідженнями. 1790 р. він оприлюднив монографію про метаморфози рослин, завдяки якій став одним зі співзасновників порівняльної морфології в ботаніці. Крім того, він захопився вченням про фарби, яке розробляв упродовж подальшого життя.

Завдяки зусиллям Гете у Веймарі оселилися деякі видатні діячі німецької культури. Їхня діяльність сприяла перетворенню міста на один з найзначніших культурних центрів Німеччини. Серед літераторів, які перебралися до Веймара, був Фрідріх Шиллер. З ним у Гете склалися стосунки глибокої творчої дружби, яка позначила собою яскраву сторінку в історії німецької літератури. Разом письменники видавали журнали, друкували літературні маніфести, відповідали опонентам у полеміці. У 1799 р. обидва письменники заснували Веймарський театр, який швидко здобув славу провідної сцени Німеччини. Вважаючи театр «виховним закладом», що прищеплює публіці гуманістичні уявлення та естетичний смак, Гете докладав багато організаційних зусиль для його розвитку. Він також з натхненням писав твори для сцени.

Будинок-музей Гете у Веймарі

Ще за життя письменника його літературна слава сягнула українських теренів. 1827 р. він був обраний почесним членом Ради Харківського університету. Того ж року П. Гулак-Артемовський зробив перший переспів гетевської балади «Рибалка» українською мовою. Твори Гете перекладали українською П. Куліш, І. Франко, М. Рильський, М. Терещенко, В. Стус та ін. Перший повний український переклад «Фауста» з'явився завдяки титанічній праці М. Лукаша. 🚩

Переїзд Гете до Веймара збігся з його відходом від руху «Буря і натиск», який на той час почав занепадати. Новий етап у творчості Гете був пов'язаний з періодом так званого *веймарського класицизму*.

Веймарський класицизм – період від 1794 до 1805 р., у німецькій літературі пов'язаний з літературною діяльністю Гете, Шиллера та деяких інших письменників. Це був час, коли творча дружба й співпраця Гете та Шиллера досягла найвищої інтенсивності.

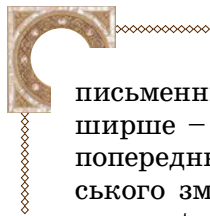
Веймарські класики розробили свою концепцію мистецтва. Її засадничим складником було прагнення до гармонійного подолання протиріч. Свій мистецький ідеал веймарські класики знаходили в античній культурі з її принципами досконалості, гармонії, гуманізму, єдності змісту й форми. Водночас вони спиралися на просвітницький ідеал суспільства, яке поступово покращується завдяки своєму еволюційному розвитку на основі принципів гуманізму. Головною виховною силою суспільної свідомості веймарські класики вважали літературу та мистецтво. Представники веймарського класицизму утверджували власний виховний ідеал «прекрасної душі», тобто людини, що її вчинки, обов'язки та схильності гармонійно узгоджені між собою та утворюють основу для внутрішнього спокою. Центральними поняттями мистецтва веймарських класиків були людяність і толерантність. Провідним жанром їхньої творчості була драма. 🚩

Головним звершенням гетевської творчості стала трагедія «**Фауст**». У ній утілилися підсумки духовних та естетичних шукань

Ілюстрація А. фон Крелінга до «Фауста» Гете

письменника, головні відкриття просвітницької думки XVIII ст. і – ширше – культурний досвід усієї епохи. Запозичивши образ Фауста в попередньої літературної традиції, Гете надав йому потужного філософського змісту, символічної об'ємності й титанічного розмаху. Завдяки цьому гетевський Фауст набув значення одного із центральних символів європейської цивілізації.

Літературна діяльність Гете заклала фундамент для подальшого розвитку німецької літератури, виявила можливості синтезу різних національних культурних традицій, зробила посутній внесок в утвердження засад європейського гуманізму. Понад те, своєю творчістю Гете засвідчив настання ери «світової літератури», яку пророче передбачив.

Перевірте себе

1. Які відомості про життя Й. В. Гете привернули вашу увагу?
2. У чому виявилася багатогранність обдарування письменника?
3. Яку роль відігравав Гете в житті міста Веймара?
4. Як вплинула дружба Гете та Шиллера на їхню творчість і культурне життя Німеччини?
5. Поясніть принципи веймарського класицизму.
6. **Робота в парах.** Уявіть, що ви – журналісти, запрошені на пресконференцію Й. В. Гете. Підготуйте запитання для такого заходу й поставте їх у класі.

Пригадайте античний міф про Прометея і трагедію Есхіла «Прометей закутий». За що і як Зевс покарав титана? Читаючи подану нижче поезію, визначте, яку частину міфічного сюжету тут відображено.

ПРОМЕТЕЙ

Вгорни небо твоє, Зевсе,
Імлою хмар,
Вчини, як отой хлопчак,
Що толочить будяки,
Влучай в дуби й верхів'я гір, –
Тільки мою землю
Мені залиши,
І мою хатину, будовану не тобою,
І вогнище моє
Із розжареним приском¹,
Якому ти заздриш.
Не знаю нікого біднішого
Під сонцем, ніж ви, богове!
Нещедро ви живите
Данням офір²
І дихом молитов
Вашу величність.
Ви б геть змарніли, якби
Не жебраки і діти,
Дурники, повні надії.

Прометей і душа. Бронзова скульптура А. Сутера. 1930 р.

¹ *Прісок* – гарячий попіл із жаром; жар.

² *Офіра* – жертва.

Коли я був малий, тоді,
 Не знаючи, що, де і як,
 Звертав свої заблудлі очі
 До сонця, чи нема там вгорі
 Вуха, що скарги мої почуло б,
 Серця, що так, як моє,
 Пригноблених би пожаліло.
 Хто допоміг
 Гордість титанів мені здолать?
 Хто від смерті мене врятував,
 Від долі раба?
 Чи не ти само це звершило,
 Серце, в паланні святім?
 Чи не палало, юне й добре, ти,
 Марно дякуючи за рятунок
 Тому, хто спить у високості?
 Тебе шанувати? Чому?
 Може, зм'якшив ти колись
 Болі знедоленим?
 Може, притишив колись
 Сльози настрашених?
 Чи не всемогутній
 Час Мужа із мене викував?

Чи не одвічна судьба
 Владує і мною, й тобою?
 Либонь, ти гадаєш,
 Що зненавидіти життя я мушу,
 Втекти десь в пустелю,
 Бо не всі вже
 Пуп'янки мрій достигли?
 Ну, тут я сиджу і формую –
 Людей на свій образ.
 Поріддя, що подібне до мене,
 Щоб мучитися, щоб ридати,
 Щоб втішатися, щоб радіти,
 І зневажати тебе, –
 Як я!

Переклад М. Бажана

Прометей як вогненосець.
 Позолочена бронзова фігура
 П. Меншіна. 1934 р.

Запитання і завдання до прочитаного

1. Проти кого й проти чого бунтує Прометей у своєму монолозі?
2. Які почуття висловлює Прометей? Чим вони спричинені? Обґрунтуйте свою думку цитатами.
3. **Подискутуймо!** Чи згодні ви з Прометеевим баченням людини? Аргументуйте свою відповідь.
4. **Робота в парах.** Порівняйте образи Прометея в трагедії Есхіла та Ґетевському творі. Визначте основні відмінності між цими образами.
5. Розгляньте фото пам'ятників Прометею (с. 148–149). Які епізоди історії титана давньогрецької міфології в них відображені? Яким вони змальовують античного героя? Який із цих пам'ятників вам сподобався більше? Поясніть свій вибір.

6. Філологічний майстер-клас. Деякі дослідники вважають, що створений Гете образ Прометея може бути витлумачений як символ митця. Як ви вважаєте, на які деталі тексту спирається така інтерпретація?

РОЗДІЛ 7

«ВСІ ЛЮДИ СТАНУТЬ БРАТАМИ!»

Пригадайте зміст балади «Рукавичка» Фрідріха Шиллера. Про що йдеться в цьому творі? Які моральні цінності стверджуються в ньому?

Фрідріх Шиллер
(1759–1805)

Радість, гарна іскро Божа!
Несказанно любо нам
Увійти, царице гожа,
В твій пресвітлий дивний храм.

Поезія, з якої узяті ці рядки, посідає особливе місце у європейській літературі. Адже вона надихнула великого німецького композитора Людвіга ван Бетховена на мелодію, що нині відома як гімн Європейського Союзу. Віршований текст, який було покладено в основу гімну, створений ще у XVIII ст. Фрідріхом Шиллером – поетом, драматургом, мислителем, істориком і теоретиком мистецтва, який належить до найвизначніших постатей європейського Просвітництва.

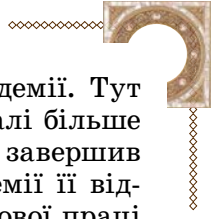
Гімн Євросоюзу, який сьогодні лунає в усьому світі, є наочним свідченням великого впливу Просвітницької доби на сучасну європейську культуру.

Фрідріх Шиллер народився 10 листопада 1759 р. в містечку Марбах-на-Неккарі. Його батько, Йоганн Каспар Шиллер, служив полковим фельдшером і офіцером. Родина мала невеликі статки й жила доволі скромно.

Першим учителем хлопчика став місцевий пастор, який навчив його читати й писати німецькою мовою, а також прищепив початкові знання з латини. Згодом Фрідріх здобував освіту в латинській школі, де виявив неабиякі здібності до навчання й зацікавлення літературою. У дитинстві він мріяв стати священником. Однак 1772 р. за наказом вюртемберзького герцога Карла Євгена його відправили до військової академії. Там він проти власної волі студіював юриспруденцію, не виявляючи будь-якої схильності до цієї справи.

Військова академія, у якій навчався майбутній поет, радше скидалася на в'язницю, ніж на навчальний заклад: тут панували щоденні сувора військова дисципліна та муштра, вільного часу та канікул майже не було. Понад те, батьки були змушені передати всі «виховні права» на свого сина герцогу, а кожна їхня зустріч із Фрідріхом відбувалася лише під наглядом військової варти. Проте саме там юний Шиллер, прагнучи вирватися із задушливої атмосфери, занурився в читання, надто ж – у книжки французьких і німецьких просвітників. Згодом це надихнуло його на власну поетичну творчість.

У 1776 р. Шиллер перевівся на медичний факультет академії. Тут він слухав лекції талановитих викладачів, але водночас дедалі більше часу присвячував літературній творчості. За три роки він завершив дисертацію «Філософія фізіології». Проте керівництво академії її відхилило. Герцог Карл Євген у своєму висновку щодо цієї наукової праці зазначив: «У роботі вихованця Шиллера є чимало переваг і багато запалу. Та саме через цей запал я не дозволю її надрукувати й залишу його ще на рік в академії». Зрештою, за рік Шиллер закінчив академію й отримав у Штутгарті посаду полкового лікаря. Однак йому – на знак герцогської неласки – не було присвоєне офіцерське звання й не було дозволено носити цивільний одяг.

Утім, під час навчання у військовій академії Шиллер працював над драмою «Розбійники», яка стала його першим великим літературним успіхом. Вона привернула до себе широку увагу завдяки блискучому таланту її автора та сміливо стверджуваним у ній ідеалам свободи та соціальної справедливості. Невипадково згодом, за років Великої французької революції (1789–1799), саме за цей твір Шиллерові було присвоєне звання почесного громадянина Французької республіки.

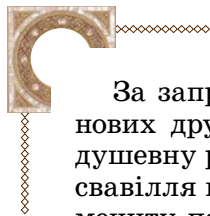

Драма «Розбійники» принесла письменникові не лише славу, а й нелегкі випробування. Через «революційний» дух твору жоден зі штутгартських видавців не наважувався його друкувати. Тоді Шиллер видав його власним коштом – попри те, що жив у нестатках. П'єса справила велике враження на директора Мангеймського театру барона фон Дальберґа. Той вирішив поставити її на сцені, але запропонував Шиллерові вилучити з неї «надто революційні» сцени й вислови, а також внести в текст деякі зміни. Шиллер був незадоволений, але зрештою погодився. Прем'єра, що відбулася 13 січня 1782 р., принесла молодому авторові величезний успіх і водночас – покарання двотижневим ув'язненням на гауптвахті й забороною на літературну творчість за самовільне залишення полку на час прем'єри.

Прагнучи внутрішньої свободи й можливості займатися літературною творчістю, Шиллер разом зі своїм товаришем, музикантом Йоганном Андреасом Штрейхером, потайки втік з володінь герцога до Пфальцу. Він сподівався на підтримку Мангеймського театру, який поставив його «Розбійників». Проте через страх розгнівати герцога вюртемберзького керівництво театру не квапилося продовжити з ним співпрацю. Відтак Шиллер переїхав до сусіднього села й деякий час жив там у сільському трактирі під вигаданим ім'ям «Шмідт». У той час він почав працювати над трагедією «Підступність і кохання», яка увійшла до золотого фонду світової літератури.

З кожним новим творчим успіхом слава поета зростала. Проте це не покращувало його важкого фінансового становища. Письменник відчайдушно шукав засобів для існування. Та невдовзі серед прихильників Шиллера знайшлися люди, які щиро прагнули його підтримати. Один з них, Готфрід Кернер, не лише надав йому фінансову допомогу, а й сприяв його творчому розвитку. Так була започаткована їхня багаторічна дружба.

За запрошенням Кернера Шиллер приїхав до Лейпцига, де знайшов нових друзів. У теплій атмосфері, яка його тут оточувала, він відчув душевну рівновагу після виснажливої боротьби за власне звільнення від свавілля герцога вюртемберзького. Саме в цей період Шиллер склав знамениту поезію «Ода до радості», до якої Людвіг ван Бетховен написав музику, що з ХХ ст. відома як офіційний гімн Європейського Союзу.

Ода (від давньогр. – «пісня») – жанр урочистої, піднесеної ліричної поезії, що її зміст становить уславлення видатної особистості або важливої історичної події. Зазвичай оди присвячені важливим історичним, державним або релігійним темам.

«Оду до радості» варто розглядати в контексті класицистичної теорії. Нікола Буало, автор трактату «Мистецтво поезії», наголошував, що ода не повинна вибудовуватися за законами логічної промови; її сила полягає в «ліричному безладі» та раптових змінах величних образів, які підносять читача у світ емоцій і натхнення. Саме такий ефект досягається в Шиллера: образи й метафори стрімко змінюються, вибудовуючи ілюзію космічної гармонії й радості буття.

Будинок Шиллера
у Веймарі

Водночас «Ода до радості» – це важливий документ епохи веймарського класицизму, що засвідчує, як мистецтво здатне перетворювати мрію на естетичну реальність і дарувати поколінням відчуття єдності та надії.

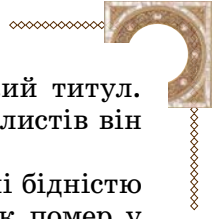
У 1790 р. Шиллер одружився з Шарлотою фон Ленгефельд. Здавалося, його життя поволі налагоджувалося. Та вже невдовзі Шиллер захворів на сухоти – недугу, яка за його життя фактично не лікувалася й часто була смертельною. 1792 р. стан здоров'я письменника різко погіршився і через це данські меценати призначили йому щорічну субсидію в тисячу талерів. Ця підтримка надала можливість поетові відновлювати сили й продовжувати працю.

Пам'ятник Гете
й Шиллеру у Веймарі

У 1799 р. Шиллер оселився у Веймарі, де жив і творив знаменитий Йоганн Вольфганг Гете. Їхня творча дружба стала великим джерелом натхнення для обох письменників. Значною мірою завдяки їй Веймар перетворився на один з найзначніших культурних центрів Німеччини та Європи загалом.

Непересічна дружба двох авторів була вшанована вдячними веймарцями. Гете й Шиллер поховані поруч у веймарській герцогській усыпальниці. А перед спорудою Веймарського національного театру стоїть пам'ятник обом письменникам, які тримають спільний вінець слави.

У 1802 р. імператор Франц II надав Шиллеру дворянський титул. Однак поет поставився до цієї відзнаки іронічно. В одному з листів він жартوما зазначав, що прийняв її лише заради своєї родини.

Попри славу, останні роки життя Шиллера були затьмарені бідністю й тяжкою хворобою. 9 травня 1805 р. 45-річний письменник помер у Веймарі. Через брак коштів його було поховано в загальній могилі. Лише із часом рештки видатного літератора були з пошаною перепоховані у склепі.

Передчасну смерть Шиллера Ґете пережив як тяжку особисту втрату. У своєму листі від 1 червня 1805 р. він зауважив, що разом зі смертю Шиллера втратив половину свого існування. До кінця свого довгого життя він страждав через відсутність можливості спілкуватися та обмінюватися творчими ідеями з товаришем.

Шиллерова творчість залишила глибокий слід у німецькій і світовій культурі. Уславлені ним ідеали свободи, гідності та братерства стали невід'ємною частиною європейських культурних цінностей.

Переверіте себе

1. Розкажіть про дитинство та юність поета.
2. З якими труднощами він зіткнувся, здобуваючи освіту?
3. У чому полягав конфлікт між Шиллером та владою? Які риси характеру письменника розкрилися в цьому протистоянні? Як Шиллерові вдалося уникнути подальших переслідувань?
4. Як склалася літературна доля письменника? Назвіть декілька написаних ним творів.
5. Яку роль відіграли дружні стосунки Ґете й Шиллера в житті обох письменників та історії Веймара?
6. **Поміркуймо!** Як ви гадаєте, чому в сучасному гімні Європейського Союзу, написаному за Шиллеровою «Одою до радості», європейці залишили лише музичний твір, без його віршованої основи?
7. **Пофантазуймо!** Уявіть, що ви сучасний режисер. Як ви використали б музичний гімн «Ода до радості» в кінострічці чи театральній виставі? У яких ситуаціях?

Які відчуття викликає у вас назва «Ода до радості»? Читаючи твір, визначте риси, характерні для жанру оди.

ОДА ДО РАДОСТІ

Радість, гарна іскро Божа!
Несказанно любо нам
Увійти, царице гожа,
В твій пресвітлий дивний храм.
Все, що строго ділить мода,
В'яжеш ти одним вузлом,
Розцвітає братня згода
Під благим твоїм крилом.

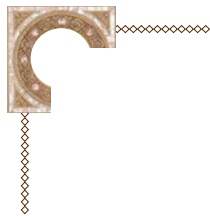
Хор

Обнімітесь, мільйони,
Поцілуйтесь, мов брати!
Вічний Отче доброти,
Дай нам ласки й охорони!

Твори Шиллера

Кого доля ошастила
Тим, що другові він друг,
Кого любить лада мила, –
Йдіть до нас в веселий круг.
Йдіть усі, хто зве своєю
В світі душу хоч одну!
Хто ж весь вік черствів душею –
Йди у іншу сторону.

Хор

Хто живе в земній юдолі,
Всяк симпатії скорись!
Нас веде вона у вись,
Де Всесильний на престолі.

Радість п'ють усі істоти
З груді матері-землі,
Ті солодкії щедроти
Мають всі – і добрі, й злі.

Радість нас вином сп'яняє
І цілунком огневим;
І черв'як утіху знає,
І небесний херувим.

Хор

Поклонітесь, міліони,
Перед мудрістю Творця!
Сповніть милістю серця
І чиніть його закони.

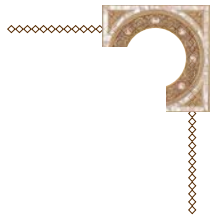
Радість – всесвіту пружина,
Радість – творчості душа,
Дивна космосу машина
Нею живиться й руша.

Радість квіти розвиває
І розгін дає сонцям;
Їх в простори пориває,
Не відомі мудрецам.

Хор

Як у безмірі світила
Хором райдужним пливуть,
Браття, йдіть у славу путь,
Що вам радість освятила.

Вчених з істини свічада
Радість успіхом віта,
До чеснот провадить радо,
Хоч тропа до них крута;

На ясній вершині віри
Піднімає хоругов,
В день воскресний на Псалтирі
Славить тих, хто смерть зборов.

Хор

Будьте мужні, міліони!
Вірте, страдні, в кращий світ!
Тих, що справдять заповіт,
Прийме Бог у вічне лоно,

Божество не наградиме, –
От би нам зрівняться з ним!
Хай радіють із радими
Горе й злидні в крузі цім!
Не відомста, не погрози –
Всепощення ворогам!
Хай не ллють у скруті сльози,
Не гризуться каяттям.

Хор

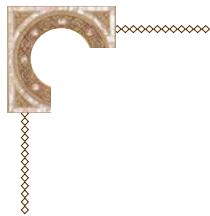
Знищим книги борговії!
Помиримося усі!
Браття! На небесі
Не забуде благодії.

Радість в келихах шумує,
Плин іскристий виграє,
Канібалів лють гамує,
Кволим духу додає.
В день весілля а чи тризни,
Коли ходить круговий,
Хай до неба піна бризне,
Дух прославимо благий!

Хор

Все хвалу йому співає –
Хай гримить псалом гучний!
Дух прославимо благий,
Що над зорями витає!

Будь твердим в лиху годину,
Поміч скривдженим давай,
Всюди правду знай єдину,
Зроду клятви не ламай,
Не знижайсь перед потужним,
Коли треба – важ життям!
Шана й слава чесним, мужнім,
Згуба підлим брехунам!

Хор

Станьмо дружною сім'єю,
Жити правдою й добром
Присягнімо цим вином
Перед вишнім Судією!

Переклад М. Лукаша

Літературний практикум

1. Як побудована ода? Чому, на вашу думку, вона має саме таку композицію?
2. Розкрийте зміст таких рядків у першій строфі:

*Все, що строго ділить мода,
В'яжеш ти одним вузлом,*

*Розцвітає братня згода
Під благим твоїм крилом.*

3. Що, на вашу думку, означає вислів «братня згода»? Який ідеал він утілює?
4. Які чесноти та цінності оспівує Шиллер у цьому творі? Обґрунтуйте відповідь цитатами.

5. Із чим порівнюється радість в українському перекладі цього твору? Знайдіть відповідні цитати.

6. **Поміркуймо!** Визначте в «Оді до радості» християнські мотиви. З якими християнськими ідеями вони пов'язані? Яке, на вашу думку, християнське значення радості вони передають?

7. **Подискутуймо!** Рядок «Обнімітесь, мільйони!» з Шиллерової «Оди до радості» став крилатим висловом. Чи вважаєте ви можливим утілення стверджуваного Шиллером ідеалу братерської любові в житті? Аргументуйте свою думку прикладами з життя, літератури або історії.

8. **Пофантазуймо!** Із чим ви порівняли б радість братерської любові людства?

У поезії «**Боги Еллади**» Шиллер сумує за світом давньогрецької міфології, за «золотою добою», де мистецтво, природа й духовність були нерозривно пов'язані між собою. Він змальовує античних богів як тих, хто приносив красу, гармонію і натхнення в земне буття й був близьким до людей. Шиллер порівнює цей втрачений світ із сучасністю, де природа вже не сповнена божественної сили, а людина більше не відчуває єдності з богами.

Скориставшись посиланням <https://cutt.ly/xrXS3pLj> або QR-кодом, прочитайте уривки з поезії Шиллера «Боги Еллади».

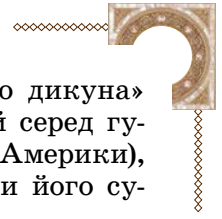
Запитання і завдання для самостійного опрацювання твору

1. Якими рисами наділяє Шиллер давньогрецьких богів? Чим змальовані ним образи відрізняються від античних?
2. Як у прочитаних вами уривках твору передається відчуття втрати? Із чим воно пов'язане?
3. Які ідеї утверджуються в цьому творі?

XVIII ст. у Франції називають «добом Вольтера» через його величезний вплив на культуру, філософію та суспільну думку не лише Франції, а й загалом Європи того часу. Філософські повісті Вольтера були способом донести складні ідеї до широкої аудиторії. Замість сухих трактатів мислитель використовував сатиру, алегорію та іронію, за допомогою яких увиразнював свою критику. Однією з

таких повістей є «Простак» (1767), де в образі «шляхетного дикуна» висміюються соціальні порядки. Головний герой, вихований серед гуронів (колись могутнього індіанського племені Північної Америки), стикається з французьким суспільством і не може зрозуміти його су-перечливі закони та традиції.

Скориставшись посиланням <https://cutt.ly/UrXS8IY3> або QR-кодом, прочитайте уривок з повісті Вольтера «Простак».

Запитання і завдання для самостійного опрацювання твору

1. Яку роль у повісті «Простак» відіграє іронія?
2. Які вади французького суспільства критикуються в цьому творі?
3. Чи погоджуєтесь ви з твердженням, що Простак уособлює природну людину, не зіпсовану цивілізацією? Аргументуйте свою думку.

Поезія Ф. Шиллера «Ода до радості» надихала багатьох композиторів. Однак найширшої відомості набула музична композиція, якою завершується знаменита Дев'ята симфонія (1824) Людвіга ван Бетховена (1770–1827). Композитор використав у ній деякі частини Шиллерового вірша й залучив до її виконання хор – уперше в історії симфонічної музики. Тема «Оди до радості» з'являється в Бетховеновій симфонії спочатку як проста мелодія, однак поволі розгортається, варіюється, підхоплюється хором і зрештою сягає розмаху величного гімну, у якому оркестр і хор підсилюють один одного й створюють ефект вселенської радості, найвищого духовного піднесення.

Проте після Другої світової війни «Ода до радості» набула значення символу примирення та єдності в зруйнованій Європі. Сьогодні ця мелодія є всесвітньо впізнаваним символом не лише Європейського Союзу, а й ідеалу суспільства, побудованого на засадах братерської єдності, любові й справедливості.

Скориставшись посиланням <https://cutt.ly/orXS7dQ9> або QR-кодом, прослухайте «Оду до радості» з Дев'ятої симфонії Л. ван Бетховена. Який настрій та які образи викликає у вас ця музика?

На межі XIX–XX ст. у Відні сформувався новаторський мистецький рух – *сецесіон* (від лат. *secessio* – «відокремлення», «вихід»). Він об'єднав художників, архітекторів і дизайнерів, які рішуче відокремилися від правил академічного живопису заради створення нового мистецтва, яке, на їхню думку, відповідало духові модерну. Одним з шедеврів Віденського сецесіону став Бетховенський фриз¹, створений Густавом Клімтом (1862–1918) за мотивами «Оди до радості» та фіналу Дев'ятої симфонії. На ньому змальовано людство, що у своєму прагненні щастя долає темні сили, власні пристрасті, вади, страждання і зрештою проривається до світла, знаходить спасіння в любові та гармонії. Клімт використав у фризі багатство золотих кольорів, декоративні орнаменти та алегоричні фігури.

¹ Фриз – довга горизонтальна декоративна смуга (малярська або рельєфна), яка прикрашає стіни будівель чи інтер'єрів.

Г. Клімт. Бетховенський фриз

1. Розгляньте репродукції фрагментів Бетховенського фриз, створеного Г. Клімтом. На яких з них змальовані темні сторони буття? А які відбивають настрій шиллерівської та бетховенської «Оди до радості»?
2. Як Клімт передає властиві поетичній та музичній «Оді до радості» ідеї всезагального братерства й світової гармонії?
3. Порівняйте, як ідея братерства й радості втілена в музиці Бетховена та в живописі Клімта.

ТВОРЧО ПОВТОРЮЄМО Й УЗАГАЛЬНЮЄМО ПРОЧИТАНЕ

1. Які зміни в розвитку європейської науки та культури сталися в XVII ст.?
2. Назвіть основні літературно-художні напрями цього часу та їхніх представників.
3. Визначте барокові риси у вміщених у цій частині сонетах Дж. Донна та П. Кальдерона де ла Барки.
4. На прикладах з вивчених творів поясніть особливості філософської лірики.
5. Розкрийте зміст запровадженого Н. Буало поділу літературних жанрів на «високі» та «низькі».
6. Які людські вади й суспільні явища висміює Мольєр у комедії «Міщанин-шляхтич»?
7. **Подискутуймо!** Чим, на вашу думку, є прагнення Журдена здобути дворянський титул – індивідуальною особливістю цього героя, поширеним психологічним явищем чи проявом певної соціальної системи? Поясніть свою точку зору.
8. **Подискутуймо!** Ім'я Журдена стало прозивним. Як ви вважаєте, у яких випадках його вживають? Чи існують журдени сьогодні?
9. **Робота в парях.** Порівняйте бароковий і класицистичний напрями. Стисло законспектуйте найзначніші відмінності між ними.
10. Чому Просвітництво називають «добою розуму»? А чому мислителі Просвітництва надавали вирішального значення саме суспільній освіті? Як ви гадаєте, чи зберігає це значення освіта в сучасному світі?
11. Якими ідеями Просвітництва позначений образ ґетевського Прометея?
12. **Пофантазуймо!** Намалюйте ескіз або схему основних мотивів до сучасної ілюстрації Шиллерової «Оди до радості».
13. **Робота в групах. А.** Оберіть кілька уривків з комедії «Міщанин-шляхтич» Мольєра і підготуйте за ними інсценізації. Продумайте костюми, манери та міміку зображуваних вами персонажів, а також музичний супровід. **Б.** Складіть путівник за цитованими в цій частині підручника висловами мислителів і митців XVII та XVIII ст. **В.** За допомогою інтернет-мережі знайдіть інформацію про просвітницький проєкт Французької енциклопедії. Поясніть зв'язок між ним та просвітницькими ідеями.
14. **Філологічний майстер-клас.** Поміркуйте, чому Шиллер для зображення радості обрав саме жанр оди. Як міг би змінитися зміст вірша, якби він був визначений поетом як «Пісня про радість» або «Балада про радість»?

ЧАСТИНА ЧЕТВЕРТА

З ЛІТЕРАТУРИ РОМАНТИЗМУ ТА РЕАЛІЗМУ

У цій частині ви дізнаєтеся:

- як у європейській літературі з'явилися перші романтики та про що дбали у своїх творах письменники-реалісти;
- чому знані поети XIX ст. ставали політичними емігрантами;
- що надихнуло англійського лорда Байрона написати поему про українського гетьмана Мазепу;
- чому лихвар Гобсек став вічним образом світової літератури;
- що пов'язувало румунського поета Міхая Емінеску з Буковиною та багато інших цікавих речей.

РОЗДІЛ 1

РОМАНТИЗМ І РЕАЛІЗМ: ВІД ІДЕАЛУ ДО ДІЙНОСТІ

Як ви розумієте значення слів «романтичний» і «реалістичний»? У яких літературних творах, вивчених вами в попередніх класах, зображувалися герої-романтики? Чим, на вашу думку, відрізняється письменник-романтик від письменника-реаліста?

Викриваючи вади феодального ладу, провідні мислителі «століття Просвітництва» закликали до встановлення нового порядку, за якого життя людини й суспільства керуватиметься законами розуму, а держава дбатиме про суспільне благо. Тому коли наприкінці XVIII ст. відбулася Велика французька революція, багато сучасників сприйняли її як початок здійснення проголошених просвітителями ідеалів свободи, рівності та братерства. Однак кривава реальність першого революційного п'ятиріччя обернулася далекими від цих ідеалів руйнівними процесами: анархією, терором, братовбивчою ворожнечею. Ще більш віддаленими від просвітницьких гасел виявилися подальші історичні події: генерал Наполеон Бонапарт, який спочатку захищав революційну республіку, згодом зосередив у своїх руках усю повноту влади в державі, фактично відновив монархію і втягнув французький народ у тривалі завойовницькі походи, що залили кров'ю значну частину території Європи. Останнього удару мріям про нове справедливе суспільство завдало виникнення «Священного союзу», створеного кількома державами після повалення Напо-

Ф. Гоя. Розстріл повстанців. 1814 р.

Ж.-Л. Давід. Бонапарт, що перетинає Сен-Бернар. 1801 р.

леона спеціально для знищення революційних рухів і відновлення старих феодальних порядків.

Це був крах усієї культурної програми Просвітництва. Європейська людина, вихована на її цінностях, зіткнулася з тим, що реальна історія не підкоряється «добрій» людській волі й що навіть найгуманніші та найрозумніші ідеї не спроможні «керувати світом», мудро спрямовуючи його до найвищих благородних цілей. Розчарування в просвітницьких ідеалах спонукало європейців шукати притулок від історичних бур у власному внутрішньому світі.

Саме на такому культурному підґрунті наприкінці XVIII ст. виникло нове мистецтво, яке поставило собі за мету захист внутрішньої свободи особистості та її повне духовне саморозкриття. Це мистецтво дістало назву «романтизм». Слово «романтизм» – від фр. *romantisme*, що походить від ісп. *romance*; у XVIII ст. «романтичним» називали все надзвичайне, вигадане, фантастичне, що трапляється в книжках, а не в житті.

Романтизм – художньо-літературний напрям, що інтенсивно розвивався в період кінця XVIII – середини XIX ст. (а також доба в історії культури). У центрі уваги митців-романтиків був конфлікт особистості, що прагнула ідеалу, з дійсністю, у якій цей ідеал був недосяжним. Зазначений конфлікт розроблявся у двох основних варіантах: 1) втечі героя від бездуховної дійсності в царство мрії, фантазії та краси (природи, поезії, натхненної любові тощо); 2) непримиренної боротьби героя зі світом, яка зазвичай закінчувалася його поразкою або навіть загибеллю.

Герой романтичних творів – яскрава, незвичайна особистість, наділена потужною енергією та бурхливими пристрастями, одержима тугою за романтичним ідеалом та прагненням до внутрішньої свободи. Окремим різновидом романтичного героя є творча особистість, що знаходить різні художні втілення в образах митця, поета, музиканта чи актора. До широко використовуваних у романтизмі художніх засобів належать антитеза, символ, іронія, гротеск і гіпербола.

Письменники-романтики не вірили в силу просвітницької виховної програми з її авторитетом розуму. Головне місце в їхній системі цінностей посідала ідея вільного самовираження особистості, що прагла до високих мрій, царства фантазії, художньої творчості, гармонійного єднання з природою. Водночас митці-романтики широкими мазками зображували сильні пристрасті, драматичні душевні суперечності, готовність героя навіть ціною власного життя відстоювати свободу.

Романтизм виник у Німеччині, у тихому німецькому університетському містечку Єна, де зібралася група письменників і філософів, об'єднаних ідеєю творення нового мистецтва, – брати Шлегелі, В. Г. Вакенродер, Л. Тік та інші. Час від часу до їхніх зібрань приєднувався **Новаліс** (справжнє ім'я – Фрідріх фон Гарденберг), який у своєму знаменитому романі «Генріх фон Офтердінген» заклав основи романтичного літературного напрямку в Німеччині. Оповідана в цьому творі фан-

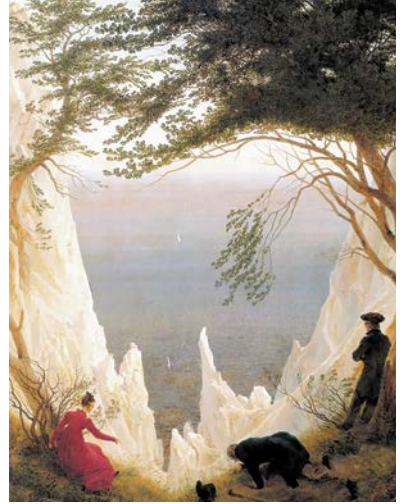

тастична історія юнака, який вирушає на пошуки прекрасної блакитної квітки, що йому наснилася, стала всеосяжною метафорою духовних мандрів романтичного героя за ідеалом, уособленим в образі блакитної квітки.

Складні фантастичні сюжети, чарівні, таємничі та містичні прояви буття приваблювали також гейдельберзьких романтиків (від назви німецького міста Гейдельберг) – Л. А. фон Арніма, К. Брентано, Й. Ейхендорфа, а також братів Грімів. Дехто з них у пошуках нових джерел романтичної поетичності займався збиранням і публікацією німецьких народних казок, пісень, легенд і переказів. Звернення до фольклору стало одним з важливих складників літературної діяльності романтиків.

Оригінального розвитку фантастична лінія німецького романтизму набула у творчості геніального письменника **Е. Т. А. Гофмана**, чие ім'я стало майже синонімом слова «романтичний». У його творах світ чудес, таємничого чаклунства, піднесених мрій і творчої уяви існує паралельно зі світом буденної реальності (так званий принцип романтичного двосвіття), а персонажі, які переходять з одного світу в інший, переживають дивовижні перетворення. Так, потворна дерев'яна іграшка Лускунчик, що використовувалася у повсякденні для розколювання горіхів, у фантастичній реальності перетворилася на зачарованого прекрасного принца, який героїчно боровся із силами зла («Лускунчик, або Мишачий король»). Кожен із цих світів по-своєму приваблює і водночас має свої вади, які письменник іронічно висміює (так звана романтична іронія). При цьому царица фантастичного й царица повсякденного у Гофмана гротескно доповнюють одна одну – так само, як у словосполученні «золотий горщик», винесеному в назву однієї з його найвишуканіших казок, поєднуються прикметник, що відсилає до незвичайного, і іменник, який позначає повсякденну річ.

К. Д. Фрідріх. Крейдяні скелі на острові Рюген. 1818 р.

Іншу, *бунтарську*, лінію романтизму розвивали такі видатні німецькі автори, як Г. фон Клейст та Г. Гейне. Якщо Клейст змальовував героїчний опір неординарної особистості ворожим силам, то Гейне зробив іронію основним знаряддям поетичної боротьби із суспільством, що живе за законами брехні, лицемірства та насильства.

Титанічного розмаху бунтарський дух романтизму сягнув у ліриці великого англійського поета **Дж. Г. Байрона**, який не лише творчістю, а й усім життям підтвердив вірність власним уявленням про найвищу цінність свободи. Розлад між «нищею» дійсністю, що не залишала місця для справжніх учинків, і піднесеним ідеалом, недосяжним для втілення в житті, увиразнився в ліриці Байрона в настрої «світової скорбо-

А. Ш. Вуаймо. Есмеральда,
що танцює. Бл. 1882 р.

ти», тобто глибокого розчарування, глухої безнадії, непозбувної туги. Цей настрій став своєрідною літературною візитівкою «байронічного» героя, за образом і подобою якого митці-романтики різних країн створювали своїх персонажів. Примітно, що комплекс прикметних рис поезії Байрона породив у літературі XIX ст. окрему течію – *байронізм*.

Інша грань англійського романтизму відбилася в діяльності представників «озерної школи», яка дістала свою назву від Озерного краю – мальовничого регіону на північному заході Англії, де сформувалася творча спільнота талановитих поетів В. Вордсворта, С. Колріджа і Р. Сауті. Життя «серед озер», на відстані від метушні світського суспільства та гамору міських вулиць, на тлі тихих пейзажів, простого патріархального укладу, природних людських взаємин і плідного усамітнення здавалося вті-

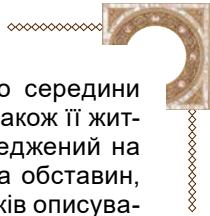
леним ідеалом поетичного існування. Провідною темою лірики цих митців було відчуття єднання з одухотвореною природою, що протистоїть бездуховній цивілізації.

Зрештою, третю грань англійського романтизму представляє у своїй прозі В. Скотт – видатний творець жанру історичного роману, що набув поширення саме за доби романтизму. Поява цього жанру в романтичній літературі була глибоко закономірною. Поеднуючи історію з внутрішнім світом особистості, Скотт показав, як великі історичні події відбиваються в долях окремих героїв, а сухі історичні факти перетворюються на випробування людських характерів.

Історична тематика була надзвичайно значущою також для французьких романтиків В. Гюго, Ф.-Р. де Шатобріана, Б. Констан, А. де Мюссе та інших, які прагнули знайти в минулих епохах відповіді на питання, поставлені недавньою революцією та багаторічними соціальними потрясіннями, що її змінили.

Згодом романтизм поширився на десятки країн і прикрасився іменами таких уславлених майстрів слова, як Джакомо Леопарді (Італія), Ніколаус Ленау (Австрія), Шандор Петефі (Угорщина), Міхай Емінеску (Румунія), Адам Міцкевич, Юліуш Словацький, Зигмунт Красінський (Польща), Вашингтон Ірвінг, Джеймс Фенімор Купер, Едгар Аллан По, Натаніель Готорн, Генрі Водсворт Лонгфелло (США) та ін.

Зображуючи бунт гордого одинака проти бездуховного суспільства, відтворюючи побут, звичаї, «місцевий колорит» минулих епох та екзотичних країн, романтики формували потребу в художньому дослідженні взаємин людини із зовнішнім світом і в аналізі законів соціального життя. Саме цією потребою значною мірою було зумовлене виникнення *реалістичного напрямку*, націленого на художнє осягнення реального світу в усій його повноті, складності та різноманітності.

Реалізм – літературно-мистецький напрям, що сформувався до середини XIX ст. і виробив принципи аналітичного осмислення дійсності, а також її життєво достовірного висвітлення в художньому творі. Реалізм був зосереджений на розкритті сутності життєвих явищ через зображення героїв, ситуацій та обставин, узятих із самої дійсності. Реалісти простежували ланцюг причин і наслідків описуваних явищ, з'ясовували зовнішні (соціально-історичні) та внутрішні (психологічні) чинники поведінки персонажів. У людському характері вони визначали не лише індивідуальні, а й типові риси, сформовані під впливом загальної атмосфери доби (разом з реалізмом формувалося уявлення про соціально зумовлені людські типи). При цьому аналіз характерів та обставин поєднувався в реалістичних творах з критикою вад соціального устрою, узагальненнями законів і тенденцій суспільного життя, пильною увагою до матеріальної сторони існування (у докладних описах зовнішності героїв, життєвого укладу, використанні художніх деталей тощо), а також з художнім дослідженням психології особистості (психологізмом). У річці реалізму XIX ст. виникла ціла плеяда письменників світового значення, до якої належали Оноре де Бальзак, Гюстав Флобер, Чарлз Дікенс, Вільям Текерей, Марк Твен та багато ін.

Якщо романтики тікали від повсякденної дійсності до царини ідеалу, мрії та фантазії, то реалісти у своїй творчості засвоювали саме дійсність. Якщо романтиків приваблювали виняткові герої, то реалістів переважно цікавили «типові» представники конкретного покоління, конкретної соціальної верстви, конкретної епохи. Якщо романтики тяжіли до зображення екстраординарних ситуацій (незвичайних учинків, екстремальних випробувань, природних або історичних потрясінь, фантастичних подій, таємничих випадків тощо), то реалісти зосереджували увагу саме на повсякденному житті. І якщо романтики понад усе цінували вільну гру творчої фантазії, то реалісти на перше місце ставили скрупульозне дослідження суспільних явищ і достовірне їх відтворення.

Однак слід зауважити, що в реалізмі правдоподібне відтворення навколишньої дійсності не зводилося до її «фотографічного» копіювання; принцип «типізації» не передбачав такого «усереднення» характерів та обставин, за якого стиралася б їхня своєрідність; а настанова на відтворення буденності не відкидала можливості зображення незвичайних явищ. У реалістичних творах XIX ст. теж трапляються і виняткові герої, одержимі великими ідеями, ідеалами або пристрастями, і екстраординарні обставини, і навіть фантастичні події – інакше кажучи, елементи, властиві романтизму.

Відтак романтичний та реалістичний напрями перебували в складних стосунках боротьби й взаємодії, суперництва та взаємозбагачення. Ці стосунки легко про-

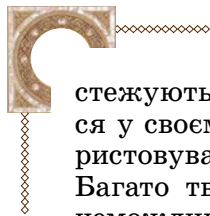

*Ж. Бастьєн-Лепаж. Жовтень.
Збір картоплі. 1878 р.*

*І. Курбе. Автопортрет
з чорним собакою. 1842 р.*

стежуються в межах творчості окремих письменників, які або рухалися у своєму розвитку від романтизму до реалізму, або одночасно використовували у своїх творах романтичні та реалістичні принципи. Багато творів, написаних великими митцями слова XIX ст., узагалі неможливо однозначно зарахувати до романтизму або, навпаки, до реалізму, оскільки в них присутня суміш елементів обох напрямів, як-от у «Шагреневій шкірі» О. де Бальзака.

Напружене й суперечливе співіснування романтизму та реалізму значною мірою визначило перебіг культурного життя Західної Європи в першій половині XIX ст. Ці напрями сформували близькі нинішньому читачеві уявлення про художню літературу й заклали підвалини для її подальшого розвитку у XX ст.

Перевірте себе

1. Які суспільно-історичні події та тенденції європейського духовного життя сприяли виникненню романтизму?
2. Чим був романтизм щодо культури Просвітництва – її спадкоємцем чи руйнівником? Аргументуйте свою позицію.
3. Розкрийте сутність романтичного напрямку. Укажіть найважливіші риси романтичного героя, поясніть сутність його конфлікту з дійсністю, перелічіть провідні художні засоби романтизму.
4. Схарактеризуйте основні ідеї та принципи реалізму. Назвіть найвідоміших письменників-реалістів.
5. **Подискутуйтемо!** Який літературно-художній напрям – романтизм чи реалізм – видається вам цікавішим? Чому?

Романтизм у європейському живописі

Картини *Ежена Делакруа* (1798–1863) – одного із чільних представників романтизму – зосереджені на історичних зламах та внутрішній силі особистості в моменти її найвищого духовного напруження. Важливе місце в його доробку посідає Схід з його екзотичними ландшафтами, яскравими характерами й самотнім укладом. Делакруа по праву вважають майстром світлотінної рівноваги, здатним зводити строкаті деталі в єдину, цілісну «живописну симфонію».

Е. Делакруа. Свобода на барикадах. 1830 р.

Е. Делакруа. Різанина в Хіосі. 1824 р.

1. Розгляньте репродукції картин Делакруа. Знайдіть у них риси романтичного світо-сприйняття.
2. Який настрій домінує в кожній із цих картин? Якими засобами художник його передає?
3. Які символи використав Делакруа на цих картинах? Як вони допомагають зрозуміти ідею кожної картини?

Теодор Жеріко (1791–1824) – видатний французький живописець, графік і скульптор, якого вважають одним із засновників європейського романтизму. Його мистецтво вражає емоційною силою, динамікою образів і глибоким проникненням у психологію людини, надто – в критичних і трагічних ситуаціях.

Найвідоміший твір Жеріко – «Пліт «Медузи»», створений на основі реальної катастрофи французького фрегата, після якої вцілілі змушені були дрейфувати океаном на саморобному плоту. Наділяючи подію глибоким символічним і суспільно-політичним змістом, митець передає широкую гаму людських переживань – від відчаю й виснаги до відчайдушної надії та жаги до життя.

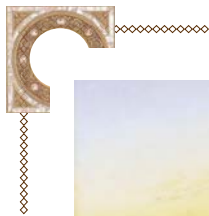

*Т. Жеріко. Пліт «Медузи».
1819 р.*

1. Розгляньте репродукцію картини Жеріко «Пліт «Медузи»». Яку мить трагедії зобразив на ній художник? Які фігури привертають увагу першими – живі чи мертві? У якому фізичному та емоційному стані перебувають зображені люди?
2. Як розташовані фігури на полотні? Визначте «епіцентр» емоційної напруги. Обґрунтуйте свою точку зору.
3. Чому, на вашу думку, митець використовує «пірамідальну» композицію картини? Як вона впливає на сприйняття сцени?
4. Яку роль відіграють світло і тінь у створенні драматизму сцени?
5. Розкрийте символічний зміст картини.

Яскравим представником німецького романтичного живопису є *Каспар Давид Фрідріх (1774–1840)*. Осердям його творчості є пейзаж, що набуває глибокого символічного змісту й перетворюється на філософську медитацію про буття, смерть, віру та самотність. Його пейзажі завжди є картинами внутрішнього стану людини. На багатьох його полотнах з'являється постать, обернена спиною до глядача й спрямована в безкраї простори. Вона ніби запрошує до споглядання, внутрішньої тиші та роздумів.

На картині *К. Д. Фрідріха «Мандрівник на березі туманного моря»* самотній мандрівник вдивляється в туманну далечінь, де крізь серпанок проступають контури скель, мінливі хвилі та могутнє, сповнене внутрішнього руху небо. Це образ людини перед обличчям величної, таємничої та невіддільної природи. Саме такою бачили природу романтики. Картина Фрідріха символізує духовний шлях людини, яка стоїть на межі між земним світом і невідомою безмежністю, шукаючи себе, свою віру й сенс буття.

*К. Д. Фрідріх. Етапи життя.
Бл. 1834 р.*

*К. Д. Фрідріх. Мандрівник на
березі туманного моря. 1818 р.*

1. Розгляньте репродукції картин Фрідріха. Як на них зображено стосунки людини та природи?
2. Який настрій передає кожен пейзаж? Які кольори використовує митець?
3. Яку роль відіграє горизонт на картині та як він впливає на композицію?
4. **Творча лабораторія.** Створіть групове «живе полотно» за однією з картин романтиків. Уявіть музику до нього. Які звуки або інструменти відповідали б духу створеного вами «полотна»?

Реалізм у мистецтві

Митці-реалісти зображували у своїх творах реальність побуту, праці, страждань і радощів звичайної людини. Так, французький художник *Гюстав Курбе* (1819–1877) змальовував звичайних людей з їхнім щоденним життям. Зокрема, на його картині «Похорон в Орнані» щиро й реалістично відтворюється сцена поховання в селі. А на картині «Каменярі» митець зобразив двох робітників, зосереджених на своїй важкій праці. Такі звичайні сюжети й персонажі стали справжнім художнім відкриттям і водночас – викликом мистецьким стандартам того часу.

*Г. Курбе. Похорон в Орнані.
1849–1850 рр.*

*Г. Курбе. Каменярі.
1849 р.*

Інший французький художник, *Жан-Франсуа Мілле* (1814–1875), з великою шаною зображав селянське життя. На картині «Сіяч» він фіксує мить, коли хлібороб кидає зерно в ріллю: постава героя проста й стримана, але водночас велична, сповнена внутрішньої гідності. Тим часом

Ж.-Ф. Мілле. Сіяч. 1850 р.

Ж.-Ф. Мілле. Анжелюс. 1857 р.

картина «Анжелюс» відтворює тиху сцену молитви двох селян просто посеред поля та засвідчує їхню непоказну духовність і повагу до праці. Назва твору походить від перших слів молитви *Angelus Domini* («Ангел Господній»), яку католики традиційно промовляють тричі на день.

1. Розгляньте репродукції картин Г. Курбе та Ж.-Ф. Мілле. Чим ці твори відрізняються від живопису романтизму та класицизму?
2. Як на цих картинах зображено фізичну працю? Визначте ставлення художників до персонажів-робітників.
3. Які деталі зовнішності зображених персонажів підкреслюють настрій картин?

Музика реалізму

Всесвітньо відомий композитор *Джузеппе Верді* (1813–1901) став обличчям музичного реалізму: він відкрив оперу для голосів звичайних людей та правдивих історій про повсякденне життя. В опері «Ріголетто» (1851), написаній на основі забороненої п'єси Віктора Гюго, Верді зображає придворного блазня, що намагається врятувати доньку від жорстокості та спокус світу. Однак усі його зусилля завершуються трагедією. В опері відбувається глибоке дослідження тем влади, помсти й батьківської любові.

Скориставшись посиланням <https://cutt.ly/Fr7wt8yo> або QR-кодом, прослухайте арію герцога Мантуанського з опери Джузеппе Верді «Ріголетто» у виконанні видатного українського співака Анатолія Солов'яненка.

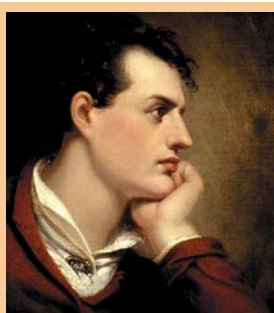
РОЗДІЛ 2

БУНТІВНИЙ ДУХ ЄВРОПЕЙСЬКОЇ РОМАНТИЧНОЇ ПОЕЗІЇ

Як ви гадаєте, які відомі персонажі української історії привертали увагу європейських письменників і художників? Обґрунтуйте свої припущення.

У європейській культурі важко знайти постать, яка за розмахом впливу на сучасників наближалася б до **Джорджа Гордона Байрона**. Ним захоплювалися як геніальним художником і самовідданим борцем за свободу,

Джордж Гордон
Байрон
(1788–1824)

духовним вождем покоління та уособленням бунтарського романтичного духу, «Прометеем століття» та одним із творців романтичної доби. Дехто із сучасників навіть поставив знак рівності між Байроном і Наполеоном, у такий спосіб наголосивши, що вплив великого англійського поета на культуру був рівноцінний впливу великого французького полководця на історію. Ці уявлення про англійського поета самі по собі засвідчують роль, що її Байрон як митець і як особистість відігравав у духовному житті свого часу.

Утім, неймовірна слава поета була зумовлена не лише особистими талантами й заслугами.

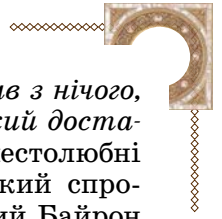
Почасти вона пояснювалася тим, що, своєчасно з'явившись на культурній сцені, Байрон своєю творчістю відкрив Європі саме те, чого вона з нетерпінням чекала. Він прийшов до читачів у час розбитих надій, коли нове покоління ще жило спогадами про романтику революційних штурмів, але вже було розчароване їхніми гіркими наслідками. В особі Байрона це покоління знайшло свого геніального співця. Здавалося, сам дух романтизму висловив себе через його ліру, оголивши найглибші протиріччя внутрішнього світу людини.

Джордж Гордон Байрон народився в Лондоні 22 січня 1788 р. в родині, що сягала своїм корінням англійських і шотландських королів, але володіла вже лише залишками багатства прадідів. Батька Джордж не знав: незабаром після його народження той утік від кредиторів до Франції, де через кілька років помер. Вихованням сина займалася мати – жінка з важким характером, що завдавала чимало прикрощів близьким. Напружені стосунки з нею затьмарювали всі дитячі роки поета. Немало страждань завдавала юному Байрону також вроджена кульгавість. Прагнучи довести свою фізичну повноцінність, він посилено займався спортом і врешті-решт справді став чудовим боксером, вершником, фехтувальником і плавцем. Вільний час хлопчик присвячував читанню книжок і прогулянкам на природі.

До десяти років Джордж жив з матір'ю в Шотландії, яку звик вважати своєю батьківщиною. Згодом маленька родина перебралася до Англії й оселилася в маєтку Ньюстед, успадкованому від двоюрідного діда поета. Окрім маєтку, що радше нагадував руїни, ніж родове гніздо старовинного аристократичного роду, дід передав онукові титул пера Англії, а разом з ним – також крісло в англійському парламенті, яке Байрон мав отримати після досягнення повноліття. Так перед хлопцем відкрилася перспектива серйозної політичної кар'єри. Однак спершу він мав здобути освіту, гідну майбутнього члена парламенту. Відтак 1801 р. Байрон вступив до закритої школи в Гарроу, де навчалися нащадки заможних аристократичних родин.

Для майбутнього поета навчання там стало нелегким випробуванням. Неодноразово він благав матір забрати його зі школи, у якій страждав від принижень та образ. Проте за нерідко нестерпних для його гордості умов він уперто наполягав: *«Я зможу прокласти*

собі дорогу у світі – і зроблю це або загину. Багато хто починав з нічого, а закінчив великими справами. Невже я, маючи хоч і невеликий достаток, не стану діяти? Ні, я проб'юся до вершин слави». Ці честолюбні сподівання надихалися прикладом Наполеона Бонапарта, який спромігся здійснити те, про що мріяв англійський підліток. Юний Байрон тримав біля узголів'я погруддя Наполеона й запекло захищав свого кумира від насмішок товаришів.

Попри невдоволення наставників, Байрон ще за шкільних років почав писати вірші. Під час навчання в престижному Кембриджському університеті він уже видав першу, ще недосконалу, але талановиту збірку «Години дозвілля» (1807). Книжка викликала хвилю насмішок з боку критиків. Байрон помстився їм, надрукувавши уїдливу поему-відповідь, спрямовану не лише проти його кривдників, а й проти впливових англійських і шотландських літераторів. Публіка побачила в ньому сильного літературного бійця, спроможного дошкулити будь-яким опонентам.

У 1809 р. Байрон вирушив у дворічну подорож, під час якої відвідав Португалію, Іспанію, острів Мальту, Албанію, Туреччину й Грецію. Мандруючи оспіваним романтиками Сходом, поет відкривав для себе не лише красу екзотичної природи та самотності місцевих культур, але й соціальні проблеми народів, які жили під чужоземним гнітом. Ці враження на кілька років стали головним джерелом його творчості. Вони знайшли відображення у двох перших піснях знаменитого «Паломництва Чайльд-Гарольда», що започаткувало серію романтичних поем англійського митця.

Романтична поема – великий за обсягом віршований твір, який зазвичай складається з кількох частин і відображає романтичне світосприйняття. Для романтичної поеми характерне поєднання ліричних та епічних елементів. При цьому епічні картини історичної дійсності підпорядковуються ліричним елементам, зосередженим на внутрішньому світі особистості. Це зумовлює вільну композицію поеми, наявність численних авторських відступів, виразний ліричний тон оповіді та інші характерні риси цього жанру.

Після публікації перших частин поеми «Паломництво Чайльд-Гарольда» в 1811 р. Байрон, за власними словами, «прокинувся знаменитим». *«Усе місто, – писав Андре Моруа, – говорило лише про Байрона. Найвідоміші люди прагнули з ним познайомитися, залишали свої візитівки... На світських обідах невпинно лунало: “Байрон, Байрон”».* У 1812 р. він став справжнім «левом сезону».

На лаврах ранньої слави поет міг би спочивати багато років, але його непосидюча вдача прагнула дії. Крісло в палаті лордів, здавалося, надавало йому можливість впливати на політичне життя країни, і Байрон зробив кілька спроб ці можливості реалізувати.

Дж. В. Тернер. Паломництво Чайльд-Гарольда. 1832 р.

Так, скориставшись правом на традиційну вступну промову в парламенті, Байрон виступив на захист знедолених робітників, різко засудивши тих, хто оцінював людське життя нижче за вартість панчішнов'язальної машини. Пізніше поет виступив з промовами про страждання ірландського народу під владою англійської корони та про депутатську недоторканність. Однак його виступи не мали жодних наслідків. Розчарований Байрон втратив інтерес до парламентських засідань і надалі висловлював свої політичні погляди в сатиричних віршах, що ширилися всією країною й доводили урядовців до люті.

У 1813–1816 рр. під враженням подорожі на Схід Байрон пише низку романтичних поем: «Гяур» (1813), «Наречена Абідосу» (1813), «Корсар» (1814), «Лара» (1814), «Облога Коринфа» (1815). У них перед читачем постають герої-бунтівники, які обирають шлях помсти та боротьби за свободу. Трагічними інтонаціями пронизані також байронівські «Єврейські мелодії» (1814–1815), у яких біблійні сюжети сповнюються настроями та культурним досвідом доби романтизму.

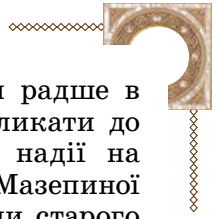
Слава поета стрімко зростала, а разом з нею – також хвиля недобрих чуток навколо нього.

25 квітня 1816 р. Байрон назавжди покинув Англію. Спочатку він оселився у Швейцарії, на березі Женевського озера, де відбулася його зустріч із Персі Біші Шеллі – таким самим добровільним вигнанцем, як і він сам. Між поетами склалися стосунки глибокої літературної дружби, яка надихнула їх на цілу низку літературних творів. Байрон перебрався до Італії, де долучився до діяльності таємної організації карбонаріїв¹. На цьому етапі виникли його поема «Мазепа», поетична трагедія «Каїн», сатирична поема «Беппо» та незавершений твір «Дон Жуан», задуманий як своєрідна поетична енциклопедія європейського життя межі XVIII–XIX ст.

Про Мазепу Байрон дізнався з творчості французького філософа-просвітника Вольтера. На основі переповіданої Вольтером легенди він створив романтичну поему «Мазепа» (1818). На початку твору зображено втечу короля Швеції Карла XII, знесиленого й пригніченого поразкою під Полтавою, з України. Дорогою Мазепа розповідає йому романтичну любовну історію, пережиту ним замолоду: тоді він покочав прекрасну молоду дружину старого графа, вона відповіла на його почуття, і за це старий граф його суворо покарав, наказавши прив'язати його до дикого коня, що був випущений на волю. На відміну від Вольтера, де Мазепа згадувався лише побіжно в контексті конфлікту царя Петра I зі шведським королем Карлом XII, у Байрона Мазепа стає центральним персонажем і набуває рис романтичного героя. За словами української дослідниці літератури С. Павличко, у байронівському образі Мазепа «відбилася особистість самого Байрона – вигнанця, що в Італії став карбонарієм, а згодом прагнув приєднатися до Болівара в Перу або очолити визвольний рух у Греції».

¹ *Карбонарії* – члени таємного товариства в Італії, що існувало в 1807–1822 рр. Їхньою метою була боротьба за конституційні перетворення, національну незалежність та політичне об'єднання Італії.

Однак байронівський Мазепа у фіналі поеми вміщується радше в іронічний, ніж у героїчний контекст. Замість того щоб закликати до героїчної боротьби, він утішає своїх супутників словами надії на успішну втечу. До того ж поранений король засинає під час Мазепиної оповіді, і це створює різкий контраст з героїчними спогадами старого гетьмана. Цей контраст відтворює характерне для романтизму протиріччя між героїчним ідеалом і байдужою до нього життєвою повсякденністю.

У 1823 р. Байрон прибув до Греції, охопленої боротьбою за визволення від османського панування. Власним коштом він організував озброєний загін і висадився на острові Кефалонія – одному із центрів повстання. Навесні 1824 р. поет раптово захворів і помер у віці тридцяти шести років. Тимчасовий грецький уряд оголосив національну жалобу, а культурний світ сприйняв його смерть як величезну втрату.

У своїй поезії Байрон з повною відвертістю говорив про бурі й пристрасті власного серця, тим самим здійснивши справжній переворот у ліриці. До нього поети часто писали про кохання чи ненависть як про узагальнені, умовні почуття; тим часом Байрон перетворив поезію на щоденник душі, який розкриває унікальність внутрішнього світу. У його поезії постав *байронічний герой*.

Байронічний герой – створений Дж. Г. Байроном літературний тип, який уособлює ідеали та суперечності романтичної доби. Цей сильний, незалежний, гордий і самотній герой протистоїть суспільству з його лицемірною мораллю й несправедливими законами. Він глибоко розчарований у світі, у людях і навіть у самому собі, але водночас здатний на пристрасні почуття, великі вчинки й жертвність. Він – бунтівник, самотній, сповнений «світової скорботи» молодий чоловік, який із презирством дивиться на тодішню Європу й шукає істинні цінності поза її межами. Його життя – це вічний пошук внутрішньої свободи та сенсу існування, що часто закінчується трагедією.

Геніально увиразнене Байроном прагнення внутрішньої свободи стало одним з найзначніших досягнень європейського романтизму. Минає час; події, що колись хвилювали Байрона, давно стали історією, але його голос, що захищав внутрішню свободу особистості й закликав до боротьби з будь-якою тиранією та несправедливістю, лунає з такою самою силою, як і за життя поета.

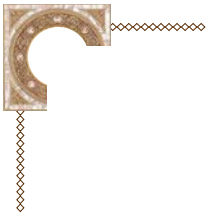
Перевірте себе

1. Наведіть факти біографії Дж. Г. Байрона, які свідчать про його великий вплив на сучасників.
2. Якими були дитячі та юнацькі роки поета? Які риси його характеру виявилися в цей період?
3. Розкажіть про політичну діяльність і громадську позицію Байрона.
4. **Робота в парах.** Обговоріть ознаки романтичної поеми. Проаналізуйте назви романтичних поем Байрона. На що вони вказують або натякають?
5. Що наштовхнуло англійського поета на задум твору про українського гетьмана Мазепу? Про що йдеться в цьому творі?
6. **Творча лабораторія.** Складіть літературне «досьє» «байронічного героя».

Під час читання зверніть увагу на описи природи. Що надає їм романтичних рис?

МАЗЕПА

(Скорочено)

I

Полтавський бій відгомонів,
Не пощастило королеві,
Серед скривавлених шляхів
Лягли полки його сталеві.
Потуга й слава у війні
Такі ж, як люди, навісні,
Змінився успіху тягар,
І виграв битву білий цар <...>

II

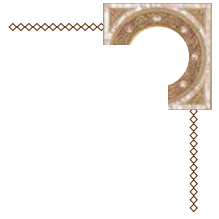
Такий-то жереб доля зла
Раптово Карлові дала:
Тепер і день і ніч вперед
Поранений державний швед
Втікає в далечі безмежі
У свіжих плямах на одежі –
То кров своя і кров чужа
Його покрила, як іржа.
Багато впало на поля
За честолюбця короля. <...>
Спинився Карл, велитель шведів.
Невже за лаври ці, – в бою
Народи кров лили свою?
Натомлений, звалився з ніг,
Під вільним деревом приліг –
Знеможене у нього тіло
Від рани гострої щеміло,
Нестерпний лихоманки жар
Йому заснути не давав <...>

*Карл попросив Мазепу розповісти історію, яка сталася з ним
за молодих років, коли він був пажем, відвідував двір польського короля
Яна Казіміра й закохався в заміжню красуню Терезу. <...>*

V

Вродливий красень з мене був.
Як сімдесятий рік минув,
Тоді признатися не гріх,
Що на світанку днів моїх
З чоловіків ніхто красою
Не міг би зміритись зо мною. <...>
Ах, образ юної Терези,
І досі, нібито живий,
Стоїть у пам'яті моїй. <...>
В її очах був цілий схід. <...>
Терези азійські очі
Були чорніш цієї ночі,

Але у їхній глибині
Яскріли світла неземні,
Як сяйво східньої зорі,
Як проблеск місяця вгорі,
Як перша райдуга весни:
Широкі, темні і незмінні –
Були вологими вони,
Мов танули в своїм промінні.
Напівогонь, напівпітьма <...>
Її задумане чоло <...>
Я так любив її тоді,
Я так люблю її тепер –
В нещасті й радості, в біді
Вогонь безсмертний не помер. <...>

VII

<...> Ми зустрічались в таїні.
Той день у схованці мені,
Коли темніла неба синь,
Був нагородою терпінь.
Ходив я днями сам не свій,
Крім того часу, про який
Пригадую. За мить єдину
Я всю віддавав би Україну,
До неї всю мою любов,
Щоб тільки пажем бути знов,
Що ніжним серцем володів
І шпагою, не мав скарбів,
Багатства, крім дарів природи –
Здоров'я, молодості, вроди.
Ми зустрічались в таїні.

*<...> Та невдовзі чоловік Терези, поважний граф, довідався про те, що його
дружина кохається з молодим красенем-пажем. Розлютований граф
наказав прив'язати Мазепу до коня.*

IX

– Коня! – І вивели коня.
Тяжка була із ним борня –
То справжній виходень пустині,
Що народився в Україні.
О дикий звір! – у нього крок
Швидкий, мов спалахи думок <...>
Всі перевтомлені були,
Ніяк приборкати не могли
Його шаленого пориву,
Він дибився і їжив гриву,
Покритий піною, коли
Його до мене підвели.
І в лютім запалі тоді
Мене стайничі молоді

Йому на спину завдали,
Різучі в'язучи вузли,
Жахнули скакуна – і враз
На волю випустили нас, –
Вперед ми ринулись навпір
Скоріше струменя із гір!

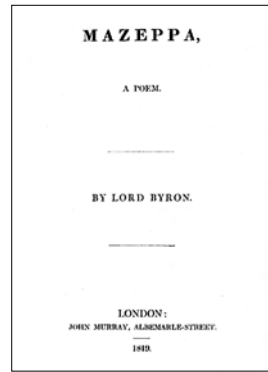
X

Вперед, вперед! – нестримний рух.
Мені забило вітром дух
І я побачити не міг,
Куди мій кінь порскливий біг.
Лише займалося на світ,
А він од замкових воріт,
Почувши волю степову,
Летів, збиваючи траву.
Останній, дальній людський звук,
Який почув я в муках мук,
Був дикий регіт, свист і сміх
Юрби нищителів моїх.
У звикнім русі, наче тур,

Я обірвав на шиї шнур,
Що замість поводу вандали
Його до гриви прив'язали.
Напів звільнилась голова
І крикнув я страшні слова,
Але здавив прокльонів грім,
Бо все одно не чути їм.
Я сердився, хотів ураз
Помститися за біль образ,
Та це зробив за кілька літ:
Від осоружних тих воріт
Нічого я не залишив;
Ані підоймових мостів,
Ані решіток опускних,
Чи загород, ровів старих,
Ні каменя, ані бруска –
Все знищила моя рука:
Ніде й зела за кілька гін,
Лиш мурава на гребнях стін
Ще пробивалася, на жаль,
Де був тривкий фундамент заль.
Сама пустеля. <...>

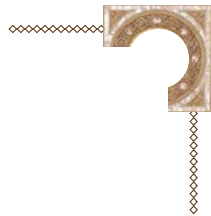
XI

Все далі, далі кінь і я
Неслись, як вітру течія,
Лишаючи у далині
Дими стовпами і вогні. <...>
Та ми неслися в далеч дику

Титульна сторінка
англійського першодруку
Байронової поеми
«Мазепа». 1819 р.

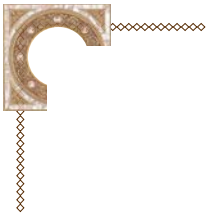
І ні молитви, ані крику,
Ні пари з вуст. Лиш падав піт,
Як дощ, на гриву, на живіт
Мого коня, який весь час
Щетиною в нестямі тряс,
Від страху пирскав, горбив спину
І мчав галопом без упину. <...>

ХІІ

Ми наближалися, де ріс
Без меж великий, дикий ліс
Могутніх і старих дерев;
Страшного вітру хижий рев,
Що мчав з сибірської тайги,
Не міг здолати їх снаги.
Але ті стовбури міцні
Були на віддалі. В тіні
Кущі обмаювали їх
Зеленим листям; кожен з них
Буяв, пишався, молодів,
Та в час осінніх вечорів
Життєву барву тратив знов.
Той лист нагадує собою
Червону, закипілу кров
На трупах, що на полі бою
Лежать без похорон зимою
Багато буряних ночей
Бліді, холодні, задубілі –
І чорні ворони не в силі
Викльовувати їх очей.
Широка то була рівнина –
Безкрая, дика, мовчазна:
Подекуди росла ліщина,
Каштан, чи дуб, або сосна.
Та дуже добре, що гілля
Скрізь розхилялося здаля,
А не було б того роздолля,
Мене спіткала б інша доля;
Сухі обламані сучки
Не рвали тіла на шматки
І я знаходив сили досить
Опухлі рани переносить,
Що їх роз'ятрили вітри,
А перев'язані шнури
Мене тримали від напасти,
Не даючи на землю впасти. <...>

ХІІІ

Минули праліс по полудні.
В червневу спеку, як у грудні,

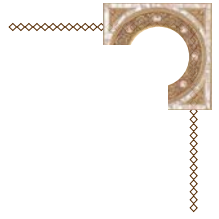

Повітря, наче крижане,
Страшенно мучило мене.
А може то, подумав я,
Вже застигає кров моя?
Терпіння довге без кінця
Приборкує людські серця.
Я сам був інший чоловік,
Нестримний, як гірський потік –
Всі почування пережив
І знаю кожен їх мотив:
В гніву, ненависті й страху
Тортири дикі на шляху,
Страждання, сором, смуток мій,
Усе з'єдналося в одній
Своїй оголеній природі,
Знайшовши вияв у породі,
Якої ця бунтарська кров,
Коли вона хвилює знов
За непокійної пори
І твердо рветься догори,
Подібно, як змія гримуча
Випростується із покруччя,
Готова кинути жало, –
Що ж дивного у тім було,
Коли ця виснажена плоть
Нещастя прагнула збороть.
Хиталось небо, як петля,
І розступилася земля,
Все закрутилося в очу,
Здавалося, я вниз лечу,
Та пута зв'язані, міцні,
Тримались добре на мені <...>

XVI

Ми рушили – коня хода
Вже не була швидка й тверда.
У нестриманному бігу,
Замилений, свою снагу
Він загубив. Пристав, ослаб –
Його й дитина повела б.
Над ним лиш я не володів:
Сплетіння петель і вузлів
Скували в'язи, кожен м'яз.
Я силу пробував не раз,
Хоч би на мить єдину тут
Хотів позбутися від пут,
Але зашморгував себе.
Змагання марне і слабе
Скінчилося. Напнутий шнур

Лише поглибив жах тортур.
Також гонитва без мети
Дійшла кінця. Куди іти?
Далеко світ зорі поблід,
Провіщуючи сонця схід <...>

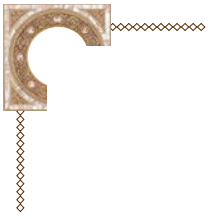
Знесилений кінь упав мертвим на землю.

XVIII

Далеко обрій вечорів –
А я один серед степів
Лежав на мертвому коні.
І щось ввижалось мені,
І вже було в моїх думках,
Що тут змішається мій прах.
Ні, я не мав уже сподій
В замученій душі моїй,
А так хотілося пожити! –
І ще раз глянув я в блакить:
Там ворог-ворон угорі
Кружляв, розкривши пазурі.
Давно побачивши мене,
То сяде він, то знов сплигне.
Все ближче крила чорнопері,
Він готувався до вечері,
Його в опоні темноти
Я б міг рукою засягти,
Відчуть в руках тремтіння крил,
Коли б на те хоч трохи сил!..
Моя рука зробила порух,
Вона гребла до себе порох,
Із горла видобувся хрип,
Заледве чутний кілька стіп,
Та досить стало й цих признаков
Збудити в ньому переляк.
Востаннє снилася мені
Ясна зірниця в вишині,
Що в темряві тієї ночі
Мої освітлювала очі,
І потемніла, наче дим,
В рухливім сяєві своїм. <...>

XIX

Я опритомнів... Де ж це я?
О бідна голово моя!
Невже це сон, невже це сниться,
Що я у затінку світлиці,
Невже це личенька дівочі?
І в сумніві закрит я очі.

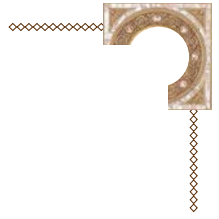

Та це не сон був, не мана –
Висока дівчина, ставна,
Сиділа мовчки під стіною,
Ласкаво стежачи за мною.
Очей проміння осяйне
Найперше вразило мене,
Ті очі чорні і печальні
Струмили погляди благальні.
Я подивився на яву
І зрозумів, що я живу,
А не пожива хижака, –
Примара щезнула тяжка.
Ні, це було вже не ві сні,
Всміхнулась дівчина мені!
Я мовив щось – а слів нема,
Тоді вона прийшла сама,
Із пальця й губ зробивши знак,
Вірніш, наказувала так,
Щоб умирив я свій порив,
Нічого їй не говорив.
Ті руки в неї – мов лілеї:
Вона торкалася моєї
Напівобвислої руки,
Підклала вище подушки,
По тому тихою ходою
Пішла до іншого покою
І, прочинивши двері там,
Щось мовила своїм батькам
Солодким голосом... Повіки
Не чув я кращої музики!
Так ніжно плинув милий стан
І кожен крок був, як пеан.
Та їй ніхто не відповів,
Бо сон міцний у козаків.
Тоді, поглянувши з-під вій,
Вона зробила знак новий,
Що всі мені у цій господі
Готові стати у пригоді,
Що тут мені не буде зла,
Щоб я чекав, – і відійшла.
Мене опала самота,
Я був неначе сирота.

XX

Прийшли за нею батько й мати.
Та що я можу ще сказати?
Не буду стомлювати вас
У цей лихий незручний час

Своїми довгими згадками,
Як жив тоді я з козаками.
Вони в степу мене знайшли,
В найближчу хату принесли
І до притомності вернули
Любов'ю, догляданням чулим.
О знав би я, що оживу –
Й візьму гетьманську булаву!
Так був я гнаний на коні
У долину широкополу.
Старий безумець! – він мені
Проклав дорогу до престолу.
Забудь свої незгоди злі,
Забудь свої пекельні болі:
Ніхто із смертних на землі
Не відгада своєї долі.
Нехай безсонні вороги
Тепер шугають навкруги –
Ми всі уникнемо погоні.
І відпочинуть наші коні
На правім березі Дніпра.
Добраніч, друзі! Вже пора.

Тут стомлений гетьман упав
У пахновинні свіжих трав
На листя дуба та осик.
Постілля зовсім непогане
Тому, хто всюди спати звик,
Де тільки сон його застане.
Та не здивуйтеся, однак,
Що не було йому подяк,
Мазепа добре знав причину –
Король бо спав уже з годину.

Переклад О. Веретенченка

Запитання і завдання до прочитаного твору

1. Яким постає шведський монарх під час втечі? Як Байрон описує його фізичний і душевний стан?
2. Яким змальовано юного Мазепу та його кохану Терезу? Як розвивалися їхні любовні стосунки?
3. У чому полягала жорстокість покарання Мазепи?
4. З якими небезпеками зіткнувся Мазепа під час вимушеної «подорожі» на дикому коні? Що він відчував? Уважно простежте зміни його настрою та випишіть відповідні цитати.
5. Як героєві вдалося уникнути загибелі?
6. **Робота в парах.** Проаналізуйте образи природи в прочитаному уривку. Визначте в них романтичні риси. Поясніть художню роль природних описів у творі.
7. **Подискутуймо!** Що підкреслив автор у сцені, у якій шведський король заснув під час оповіді Мазепи?
8. **Філологічний майстер-клас.** Простежте зв'язок між описами коня та внутрішнім станом головного героя.

9. Поміркуймо! Як історія кохання співвідноситься з темою війни та втечі після поразки під Полтавою?

У вірші «**Вона красива йде, мов ніч...**» Байрон створює образ ідеальної жіночої краси, що поєднує зовнішню витонченість із внутрішньою гармонією та спокоєм. Змістова й поетична досконалість цього твору привертала до себе велику увагу перекладачів.

Скориставшись посиланням <https://cutt.ly/Nr6N8s4f> або QR-кодом, прочитайте переклади вірша «Вона красива йде, мов ніч...», зроблені М. Лукашем та В. Гречком. Порівняйте їх. Які образи використовуються в цих перекладах для відтворення гармонії краси? Якщо ви вивчаєте англійську мову, прочитайте після перекладів вірш мовою оригіналу й визначте його відмінності від обох перекладів.

Запитання і завдання для самостійного опрацювання твору

1. Які риси ідеальної жіночої краси підкреслюються в кожному перекладі?
2. Чим відрізняються наведені переклади один від одного?
3. Порівняйте звучання та мелодійність перекладів.

Одним з найзначніших англійських поетів-романтиків є **Персі Біші Шеллі**. Його твори позначені атмосферою мрійливості та філософських роздумів.

Скориставшись посиланням <https://cutt.ly/Rr6N4Zfe> або QR-кодом, прочитайте вірш Шеллі «Прекрасної музики прагне душа...» і дослідіть, як у ньому розкривається ставлення автора до мистецтва.

Запитання і завдання для самостійного опрацювання твору

1. Чому поет підносить саме музику до символу духовних поривань? Як цей образ пов'язаний із загальною романтичною традицією?
2. Як образ природи допомагає розкрити внутрішній стан ліричного героя?

Образ гетьмана Мазепи, який набув особливої популярності завдяки однойменній poemі Джорджа Байрона, став поширеним мотивом романтичного мистецтва XIX ст. Переповіdana Байроном драматична історія про кохання, зраду, поневіряння й силу духу надихнула деяких європейських художників на створення яскравих образів українського гетьмана.

Так, на картині «Мазепа і вовки» (1826) французького художника-романтика *Ораса Верне* кінь і юнак опиняються віч-на-віч із зграєю вовків. Картина сповнена драматизму, страху й приреченості. Інший французький художник, *Ежен Делакруа*, на своїй картині «Мазепа на загнаному коні» сфокусував увагу на загибелі тварини. Образи людини та коня зображено на тлі символічного похмурого краєвиду з грозивим небом, над яким кружляє самотня ворона, що уособлює відчуття безвиході та відчаю. Темні, приглушені барви підсилюють трагічний тон сцени.

Теодор Жеріко на картині «Паж Мазепа» зображує юного Мазепу, прив'язаного до дикого коня. Рух коня передає шалену швидкість і небезпеку, а тіло героя випромінює силу й відчай. Тим часом картина

«Муки Мазепа» *Луї Буланже* відтворює саме той момент, коли Мазепу прив'язують до коня перед стратою. Художник змальовує головного героя в оточенні багатьох фігур, зображених за допомогою яскравих контрастів світла й тіні. Буланже підкреслює жорстокість і безсилля людини перед владою.

Е. Делакруа.
Мазепа на загнаному коні. 1824 р.

О. Верне.
Мазепа і вовки. 1826 р.

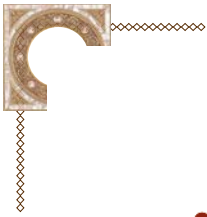

Т. Жеріко.
Паж Мазепа. 1820 р.

Л. Буланже.
Муки Мазепа. 1827 р.

1. Розгляньте репродукції картин, створених за мотивами поеми Байрона «Мазепа». Які епізоди твору вони ілюструють?
2. Які романтичні риси характеру героя зображено на цих картинах?
3. Яку із цих картин і чому ви обрали б ілюстрацією до поеми Байрона?

РОЗДІЛ 3

ПОЕТИЧНА МОЗАЙКА: ПЕРЛИНИ РОМАНТИЧНОЇ ЛІРИКИ

Чим, на вашу думку, поезія відрізняється від прози?

Генріх Гейне
(1797–1856)

«Там, де спляють книги – урешті-решт згодом спляватимуть людей». Ці слова відомого німецького поета-романтика **Генріха Гейне** звучать як пророча пересторога, що стосується не лише кривавих тоталітарних режимів ХХ ст., а й сучасного світу. Безперечно, у цьому афоризмі відобразився властивий гейневській творчості протест проти переслідувань культури й свободи слова, проти насильства, за допомогою якого тиранічна влада прагне обмежити свободу людського мислення та духовного життя. Однак водночас письменникові йшлося тут також про велику силу слова, якої влада боїться

й саме тому прагне знищити.

Крістіан Йоганн Генріх Гейне народився в родині єврейського крамаря в Дюссельдорфі. Місто належало Рейнській області, яка тоді випереджала інші регіони Німеччини за економічним розвитком. 1805 р., після вступу наполеонівських військ, тут ліквідували феодальні повинності та впровадили сучасніше законодавство. Тож ще за дитячих років Гейне став свідком того, як з відсталого країни з феодальними пережитками поставала нова Німеччина.

У 1810–1814 рр. Генріх навчався в Дюссельдорфському ліцеї, однак залишив його, не здобувши атестата. Згодом, після декількох спроб навчатися в різних закладах освіти, Гейне захистив дисертацію і здобув ступінь доктора права. Однак головною його справою стала літературна творчість. Ця справа, утім, доволі швидко привела його на позицію конфронтації із суспільною думкою.

Як автор, що у своїх творах торкався «незручних» для влади та суспільства питань, Гейне дедалі більше страждав від насильницьких спроб обмежити його духовну й творчу свободу через цензуру та політичні переслідування. Через це 1831 р. він перебрався до Парижа, який після Липневої революції 1830 р. став центром європейського вільнодумства, свободи слова й бурхливого культурного життя. За сімейною традицією Гейне зрештою мусив дбати про комерційні справи родини. Однак його серце й розум були віддані літературній творчості, яка принесла йому відомість спочатку в Німеччині, а згодом – і в усій Європі.

У французькій столиці поет увійшов до кола знамих сучасників: серед його знайомих були Оноре де Бальзак, Жорж Санд, Ганс Крістіан Андерсен, композитор Ріхард Вагнер, філософ Фердинанд Лассаль та ін. На світогляд митця в останній період життя помітно вплинули також погляди утопічних соціалістів, зокрема Анрі Сен-Сімона. Відгуки цих ідей відчутні в гейневській poemі «Німеччина. Зимова

казка» (1844), де за ліричною оповіддю прихована політична сатира на тогочасне німецьке суспільне життя. ⚡

Гострополітичні й сатиричні твори, у яких Гейне критично зображував Німеччину, фактично унеможливили його повернення додому. Відтак він став одним з перших в історії німецької літератури поетів-емігрантів.

У 1848 р. поет тяжко захворів і відтоді був прикутий до ліжка. Цей стан він іронічно називав «матрацною могилою». Помер Гейне 1856 р. в Парижі.

Всеєвропейська слава прийшла до Гейне після публікацій його збірки **«Книга пісень»** (1827), до якої увійшли його ранні ліричні твори. Назва **«Книга пісень»** є не випадковою, адже тематика та образність збірки значною мірою спираються на традиції німецького фольклору, а форма багатьох поезій нагадує народну пісню. Вірші в книжці часто набувають характеру ліричної сповіді. При цьому образи природи постають віддзеркаленням внутрішнього стану *ліричного героя*.

Перше видання «Книги пісень». 1827 р.

 Ліричний герой – художній образ, через який у ліриці передаються почуття, думки та світосприйняття автора. Це – «я» поетичного твору, тобто особа, від імені якої написаний вірш і яка розкриває свій внутрішній світ. Її переживання певною мірою відбивають авторську позицію, але повністю не збігаються з нею, оскільки є частиною художньо-образної оповіді.

 Збірка **«Книга пісень»** вибудована як історія внутрішніх переживань молодого митця, що перебуває в глибокому конфлікті зі світом. Однією з центральних її тем є нерозділене кохання, яке переростає в тему трагічної самотності ліричного героя. При цьому саме кохання осмислюється в збірці як стрижень буття ліричного героя. Гейне знаходить спосіб говорити про любовні почуття мовою ніжності та внутрішнього болю. Завдяки своїй пісенності, щирості та багатій поетичній образності гейневська **«Книга пісень»** здобула широке визнання й стала однією із засадничих поетичних книжок європейського романтизму. ⚡

 Перші переклади творів Гейне в Україні з'явилися ще за життя поета: у 1853 р. було надруковано вірш **«Жінка»**. Згодом головним джерелом для українських перекладачів стала гейневська **«Книга пісень»**. Особливу увагу до себе привернула знаменита балада про Лорелей: наразі існує понад десять українських перекладів цього вірша, серед яких є версії, зроблені класиками української поезії.

Упродовж другої половини XIX ст. та перших двох десятиліть XX ст. до лірики Гейне зверталися майже всі відомі українські поети. Примітно, утім, що окремі гейневські вірші перекладали також такі визначні майстри української прози, як Панас Мирний, В. Стефаник та М. Коцюбинський. ⚡

Поезія Гейне вирізнялася не лише глибоким ліризмом, а й гострою іронією. Проте на відміну від так званої «романтичної іронії», яка була націлена на висміювання банальності повсякденного життя, іронія Гейне характеризувалася чіткою соціально-критичною спрямованістю. Саме через неї Гейне зажив на своїй батьківщині слави «незручного» політичного вигнанця. Однак навіть у Парижі, який став його новою домівкою, поет тужив за своєю батьківщиною.

Поетичне слово Генріха Гейне завжди було спрямоване проти тих інструментів, якими влада й спотворене соціальною несправедливістю суспільство принижували людську свободу, – проти цензури, тиску «суспільної думки» щодо «незгодних», проти деспотизму влади та духовного рабства.

Читаючи вірш, зверніть увагу на деталі, які підкреслюють романтичну атмосферу старовинної легенди.

* * *

Не знаю, що стало зо мною,
Сумує серце моє, –
Мені ні сну, ні спокою
Казка стара не дає.
Повітря свіже – смеркає,
Привільний Рейн затих;
Вечірній промінь грає
Ген на шпильях гірських.
Незнана красуня на кручі
Сидить у самоті,
Упали на шати блискучі
Коси її золоті.

Із золота гребінь має,
І косу розчісує ним,
І дикої пісні співає,
Не співаної ніким.
В човні рибалку в цю пору
Поймає нестерпний біль,
Він дивиться тільки вгору –
Не бачить ні скель, ні хвиль.
Зникають в потоці бурхливім
І човен, і хлопець з очей,
І все це своїм співом
Зробила Лорелей.

Переклад *Леоніда Первомайського*

Ф. Келлер. Лорелей.
З книги 1875 р. видання

Е. Я. фон Штайнле. Лорелей.
1864 р.

Літературний практикум

1. Розкажіть біографію Г. Гейне. Чому поет покинув батьківщину?

2. **Подискутуймо!** Розкрийте зміст висловлювання Г. Гейне: «Там, де сплячуть книги – урешті-решт згодом сплячватимуть людей». Висловіть свою думку щодо нього.

3. Дайте стислу характеристику тем і мотивів гейневської поезії. Чим характеризується його збірка «Книга пісень»?

4. Визначте настрій вірша «Не знаю, що стало зо мною...». Якими є почуття ліричного героя?

5. Якою постає у творі Лорелей?

6. Як впливає дівоча краса на рибалку? Знайдіть у тексті рядки, у яких описуються його переживання.

7. Схарактеризуйте образ природи у творі. Яку роль він відіграє в сюжеті?

8. **Робота в парях.** Визначте романтичні риси в прочитаному вірші. Порівняйте зображення Лорелей на репродукціях картин Ф. Келлера та Е. Штайнле (с. 184). Які риси характеру героїні підкреслюють художники? Як на картинах передано романтичну атмосферу гейневського твору?

9. **Поміркуймо!** Розкрийте символічний зміст образів Лорелей та рибалки.

10. **Філологічний майстер-клас.** У якому давньогрецькому міфі є мотив згубного жіночого співу? Яку паралель можна провести між цим сюжетом і гейневським віршем?

11. **Робота в групах.** Об'єднайтеся в три групи. Оберіть одне з поданих нижче висловлювань Гейне. Складіть і запишіть маленьку історію, яка б ілюструвала та пояснювала обраний вами вислів поета.

1. «Доброта краща за красу». 2. «Розумний все помічає. Дурний про все робить зауваження». 3. «Велич світу завжди відповідає величі духу, що дивиться на нього». 4. «Добрий знаходить тут, на землі, свій рай, злий має вже тут своє пекло».

* * *

На півночі кедр одинокий
В холодній стоїть вишині,
І, сніжною млою повитий,
Дрімає і мріє вві сні.

Він мріє про пальму чудову,
Що десь у східній землі
Самотньо і мовчки сумує
На спаленій сонцем скалі.

Переклад М. Рильського

* * *

Коли розлучаються двоє,
За руки беруться вони,
І плачуть, і тяжко зітхають,
Без ліку зітхають, смутні.

З тобою ми вдвох не зітхали,
Ніколи не плакали ми;
Той сум, оті тяжкі зітхання
Прийшли до нас згодом самі.

Переклад М. Ставицького

Запитання і завдання до прочитаних творів

1. Визначте тему вірша «На півночі кедр одинокий...». Які людські почуття передано в цій пейзажній замальовці?

2. Як у цьому творі виявляється характерне для романтизму уявлення про конфлікт ідеалу та дійсності? А що свідчить про неможливість цього ідеалу?

3. **Робота в парях.** В основу твору «На півночі кедр одинокий...» покладений прийом антитези. Знайдіть елементи протиставлення в образах твору й обговоріть їхнє значення.

4. Які грані кохання розкриваються у вірші «Коли розлучаються двоє...»?

5. У чому полягає сенс протиставлення любовних стосунків у першій та другій строфах цього вірша?

6. Вивчіть один з уміщених у цьому розділі віршів Гейне напам'ять. Поясніть, чому ви обрали саме цей вірш.

7. **Філологічний майстер-клас.** Розкрийте роль епітетів і метафор, що їх використовує перекладач у цій замальовці.

8. **Пофантазуймо!** Уявіть мрії кедрів та пальм. Опишіть їх.

поет-романтик Гейне утверджував у своїй ліриці цінності внутрішнього світу та свободи людини й через призму цих ідеалів піддавав критиці (нерідко – у сатиричній формі) далеке від цих ідеалів суспільство.

Скориставшись посиланням <https://cutt.ly/mr6N3jBU> або QR-кодом, прочитайте вірш Гейне «Білі глянцеві манжети». Зверніть увагу на те, як поет протиставляє удаваний світський блиск природній свободі гір, де душа знаходить спокій та справжню гармонію.

Запитання і завдання для самостійного опрацювання твору

1. Кого поет зображує в символічному образі «білих манжетів»?
2. На які вади світського суспільства спрямована його критика?
3. Яким постає у вірші ліричний герой? Як він ставиться до свого оточення?
4. Яку роль відіграє у творі образ природи?

Ще за життя автора «Книга пісень» витримала багато перевидань. Мелодійність і поетичність віршів, що увійшли до неї, високо оцінили композитори. Зокрема, на основі гейневських поезій написали чудові музичні твори Роберт Шуман, Йоганнес Брамс, Ріхард Штраус, Едвард Гріг та ін. Особливо високо цінувалася композиторами гейневська «Лорелей». Один з найпроникливіших музичних образів Лорелей створив видатний угорський композитор-романтик і піаніст-віртуоз *Ференц Ліст*.

Скориставшись посиланнями або QR-кодами, прослухайте:

- пісню «Лорелей» Ф. Ліста <https://cutt.ly/Fr7qjcj3>;
- пісню «Лорелей» Ф. Зільхера <https://cutt.ly/Jr7qk8VR>.

1. Як упродовж творів змінюється настрій?
2. Як композитори передають образи Лорелей та моря?
3. Що надає «Лорелей» Зільхера фольклорного характеру?
4. Який із цих двох музичних творів ви обрали б за музичну ілюстрацію до вірша Гейне? Чому?

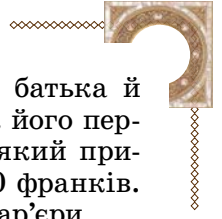

Віктор Гюго
(1802–1885)

До найвидатніших письменників XIX ст. належить французький автор **Віктор Гюго**. За своє довге життя він проявив різноманітні таланти – драматурга, поета, романіста, есеїста, журналіста, політичного діяча і навіть ілюстратора-графіка.

Віктор Гюго народився 26 лютого 1802 р. в провінційному містечку Безансоні. Його батько походив з родини теслі, але у війську Наполеона зробив блискучу кар'єру, дослужившись до генеральського звання. Проте мати майбутнього письменника не бажала військової кар'єри синові й виховувала його для іншого майбутнього.

З дитинства Віктор виявляв неабиякі здібності в математиці, фізиці, філософії, французькій літературі, латині та грецькій мові. Завдяки наполегливій праці й таланту в сімнадцять років він посів перше місце в національному конкурсі поезії, що стало важливим кроком на його літературному шляху.

Ще в юності Віктор відмовився від фінансової допомоги батька й деякий час жив у скруті, не маючи стабільного доходу. Однак його перша збірка поезії привернула увагу короля Людовіка XVIII, який призначив молодому письменнику щорічну пенсію в розмірі 1000 франків. Цей успіх став початком стрімкого злету його літературної кар'єри.

У 1830 р. після прем'єри п'єси «Гернані» Віктор Гюго став одним з лідерів романтичного руху у французькій літературі. До того часу французький театр суворо дотримувався правил класицизму. Драмою «Гернані» Гюго зруйнував ці правила й надав взірць романтичної п'єси.

На прем'єрі цієї п'єси в театрі Комеді Франсез¹ пристрасті кипіли не лише на сцені, а й у залі. Захисники класицизму – переважно представники старої театральної школи та аристократії – висловлювали своє обурення п'єсою Гюго свистом і вигуками, тоді як молоді романтики, серед яких були письменники та художники, гучно аплодували, скандували та навіть вступали в бійки.

Протистояння тривало протягом кількох вистав, а сам Гюго став символом боротьби романтичного мистецького покоління проти старих традицій. Незважаючи на скандал, «Гернані» мала величезний комерційний успіх і змінила французький театр назавжди, відкривши шлях романтичній драматургії. ➡

Л. Буланже. Шість персонажів Віктора Гюго

Віктор Гюго був прихильником республіканських ідеалів. У 1845 р. він отримав титул пера Франції, а після революції 1848 р. став депутатом Конституційних зборів. Після державного перевороту 1851 р., коли Луї Наполеон скасував республіку та проголосив себе імператором, Гюго відкрито виступив проти нового режиму. Він закликав робітників Парижа до опору й організував комітет республіканського порятунку. Влада оголосила Гюго в розшук, запропонувавши за його голову 25 тисяч франків. Письменник був змушений утекти до Брюсселя. Наступне десятиліття Гюго провів у вигнанні на островах Джерсі та Гернсі.

Один з найвідоміших своїх поетичних творів Гюго присвятив так званим «змішаним судам», які у XIX ст. діяли у Франції та її колоніях. До складу таких судових органів входили як французькі, так і місцеві (колоніальні) судді. Однак, на думку поета, замість карати винних, «змішані суди» засуджували чесних людей, заповнюючи ними тюрми та каторжні кораблі. При цьому жертви таких судів нерідко засуджувалися до покарання за відданість правді, допомогу вигнанцям чи підтримку рідних. Гюго у своєму вірші викриває суспільство, у якому покарані невинні, а сильні узурпують владу, аби обкрадати народ. ➡

¹ *Комеді Франсез* – театр Франції, заснований у 1680 р. королем Людовіком XIV. Його часто називають «Будинок Мольєра», оскільки саме тут ставилися численні вистави великого драматурга.

Лише після падіння імперії в 1870 р. Віктор Гюго повернувся до Парижа, де його зустріли як народного героя. Під час облоги міста він залишався в столиці та жертвував частину своїх гонорарів на допомогу захисникам. Однак Паризьку комуни письменник засудив. У віці 83 років він пішов з життя. Хоча письменник бажав скромного похорону, провести його в останню путь прийшло понад три мільйони прихильників його таланту.

Життя Віктора Гюго поєднувало в собі велике кохання, творчі злети, політичні битви та внутрішні конфлікти. Саме ця суперечливість надала його творчості тієї глибини, що приваблює численних читачів у всьому світі.

Читаючи вірш, зверніть увагу, як змінюється в ньому настрій ліричного героя. Який емоційний ефект це створює?

ЗМІШАНІ СУДИ

Назвалися суддями ці слуги зла і тьми.
І тюрми сповнюють невинними людьми,
І темні каторжні понтони,
Що, чорні, наче ніч, гойдаються в порту,
Лиш моря відблиски тріпочуть на борту –
Тремтливі золотаві тони.
Вигнанців прихистив у хаті цей старик,
За те на каторгу його той суд прирік...
Каєнна, Бон¹ у нагороду
Тому, хто чесний був, хто став на боротьбу
Проти пройдисвіта, що обкрутив судьбу
І вкрав, як татъ, права народу.
Таврує, як на глум, злочинництва печать
Дітей, які батьків посміли захищати,
Жінок, що хліб мужам носили.
Де право? – Вигнано. – А честь? – І поготів.
І правосуддя так виходить із судців,
Як гад вилазить із могили.

Переклад І. Франка

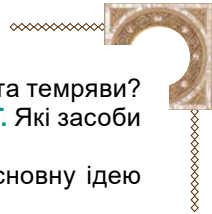

Літературний практикум

1. Як у житті Віктора Гюго поєднувалися літературна та політична діяльність?
2. Які нові ідеї він привніс у театр та прозу?
3. Доведіть на відомих вам фактах біографії Гюго зв'язок між його гуманістичними поглядами, його літературними творами та політичною діяльністю.
4. Поясніть назву вірша «Змішані суди». Якого переносного значення вона набуває?
5. Як у вірші передається атмосфера страху та безправ'я? Які слова та образи підсилюють це відчуття?
6. Як у «Змішаних судах» змальовано конфлікт між владою та народом?
7. **Робота в парах.** Дослідіть художні особливості вірша. **А.** Які метафори та епітети використовуються в перекладі твору для зображення несправедливості? Як

¹ *Каєнна і Бон* – реальні місця каторги (пенітенціарні колонії) у XIX ст. *Каєнна* – столиця Французької Гвіани, відома як один з найстрашніших каторжних пунктів. *Бон* – місто в Алжирі, де також існували каторжні установи.

вони впливають на читача? **Б.** Як у вірші проявляється символіка світла та темряви? **В.** Які порівняння та антитези допомагають розкрити суть правосуддя? **Г.** Які засоби комічного використовує автор?

8. Творча лабораторія. Створіть художній плакат, який передає основну ідею вірша через кольори та символи.

Поруч з романами та драмами Гюго писав також поезії. Широко відомим є його вірш **«Stella»**¹. Сюжет вірша побудований навколо образу зірки, яка символізує світло, надію та духовний шлях. Поет, відірваний від батьківщини, шукає опору у вічних цінностях: природі, красі та внутрішній силі. Зірка уособлює не лише натхнення, а й незламність духу, що допомагає Гюго пережити труднощі та зберегти віру в майбутнє.

Скориставшись посиланням <https://cutt.ly/4r7qzONs> або QR-кодом, прочитайте уривок з поезії В. Гюго «Stella» та поміркуйте, які ідеї про життя та всесвіт передає зірка.

Запитання і завдання для самостійного опрацювання твору

1. Яких символічних значень набуває образ зірки у вірші?
2. Дослідіть мотиви самотності та духовного світла у творі. Як вони співвідносяться з життєвими обставинами Гюго?

Віктор Гюго відомий також як автор знаменитих історичних романів. Найширшу відомість здобули його історичні романи **«Собор Паризької Богоматері»** (1831) та **«Знедолені»** (1862). У центрі роману **«Собор Паризької Богоматері»** – долі й стосунки трьох персонажів – прекрасної юної Есмеральди, зовні потворного, але внутрішньо шляхетного дзвонаря Квазімодо та підступного архidiaкона Клода Фролло. Дія відбувається у середньовічному Парижі, під час святкування Дня дурнів, коли буденний плін життя переривається карнавальною реальністю. Роман вирізняється високою психологічною напругою, яскравими описами складного внутрішнього світу персонажів, гострою соціальною критикою та увагою до героїв, які займають найнижчі щаблі у суспільній піраміді. Водночас центрального значення набуває у творі знаменитий Собор Паризької Богоматері, який постає символом історичної пам'яті, місця, що служить прихистком для персонажів і водночас визначає їхні долі, а понад те – символом духовної стійкості, який вивищується над часом та людськими бідами й пристрастями.

Собор Нотр-Дам у Парижі

Скориставшись посиланням <https://cutt.ly/nrZ2SAFz> або QR-кодом, прочитайте уривок з роману В. Гюго «Собор Паризької Богоматері» і дізнайтесь, як несподіваний акт милосердя контрастує з бездушністю натовпу, а герої відкривають нові грані свого внутрішнього світу.

¹ *Stella* (італ.) – ранкова зоря.

Запитання і завдання для самостійного опрацювання твору

1. Як у прочитаному уривку підкреслюється контраст між байдужістю натовпу та співчуттям одного героя? Які емоції викликає цей момент у читача?
2. Якого символічного значення набувають образи води й сльози?
3. З якими біблійними або міфологічними мотивами про милосердя можна порівняти цю сцену?

Адам Міцкевич
(1798–1855)

Так само, як Гете для Німеччини або Шевченко для України, **Адам Міцкевич** для Польщі є не лише центральною постаттю національного літературного канону, а й символічним уособленням культури своєї батьківщини. Саме завдяки творчості Міцкевича польська мова досягла досконалого поетичного звучання, а польська поезія здобула світове визнання. Проте внесок письменника у формування національної культури виходить далеко за межі літератури. Адже Адам Міцкевич був не лише геніальним ліриком і новатором художнього слова, а й борцем за політичну незалежність своєї вітчизни, за тих часів розділеної між трьома імперіями – Австрійською, Пруською та Російською.

У Польщі Адама Міцкевича шанують як поета-пророка, «лицаря свободи» і «духовного батька» нації.

Примітно, утім, що художній світ цього поета сформувався на перехресті польських, литовських і білоруських традицій. Адам Бернард Міцкевич народився 24 грудня 1798 р. в скромній шляхетній родині, що мешкала в містечку Заосьє поблизу Новогрудка, розташованого на території Російської імперії (нині Білорусь). Пейзажі цього краю, його легенди, фольклор і духовна атмосфера утворили «білоруську» складову його образу батьківщини. «Польська» складова натомість була сформована під впливом розповідей батька про історію Речі Посполитої та материнської любові до польських народних казок і пісень. Картини щасливого дитинства, пейзажі рідної землі та яскраві розповіді батьків назавжди залишилися в пам'яті митця й пізніше оживали в його поезії в романтичних картинах рідної землі.

Після завершення початкової освіти в Новогрудській домініканській школі Міцкевич навчався у Віленському університеті (наразі це територія Литви). Там він став одним із засновників кількох студентських вільнодумних товариств, яких хвилювала доля розділеної Польщі й питання її визволення з-під влади чужинців. За цю політичну діяльність царська влада 1823 р. заслала поета до Центральної Росії. Однак чотири роки, проведені в Москві, Петербурзі, Одесі, стали для Міцкевича не лише періодом політичного покарання, а й часом духовного зростання. Знайомство з видатними інтелектуалами та спілкування з вільнодумцями зміцнили його політичні переконання і надали поштовх для його творчого розвитку.

Через цензурні обмеження, політичні переслідування й заборону на повернення на батьківщину Адам Міцкевич змушений був після заслання

ня вирушити за кордон. Так почався період його політичної еміграції. Поет спочатку перебрався до Німеччини, а згодом переїздив до Італії, Швейцарії та Франції. Після поразки польського повстання 1830–1831 рр. він залишився в еміграції назавжди, розділивши долю багатьох своїх співвітчизників, які через політичні утиски лишилися за кордоном.

У 1840 р. Адам Міцкевич став професором слов'янських літератур у Колеж де Франс у Парижі. Його лекції збирали сотні слухачів: студенти, письменники, політики приходили слухати поета, який промовляв до них не як науковець, а як пророк, що вірить у силу слова. Міцкевич говорив про духовну місію слов'янських народів та оновлення світу через віру. Це не сподобалося деяким представникам польської еміграції у Франції та французькій владі. 1844 р. Міцкевича відсторонили від викладання «за надмірну релігійність і політичну активність». Попри це, він залишався моральним авторитетом і духовним провідником польської еміграції у Франції. ⚡

Музей Адама Міцкевича
в Новогрудку

У 1848 р. з його ініціативи було створено польський легіон, який воював на боці італійських революціонерів. Під час Кримської війни (1853–1856) поет знову намагався організувати польський загін і з цією метою вирушив до Константинополя. Там 26 листопада 1855 р. під час епідемії холери він помер. Його смерть стала символом беззастережної самопожертви заради ідеї свободи.

Лірика Адама Міцкевича посідає центральне місце в польській поезії XIX ст. і становить собою одне з найвищих художніх досягнень європейського романтизму.

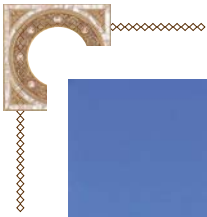

Власне, вже публікація 1922 р. першої поетичної збірки **«Балади і романи»** Міцкевича започаткувала нову – романтичну – епоху в польській літературі. Митець створив образ поета-пророка, який не лише оспівував красу світу, а й надихав свій народ на боротьбу за свободу.

Однією з провідних тем поезії Міцкевича є любов до рідного краю, у якій він вбачає не абстрактне почуття, а моральний обов'язок і форму служіння власному народові. Водночас поет прагне осягнути духовний сенс буття, простежити зв'язок між Божественним та земним. Часто Міцкевич звертається до народних вірувань і легенд, використовуючи їх як яскравий матеріал для власних роздумів про людську душу. Саме це надає його творам неповторної романтичної таємничої атмосфери. Крім того, значне місце у творчості поета посідає пейзажна лірика. Природа в Міцкевича здатна співчувати, нагадувати про минуле, підтримувати у хвилини самотності. ⚡

Особливу роль у творчості Міцкевича посідає любовна лірика. Для поета любов – це двоїсте почуття: з одного боку, воно окрилює, підно-

А. Попель. Пам'ятник
Адаму Міцкевичу у Львові

силь над буденністю, а з іншого – нерідко є джерелом болю й духовного самопізнання. У любовних поезіях Міцкевича кохання нерозривно пов'язане з вірою, совістю, обов'язком.

Поезія Адама Міцкевича знайшла широкий відгук в українській культурі. Його вірші активно перекладали в Україні, зокрема такі знані поети, як П. Тичина, А. Малишко, Леонід Первомайський та ін. Посутній внесок до поширення поезій Міцкевича українською зробив М. Рильський. Його переклади поеми «Пан Тадеуш» та циклу «Кримські сонети» Міцкевича здобули високу оцінку не лише в Україні, а й у Польщі. Рильський спромігся майстерно відтворити ритм, образність і загальний поетичний настрій оригіналу.

Адам Міцкевич послідовно обстоював ідеї свободи, справедливості та духовної рівності людей. Він наголошував: *«Кожен громадянин є рівним перед законом і владою»* – і вірив, що справедлива держава може існувати лише тоді, коли влада шанує цінність кожної людини, а в суспільстві панує моральний закон. Водночас людяність, на думку поета, мала спиратися на релігію. *«Люди без віри – немов звірі»*, стверджував він. Невипадково постать А. Міцкевича сприймається як символ поета, мислителя й громадського діяча, для якого любов до батьківщини невіддільна від гуманістичної любові до людини й від віри в Бога як морального компаса людства.

Під час читання зверніть увагу на слова, які перекладач використовує для підкреслення настрою ліричного героя.

НЕПЕВНІСТЬ

Вдалині від тебе не тужу, не плачу,
Розуму не трачу, як тебе побачу,
А проте, як часом довго не стріваю, –
Все чогось сумую, все когось шукаю.
І в журбі до серця підплива питання:
Чи це тільки дружба, а чи це кохання?

Ти з очей зникаєш, і вже я не в силі
Одновити в думці риси твої милі,
Хоч мені й говорить прагнення щоденне,
Що ти завжди близько, завжди біля мене.
Та мене хвилює давнє запитання:
Чи це тільки дружба, а чи це кохання?

Сумував я тяжко, та своєї скрути
Не давав ніколи я тобі відчутти;

Без мети блукав я і втрачав дорогу,
А прибившись часом до твого порогу,
Входив я, сховавши в серці запитання:
Чи це тільки дружба, а чи це кохання?

Задля тебе навіть смерть була б легкою,
В пекло я подався б для твого спокою,
Хоч не маю зваги серцю наказати –
І твоїм здоров'ям, і спокоєм стати.
Сушить мені мозок те лихе питання:
Чи це тільки дружба, а чи це кохання?

Як руки твоєї дотик відчуваю,
Наче в любий спокій весь я поринаю.
Я б заснув навіки в тую мить, здається,
Коли б не будило серце, в котрім б'ється,
Невідступно б'ється грізне запитання:
Чи це тільки дружба, а чи це кохання?

Коли я цю пісню віршував без тями,
Віщий дух моїми не владав устами,
Сам не знаю звідки, стежками якими
Узялися мислі і набігли рими,
Як я в кінці вірша вкарбував питання:
Що мене натхнуло – дружба чи кохання?

Переклад Леоніда Первомайського

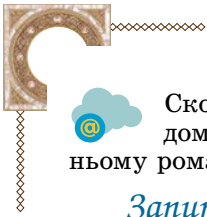
Л. Вичулковський.
Я бачив раз – сцена біля
фортепіано. 1884 р.

Запитання і завдання до прочитаного

1. Розкажіть про дитячі та юнацькі роки А. Міцкевича. Які культурні традиції вплинули на його творче формування?
2. Що вам відомо про громадянську позицію та політичну діяльність цього автора? Які факти біографії поета свідчать про його політичну мужність і стійкість?
3. Дайте стислу характеристику центральних тем лірики Міцкевича. Що було характерно для його любовної тематики?
4. Як ви гадаєте, чому Міцкевич дав віршу назву «Непевність»? Як ця назва співвідноситься із центральним питанням, яке повторюється в кожній строфі? Розкрийте сенс цього питання.
5. Чи справді ліричний герой вірша не може з'ясувати для себе, чим надихаються його почуття – дружбою чи коханням? А як ви відповіли б на його питання? Обґрунтуйте свою відповідь цитатами.
6. Як змінюється настрій ліричного героя від строфи до строфи?
7. **Подискутуймо!** Чим, на вашу думку, є зображене почуття для героя: щастям, стражданням або випробуванням? Аргументуйте свою думку.
8. **Пофантазуймо!** Напишіть відповідь коханої на цей вірш.
9. Підготуйте презентацію на тему «Українські переклади віршів А. Міцкевича».

У 1825 р. Адам Міцкевич упродовж двох місяців подорожував Кримом. По слідах цієї мандрівки він написав «Кримські сонети» – цикл, що охоплює 18 поезій. Витончена сонетна форма майстерно передає переживання ліричного героя – мандрівника і вигнанця, який у далекому краю прагне знайти спокій і мудрість, але не може здолати тугу за домівкою та рідною землею.

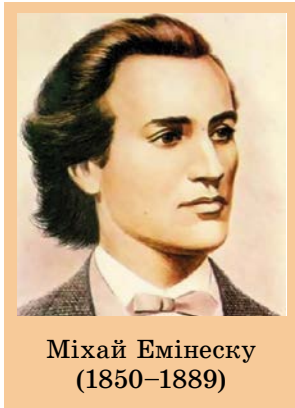

Скориставшись посиланням <https://cutt.ly/btwgXg1O> або QR-кодом, прочитайте сонет А. Міцкевича «Бахчисарай». Визначте в ньому романтичні мотиви.

Запитання і завдання для самостійного опрацювання твору

1. Як у творі передано контраст між колишньою величчю Бахчисарая та його занепадом? Яка думка висновується з цього контрасту?
2. Чому, на вашу думку, фонтан гарему стає центральним символом сонета? Розкрийте символічне значення вислову «перлова сльоза».
3. Знайдіть у вірші елементи східної екзотики. Як вони співвідносяться з філософськими роздумами поета?

Міхай Емінеску
(1850–1889)

Кожен народ має свого поета, який уособлює його душу. Для Румунії таким поетом став видатний поет-романтик **Міхай Емінеску**. Примітно, що життя та творчість цього поета щільно пов'язані з Буковиною і належать до культурної скарбниці не лише Румунії, а й багатокультурної України. У віршах Емінеску відображені традиції, звичаї та менталітет румунського народу, а також роздуми про історичні події та долю людства. Водночас поезія Емінеску гармонійно поєднує фольклорні мотиви з філософськими роздумами та багатогранною символікою.

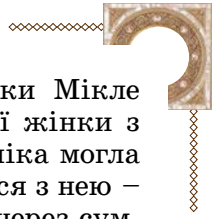
Емінеску прожив лише 39 років, повторивши долю багатьох письменників-романтиків, які пішли з життя молодими.

Майбутній поет народився 15 січня 1850 р. в містечку Ботошані, що на Буковині (нині Румунія). Батько Міхая займався землеробством. Існує припущення, що він походив з родини вірменського купця Мурада Еміновича, який у XVIII ст. переселився зі Львова до Румунії. У Єревані навіть є вулиця, названа на честь поета.

З дитинства Міхай був дуже прив'язаний до матері, що її образ він пізніше уславив у своєму вірші «Мама». Навчатися Міхая відправили до гімназії в Чернівцях – адміністративному центрі Буковини в складі Австро-Угорщини. Викладання там велось німецькою мовою, яка давалася йому нелегко. Натомість румунську словесність він вивчав з великим зацікавленням під керівництвом Арона Пумнула, учасника революції 1848 р., який виховував у учнів любов до румунської мови та батьківщини.

Гімназію Міхай так і не завершив: батько переконав його переїхати до Відня, де в статусі вільного слухача він відвідував лекції з філології, філософії та юриспруденції, а також друкував свої поетичні твори. З 1871 по 1874 р. поет мешкав у Берліні, де навчався в Берлінському університеті. Водночас працюючи в міських кав'ярнях, Емінеску переписував з газет вірші, перекладав їх, переспівував і творчо опрацьовував німецькі тексти, запозичуючи в румунську мову й поезію те, що вважав цінним. У цей час німецька література істотно вплинула на його творчість.

У вересні 1874 р. поет переїхав до Ясс (Румунія), працював учителем у гімназії, бібліотекарем, шкільним інспектором та редактором місце-

вої газети. У 1875 р. спалахнуло його кохання до Вероніки Мікле (1850–1889) – надзвичайно вродливої, але заміжньої молоді жінки з літературними амбіціями. І хоча після смерті чоловіка Вероніка могла стати його дружиною, Емінеску так і не наважився одружитися з нею – чи то через страх перед обов’язками подружнього життя, чи через сумніви в тривалості їхніх стосунків. Відтоді в його любовній ліриці посилилися настрої безнадії та розчарування.

У 1877 р. на запрошення газети Консервативної партії «Timpul» («Час») Емінеску переїхав до Бухареста, де працював редактором однойменної газети. Він самотужки писав більшість статей, що із часом виснажило його сили. У цей період він виступав з політичними публікаціями, у яких виявлялися його радикально націоналістичні і, на жаль, ксенофобські, зокрема антисемітські погляди. Водночас цей час був надзвичайно плідним для розвитку його поетичного таланту.

Розвиток психічної хвороби, на яку страждав Емінеску, обірвала його творчість раніше, ніж закінчилося його коротке життя. У 1883 р. світ побачило його перше і єдине прижиттєве видання поезій. Однак важко хворий поет цього вже не міг усвідомити. Загалом за життя Міхая Емінеску було опубліковано лише 23 поезії, хоча його творчий спадок охоплює 17 томів, що містять поезію, прозу, драматичні твори, публіцистику, есе та переклади філософських праць.

Міхай Емінеску розпочав свій літературний шлях у Чернівцях – багатомовному місті, де поруч з українською та німецькомовною літературами розквітала також румунська література, література мовою їдиш та інші. Саме тут поет відкрив для себе українські пісні та легенди, що справили помітний вплив на його творчість.

Чернівці пам’ятають Емінеску як поета, що залишив яскравий слід у культурному житті Буковини. Центр міста прикрашає бронзова фігура митця поруч із колоною, прикрашеною лірою. Її перетинає шлейф хвоста комети, що мандрує крізь безмежний Всесвіт. Цю скульптурну композицію часто порівнюють з образом вечірньої зорі, улюбленим символом румунського народу, який посідає особливе місце у творчості Емінеску.

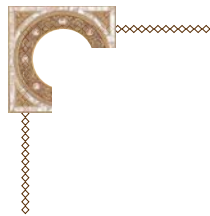
Читаючи вірш, визначте ставлення ліричного героя до Буковини.

БУКОВИНІ

Не забудь довіку, мила Буковино,
Горду твою вроду, гори та долини,
Квіти з полонин...
Ще й потоків чистих шум дзвінкий у скелях,
Ще й річок перлистих на полях веселих
Світанковий плін!

Плач моєї долі, сміх моєї долі –
Ув одежі співу мрії молоді...
Дивна таїна!
Все єство проймає, спонука до дії
І солодким словом щастя та надії
Серце розтина!

Земле, горем бита, тут, під чистим небом,
Сенс життя пізнав я і себе – крізь тебе.
Ще й признаюсь я:
Волею твоєю став співцем у світі,
Долю-наречену взяв, що вічно світить, –
То зоря твоя.

Як у піднебессі тремко місяць ходить
І хмарки сплелися в ніжні хороводи –
Присинають день.
Слухаю я легіт!.. Він на дивній арфі
Грає і співає все співанки гарні
З Буковини ген...

Листям легіт¹ має... Чи флюяра² грає?
І у тому співі б'ється, не вгаває
Серце мовчазне!..
Видивами стеле шлях собі за обрій
Через гори й доли – в край хоробрий, добрий,
Що гука мене.

Голос мій таємний – все туди, до тебе...
А на віях сльози... чи проміння тепле?..
Ні, я не мовчу!
Завжди так, мій краю, як тебе згадаю, –
В серці сум і сонце... Марю і зітхаю,
Буковино, чуй!

Переклад В. Коломійця

Літературний практикум

1. Розкрийте зв'язок творчості Міхая Емінеску з Буковиною.
2. Які характерні для романтичної лірики теми притаманні творчості цього поета?
3. Визначте тему, настрій та центральні мотиви вірша «Буковині».
4. **Філологічний майстер-клас.** Розкрийте символічне значення образів гір, річок, місяця, легіта і флюяри у вірші.
5. Як у вірші розкривається любов ліричного героя до Буковини?
6. **Розвиваймо мовлення. Словесне малювання.** Змалюйте Буковину, якою бачить її поет.

Ліричним шедевром вважається вірш Емінеску «До зірки». Під час роботи над поезією митець цікавився астрономією і досліджував властивості зоряного світла.

Скориставшись посиланням <https://cutt.ly/dr7qvbcK> або QR-кодом, ознайомтеся з перекладами поезії М. Емінеску «До зірки».

Запитання і завдання для самостійного опрацювання твору

1. Визначте риси романтизму у вірші.
2. Розкрийте символічний зміст образу зірки.
3. Як різні переклади трактують головний філософський зміст поезії?

¹ *Легіт* – легкий вітерець, що приносить свіжість і прохолоду.

² *Флюяра* – український народний духовий музичний інструмент.

РОЗДІЛ 4

ПИСЬМЕННИК, «ЯКИЙ ПРОТОРУВАВ ШЛЯХ УСЬОМУ ДВАДЦЯТОМУ СТОРІЧЧЮ»

Пригадайте відомі вам літературні та кінематографічні реалістичні твори. Чим вони характеризуються? Чим вони цікаві, на вашу думку, читачам та глядачам?

«Щоб показати суспільство таким, яким воно є, потрібно зобразити його у всіх його проявах – з усіма його чеснотами й недоліками, з усіма його пристрастями й вадами», – писав **Оноре де Бальзак**. Ці слова можуть правити за своєрідне письменницьке кредо цього митця. Справді, у художній літературі він бачив «дзеркало», яке мало «відображати, а не спотворювати дійсність». При цьому Бальзак був переконаний, що це «дзеркало» мало не лише «відбивати» дійсність, а й проникати в її закони й закономірності, досліджувати глибинні взаємозв'язки між людиною та суспільством. Сам письменник створив унікальний взірець такого мистецтва – величний цикл «Людська комедія». Цей витвір, що об'єднав понад 130 творів, став унікальною монументальною енциклопедією французького суспільства XIX ст. і водночас – вершиною європейського реалізму.

Оноре де Бальзак
(1799–1850)

Оноре де Бальзак (власне, Оноре Бальзак, адже дворянську частку «де» письменник сам приєднав до свого прізвища) народився 20 травня 1799 р. в місті Турі в родині посадовця Бернара-Франсуа Бальзака та дочки заможних буржуа Лори Сюрвіль. Щоб хлопчик отримав добру освіту, його 1807 р. віддали до Вандомського коледжу. Там він захопився читанням. Після повернення додому Оноре змінив кілька навчальних закладів і зрештою 1816 р. став слухачем факультету права в паризькій Школі права. Одночасно він відвідував лекції з літератури, філософії, історії в Сорбонні, працював у нотаріальній конторі, де збирав багатий матеріал щодо людських характерів і життєвих історій. Згодом цей матеріал увійшов у його літературні твори.

У 1819 р. Бальзак вирішив стати письменником. Батько погодився матеріально підтримати сина, якщо той доведе свій літературний талант. Проте перші твори – трагедія «Кромвель» і кілька пригодницьких романів, надрукованих під псевдонімами Орас де Сент-Обен або лорд Р'Он, – успіху не мали. Тоді Бальзак спробував знайти інші засоби для заробітків: відкрити видавництво, купити друкарню, братися за інші ризиковані комерційні справи. Проте жодна із цих ідей не принесла йому нічого, крім великих боргів. Їхній тягар письменник ніс на своїх плечах багато років. Та водночас власний досвід зіткнення з безжалюсними законами капіталістичного ринку, руйнівною владою грошей і сліпою силою людських амбіцій став для нього безцінним джерелом спостережень, які він згодом художньо втілював у своїх романах.

Ж. Гранвіль. Бальзак
на прогулянці. 1840 р.

французького суспільства. У передмові до циклу Бальзак писав: *«Складаючи опис людських вад і чеснот, занотовуючи найцікавіші прояви пристрастей, я прагну написати історію звичаїв – книгу про Францію дев'ятнадцятого століття, розкрити причини явищ і рушійні сили суспільного життя»*.

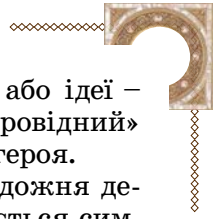
Творчість Бальзака формувалася під впливом французьких (Рабле, Корнель, Мольєр) та англійських (Стерн, Скотт, Байрон) письменників. Крім того, помітну роль у його мистецькому становленні відіграли філософи-містики, передусім шведський теософ Емануель Сведенборг. Завдяки цим різноманітним впливам у прозі Бальзака поєдналися елементи романтизму й реалізму. Як письменник-реаліст Бальзак прагнув майже до наукової точності в художньому зображенні та аналізі соціальної дійсності. А як митець, що зазнав впливу романтичної культури, він почувався творцем власного художнього світу, що охоплював земну дійсність у всій її різноманітності й повноті. Невипадково свій знаменитий цикл творів він назвав «Людською комедією». Цей заголовок чітко вказує на зв'язок між його циклом і знаменитою «Божественною комедією» італійського поета Данте, який у межах містичного сюжету про мандрівку душі потойбіччям намалював величну картину духовного світу, що охоплює пекло, чистилище і рай. На відміну від Данте, зосередженого на містичному потойбіччі, Бальзак змалював реальну суспільну дійсність і реальних людей. Його «Людська комедія» пропонує читачеві широкий зріз тогочасного французького суспільства – від села й провінції до Парижа; від купців, аристократії та духовенства до сім'ї, держави чи армії. ➡

О. Роден. Пам'ятник Оноре
де Бальзаку. 1898 р.

Справжнє визнання прийшло до Бальзака після виходу роману «Шуани, або Бретань у 1799 році» (1829), підписаного, до речі, вже справжнім іменем молодого автора. Цей успіх зміцнила публікація подальших бальзаківських творів: «Фізіології шлюбу» (1829) та «Сцен приватного життя» (1830), – які порушили болючі питання суспільства та моралі. Згодом у письменника виник грандіозний задум: створити великий цикл «Людська комедія», який мав об'єднати всі написані ним твори й дати широку реалістичну картину тогочасного французького суспільства. У передмові до циклу Бальзак писав: *«Складаючи опис людських вад і чеснот, занотовуючи найцікавіші прояви пристрастей, я прагну написати історію звичаїв – книгу про Францію дев'ятнадцятого століття, розкрити причини явищ і рушійні сили суспільного життя»*.

У центрі уваги бальзаківської прози – теми влади грошей, морального падіння й «втрати ілюзій». У «Людській комедії» суспільство постає як складний організм, у якому кожна людина є частиною великої системи. Бальзаківські персонажі – не так окремі особистості, як «типи», що втілюють певні соціальні та психологічні риси.

Вони нерідко підпорядковують своє життя одній пристрасі або ідеї – жадобі багатства, честолобству, любові, помсті тощо. Такий «провідний» психологічний мотив у письменника є рушієм сюжету й долі героя.

Надзвичайно важливу роль у творах Бальзака відіграє художня деталь. Зазвичай вона не лише конкретизує опис, а й наділяється символічним підтекстом, який надає опису художньої глибини. З великою увагою письменник ставиться до деталей побуту, портретів, *інтер'єрів*, через які він розкриває психологічний і соціальний стан людини.

Інтер'єр (у літературі) – опис внутрішнього приміщення (кімнати, оселі, робочого кабінету тощо) і предметів, які його наповнюють та оточують персонажів твору. За допомогою інтер'єру в художньому тексті створюється певна атмосфера, розкриваються соціальне становище, характер і внутрішній стан героїв, підсилюються смислові акценти твору.

Узявши за мету створити художній портрет французького буржуазного суспільства, Бальзак детально змальовує повсякденне життя його представників. Водночас він досліджує не завжди очевидні, але значущі зв'язки між соціальним середовищем, матеріальним становищем і психологічними рисами своїх персонажів.

Психологізм у художній літературі – відтворення художніми засобами внутрішнього стану персонажа, його думок, мотивів, учинків, почуттів, зумовлених внутрішніми й зовнішніми чинниками. Психологізм допомагає глибше розкрити характер персонажа, показати взаємозв'язок між його внутрішнім станом і зовнішніми подіями, передати емоційну атмосферу твору.

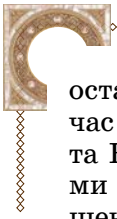
Неймовірна енергія й постійна боротьба з нестатками та боргами спонукали Бальзака до надзвичайно інтенсивної праці. Його титанічні працездатність і продуктивність стали легендою. Прихильники його таланту, і серед них визнані письменники, з великим подивом розповідали про те, як Бальзак у домашньому халаті щодня по 15–16 годин поспіль працював при свічках за письмовим столом, дозволяючи собі лише короткі перепочинки. Саме така праця уможливила реалізацію його багатотомної «Людської комедії». Проте водночас такий спосіб життя руйнував здоров'я письменника, яке від дитячих років було досить хитким.

У 1847 р. Бальзак приїхав до маєтку Верхівня на Волині (нині Житомирська область), де мешкала польська аристократка Евеліна Ганська. Їхнє знайомство розпочалося ще 1832 р., коли Евеліна надіслала Бальзаку листа, у якому висловила свій читацький захват перед його письменницьким талантом. Підтримуючи інтерес до себе, вона підписалася псевдонімом «Іноземка». Так було започатковане багаторічне листування, що згодом переросло в історію кохання, яка лише в березні 1850 р., за кілька місяців до смерті письменника, завершилася вінчанням. Воно відбулося в костелі Святої Варвари міста Бердичева. Упродовж

Ф. Г. Вальдмюллер. Портрет Евеліни Ганської. 1836 р.

останніх років життя Бальзак неодноразово приїздив до Верхівні. Під час цих подорожей він відвідав Броди, Радзивилов, Дубно, Вишневець та Київ. Його враження від знайомства із цими містами та місцевостями знайшли відображення в «Листі про Київ», що залишився незавершеним, та в кількох приватних листах.

Оноре де Бальзак помер від важкої хвороби 18 серпня 1850 р. Життя письменника тривало лише трохи довше за пів століття. Однак він залишив по собі величезну літературну спадщину, яка вражає не лише кількістю написаних ним творів, а й грандіозністю архітектури створеного ним художнього світу. Як блискучий майстер реалістичного роману Бальзак відкрив нові обрії для літератури другої половини XIX ст. Однак його вплив на європейську культуру сягає далеко за межі цієї доби. Недарма французький письменник Еміль Золя стверджував, що Бальзак своєю безсмертною «Людською комедією» *«проторував шлях усьому двадцятому сторіччю»*.

Перевірте себе

1. Які факти біографії Оноре де Бальзака вам запам'яталися?
2. Що пов'язувало письменника з Україною?
3. Розкажіть про задум бальзаківського циклу «Людська комедія». Скільки творів він охоплював? Які цілі ставив перед собою письменник, працюючи над цим циклом? Розкрийте сенс назви «Людська комедія».
4. **Робота в парях. А.** Обговоріть такі питання: що пов'язує «Людську комедію» з реалізмом? А з романтизмом? Занотуйте відповідні ключові слова в зошит. **Б.** Розгляньте репродукцію пам'ятника письменнику, створеного знаменитим французьким скульптором Огюстом Роденом (с. 198). Обговоріть такі питання: яким побачив Бальзака скульптор? На чому він наголосив в образі письменника?
5. Дайте визначення понять «інтер'єр» та «психологізм». Розкрийте їхню художню роль у літературних текстах.
6. **Мандруймо інтернетом!** За допомогою інтернет-мережі підготуйте презентацію на тему: «Оноре де Бальзак в Україні».

Пригадайте художні твори (літератури, кіно, образотворчого мистецтва), у яких змальовано образ Скупого. Як ви гадаєте, чим він приваблював митців? А чим цей образ зацікавив автора «Людської комедії»?

ГОБСЕК

(Скорочено)

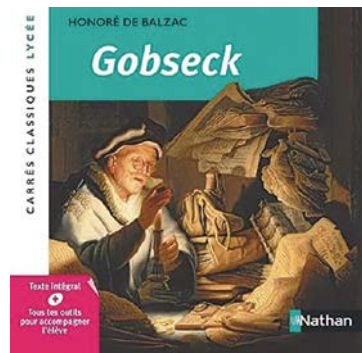
 Дія відбувається взимку 1829–1830 рр. у вітальні віконтеси де Гранльє, де зібралося кілька гостей. Після від'їзду молодого графа Ернеста де Ресто віконтеса пошепки радить закоханим у нього дочці Камілли бути обережнішою. Репутація цього чоловіка, який справляє надзвичайно приємне враження, запламована жадливою поведінкою його матері – жінки, здатної, як подекуять у світському товаристві, «поглинути й мільйонний статок». Господиня дому зауважує, що «поки його мати жива, у жодній порядній родині батьки не зважаться довірити юному де Ресто майбутнє і посаг своєї дочки». Почувши цю розмову, друг родини пан Дервіль вирішив розповісти історію, яка мала довести, що становище молодого графа не безнадійне.

<...> Ця історія пов'язана з романтичною пригодою, єдиною у моєму житті. Ну от, ви й смієтесь, вам здається кумедним, що у стряпчого можуть бути якісь романи. Але й мені було колись двадцять п'ять ро-

ків, і на той час я вже багато набачився у житті. Розповім спочатку про одного чоловіка, який брав участь у цій історії і якого ви не могли знати. Йдеться про лихваря. Не знаю, чи зможете ви з моїх слів уявити собі обличчя цього чоловіка, що його я, з дозволу Академії, назвав би «місячним ликом», так його жовтава блідість скидалася на колір срібла, з якого облупилася позолота. Волосся в мого лихваря було гладеньке, акуратно причесане, із сивиною попелясто-сірого кольору. Риси обличчя, незворушного, як у Талейрана, здавалися відлитими в бронзі. Оченята жовті, як у куниці, були майже без вій і боялися світла; але дашок старого кашкета надійно захищав їх від нього. Гострий ніс, подовбаний на кінчику віспою, скидався на свердлики, а губи були тонкі, як у алхіміків або старих карликів, зображених на картинах Рембрандта і Метсю¹. Розмовляв він завжди тихим, лагідним голосом і ніколи не сердився. Вгадати його вік було неможливо: я ніколи не міг збагнути, чи то він завчасу постарів, чи задумав до похилого віку зберегти молодість. Усе в його кімнаті, від зеленого сукна на письмовому столі до килимка біля ліжка, було якесь однакове, охайне й потерте, наче в холодній оселі старої дівки, котра зранку до вечора тільки те й робить, що натирає меблі. Взимку головешки у його каміні завжди тільки жевріли, поховані під купою попелу. Від тієї хвилини, коли він прокидався, й до вечірніх нападів кашлю його вчинки були розмірені, мов рухи маятника. Це була людина-автомат, яку щоранку накручували. Якщо торкнути мокрицю, яка повзе по паперу, вона вмиє замре; так і цей чоловік раптово замовкав під час розмови і чекав, поки проїде вулицею екіпаж, бо не хотів напружувати голос. За прикладом Фонтенеля² він заощаджував життєву енергію і пригнічував у собі всі людські почуття. І життя його текло так само безшелесно, як ото сиплеться пісок у старовинному пісковому годиннику. Іноді його жертви обурювалися, кричали в нестямі – а тоді раптом западала мертва тиша, наче в кухні, коли там ріжуть качку. Надвечір людина-вексель перетворювалася на звичайну людину, а зливки металу в її грудях ставав людським серцем. Коли він бував задоволений з того, як минув день, то потирав собі руки, а з глибоких зморщок, які мережали його обличчя, здавалося, курився димок веселості; далєбі, важко описати інакше німу гру його лицевих м'язів – вона, либонь, виражала ті самі почуття, що й безгучний сміх Шкіряної Панчохи³. Навіть у хвилини свого торжества говорив він односкладово

Обкладинка французького видання повісті «Гобсек» О. де Бальзака

¹ Метсю, Габріель (1629–1667) – нідерландський художник-жанрист.

² за прикладом Фонтенеля... – натяк на надзвичайно врівноважений характер французького письменника Бернара ле Бов'є де Фонтенеля (1657–1757), автора оперних лібрето, галантних віршів і пасторалей.

³ Шкіряна Панчоха... – мається на увазі прізвисько мисливця Натті Бумпо, героя серії романів американського письменника Фенімора Купера (1789–1851).

і всім своїм виглядом виражав незгоду. Отакого сусіда послала мені доля, коли я жив на вулиці Гре, а був я тоді тільки молодшим службовцем адвокатської контори та студентом права на третьому курсі. Біля того похмурого, вологого будинку нема подвір'я, всі вікна виходять на вулицю, а розташування кімнат нагадує розташування монастирських келій: усі вони однакові завбільшки, кожна має одні двері, які виходять у довгий коридор, тьмяно освітлений малесенькими віконцями. Колись цей дім і справді належав до монастирських будівель. У такій похмурій оселі життєрадісність якого-небудь світського гульвіси, синка аристократичної родини, згасала навіть раніше, ніж він заходив до мого сусіда. Дім та його мешканець пасували один до одного – як ото скеля та приліплена до неї устриця. Єдиною людиною, з якою старий, як то кажуть, підтримував взаємини, був я. Він приходив до мене попросити вогню, брав почитати книжку або газету, а ввечері дозволяв мені заходити в його келію, і ми розмовляли, коли він був у доброму гуморі. Ці вияви довіри були наслідком чотирирічного сусідства та моєї розважливої поведінки, бо через брак грошей мій спосіб життя вельми скидався на спосіб життя цього старого. Чи мав він родичів, друзів? Багатий він був чи бідний? Ніхто не зміг би відповісти на ці запитання. Я ніколи не бачив грошей у нього в руках. Його багатство, певне, зберігалось десь у підвалах банку. Він сам стягував борги по векселях, бігаючи по всьому Парижу на своїх сухорлявих, як у оленя, ногах. Через свою обачність він одного разу навіть потерпів. Випадково при ньому було золото, і якимсь чином подвійний наполеондор вислизнув з його жилетної кишені. Пожилець, який спускався за старим по сходах, підняв монету й подав йому.

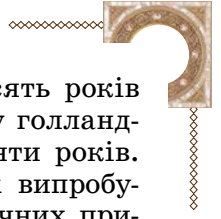
«Це не моя! – вигукнув він, замахавши руками. – Золото? У мене? Та якби я був багатий, то хіба жив би так, як я живу?»

Бранці він сам варив собі каву на залізній пічці, яка стояла в закіптюженому кутку каміна; обід йому приносили з харчівні. Стара воротарка приходила в призначений час прибирати його кімнату. З дивної примхи долі, що її Стерн назвав би вищим присудом, старого звали Гобсек. Коли я згодом зайнявся його справами, я довідався, що на той час, як ми познайомилися, йому було майже сімдесят шість років. Народився він десь року 1740-го в передмісті Антверпена; мати в нього була єврейка, а батько голландець на ім'я Жан-Естер ван Гобсек. Ви, певно, пам'ятаєте, як весь Париж говорив про вбивство жінки, прозваної *Прекрасною Голландкою*? Коли випадково я згадав про це в розмові зі своїм тодішнім сусідом, він сказав мені, не виявивши найменшого інтересу чи подиву: «Це моя двоюрідна онука».

Тільки ці слова і вирвала у нього смерть його єдиної спадкоємиці, онуки його сестри. На судовому процесі я довідався, що Прекрасну Голландку звали Сара ван Гобсек. Я запитав у старого, якими дивними обставинами можна пояснити те, що сестрина онука носила його прізвище.

«В нашому роду жінки ніколи не виходили заміж», – усміхнувшись, відповів він.

Цей дивний чоловік ніколи не побажав побачити бодай одну особу з чотирьох жіночих поколінь, які складали його рідню. Він ненавидів своїх спадкоємців, і думка, що хтось може заволодіти його багатством,

навіть по його смерті, була для нього нестерпна. Уже в десять років мати прилаштувала його юнгою на корабель, і він відплив у голландські володіння в Ост-Індії, де й мандрував протягом двадцяти років. Зморшки його жовтавого лоба зберігали таємниці життєвих випробувань, раптових жаклих подій, несподіваних удач, романтичних пригод, незмірних радощів, голодних днів, розтоптаного кохання, нажитого, втраченого і віднайденого багатства, безлічі випадків, коли життя його було в небезпеці й урятуватися щастило тільки завдяки миттєвим, рішучим і часто жорстоким заходам, які виправдовувала необхідність. Він знав адмірала Сімеза, пана де Лаллі, пана де Кергаруета, пана Д'Естена, балії де Сюффрена, пана де Портандюера, лорда Корнуелса, лорда Гастингса¹, батька Типпо-Саїба² і самого Типпо-Саїба. З ним провадив справи той савояр, який служив у Делі раджі Мадхаджі-Сіндіахові та сприяв утвердженню могутності династії Махараттів³. Він мав якісь взаємини з Віктором Юзом⁴ та з кількома славетними корсарами, бо довго жив на острові Сен-Томе. Він перепробував усі засоби, щоб здобути багатство, і навіть намагався знайти знаменитий скарб – золото, яке дикуни закопали десь начебто поблизу Буенос-Айреса. Він брав участь чи не в усіх подіях Війни за незалежність Сполучених Штатів Америки. Проте згадував він про своє життя в Ост-Індії чи в Америці тільки в розмовах зі мною, і то дуже рідко, причому щоразу в таких випадках, здавалося, картав себе за нестриманість. Якщо людяність, спілкування з ближніми вважати релігією, то Гобсек із цього погляду був переконаним атеїстом. Хоча я поставив собі за мету вивчити його, мушу признатися, на свій сором, що до останньої хвилини його душа була непроникна для мене. Іноді я навіть запитував себе, до якої статі він належить? Якщо всі лихварі схожі на нього, то, мабуть, думалося мені, вони належать до розряду безстатевих. Лишився він вірний релігії своєї матері й дивився на християн як на здобич? Чи став католиком, лютеранином, магометанином, послідовником брахманізму? Я нічого не знав про його віросповідання. Він здавався мені радше байдужим до релігії, аніж безбожником.

Якось увечері я зайшов до цього чоловіка, який перетворився на золотого ідола і якого його жертви, що їх він називав «своїми клієнтами», з любові до парадоксів чи для глузу, прозвали «татусь Гобсек». Він сидів у кріслі, нерухомий, мов статуя, втупившись поглядом у камін з таким виразом, ніби перечитував свої боргові розписки та векселі. Закіптюжена лампа на облупленій підставці, що колись була зеле-

¹ *Лорд Гастингс* (1754–1826) – англійський генерал. У 1813–1823 рр. – генерал-губернатор Індії.

² *Типпо-Саїб* (бл. 1750 – 1799) – майсорський султан. Після смерті свого батька Гайдара Алі (пом. 1782 р.) продовжив боротьбу з англійськими колонізаторами.

³ *До династії Махараттів...* – тобто правителів Маратхських князівств, які утворилися в Індії в 30–40-х роках XVIII – на поч. XIX ст. Боротьбу між маратхськими правителями використали англійські колонізатори, перетворивши їх на васалів Ост-Індської компанії.

⁴ *Віктор Юз* – син марсельського булочника, згодом купець у Порт-о-Пренсі, пірат, політичний авантюрист часів Французької революції та боротьби Гаїті за незалежність.

ною, відкидала на його обличчя світло, в якому воно здавалося ще блідішим. Він мовчки подивився на мене й показав рукою на стілець.

«Про що думає це створіння? – запитував я себе. – Чи знає воно, що у світі є Бог, почуття, жінки, щастя?»

І мені навіть стало шкода його, наче тяжко хворого. Хоча я добре розумів: якщо в нього мільйон у банку, то подумки він міг володіти всіма тими країнами, які він об'їхав, обнишпорив, зважив, оцінив, пограбував.

«Добрий вечір, татусю Гобсек», – привітався я.

Він обернув голову, і його густі чорні брови ледь зсунулися – цей характерний для нього порух був рівнозначний веселій усмішці південця. <...>

Уперше я заговорив з ним про гроші. Він поглянув на мене і якимось на-смішкувато ворухнув бровами. Потім своїм тоненьким голоском, схожим на звук флейти, коли в неї забувають вставити мундштук, пропищав:

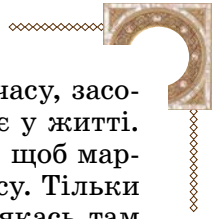
«Я сьогодні розважаюся».

«То ви іноді й розважаєтесь?»

«А ви гадаєте, тільки той поет, хто друкує вірші?» – мовив він, зни-завши плечима й кинувши на мене зневажливий погляд.

«Поезія? В такій голові?» – здивувався я, бо ще не знав тоді нічого про його життя.

«А кому життя може принести стільки радості, як мені? – сказав він, і очі йому спалахнули. – Ви молодий, кров у вас нуртує, ви диви-тесь на полум'я в каміні й бачите жіночі личка, а я там бачу одне ву-гілля. Ви всьому вірите, а я не вірю нічому. Що ж, тіштесь ілюзіями, якщо можете, а я зараз підіб'ю вам підсумок людського життя. Чи мандруєте ви світом, чи ніколи не розлучаєтесь із дружиною, з роками життя для вас неминуче перетворюється на звичку до певних умов і-снування. І тоді щастя знаходить той, хто вміє застосувати свої здібнос-ті за будь-яких обставин. Крім цих двох правил, усе інше омана. Мої погляди змінювались, як і в усіх людей, мені доводилося міняти їх залежно від географічної широти. В Азії карають за те, чим захоплю-ються в Європі. Те, що в Парижі вважають вадю, за Азорськими ост-ровами стає необхідністю. На світі немає нічого постійного. Існують лише умовності – свої для кожного клімату. Для того, хто мусив при-стосовуватися до різних суспільних мірок, всякі ваші переконання та правила моралі – пусті слова. Незрушне лише одне почуття, яким нас наділила природа, – інстинкт самозбереження. В суспільствах європей-ської цивілізації цей інстинкт називають особистим інтересом. Якщо доживете до мого віку, ви зрозумієте: з усіх земних благ варто домага-тися тільки... золота. В золоті зосереджені всі сили людства. Я багато мандрував, бачив, що всюди є рівнини або гори. Рівнини знуджують, гори стомлюють – ото ж байдуже, де саме жити. Ну а щодо звичаїв, то люди скрізь однакові: повсюди точиться боротьба між бідними і бага-тими, повсюди вона неминуча. Отож краще самому визискувати, ніж дозволяти, щоб визискували тебе. Скрізь люди мускулісті працюють, а люди хирляві мучаться. Та й утіхи всюди однакові, і всюди вони ви-снажують сили. Найтривкіша з усіх насолод – марнославство. Марно-славство – це наше “я”. А задовольнити його можна тільки золотом.

Потоком золота! Щоб здійснити свої примхи, ми потребуємо часу, засобів і зусиль. Так от, у золоті все це є в зародку, і воно все дає у житті. Тільки божевільні або хворі можуть знаходити щастя в тому, щоб марнувати вечори за грою в карти, сподіваючись виграти кілька су. Тільки йолопи можуть марнувати час на пусті роздуми про те, чи якась там дама вляглася на канапу сама, чи в приємному товаристві, і чого в неї більше – крові чи лімфи, темпераменту чи цноти. Лише простаки можуть вірити, ніби вони приносять користь ближньому, створюючи принципи політики, щоб керувати подіями, яких ніколи не передбачиш. Тільки бовдурам приємно базікати про акторів та повторювати їхні дотепи, щодня прогулюватися, кружляючи, наче звірі в клітці, хіба що на трохи ширшому просторі; вдягатися задля інших, влаштовувати бенкети задля інших, вихвалитися конем або екіпажем, який пощастило купити на три дні раніше, аніж сусідові. Ось життя ваших парижан, усе воно вкладається в кілька фраз, хіба не так? А зараз погляньмо на життя з тієї височини, на яку їм ніколи не піднятися. Щастя або в сильних емоціях, які підточують наше життя, або в розмірених заняттях, які перетворюють його на щось подібне до чудово настроєного англійського механізму.

Вище цього щастя стоїть так звана благородна допитливість, прагнення розкрити таємниці природи й навчитися впливати на її явища. Ось вам у двох словах мистецтво й наука, пристрась і спокій. Ви згодні? Так от, усі людські пристрасі, розпалені зіткненнями інтересів у вашому нинішньому суспільстві, проходять переді мною, і я влаштовую їм огляд, а сам живу спокійно. Тобто вашу наукову допитливість, своєрідну боротьбу, в якій людина завжди зазнає поразки, я замінюю вивченням усіх потаємних пружин, що рухають людством. Одне слово, я володію світом, не стомлюючи себе, а світ не має наді мною ніякої влади. <...>»

Літературний практикум

1. Яке враження справив на вас лихвар?
2. Через які деталі портрета героя розкривається його жага золота й влади?
3. Які подробиці опису житла Гобсека засвідчують його надзвичайну скупість?
4. Чому Гобсек жив на самоті? Чи страждав він через свою самотність?
5. **Робота в парах.** Чи можна назвати молодість Гобсека романтичною? Обґрунтуйте свою відповідь. Що, на вашу думку, спричинило переродження колишнього мандрівника в лихваря?
6. **Поміркуймо!** Чому лихвар відмовився визнати своєю монету, що випала з його кишені?
7. Розкрийте «життєву філософію» Гобсека. Чим для нього є золото? А щастя? На чому ґрунтується його переконаність у тому, що він володіє світом?
8. **Подискутуймо!** Чи є в міркуваннях Гобсека раціональне зерно? Чи доводилося вам зустрічатися з людьми, що їхнє світобачення є близьким до Гобсекової «філософії»? Як ви до неї ставитеся?
9. **Пофантазуймо!** Що ви сказали б Гобсекові, якби почули його міркування про життя?
10. Знайдіть в образі Гобсека романтичні риси.
11. **Розвиваймо мовлення.** Опис зовнішності Гобсека в перекладі В. Шовкуна рясніє порівняннями та метафорами. Нижче пропонуються деякі цитати з відповідного уривка, у яких замість пропусків слід усно вставити опущені порівняння та метафори. Спробуйте зробити це по пам'яті.

1. «Не знаю, чи зможете ви з моїх слів уявити собі обличчя цього чоловіка, що його я, з дозволу Академії, назвав би... , так його жовтава блідість скидалася на колір... , з якого облупилася...»

2. «Риси обличчя, незворушного, як у Талейрана, здавалися... Оченята жовті, як у... , були майже без вій і боялися світла; але дашок старого кашкета надійно захищав їх від нього. Гострий ніс, подовбаний на кінчику віспою, скидався на... , а губи були тонкі, як у... або...»

3. «Це була людина-... , яку щоранку накручували. Якщо торкнути... , вона вмить замре; так і цей чоловік раптово замовкав під час розмови і чекав, поки пройде вулицею екіпаж, бо не хотів напружувати голос».

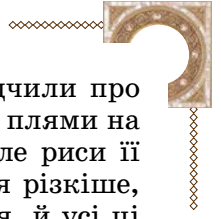
4. «І життя його текло так само безшелесно, як... »

5. «Надвечір людина-... перетворювалася на звичайну людину, а зливок металу в її грудях ставав людським серцем».

Порівняйте свої вислови з тими, що вживаються в прочитаному вами уривку. Прокоментуйте вибір перекладача.

Далі Гобсек розповів про те, як він відвідував двох своїх «клієнтів» – графиню де Ресто, що взяла на себе борги свого коханця Максима де Трая, та швачку Фанні Мальво. Ранкові візити лихваря виявилися марними: графиня, яка повернулася з балу о третій годині ранку, ще спала, а Фанні, що до ранку працювала, уже пішла з дому. Відтак за кілька годин Гобсек повторив спробу з ними зустрітись. Рівно ополудні він був у вітальні графині де Ресто. ■

Із солоденького голосу служниці я зрозумів, що заплатити господина не має чим. Зате яку красуню я там побачив! У поспіху вона тільки накинула на голі плечі кашемірову шаль і куталася в неї так уміло, що під шаллю легко вгадувалися форми її прегарного тіла. На ній був пеньюар, оздоблений білосніжним рюшем, – отже, не менше двох тисяч франків на рік тут витрачали тільки на пралю, адже не кожна візьметься за прання такої тонкої білизни. Голова у графині була недбало пов'язана, наче в креолки, яскравою шовковою хустинкою, з-під якої вибивалися пишні чорні кучері. Розкрита зібгана постіль свідчила про тривожний сон. Художник дорого заплатив би, щоб побути хоч кілька хвилин у такій спальні. Від складок запони віяло солодкою млістю, пом'ята подушка на голубій пуховій перині, що чітко вирізнялася на лазуровому тлі білосніжним мереживом, здавалося, ще зберігала відбиток досконалих форм, які збуджували уяву. На ведмежій шкурі, розстеленій під левами, вирізьбленими на ліжку з червоного дерева, біліли атласні черевички, що їх жінка недбало скинула там, повернувшись стомлена з балу. Зі спинки стільця звисала пом'ята сукня, торкаючись рукавами підлоги. Панчохи, які здуло б найлегшим подихом вітерцю, обвилися навкруг ніжки крісла. Білі підв'язки, здавалося, майоріли над диванчиком. На полиці каміна переливалося всіма барвами напіврозкрите коштовне віяло. Шухляди комода лишилися висунутими. По всій кімнаті були розкидані квіти, діаманти, рукавички, букет, пояс. Я вдихав тонкі пахощі парфумів. Усюди була розкіш і безлад, краса, позбавлена гармонії. Та вже злидні, причаєні під усією цією розкішшю, підводили голову й загрожували цій дамі або її коханому, показуючи свої гострі зуби. Стомлене обличчя графині пасувало до її спальні, всіяної рештками вчорашнього торжества. Дивлячись на розкидані повсюди одежини та прикраси, я відчув жалість: ще вчора вони складали її убір і хтось милувався ними. Ці ознаки кохання, отруєного

каяттям, ознаки розкоші, суєти та легковажного життя свідчили про танталові зусилля впіймати швидкоплинні насолоди. Червоні плями на обличчі в молодій жінки свідчили про ніжність її шкіри; але риси її обличчя немов застигли, темні плями під очима позначалися різкіше, ніж звичайно. І все ж таки в ній нуртувала природна енергія, й усі ці сліди нерозважливого життя не псували її краси. Очі в неї іскрилися. Вона була схожа на одну з Іродіад пензля Леонардо да Вінчі (адже я колись перепродавав картини), від неї віяло життям і силою. Ні в лініях її стану, ні в рисах обличчя не було нічого жалюгідного, вона вселяла кохання, а сама здавалася сильнішою, ніж кохання. Вона сподобалася мені. Давно вже моє серце так не калатало.

Отже, я вже одержав плату! Хіба не віддав би я тисячу франків за те, щоб пережити відчуття, які нагадали б мені дні молодості?

Графиня запропонувала мені сісти.

«Чи не будете ви такі ласкаві, добродію, і не відсунете трохи термін сплати?» – сказала вона.

«До завтрашнього полудня, графине, – відповів я, згортаючи вексель, який показав їй. – Раніше я не маю права опротестувати ваш вексель».

А подумки я говорив їй: «Плати за всю цю розкіш, плати за свій титул, за своє щастя, за переваги, якими ти користуєшся. Щоб охороняти своє добро, багатії винайшли трибунали, суддів, гільйотину, до якої дурні люди самі пориваються, наче метелики до згубного вогню. Та хоч ви й спите на шовках і шовком укриваетесь, вам немає куди сховатися від докорів сумління, ви усміхаєтесь, а під усмішкою скрегочете зубами, і страшні химери вгороджують вам пазури в серце».

«Опротестувати вексель? Та ви що! Невже ви так мало мене шануєте?!» – вигукнула графиня, втупивши в мене погляд.

«Якби мені заборгував сам король, графине, і вчасно не заплатив, я подав би на нього в суд ще скоріше, ніж на якогось іншого боржника».

В цю хвилину хтось тихенько постукав у двері.

«Мене нема вдома!» – владно гукнула молода жінка.

«Анастасі, мені треба поговорити з вами».

«Пізніше, любий», – відповіла вона вже не так різко, але й не ласкаво.

«Що за витівки! Ви ж із кимось розмовляєте?» – відповів голос, і до кімнати зайшов чоловік – безперечно, сам граф.

Графиня подивилася на мене, і я зрозумів її погляд: вона стала моєю рабою. Був час, юначе, коли я іноді мав дурість не опротестовувати векселів. Тисяча сімсот шістдесят третього року, в Пондішері, я пожалів одну жінку, і вона обвела мене круг пальця. Так мені було й треба, навіщо я їй повірив?

«Вам чого треба, добродію?» – запитав мене граф.

І я побачив, що жінка затремтіла з голови до ніг, а її біла атласна шия вкрилася дрібненькими пухирцями – гусячою шкірою, як ми кажемо. В душі я засміявся, хоча жоден м'яз у мене на обличчі не здригнувся.

«Це один з моїх постачальників», – сказала вона.

Граф повернувся до мене спиною, а я витяг із кишені ріжок згорнутого векселя. Побачивши цей неблаганний жест, жінка підійшла до мене й тицьнула мені в руку діамант.

«Візьміть і йдіть звідси», – сказала вона.

*Е. Тудуз. Ілюстрація
до повісті «Гобсек»
О. де Бальзака. 1897 р.*

В обмін на діамант я віддав їй вексель і, вклонившись, вийшов. Діамант я оцінив не менш як у тисячу двісті франків. На подвір'ї я побачив цілий натовп челяді – одні чистили собі лівреї, другі ваксували чоботи, треті мили розкішні карети. «Ось що приводить цих людей до мене, – подумав я. – Ось що змушує їх у пристойний спосіб красти мільйони, зраджувати свою батьківщину. Щоб не брехать по багнюці пішки, великий пан або той, хто його мавпує, ладен з головою пірнути в іншу багнюку». В цю мить ворота розчинились і пропустили екіпаж молодика, який дисконтував у мене вексель.

«Ласкавий пане, – звернувся я до нього, коли він вийшов, – ось двісті франків, передайте їх, будь ласка, графині й скажіть їй, що я згоден потримати в себе заставу, яку вона мені сьогодні дала, але не більше тижня».

Світський хлюст узяв двісті франків і глузливо посміхнувся, наче хотів сказати: «Ага! Заплатила! От і чудово!».

І на його обличчі я прочитав усе майбутнє графині. Цей білявий красень, цей холодний, бездушний картяр і сам розориться, і розорить графиню, розорить її чоловіка, розорить дітей, проциндрить їхню спадщину, та й у багатьох інших салонах учинить розгром страшніший, ніж артилерійська батарея у ворожому полку.

Потім я подався на вулицю Монмартр, до Фанні Мальво. Вузькими крутими сходами я піднявся на шостий поверх, і мене впустили у квартиру з двох кімнат, де все блищало чистотою, як нова монета. Я не помітив жодної порошинки на меблях у першій кімнаті, де мене прийняла мадмуазель Фанні, молода дівчина, вдягнена просто, але з вишуканістю парижанки: в неї була граціозна голівка, свіже личко, привітний погляд; красиво зачесане каштанове волосся, спускаючись двома півкругами і прикриваючи скроні, надавало якогось витонченого виразу її голубим очам, чистим, наче кришталю. Денне світло, пробиваючись крізь фіранки на вікнах, осявало м'яким світінням увесь її скромний вид. Повсюди лежали стоси розкритого полотна, я зрозумів, чим заробляє вона собі на життя, – Фанні була швачкою. Вона стояла переді мною, наче дух само-ти. Я подав їй вексель і сказав, що вранці не застав її вдома.

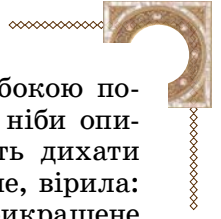
«Але ж я залишила гроші у воротарки», – мовила вона.

Я вдав, ніби недочув.

«Ви, мабуть, рано виходите з дому?»

«Взагалі я рідко виходжу. Та коли ти всю ніч працюєш, іноді хочеться вранці скупатися».

Я подивився на неї і з першого погляду розгадав її. Цю дівчину нестатки змушували трудитися, не розгинаючи спини. Мабуть, вона походила з чесної селянської родини, бо в неї досі було помітне дрібне

ластовиння, властиве сільським дівчатам. Від неї віяло глибокою порядністю, справжньою доброчесністю. Я мав таке відчуття, ніби опинився в атмосфері щирості, душевної чистоти, і мені навіть дихати стало легко. Бідолашне, невинне дівча! Вона й у Бога, напевне, вірила: над її простою, дерев'яною кушеткою висіло розп'яття, прикрашене двома гілочками самшиту. Я майже розчулився. У мене навіть виникло бажання позичити їй грошей усього лише з дванадцяти відсотків, аби допомогти їй купити яке-небудь прибуткове діло. «Е ні, – сказав я собі. – В неї, либонь, є двоюрідний братик, що змусить її ставити підпис на векселях і оббере бідолашну». Отож я пішов, картаючи себе за недоречну великодушність, бо не раз мав нагоду переконатися в тому, що хоча самому добродійнику добре діло часом і не завдає шкоди, воно завжди занапащає того, кому зроблено послугу. Коли ви увійшли, я саме подумав про Фанні Мальво – от із кого вийшла б хороша дружина й мати. Я зіставляв її життя, доброчесне й самотнє, з життям графині, яка, почавши підписувати векселі, неминуче скотиться на саме дно ганьби». <...> У мене погляд, як у Господа Бога, я зазираю в душі. Від мого пильного ока ніщо не сховається. А хіба можуть у чомусь відмовити тому, в чийх руках мішок із золотом? Я досить багатий, щоб купувати людську совість, щоб управляти міністрами через тих, хто має на них вплив, починаючи від секретарів і кінчаючи полюбовницями. Хіба це не влада, хіба не могутність? Я міг би, якби захотів, володіти найпрекраснішими жінками й купувати чий завгодно пестоці. Хіба це не втіха? А влада і втіха – хіба не основи нашого нового суспільного ладу? Таких, як я, в Парижі набереться десяток. Ми – повелителі ваших доль, мовчазні, нікому не відомі. Що таке життя? Машина, яку приводять у рух гроші. Знайте, що засоби завжди зливаються з наслідками, неможливо відокремити душу від почуттів, дух від матерії. Золото – ось душа вашого нинішнього суспільства. Поеднані спільними інтересами, я і мої приятелі по ремеслу збираємось у певні дні тижня в кафе «Феміда», біля Нового мосту. Там ми відкриваємо один одному фінансові таємниці. Ніяке багатство не може нас обманути, ми володіємо секретами всіх значних сімейств. Ми маємо свою так звану «чорну книгу», куди записуємо найважливіші відомості про державний кредит, про банківські операції, про торгівлю. Будучи богословами біржі, ми утворюємо ніби трибунал святої інквізиції, де розглядаємо й судимо, здавалося б, найневинніші вчинки маєтних людей і завжди вгадуємо правильно. Один з нас наглядає за судейським станом, другий – за банкірами, третій – за чиновниками, четвертий – за торговцями. А під моїм наглядом перебувають світські гультяї, митці, картярі – тобто найцікавіша людність паризького суспільства. Кожен з таких завжди готовий вибавити таємницю свого ближнього. Ошукані пристрасті, вражене марнолюбство – балакучі. Пороки, розчарування, помста – найкращі агенти поліції. Як і я, мої товариші по ремеслу всім натіпилися, всім переситилися і люблять владу й гроші тільки задля самої влади і самих грошей. Ось тут, – провадив він, показуючи мені свою холодну кімнату з голими стінами, – найпалкіший коханець, що десь інде скипить від невинного натяку і викличе на дуель за одне слово, ось тут він благає мене як Бога, притискаючи до грудей руки. Проливаючи сльози люті або розпачу, благає мене і найпихатіший купець, і найса-

мовпевненіша красуня, і найгордовитіший військовий. Тут принижуються і знаменитий митець, і письменник, чие ім'я житиме в пам'яті багатьох поколінь. А ось тут, – додав він, постукавши себе по лобі, – у мене терези, на яких зважуються спадки та корисливі інтереси всього Парижа. Ну, тепер ви зрозуміли, – сказав він, обернувши до мене білде, наче вилите із срібла обличчя, – які пристрасті й насолоди ховаються за цією застиглою маскою, що так часто дивувала вас своєю нерухомістю?»

Я повернувся до себе, геть приголомшений. Цей дідок виріс у моїх очах, перетворився на фантастичного ідола, на уособлення влади золота. І життя, і люди вселяли мені в ту хвилину жах.

«Невже усе зводиться до грошей?» – запитував я себе. <...>

Дервіль звернувся до Гобсека з проханням позичити йому суму, необхідну для придбання власної контори, пообіцявши, що за десять років поверне борг. ▲

Назавтра, о восьмій ранку, я був уже в старого. Він узяв мою метрику, надів окуляри, прокашлявся, сплюнув, загорнувся у свій чорний плащ і прочитав моє свідоцтво від першого до останнього рядка. Потім покрутив його в руках, подивився на мене, знову кахикнув, заговтузився на стільці і сказав:

«Ну що ж, спробуймо домовитися».

Я здригнувся.

«Я беру за свої позики п'ятдесят відсотків, – провадив він. – А іноді сто, двісті, а то й п'ятсот».

Я зблід.

«Але з вас по знайомству я візьму тільки дванадцять з половиною відсот... – Він затнувся. – Тобто я хотів сказати, що з вас я візьму тринадцять відсотків річних. Влаштовує?»

«Влаштовує», – відповів я.

«Але якщо для вас це дорого – торгуйтеся, Гроцію¹! (Іноді він називав мене жартома Гроцієм.) Я прошу з вас тринадцять відсотків, бо таке моє ремесло; а ви подумайте, чи зможете їх заплатити. Мені не до вподоби, коли людина зразу так погоджується. Це не забагато для вас?»

«Ні, – сказав я. – Я розквітаюся, доведеться тільки налягти на роботу».

«Розумію! – мовив він, скося зиркнувши на мене лукавим поглядом. – Отже, клієнти розквітаються?»

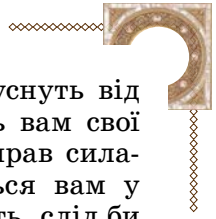
«Е ні, хай йому чорт! – вигукнув я. – Я радше руку собі відрубаю, ніж стану грабувати людей!»

«Домовилися», – сказав Гобсек.

«Гонорари я братиму за таксою», – мовив я.

«На деякі справи такси не існує, – наприклад, на полюбовні угоди, на відстрочки платежів. Тут можна брати дві-три, а то й до шести тисяч франків, залежно від того, наскільки важлива справа, та ще за переговори, за роз'їзди, за складання актів, виписок, за балаканину в суді. Треба вміти знаходити такі справи. Я скрізь рекомендуватиму вас як обізнаного й тямущого стряпчого, і вам наприносять стільки

¹ Гро́цій, Гю́го де Гро́от (1583–1645) – голландський юрист, історик і реакційний державний діяч. Автор книги «Про право війни і миру».

кляузних судових позовів, що ваші приятелі по ремеслу луснуть від заздрощів. Мої колеги Вербруст, Пальма, Жігонне доручать вам свої справи про відчуження нерухомого майна, а в них таких справ сила-силенна. Отже, ви матимете дві клієнтури; одна дістанеться вам у спадок від колишнього патрона, другу забезпечу вам я. Мабуть, слід би взяти з вас п'ятнадцять відсотків за свої півторасти тисяч».

«Гаразд, хай буде п'ятнадцять, але не більше», – мовив я твердо, всім своїм виглядом показуючи, що це – межа.

Татусь Гобсек полагіднів. Він, певно, був задоволений мною.

«Я сам заплачу вашому хазяїнові за контору, – сказав він, – і постараюся домогтися істотної знижки і з ціни, і з авансової суми».

«Я згоден. Вимагайте яких завгодно гарантій».

«А ви після цього дасте мені п'ятнадцять векселів, кожен на десять тисяч франків».

«Тільки треба зареєструвати цю подвійну угоду».

«Ні! – урвав мене татусь Гобсек. – Чому це я маю довіряти вам більше, ніж ви мені?»

Я змовчав.

«А крім того, – провадив він уже приятельським тоном, – ви зобов'язаетесь безкоштовно вести мої справи, поки я житиму. Згода?»

«Згода. Але всі видатки – вашим коштом».

«Справедливо, – погодився лихвар. <...>

«Дозвольте запитати, якщо моє запитання не здається нескромним, – сказав я старому, коли він провів мене до дверей, – навіщо вам потрібне моє метричне свідоцтво?»

Жан-Естер ван Гобсек стенив плечима, лукаво посміхнувся й відповів:

«До чого ж молодь дурна! Так от знайте, пане стряпчий, а знати вам це треба, щоб вас не ошукали при нагоді: якщо людині менше тридцяти, то її чесність і талант ще можуть певною мірою служити забезпеченням позики. А на того, кому за тридцять, покладатись уже не можна».

І зачинив за мною двері. <...>

Запитання і завдання до прочитаного уривка

1. Описи кімнат графині де Ресто та Фанні Мальво побудовані на принципі антитези. Визначте, що саме протиставляє оповідач у цих інтер'єрах.

2. Порівняйте портрети графині та Фанні. Як у них відбиваються характери та способи життя героїнь? Кому із цих двох молодих жінок симпатизує Гобсек? Чому? Якої форми набуває його симпатія?

3. У яких деталях розмови з «клієнтками» лихвар виявляє тонке розуміння людської психології?

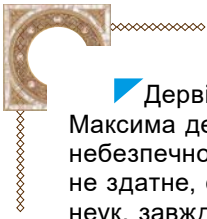
4. Як повівся лихвар у ситуації, коли Дервіль попросив у нього грошей для власної справи? Що він проявив: людяність чи «професійний» інтерес? Доведіть свою думку цитатами з тексту.

5. **Подискутуймо!** Чи згодні ви з характеристикою суспільства, яку дає Гобсек? Наведіть кілька аргументів щодо своєї позиції.

6. **Філологічний майстер-клас.** У свідомості Дервіля Гобсек виростає у «фантастичного ідола». Як цей образ пов'язано з портретом лихваря, змальованим на початку повісті?

7. **Творча лабораторія.** Спрогнозуйте подальший розвиток подій з огляду на те, що «Гобсек» є: а) романтичним твором; б) реалістичним твором. Обидві версії стисло занотуйте.

Дервіль повертається до історії родини де Ресто. Він згадує коханця графині Максима де Трая, який має репутацію світського лева й водночас – людини вкрай небезпечної, розбещеної. Це – «створіння дивовижне, на все придатне й ні до чого не здатне, суб'єкт, який розбуджує в людях страх і зневагу, всезнайка і цілковитий неук, завжди готовий зробити добре діло й вчинити злочин, іноді – утілення самої підлоти, іноді – уособлення благородства, відчайдух, більше заляпаний багнюкою, аніж заплямований кров'ю, людина, яку можуть гризти турботи, але не докори совісті, і яка більше турбується про своє травлення, ніж про духовні потреби, натура зовні пристрасна, а всередині холодна як лід».

Випадково пообіцявши свою допомогу Максиму де Траю, Дервіль разом з ним поїхав до Гобсека. ■

Коли ми приїхали на вулицю Гре, світський лев почав озиратися навколо з такою напруженою тривогою, що я вкрай здивувався. Його обличчя то блідло, то червоніло, то навіть ставало жовтим, а коли він побачив двері будинку Гобсека, на лобі в нього заблищали крапельки поту. В ту мить, коли ми вискочили з кабріолета, у вулицю Гре завернув фіакр. Своїм яструбиним оком світський чепурун зразу помітив у глибині того екіпажа жіночу постать, і на його обличчі промайнув вираз майже дикої радості. Він покликав вуличного хлопчика і попросив його потримати коня. Ми піднялися до старого лихваря.

«Пане Гобсек, – сказав я, – рекомендую вам одного зі своїх найкращих друзів. («Остерігайтеся його, як чорта», – прошепотів я на вухо старому.) Сподіваюся, що на моє прохання ви повернете йому свою прихильність (за високі проценти, звісно) і визволите його зі скрути (якщо вам це вигідно)».

Пан де Трай вклонився лихвареві, сів і, готуючись вислухати його, прибрав улесливо-граційної пози царедворця, що зачарувала б кого завгодно; але мій Гобсек і далі сидів у кріслі біля каміна нерухомо, незворушний і схожий на статую Вольтера... На знак привітання він тільки трохи підняв над головою зношеного кашкета, відкривши смужку жовтого, наче старий мармур, черепа, яка довершила його схожість зі статуєю.

«Гроші я маю тільки для своїх постійних клієнтів», – сказав він.

«То ви справді розсердились, що я пішов розорятися до інших?» – сміючись, відповів граф.

«Ви хочете сказати, що людина, в якій нічого нема, розоритись не може? А спробуйте-но ще знайти когось у Парижі з таким капіталом, як ось у мене!» – вигукнув чепурун, підводячись і крутнувшись на підборах.

Його блазеньська витівка, за якою, проте, ховався холодний розрахунок, анітрохи не зворушила Гобсека.

«А хто мої найближчі друзі? – вів далі граф де Трай. – Найелегантніші молодики Парижа. Ронкеролі, де Марсе, Франкесіні, обидва Ванденеси, Ажуда-Пінту. Я постійний партнер за картярським столом одного принца і відомого вам посла. Я збираю прибутки в Лондоні, в Карлсбаді, в Бадені, в Баті. Чудовий промисел, хіба ні?»

«Авжеж».

«Для вас я просто губка, чорт забори! Ви чекаєте, поки я просякну золотом у світському товаристві, а в скрутку для мене хвилину вичавлюєте. Але й вас спіткає та сама доля. Смерть вичавить вас, як губку».

«Можливо».

«Що сталося б з вами без нас, марнотратів? Ми потрібні один одному, як душа і тіло».

«Справедливо».

«Ну ж бо дайте руку, помирімося, татусю Гобсек. І проявіть великодушність, якщо все це можливо і справедливо». <...>

З вулиці почувся шум фіакра, що зупинився біля під'їзду.

«Зараз я принесу вам дещо, і, гадаю, ви будете задоволені», – сказав молодик і вибіг з кімнати. <...>

Справді, молодий чепурун увійшов, ведучи під руку даму, в якій я відразу впізнав одну з дочок старого Горіо, а з розповіді Гобсека – ту саму графиню, в чий спальні він колись побував. Графиня спочатку мене не помітила, бо я стояв у ніші вікна й відвернувся до шибки. Опинившись у похмурій і сирій кімнаті лихваря, вона скинула на Максима недовірливим поглядом. Вона була така гарна, що я пожалів її, попри її гріхи! Певно, жорстока мука краяла їй серце, шляхетні й горді риси зсудомлював погано прихований біль. Молодий франт став її злим генієм. Я подивувався проникливості Гобсека, який ще чотири роки тому передбачив майбутнє цих двох людей, коли йому потрапив до рук їхній перший вексель.

«Мабуть, цей демон з ангельським обличчям, – подумав я, – панує над нею, користаючись з усіх її слабостей: гордині, ревності, прагнення до втіх, до світської марноти». <...>

Гобсек схопив лупу й заходився мовчки роздивлятися, що там лежало в скриньці. Навіть якщо я проживу сто років, я не забуду тієї картини. Його бліде обличчя зарум'янилося, очі, в яких віддзеркалювався блиск діамантів, ніби спалахнули потойбічним вогнем. Він підвівся, підійшов до вікна, підніс діаманти до свого беззубого рота, мовби хотів їх пожерти. Підносячи до очей то браслети, то сережки з підвісками, то намиста, то діадеми, він белькотів щось незрозуміле і роздивлявся їх на світлі, щоб визначити відтінок, чистоту води і грані діаманта. Він діставав коштовності зі скриньки, клав їх туди, знову витягував і обертав у себе перед очима, щоб вони заграли всіма своїми вогнями, схожий у цей час більше на дитину, ніж на старого діда, а власне, і на дитину, і на діда воднораз.

«Чудові діаманти! До революції такі коштували б триста тисяч. Якої вони чистої води! Безперечно, з Індії – з Голконди або Вішапура. Та хіба ви знаєте їм ціну? Ні, ні, у всьому Парижі один Гобсек може їх оцінити. За Імперії, щоб виготовити ці прикраси на замовлення, зажадали б не менше двохсот тисяч. – Він сердито махнув рукою й провадив: – А нині діаманти з кожним днем падають у ціні. Після укладення миру Бразилія завалила ними ринок, хоч вони і не такі прозорі, як індійські. Та й жінки носять тепер діаманти лише на придворних балах. Ви, пані, буваєте при дворі? – Сердито кидаючи ці слова, він із невимовною втіхою роздивлявся камінці один по одному. – Ось цей без

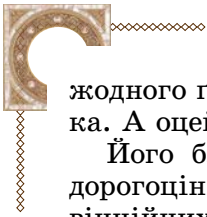
GOBSECK

Honoré de Balzac

Обкладинка англомовного видання повісті «Гобсек»

О. де Бальзака

жодного ганджу, – бурмотів він. – А на цьому цяточка. А отут тріщинка. А оцей бездоганий».

Його бліде обличчя було все освітлене переливчатими зблисками дорогоцінного каміння, і мені згадалися старі зеленаві дзеркала в провінційних готелях, тьмяне скло яких нічого не віддзеркалює і зухвальцеві, що зважиться подивитись у них, показує обличчя людини, яка вмирає від апоплексичного удару.

«Ну, то як?» – спитав граф, ляснувши Гобсека по плечу.

Старий малюк здригнувся. Він відірвався від улюблених цяцьок, поклав їх на письмовий стіл, сів у крісло і знову перетворився на лихваря – твердого, незворушного і холодного, як мармуровий стовп.

«Скільки вам треба?»

«Сто тисяч франків. На три роки», – відповів граф.

«Можна», – сказав Гобсек, відкривши скриньку з червоного дерева і діставши звідти свою коштовність – бездоганно точні терези.

Він зважив діаманти, визначаючи на око (і бог зна як!) вагу оправи. Під час цієї операції обличчя лихваря виражало то радість, то незворушність. Я помітив, що графиня наче заціпеніла, поринувши в роздуми. Може, нарешті вона збагнула, в яку прірву скотилася? Може, в душі цієї жінки ще лишилася крихта совісті? І треба тільки докласти одне зусилля, простягти співчутливу руку, щоб урятувати її? <...>

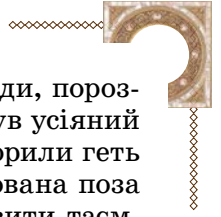
Коли двері зачинились і обидва екіпажі від'їхали, Гобсек підхопився на ноги і пустився в танець, приказуючи:

«А діаманти в мене! А діаманти тепер мої! Чудові діаманти! Бездоганні діаманти! І як дешево дістались! Ха-ха! Ага, Вербруст і Жигонне! Ви хотіли ошукати старого Гобсека? Ну, так хто кого ошукав? Ну, то чие зверху? Як роззявлять вони з подиву роти, коли між двома партіями в доміно я розповім їм про сьогоднішню оборудку!»

Ця люта радість, це злісне торжество дикуна, що заволодів блискучими камінчиками, змусили мене здригнутись. Я отетерів, заціпенів. <...>

Цієї миті до лихваря увійшов чоловік графині. Він сподівався скасувати щойно укладену комерційну угоду, але Гобсек був невблаганний. Тоді граф, дбаючи про врятування фінансового становища своєї родини, вирішив підготувати документи, які б зберегли статок для дітей. Згідно із цими документами, у випадку власної смерті він передавав Гобсекові право на володіння своїм маєтком. Водночас граф мав підготувати зустрічну розписку, у якій зазначив би, що цей продаж є фіктивним і що право на володіння маєтком Гобсек повинен передати його старшому синові, коли той досягне повноліття. Ця розписка мала зберігатися в Дервіля. Утім, стряпчий її так і не отримав. А незабаром до нього дійшли чутки, що граф помирає. Він спробував добитися зустрічі з де Ресто, але графиня його не допустила. Відразу ж після смерті графа Дервіль разом з Гобсеком приїхали до його будинку. Побачивши їх, юний син графа голосно попередив матір, яка несамовито метушилася в кімнаті небіжчика, шукаючи папери, у яких ішлося про спадок. ▲

Гобсек відкинув малого, наче пір'їнку, і відчинив двері. Яке видовище постало перед нашими очима! У кімнаті був справжній розгром. Графиня стояла посеред розкиданого повсюди одягу небіжчика, паперів, зібганого жужмом ганчір'я і розгублено дивилася на нас блискучими очима, розпатлана, з виразом розпачу на обличчі. Страшно було бачити такий хаос біля смертного ложа. Не встиг граф випустити дух,

як його дружина повиламувала з письмового столу всі шухляди, порозбивала усі скриньки, порізала портфелі – килим навколо неї був усіяний клаптями паперу та уламками дерева, її зухвалі руки обнишпорили геть усе. Мабуть, спочатку її пошуки були марними, та її схвильована поза нашттовхнула мене на думку, що зрештою їй пощастило виявити таємничі документи. Я глянув на ліжко, і чуття, яке розвинулося в мене завдяки моїй практиці, підказало мені, що тут сталося. Труп графа лежав ницьма, майже втиснутий між ліжком і стіною, зневажливо відкинутий, як один з тих конвертів, що валялися на підлозі, бо й він тепер був лише порожньою, нікому не потрібною оболонкою. Заклякле тіло з неприродно розкинутими руками й ногами застигло в безглуздій і моторошній позі. Очевидно, вмирущий ховав зустрічну розписку під подушкою, немовби прагнув у такий спосіб уберегти її до останньої своєї хвилини. Графиня розгадала намір свого чоловіка, який, власне, неважко було збагнути по останньому конвульсивному жесту руки, по скоцюрблених мертвих пальцях. Подушка лежала на підлозі, й на ній іще виднівся слід жіночого черевичка. А під ногами в графині я побачив роздертий пакет із гербовими печатами графа. Я швидко підняв пакет і прочитав напис, який свідчив, що вміст пакета належало передати мені. Я подивився на графиню пильним, проникливим і суворим поглядом – так слідчий дивиться на допитуваного злочинця.

Полум'я в каміні пожирало аркуші паперу. Почувши, що ми прийшли, графиня кинула їх у вогонь, бо уже в перших рядках документа прочитала імена своїх молодших дітей і подумала, що знищує заповіт, який позбавляв їх спадку, – тоді як, за моєю настійною вимогою, спадок їм було там забезпечено. Стривожене сумління, мимовільний жак перед вчиненням злочином затьмарили графині розум. Побачивши, що її спіймано на гарячому, вона, можливо, вже уявила себе на ешафоті й відчула, як її таврують розжареним залізом. Важко дихаючи і втупившись у нас нестямним поглядом, вона чекала наших перших слів.

«Ви розорили своїх дітей, – сказав я, вихопивши з каміна клапоть паперу, який ще не встиг згоріти. – Ці документи забезпечували їм спадщину».

Рот у графині перекосився, здавалося, її от-от розіб'є параліч.

«Хе-хе!» – проскрипів Гобсек, і цей його вигук нагадав мені скрегіт мідного свічника, коли його пересувають по мармуровій підставці.

Після короткої мовчанки старий сказав мені спокійнісіньким тоном:

«Чи не хочете ви нав'язати графині думку, що я не законний володар майна, яке продав мені граф? Від цієї хвилини його дім належить мені».

Мене наче обухом по голові вдарили – такий я був приголомшений. Графиня перехопила здивований погляд, який я кинув на лихваря.

«Добродію, добродію...» – бурмотіла вона, не знаходячи інших слів.

«У вас фідейкоміс¹?» – запитав я в Гобсека.

«Можливо».

«Ви хочете скористатися зі злочину графині?»

«А чому б і ні?»

¹ *Фідейкоміс* – доручення спадкодавця спадкоємцеві здійснити будь-яку дію на користь третьої особи, зокрема передати їй спадщину.

Я рушив до виходу, а графиня опустилася на стілець біля ложа покійника і залилася гіркими слізьми. Гобсек вийшов за мною. Коли ми опинилися на вулиці, я звернув у протилежний бік, але він наздогнав мене, подивився на мене, як тільки він умів дивитись, поглядом, що проникав у душу, і сердито викрикнув своїм тоненьким голоском:

«Ти що, судити мене збираєшся?»

Від того дня ми бачилися рідко. Гобсек здав будинок графа в найми. Літо він проводив у його маєтках, жив там великим паном, показував ферми, лагодив млини та дороги, саджав дерева. Якось я зустрівся з ним на одній з алеї Тюільрі.

«Графиня живе героїчним життям, – сказав я йому. – Вона цілком присвятила себе дітям, дала їм чудову освіту та виховання, її старший син – чарівний юнак...»

«Можливо».

«Невже ви не відчуваєте, що зобов'язані допомогти Ернестові?»

«Допомогти Ернестові? – вигукнув Гобсек. – Ні, ні! Нещастя – найкращий учитель. У біді він пізнає ціну грошам, ціну людям – і чоловікам, і жінкам. Хай він поплаває по хвилях паризького моря! А коли він стане добрим лоцманом, ми його й капітаном зробимо». <...>

■ Гобсек захворів. Передчуваючи наближення смерті, він послав по Дервіля. ■

Та ось минулого понеділка Гобсек прислав по мене інваліда, і той сказав, увійшовши до мого кабінету:

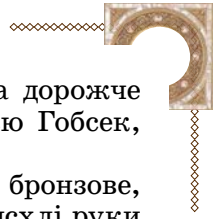
«Їдьмо скоріше, пане Дервіль, хазяїн останні рахунки підбиває. Пожовтів, як лимон, хоче з вами поговорити. Смерть уже схопила його за горлянку – хрипить, ось-ось дух випустить».

Увійшовши до кімнати вмирущого, я побачив, що він стоїть навколішки біля каміна, в якому, проте, не горів вогонь, а тільки лежала величезна купа попелу. Гобсек сповз із ліжка й дорачкував до каміна, але повзти назад у нього вже не було сили й не було голосу покликати на допомогу.

«Мій старий друже, – сказав я, допомігши йому підвестись і дійти до ліжка, – вам холодно, чому ви не звеліли затопити камін?»

«Мені не холодно, – відповів він. – Не треба топити камін, не треба! Я йду звідси, голубе, – вів він далі, кинувши на мене уже згаслий, холодний погляд. – Куди йду – не знаю, але вже не повернуся. В мене карфологія¹ почалася, – додав він, уживши медичний термін, що свідчило про цілковиту ясність свідомості. – Мені привиділося, ніби на підлозі котяться золоті монети, і я підвівся зібрати їх. Кому ж дістанеться моє добро? Я не хочу віддавати його державі, я склав заповіт. Знайди його, Гроцію. У Прекрасної Голландки залишилася дочка. Якось увечері я бачив її, не пам'ятаю в кого, на вулиці Вів'єн. Вона має прізвисько Змійка – здається, так. Гарненька, мов Купідон. Відшукай її, Гроцію. Я тебе призначив виконавцем своєї духовниці. Бери тут усе, що хочеш, їж. Є в мене паштети з гусячої печінки, мішки з кавою, з цукром. Є золоті ложки. Візьми для своєї дружини сервіз роботи Одіо. А кому ж діаманти? Ти нюхаєш тютюн, голубе? В мене багато тютюну,

¹ Карфологія – неспокій у постелі при затьмаренні свідомості, що нагадує збирання дрібних предметів, щипання.

різних ґатунків. Продай його в Гамбург, там у півтора раза дорожче дадуть. Усе в мене є, і з усім треба розлучитися. Ну, татусю Гобсек, кріпися, будь собою...»

Він випростався і майже сів на ліжку; його обличчя, мов бронзове, чітко вирізнилося на тлі подушки. Він простяг перед собою висхлі руки і вчепився кощавими пальцями в ковдру, наче хотів за неї утриматись, подивився на камін, такий самий холодний, як його металевий погляд, і помер при повній свідомості, явивши воротарці, інвалідові та мені образ одного з тих насторожених старих римлян, яких Летьєр¹ зобразив позаду консулів на своїй картині «Смерть дітей Брута».

«По-молодецькому врізав дуба, старий жмикрут!» – сказав інвалід своїм солдатським жаргоном.

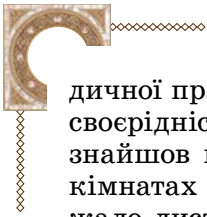
А в моїх вухах досі лунав фантастичний перелік багатств небіжчика, і, побачивши, куди спрямований його застиглий погляд, я мимоволі глянув на купу попелу. Вона здалася мені надто великою. Взявши камінні щипці, я встромив їх у попіл, і вони наткнулися на щось тверде – там лежало золото й срібло, мабуть, його прибутки за час хвороби. У нього вже не було сили заховати їх краще, а підозріливість не дозволила відіслати все це до банку.

«Біжіть до мирового судді, – сказав я інвалідові. – Треба тут негайно все опечатати!»

Згадавши останні слова Гобсека й те, що сказала мені воротарка, я взяв ключі від кімнат обох поверхів і пішов оглянути їх. Уже в першій, яку я відчинив, я знайшов пояснення його балачкам, що здалися мені безглуздими, і побачив, до чого може дійти скупість, коли вона перетворюється на сліпий, позбавлений усякої логіки інстинкт, скупість, вияви якої ми так часто спостерігаємо у провінційних скнар. У кімнаті, суміжній зі спальнею небіжчика, я виявив і протухлі паштети, і купи всілякого харчу, і навіть устриці та рибу, вкриті густою пліснявою. Я мало не задихнувся від смороду, в якому злилося безліч огидних запахів. Усе кишіло червою та комашнею. Ці дарунки, одержані не так давно, лежали впереміж із ящиками всіляких розмірів, з паками чаю, з мішками кави. На каміні, у срібній суповій мисці, зберігалися накладні вантажів, що надійшли на його ім'я в портові склади Гавра: тюки бавовни, ящики цукру, барила рому, кава, індиго, тютюн – цілий базар колоніальних товарів. Кімната була захаращена меблями, срібними виробами, лампами, картинами, вазами, книгами, чудовими гравюрами без рам, згорнутими в трубку, і найрізноманітнішими рідкісними речами. Можливо, не вся ця гора коштовних речей складалася з подарунків – частина з них, певне, були речі, віддані під заставу і вчасно не викуплені. Я бачив там скриньки з дорожцінностями, прикрашені гербами або вензелями, білосніжні скатерті, зброю – дорогу, але без клейма. Розгорнувши книжку, яку, здавалося, недавно брали з полиці, я знайшов у ній кілька тисячофранкових білетів. Тоді я вирішив пильно оглянути кожну річ, аж до найдрібніших, обдивитися підлогу, стелі, карнизи і стіни, щоб знайти золото, яке так палко любив цей голландець, гідний пензля самого Рембрандта. Ніколи ще за роки своєї юри-

¹ Летьєр, Гійом (1760–1832) – французький художник.

дичної практики не зустрічав я такого дивного поєднання жадібності із своєрідністю характеру. Коли я повернувся в спальню небіжчика, я знайшов на його письмовому столі розгадку того, яким чином у його кімнатах поступово накопичилося стільки багатств. Під прес-пап'є лежало листування Гобсека з торговцями, яким він продавав подарунки своїх клієнтів. Чи тому, що купці не раз ставали жертвами хитрувань Гобсека, чи тому, що він надто дорого правив за свої істинні припаси та колоніальні товари, але жодна оборудка не відбулася. Він не продав харчі в магазин Шеве, бо Шеве вимагав тридцятипроцентної скидки. Гобсек торгувався за кілька франків, а тим часом продукти псувалися. Срібло лишилося не проданим, бо Гобсек відмовився взяти на себе витрати з доставки. Мішки з кавою ніхто не купив, бо він не бажав зробити скидку на утрушування. Одне слово, продаж кожного товару давав йому привід для нескінченних суперечок – очевидний доказ того, що Гобсек уже здитинів і виявляв ту незбагненну затятість, яка розвивається в усіх старих людей, одержимих сильною пристрастю, що переживає їхній розум. І я поставив собі те саме запитання, яке почув від нього: «Кому дістанеться все це багатство?»... Згадавши, які дивні відомості він сповістив мені щодо своєї єдиної спадкоємиці, я зрозумів, що мені доведеться обшукати всі кубла в Парижі й віддати величезне багатство до рук якоїсь непутящої жінки. Та головне, знайти, що на підставі цілком незаперечних документів граф Ернест де Ресто найближчими днями вступить у володіння статком, який дозволить йому одружитися з мадмуазель Каміллою, і крім того, виділити чималі суми грошей матері та братові, а сестрі – дати посаг. <...>

Розповідь Дервіля змінила ставлення пані де Гранльє до графа Ернеста.

Переклад В. Шовкуна

Запитання і завдання до прочитаного уривка

1. Як графиня де Ресто сприйняла смерть чоловіка? Розкрийте психологічні мотиви її поведінки.
2. На яких деталях наголошується в розповіді про смерть Гобсека? Чим опікувався лихвар перед смертю?
3. Розкрийте символічний зміст картини зіпсованих «скарбів» Гобсека.
4. **Подискутуймо!** Про що свідчать останні розпорядження Гобсека: про його скупість чи про його щедрість?

Запитання і завдання до прочитаного твору

1. Визначте основну тему повісті «Гобсек».
2. Як у ній змальоване французьке суспільство XIX ст.? Яке місце в ньому посідають «гобсеки»?
3. Як у повісті зображується життєвий крах лихваря?
4. Який з ваших прогнозів розвитку сюжету (романтичний чи реалістичний) виправдався?
5. Сформулюйте головну «пристрасть» Гобсека. Як вона пов'язана з тодішнім суспільством?
6. Яку роль у повісті відіграють образ оповідача, портрет та інтер'єр?
7. **Робота в парах.** Визначте основні внутрішні суперечності особистості головного героя повісті. Обговоріть їх. Знайдіть відповідні цитати у творі.

8. Робота в групах. Об'єднавшись у дві групи, обговоріть одне з поданих запитань: **А.** Ким є Гобсек – романтиком чи прагматиком? Чим він керується в житті – холодним розумом чи пристрастю? **Б.** Чи згодні ви з характеристиками Гобсека як «людини-векселя» та «людини-автомата»?

9. Подискутуймо! Ким, на вашу думку, насправді є Гобсек – «володарем» багатства чи, навпаки, його «рабом»? Аргументуйте свою думку.

10. Філологічний майстер-клас. Які відомі вам художні принципи «Людської комедії» знайшли відображення в повісті «Гобсек»?

11. Творча майстерня. Уявіть, що ви журналіст, який хоче взяти інтерв'ю в Гобсека. Придумайте п'ять питань цьому літературному персонажеві.

Одним з найвідоміших персонажів бальзаківської «Людської комедії» є **батько Горіо** з однойменного твору письменника. Цей персонаж став символом самовідданої батьківської любові, жорстоко зрадженої невдячними дітьми. Колишній успішний торговець, батько Горіо беззастережно пожертвував усім заради щастя своїх дочок, але натомість зіткнувся лише з їхньою байдужістю та зневагою...

Скориставшись посиланням <https://cutt.ly/mr6N88Nm> або QR-кодом, прочитайте уривок з роману Бальзака «Батько Горіо». Простежте, як і чому Горіо поступово опиняється на дедалі гірших поверхах пансіону пані Воке. Розкрийте символічний зміст цих змін у житті героя.

Запитання і завдання для самостійного опрацювання твору

1. Як і чому змінюється ставлення мешканців пансіону до Горіо?
2. Як фінансовий стан Горіо впливає на його стосунки з дочками? У чому полягає трагізм долі батька?
3. Порівняйте мотив батьківської любові в романі Бальзака та англійській легенді про короля Ліра та його дочок. Як Горіо та Лір ставляться до своїх дітей?

Чарлз Дікенс, як і Оноре де Бальзак, є ключовою постаттю реалізму XIX ст. Однак якщо Бальзак більше зосереджується на аналізі суспільних явищ, то Дікенс акцентує увагу на емоційній складовій та моральному виборі героїв. Роман «**Пригоди Олівера Твіста**» Ч. Дікенса розповідає про сироту, який із самого народження стикається зі злиднями та несправедливістю. Утікаючи з робітного дому, Олівер потрапляє до банди злодіїв на чолі з Феджином, але, зустрівши добрих людей – містера Браунлоу та Роз, отримує шанс розпочати нове, чесне життя.

Скориставшись посиланням <https://cutt.ly/sr6N7K65> або QR-кодом, прочитайте уривки з роману «Пригоди Олівера Твіста», у яких Дікенс змальовує нелегку долю сироти Олівера, змушеного боротися за виживання в злочинному світі Лондона.

Запитання і завдання для самостійного опрацювання твору

1. Як Дікенс через опис побуту злочинців вияснює соціальні проблеми Англії XIX ст.?
2. Чому Олівер не одразу розуміє справжню природу діяльності Феджина? Які сцени показують його наївність?
3. Як автор передає напругу та страх під час пограбування? Які художні засоби він застосовує?

ТВОРЧО ПОВТОРЮЄМО Й УЗАГАЛЬНЮЄМО ПРОЧИТАНЕ

1. Літературні дебати «Романтизм vs Реалізм». Об'єднайтеся у дві команди. Команда «Романтики» представляє погляди Байрона, Гейне, Гюго, Міцкевича, а команда «Реалісти» захищає позиції Бальзака. Кожна команда готує три аргументи на користь «своєї» естетики, використовуючи приклади з творів. Після виступів відбуваються дебати, де кожна команда ставить два запитання опонентам.

2. Поетичний театр за віршем Г. Гейне «Лорелей». Створіть театральну постановку вірша «Лорелей». Розподіліть ролі, продумайте декорації, доберіть музику для передачі атмосфери твору. Перед виступом зробіть коротку презентацію: розкажіть, хто така Лорелей і чому вона стала символом романтизму.

3. Як у вірші «Непевність» А. Міцкевича розкривається характерне для романтизму уявлення про кохання?

4. Як пов'язані з українським простором поема Дж. Г. Байрона «Мазепа» та вірш М. Емінеску «Буковині»? Визначте романтичні риси в цих творах.

5. Подискутуймо! Підготуйте аргументи для виступу в дискусії про «Гобсека» О. де Бальзака з таких питань:

1. Чи має лихвар рацію, коли стверджує, що він (і такі, як він) є справжніми володарями світу?
2. За і проти життєвої філософії Гобсека.
3. «Невже усе зводиться до грошей?» – підсумовує свої спостереження за Гобсеком Дервіль. Що ви йому відповіли б?

6. Філологічний майстер-клас. Знайдіть у перекладі прочитаних уривків з поеми «Мазепа» використані перекладачем епітети, порівняння й метафори, що окреслюють образ і вчинки головного героя. Про що свідчать ці прийоми – про обізнаність автора з українськими реаліями чи радше про характерне для романтиків тягіння до «екзотичних» описів?

7. Робота в групах. А. Створіть ремікс, «переробивши» вірш В. Гюго «Змішані суди» відповідно до сучасного контексту (поезія може бути складена вільним віршем або прозою); обсяг: до однієї сторінки. **Б.** Уявіть себе в ролі фінансових аналітиків, які досліджують образ Гобсека. Створіть його «фінансовий план»: як він заробляє, у що інвестує, кого контролює. Презентуйте «фінансовий план» Гобсека. **В.** Уявіть, що поезія виходить за межі сторінки – звучить, рухається, набуває живих емоцій та інтонацій. Саме на це спрямований **слем**, у якому поєднуються література, театр та імпровізація. Тут поет стає актором, а сцена – простором для боротьби й відвертості. Створіть слем від імені одного з авторів, представлених у цій частині: підготуйте невеликий текст у його дусі та стилі. Це може бути вірш, монолог або літературне звернення до читача.

ЧАСТИНА П'ЯТА

ІЗ ЗАРУБІЖНОЇ ЛІТЕРАТУРИ ХХ–ХХІ СТ.

У цій частині ви дізнаєтеся:

- як кмітливий солдат Швейк сміхом боровся проти безглуздя війни;
- як німецькі автори осмислювали провину й відповідальність нацизму за зруйновані війною життя;
- чому звичайні хлопчачи ХХ ст. на безлюдному острові перетворилися на плем'я дикунів;
- що таке «петля часу» і чому вона множить людину на десятки «я»;
- як слово може бути водночас порятунком і небезпекою та багато інших цікавих речей.

РОЗДІЛ 1

ЛІТЕРАТУРА Й ВИКЛИКИ ХХ ТА ХХІ СТОЛІТЬ

В історії культури існує багато визначень ХХ століття. Його називають добою світових війн і масштабних соціальних експериментів, епохою науково-технічного прогресу та екологічних катастроф, атомної зброї та тоталітарних режимів, ерою кіно, завоювання космічного простору, відкриття комп'ютерних технологій тощо. Утім, крізь нерідко суперечливі характеристики ХХ століття червоною ниткою проходить думка про трагічний досвід, набутий людством на цьому етапі історії.

Проте не таким уявлялося ХХ ст. багатьом з тих, хто вітав його настання. Тоді з новою епохою пов'язувалися небачені соціальні перетворення, що мали увінчатися побудовою суспільства рівності та справедливості; технічні та промислові революції, які повинні були безмежно розширити людські можливості й забезпечити загальний добробут.

Сьогодні навіть важко уявити ейфорію, у якій перебували люди на початку ХХ ст., спостерігаючи запаморочливі зміни у своєму побуті, ритмі та стилі життя. Те, що колись здавалося казкою, на очах ставало повсякденням. Значну роль у змінах життя та свідомості людської спільноти відіграли науково-технічні відкриття ХХ ст. та винаходи, зроблені на межі ХІХ–ХХ ст.

Наприкінці ХІХ ст. внаслідок винайдення двигуна внутрішнього згоряння розпочався бурхливий розвиток автомобілебудівної промисловості. Уже до кінця Першої світової війни у світі налічувалося понад два мільйони автомобілів. Будувалися аероплани та літаки, потужні пароплави та підводні човни. Новим електричним світлом завітилися вікна будинків та вулиці великих міст. На різні голоси загомоніли радіо та телефони, долаючи відстані у часі та просторі. Технічні інновації сприяли народженню нового мистецтва – кіно.

Брати Люм'єри

Кадр зі стрічки братів Люм'єрів
«Прибуття потяга на вокзал Ла-Сьота»

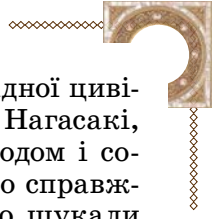
У середині 1890-х рр. у Парижі відбулася демонстрація одного з перших кінофільмів, знятого братами Люм'єрами. Сюжет цієї хвилинної стрічки повністю відображено в її назві – «Прибуття потяга на вокзал Ла-Сьота». Можливо, сьогодні зміст фільму здається дещо наївним, однак свого часу він здійснив справжній переворот у людській свідомості. Глядачі, які вперше стикалися з кінематографом братів Люм'єрів, сприймали те, що відбувалося на екрані, як реальність. Ефект правдоподібності приголомшував перших його глядачів: за свідченнями очевидців, під час демонстрації «Прибуття потяга» люди нерідко зойкали від переляку, схоплювалися з місць або в паніці тікали із зали. З огляду на це організатори сеансів змушені були попереджати про цілковиту безпечність нового атракціону.

Спливуть лічені роки – і до освоєння простору кінематографа візьмуться талановиті художники. Уже впродовж першого десятиліття ХХ ст. буде створено мистецькі стрічки, що стануть класикою кінематографа і, незважаючи на високий рівень сучасних кінотехнологій, не втратять своєї художньої цінності до сьогодні. Згодом упровадження до кінематографа звуку й кольору уможливило створення тієї неозорої «імперії кіно», яка є одним з набутків культури ХХ ст. 🚩

Однак не всі митці початку ХХ ст. поділяли беззастережне захоплення досягненнями науково-технічного прогресу. Чимало літературних творів, написаних тоді, віддзеркалювали недовіру до науки й тривогу, спричинені втратою колишніх моральних і духовних орієнтирів, страх перед майбутніми війнами та революційними зрушеннями, а також відчуття близьких катастроф.

Катастрофа, яку пророкували мислителі та митці на межі ХІХ–ХХ ст., справді спіткала людство 1914 р., коли розпочалася Перша світова війна. Вона призвела до падіння старих імперій і вибухів революцій, котрі витлумачувалися їхніми проводирями як спроба втілити в життя найдорожчі мрії людства. Проте насправді під такими прапорами були встановлені страшні тоталітарні режими в СРСР, Італії, Німеччині та інших країнах. Крім того, Перша світова війна спричинила глибоку гуманістичну кризу, що її наслідком стала Друга світова війна.

У кривавому хаосі Другої світової війни було зруйновано віру в безмежні можливості людини, у розум, красу, справедливість, науку, прог-

рес та інші ідеали, на яких трималася система цінностей західної цивілізації. Вибухи атомних бомб у японських містах Хіросіма та Нагасакі, а також початок «холодної війни» між капіталістичним Заходом і соціалістичним Сходом, показали, що людство так і не досягнуло справжніх масштабів недавньої катастрофи. Література й мистецтво шукали вихід з глухого кута, у який потрапило людство за доби світових воєн і революцій.

Початок нової епохи позначив собою так званий «поворот» 1989–1991 рр. Його символом стало падіння Берлінського муру, який розділяв світ на два ворожі табори. Відтоді розпочалися докорінні зміни політичного порядку й культурного життя. Зникли соціалістичні країни в Центрально-Східній Європі, відкрилися кордони, постали нові держави, завершилася «холодна війна». У культурному житті на сході Європи зникла цензура й за умов свободи слова набули розвитку нові теми та течії в мистецтві й літературі. Суспільство активно переосмислювало минуле – теми тоталітаризму, пам'яті про війну та масові репресії стали центральними. Водночас почався цифровий поворот: персональні комп'ютери й поява Всесвітньої павутини різко прискорили обмін інформацією та процеси глобалізації.

Духом всебічного оновлення – у всій його суперечності та драматизмі – була позначена література ХХ ст. На початку цього сторіччя виникли численні літературно-мистецькі напрями та течії, як-от дадаїзм, сюрреалізм, футуризм, імажизм, експресіонізм та багато інших. Недарма ХХ ст. називають добою «ізмів». Особливого значення в першій половині ХХ ст. набули *авангардизм* і *модернізм*, а в останній третині ХХ ст. – *постмодернізм*.

Авангардизм – умовний термін для позначення низки художніх течій у літературі й мистецтві, що зародилися на початку ХХ ст. і рішуче поривали з попередньою літературною традицією. Вихідним пунктом митців-авангардистів було прагнення зламати традиційні принципи побудови художнього твору та усталені норми смаку публіки. Авангардистське мистецтво вирізняє загострена емоційність, бунт проти традиції, сміливі експерименти з художньою формою та мовою.

Модернізм – загальна назва напрямів і шкіл у літературі та мистецтві кінця ХІХ – початку ХХ ст., які вирізняються нереалістичною спрямованістю, тяжінням до символічних форм художнього зображення та духом експериментаторства. Провідні теми модерністської літератури – відчуження особистості, її самотність, знеособлення людини тощо. Модернізм у символічних формах опрацьовував відкриття в царині психології та філософії. У модерністських творах нерідко спостерігається руйнування традиційного сюжету, композиції, персонажів, широке використання символіки та фантастики. Водночас модернізм поєднував художні експерименти з традицією.

Постмодернізм (від латинського *post* – «після», буквально «після модернізму») – напрям у літературі та мистецтві другої половини ХХ ст. Попри надзвичайну популярність цього терміна, сучасна наука ще не виробила його усталеного визначення. Для постмодерністського світосприйняття характерні настрої розчарування в ідеалах та утопіях, сумнів, критичне ставлення до віри в безмежні можливості розуму та існування однієї-єдиної істини, усвідомлення неоднозначності світу. Провідними ознаками постмодерністського стилю є іронія, пародіювання, гра з чужими текстами (інтертекстуальність), використання різних стилів, поєднання елементів елітарної та масової літератури тощо.

Пожежі революції, їдкий дим воєн, брязкіт офіційної пропаганди тоталітарних режимів і, урешті-решт, просторікування ідеологів споживацького суспільства нерідко заступали у ХХ ст. справжні духовні орієнтири. Однак ці надбання оберігало мистецтво. Їх мужньою хранителькою була художня література: усупереч усім намаганням підкорити її політичній владі, поставити на службу певним ідеологічним цілям, усупереч усім спробам її спотворити або знищити вона обстоювала духовні засади й гуманістичні цінності людського існування.

Перевірте себе

1. Побудуйте лінію часу (1895 → 1914 → 1945 → 1989/1991) з короткими підписами «подія → культурний наслідок».
2. Які люди реагували на нову епоху на її початку? Назвіть щонайменше три технічні новації, що змінили повсякдення людей на початку ХХ ст.
3. Чим характеризувалися література та мистецтво у ХХ ст.?
4. Дайте визначення понять «авангардизм», «модернізм», «постмодернізм».
5. **Подискутуймо!** Проведіть дебати на тему: «Науково-технічний прогрес – шлях до вдосконалення людства?». Теза: «*Науково-технічний прогрес ХХ ст. приніс більше загроз, ніж користі*». Формат: дві команди (за/проти), один модератор; кожна команда готує три-чотири аргументи з прикладами з літературних творів, кінострічок та історичних фактів.
6. **Творча лабораторія.** Виконайте одне завдання за вибором. **А.** Музей «однієї вітрини». Зберіть мініекспозицію про ХХ ст.: п'ять предметів або зображень і підписи до них. Придумайте заголовок до цієї експозиції. **Б.** *Альтернативна історія на сторінці щоденника*. Напишіть одну сторінку від імені підлітка, який живе у світі, де не сталося падіння Берлінського муру. Опишіть його побут і мрії.

РОЗДІЛ 2

ЯРОСЛАВ ГАШЕК: СМІХ КРІЗЬ СЛЪОЗИ

За допомогою хмаринки слів пригадайте зміст основних понять комічного в літературі.

Ярослав Гашек – видатний чеський письменник-сатирик, драматург та журналіст, автор близько 1500 оповідань, фейлетонів, статей, поезій, театральних п'єс. Однак передусім Гашек відомий як автор роману «Пригоди бравого вояка Швейка», який приніс йому світову славу.

Довкола життя письменника склалося чимало легенд. Неабияку частину з них вигадав сам Гашек.

Ярослав Матей Франтишек Гашек народився в родині помічника учителя, який згодом перейшов працювати службовцем до банку, аби краще забезпечити родину. Однак після того, як він помер, сім'я мусила боротися зі скрутою. Мати заробляла гроші шиттям білизни на замовлення для крамниць, але цих грошей заледве вистачало на щоденне життя. Через затримки за оплату житла жінка разом з дітьми мусила

часто переїжджати з місця на місце. Ці обставини вплинули на юного Ярослава: кмітливий хлопець, що мав швидкий розум і чудову пам'ять, спочатку добре навчався, проте після смерті батька полишив гімназію. Утім, із часом він здобув освіту в Чехословацькій академії торгівлі, де за відмінні оцінки був звільнений від платні за навчання. Деякий час він працював у банку, але згодом повністю присвятив себе літературній діяльності. Водночас Гашек був активним учасником політичних протестів, які відбувалися в Празі, а також численних бійок та пригод. Саме тоді Гашек уславився в рідному місті як «король» трактирів і кав'ярень, бешкетник і веселун. Навіть до власної літературної творчості він ставився несерйозно, підписуючи свої тексти випадковими літературними псевдонімами (що, до речі, створило труднощі для дослідників його творчості).

Ярослав Гашек
(1883–1923)

Непосидюча вдача, цікавість та бажання побачити світ спонукали його вирушити в тривалі мандри. Від 1899 до 1905 р. Гашек багато подорожував Центральною Європою та Балканами. Часто без грошей, ночуючи просто неба, він пізнавав життя простих людей. Цей досвід глибоко вплинув на його творчість і політичні погляди. Він побував у Болгарії, Румунії, Угорщині, Словаччині, Польщі та Галичині. Ці мандрівки знайшли відображення в літературній творчості Гашека.

28 липня 1914 р. у Сараєві було вбито ерцгерцога Франца Фердинанда – спадкоємця престолу Австро-Угорщини. Австро-угорська влада поклала відповідальність на Сербію і 28 липня 1914 р. оголосила їй війну. Локальне протистояння швидко переросло в Першу світову війну – глобальний збройний конфлікт між Антантою (Велика Британія, Франція, Російська імперія, згодом США та ін.) та Центральними державами (Німеччина, Австро-Угорщина, Османська імперія, Болгарія), що тривав до 11 листопада 1918 р. і став одним з найкривавіших у світовій історії. Війна перетворилася на окопну: солдати довгий час перебували в умовах багнюки та постійних обстрілів, часто без доступу до нормальної їжі чи тепла. В арсеналі з'явилися нові смертоносні види зброї – важка артилерія, кулемети, отруйні гази. Наслідки війни були катастрофічними: загинуло приблизно 16–20 мільйонів людей, серед яких близько 10 мільйонів військових і 6–10 мільйонів цивільних, а понад 20 мільйонів зазнали поранень. Війна принесла невимовне горе та руйнування. Її жорстокість і безглуздість проявлялися в масових смертях, викликаних наказами та «планами», які зрозуміти могли лише одиниці, а незначні помилки чи абсурдна бюрократія нерідко коштували людям життя. Після завершення конфлікту кілька імперій розпалися, а карта Європи зазнала докорінних змін.

У 1915 р. Ярослав Гашек був мобілізований до австро-угорської армії та зарахований до складу 91-го піхотного полку. Під час служби він часто мав проблеми з військовою дисципліною, неодноразово по-

трапляв під арешт. Багато з його кумедних і водночас трагічних епізодів з військового життя згодом знайшли своє відображення у знаменитому творі про бравого вояка Швейка. Перебуваючи на фронті в Галичині, Гашек виконував різні доручення та брав участь у бойових діях. У вересні 1915 р., поблизу Дубна, він добровільно здався в полон російським військам.

У таборі Гашек переніс тиф, але вижив. Надалі він приєднався до Чехословацького легіону, де працював писарем і журналістом. Після підписання Брестського миру він залишив легіон, приєднавшись до більшовиків. У складі Червоної армії Гашек займався переважно агітаційною діяльністю та журналістикою. У січні 1919 р. Ярослава Гашека перевели до Белебея (нині Башкортостан, Російська Федерація), де вже в березні він очолив редакцію армійської газети й видавав більшовицьке видання «Наш путь». У місцевій друкарні він познайомився зі своєю майбутньою дружиною Олександрою Львовою.

У грудні 1920 р. подружжя повернулося до Праги. Досвід війни та полону значно вплинув на його світогляд, зміцнивши його антивоєнні переконання.

Повернення Гашека до Праги стало справжньою сенсацією, адже до того часу в пресі неодноразово з'являлися повідомлення про його нібито загибель. Сам Гашек з гумором зазначав, що за час його відсутності його вже встигли і «повісити», і «розстріляти», і «вбити» в різних місцях.

Однак повернення додому виявилось не безхмарним. Через його співпрацю з більшовиками газети розпочали кампанію цькування, частина друзів від нього відвернулася, а дехто навіть відкрито погрожував йому розправою. Гашек відмовився від політичної діяльності та зосередився на літературній творчості.

Наприкінці серпня 1921 р. Гашек переїхав до невеликого містечка Ліпніце. Оселившись у заїзді «У чеської корони», він швидко здобув популярність серед місцевих жителів, щедро допомагав знайомим і навіть став опікуном місцевої школи, хоча йому та його родині грошей бракувало. Тут Гашек багато працював над своєю головною книжкою, «Пригоди бравого вояка Швейка». Через стан здоров'я він уже сам не міг писати, а тому диктував свій текст секретареві. При цьому він не користувався жодними нотатками, покладаючись лише на власну пам'ять. Однак його здоров'я швидко погіршувалося. 3 січня 1923 р. Ярослав Гашек пішов із життя. На його могилі встановили пам'ятник у вигляді розгорнутої кам'яної книжки. На ній викарбувані імена Гашека та його літературного персонажа Швейка.

Літературний талант Ярослава Гашека проявився рано. Ще до війни він написав сотні гумористичних і сатиричних текстів, у яких критикував бюрократію, міщанство та фальш політики. Однак головним його твором став сатиричний роман «**Пригоди бравого вояка Швейка**», у якому письменник переосмислив власний воєнний досвід і розгорнув гостру сатиричну критику війни.

Перші історії про Швейка були написані Гашеком ще 1912 р. Швейк одразу сподобався читачам своєю дотепністю й винахідливістю. Після

повернення 1920 р. на батьківщину письменник узявся за продовження пригод свого улюбленця. Примітно, що у творі чітко простежуються географічні деталі, побутові сцени, військові реалії та психологічні портрети, що відображають особисті переживання Гашка. І хоча через хворобу письменник не встиг завершити роман, його «Швейк» став одним із найвідоміших антивоєнних творів світової літератури. У яскравій сатиричній формі письменник тут викриває абсурдність і жорстокість війни. Швейк – це наївний, доброзичливий, але водночас надзвичайно винахідливий персонаж, який, удаючи простака, безкомпромісно висміює безглуздя військової системи та бюрократії. Його поведінка – це своєрідна форма протесту, прихована за маскою удаваної покірності.

Образ Швейка став символом народної мудрості, гумору та внутрішньої свободи. Швейк не бореться проти влади відкрито, але його іронія та життєва мудрість постійно викривають військову бюрократію. Саме тому Швейк – не просто герой антивоєнного роману, а своєрідний філософ у солдатській шинелі, який говорить голосом здорового глузду в епоху божевілья.

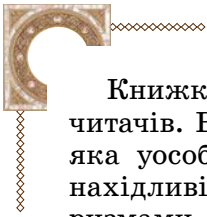
З 1916 до 1918 р. Ярослав Гаšek жив у Києві. У цей час він працював у редакції газети «Чехослован», яка видавалася для чехословацьких військовополонених, писав сатиричні статті та оповідання. Тут він спостерігав руйнівний вплив Першої світової війни на повсякденне життя. На знак вшанування пам'яті письменника в Києві його іменем було названо бульвар.

У романі про Швейка українські міста й села є важливим етапом подорожі бравого вояка. Після Чехії та Угорщини Швейк опиняється на галицькому кордоні, де стикається з військовим хаосом та плутаниною. Географія його військових походів охоплює Львів, Сокаль, Фельштин, Перемишль та інші міста Галичини, що тоді належала Австро-Угорській імперії. Між іншим, нині цей маршрут є популярним серед туристів, які відвідують цю місцевість по слідах бравого вояка Швейка.

Пам'ятники Швейку у Львові та Ужгороді

Книжку Гашека вже багато десятиліть оточує любов українських читачів. Вона приваблює передусім яскравою постаттю вояка Швейка, яка уособлює життєву мудрість, незнищенне почуття гумору та винахідливість. Чимало висловлювань Швейка стали улюбленими афоризмами, як-от, наприклад: *«Від стін поліцейського управління віяло духом влади, чужої народіві»*, *«Наші війська відійшли на заздалегідь підготовлені позиції»*, *«Найліпше – це видавати себе за ідіота»* тощо.

Про велику популярність образу Швейка в Україні свідчать пам'ятники цьому літературному герою. Так, в Ужгороді є мініатюрна скульптура Швейка, який тримає кнедлики – традиційну чеську страву, що їй Гашек присвятив цілу сторінку свого твору. А у Львові є навіть два пам'ятники бравому вояку: один з них у формі, з добродушною усмішкою, що підкреслює його іронічне ставлення до війни, а інший зображує Швейка, який весело мандрує на велосипеді.

Роман «Пригоди бравого вояка Швейка» Ярослава Гашека перекладали українською з 1930-х років. Одним з перших був О. Залужний, а найвідомішим став переклад С. Масляка, який зберігає сатиричний стиль Гашека, спрямований на викриття абсурдності війни. 📖

У романі Гашек майстерно використовує різноманітні засоби комічного: сатиру, іронію, а також гіперболи. Крім того, Гашек постійно звертається до пародії, імітуючи військові накази, документи або манери та поведінку офіцерів. Комічні ситуації виникають тоді, коли Швейк потрапляє в абсурдні обставини, але поводить себе спокійно,

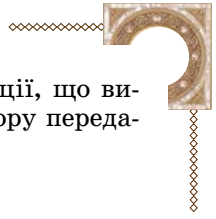

Ілюстрація Й. Лади

логічно й навіть переконливо. Важливу роль при цьому відіграє художня мова: простонародне мовлення, дотепні діалоги, жарти та анекдоти, які герой розповідає із серйозним виглядом. Усе це створює ефект подвійного бачення: з одного боку, Швейк здається наївним дурником, а з іншого – викриває дефекти військово-бюрократичної системи, що її накази він нібито слухняно виконує. Саме завдяки цим засобам роман Гашека перетворюється на глибоку сатиру, де сміх стає формою протесту проти безглуздя та антилюдяності війни. 📖

Перевірте себе

1. Які події дитинства та юності вплинули на формування характеру Ярослава Гашека? Як вони позначилися на його подальшому житті? Яку роль у становленні письменника відіграли його мандрівки?
2. Якого досвіду Гашек набув під час Першої світової війни та після її завершення?
3. Як життя та творчість Гашека були пов'язані з українським простором?
4. Дайте стислу загальну характеристику книжки Я. Гашека «Пригоди бравого вояка Швейка». Чим пояснюється величезний успіх цього твору?
5. **Творча лабораторія.** Створіть карту подорожей «Гашек – мандрівник і спостерігач», знайшовши інформацію про країни, міста та регіони, які відвідав письменник.

Читаючи главу, зверніть увагу на абсурдні та комічні ситуації, що виникають у зв'язку з мобілізацією. Як вони допомагають автору передати його антивоєнну позицію?

ПРИГОДИ БРАВОГО ВОЯКА ШВЕЙКА

(Скорочено)

Глава VII «Швейк іде на війну»

У той час, коли галицькі ліси бачили, як австрійське військо дає драпака через річку Раб, а на півдні, в Сербії, всім австрійським дивізіям надавали по саму зав'язку (і по заслугі), австрійське військове міністерство згадало про Швейка і покликала його, щоб він допоміг урятувати монархію з такої халепи.

Коли Швейкові принесли повістку з наказом за тиждень з'явитися на Стршелецький острів для лікарського огляду, він саме лежав у ліжку, бо ревматизм знову не давав йому спокою. Пані Мюллерова на кухні варила для нього каву.

– Пані Мюллерова, – почувся з кімнати тихий Швейків голос, – ідіть-но сюди на хвилинку.

Служниця підійшла до ліжка, і Швейк таким самим тихим голосом сказав:

– Пані Мюллерова, сядьте, будь ласка.

Його голос звучав таємниче і урочисто.

Коли пані Мюллерова сіла, Швейк підвівся на ліжку і проголосив:

– Я йду на війну!

– Мати Божа! – вигукнула пані Мюллерова. – А що ж ви, паночку, будете там робити?

– Воювати, – відповів Швейк замогильним голосом. – Австрії скрутно доводиться. Згори лізуть уже на Краків, а знизу пхаються в Угорщину, скрізь нас молотять, аж пір'я летить. Тому й мене на війну призивають. Я ж вам тільки вчора читав у газеті, що над нашою дорогою батьківщиною нависли якісь там хмари.

– Таж ви, паночку, неспроможні тепер і пальцем поворухнути.

– Це дурниця, пані Мюллерова, поїду на війну в візочку. Знаєте того кондитера, за рогом? У нього такий візок є. Він колись у ньому возив провітрюватись свого кульгавого шкарбуна дідуса. Ви, пані Мюллерова, на тому візку й доставите мене до війська.

Пані Мюллерова заплакала.

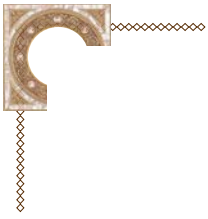
– Чи ж не побігти мені, ласкавий пане, по лікаря?

– Нікуди ви, пані Мюллерова, не підете, я хоч і хворий на ноги, проте чим я не гарматне м'ясо? А в таку пору, коли Австрії не до танцю, кожен каліка повинен бути на своєму посту. Не хвилюйтесь і варіть собі каву далі.

І в той час, як пані Мюллерова, заплакана і схвильована, цідила каву, бравий вояк Швейк, лежачи в ліжку, співав:

Ілюстрація Й. Лади

Як Віндішгрец і всі генерали
Вранці до схід сонця війну розпочали.
Гоп-гоп-гоп!
Війну розпочали, хором закричали:
«Рятуй, Божа Мати, щоб ми не пропали!»
Гоп-гоп-гоп!

Перелякана пані Мюллерова, вражена жахливою бойовою піснею, забула про каву і, тіпаючись усім тілом, з острахом прислухалась, як бравий вояк Швейк співає далі у своїй постелі... <...>

– Ради Бога, ласкавий пане, я вас прохаю, – почулося з кухні жалісне хлипання, але Швейк до кінця проспівав свою бойову пісню:

Ой на возі гроші, а їсти – в повозці;
А хто живе краще, як ті наші хлопці?
Гоп-гоп-гоп!

Пані Мюллерова метнулася до дверей і побігла по лікаря. Повернулася вона за годину. Швейк тим часом задрімав.

Раптом його збудив якийсь опасистий добродій. З хвилину він тримав руку на Швейковому лобі й говорив:

– Не бійтеся, я лікар Павек із Виноград, дайте руку, а цей термометр покладіть під пахву. Так. Покажіть язик, висуньте його, ще більше, так його й тримайте. Від чого померли ваші батько й мати?

І ось у той час, коли Відень пнувся із шкіри, щоб усі народи Австро-Угорщини подавали приклади беззастережної вірності й любові, лікар Павек прописав пацієнтові проти його патріотичного запалу бром і порадив відважному і бравому воякові Швейку не думати про війну.

– Лежіть рівно і не хвилюйтеся. Я завтра навідаюся знову.

Другого дня він прийшов і спитав на кухні в пані Мюллерової, як почуває себе пацієнт.

– Гірше, пане лікарю, – із щирим смутком відповіла служниця, – Вночі, як його знову схопив ревматизм, він, пробачте на цім слові, почав співати австрійський гімн.

Лікар Павек був змушений реагувати на цей новий вияв лояльності пацієнта збільшеною дозою броду.

На третій день пані Мюллерова доповіла лікареві, що Швейкові погіршало.

– Пополудні, пане докторе, він послав мене по карту воєнних дій, а вночі, в гарячці, марив, що Австрія переможе.

– А порошки приймає точно, як прописано?

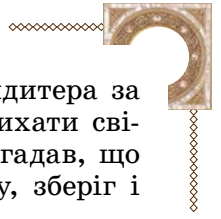
– Та він, пане лікарю, по них ще й не посилав.

Засипавши Швейка рядом докорів і заявивши, що ніколи більше не прийде до людини, яка відкидає його лікування бромом, лікар Павек пішов.

За два дні Швейк уже мав з'явитися до призовної комісії. До цього він ретельно приготувався. По-перше, послав пані Мюл-

Ілюстрація Й. Лади

лерову купити йому військового кашкета, а по-друге, у кондитера за рогом позичити візка, на якому кондитер колись возив подихати свіжим повітрям свого кульгавого діда-шкарбуна. І, нарешті, згадав, що потребує милиці. На щастя, кондитер, як родинну пам'ятку, зберіг і милиці.

Бракувало Швейкові лише рекрутського букетика. Але пані Мюллерова роздобула його. Вона за ці дні змарніла і всюди, куди йшла, плакала.

Того пам'ятного дня празькі вулиці побачили приклад зворушливого патріотизму: стара жінка штовхала поперед себе візок, на якому сидів чоловік у військовому кашкеті й розмахував милицями. Начищений франтик¹ на його кашкеті аж сяяв, а на піджаці красувався барвистий рекрутський букетик.

Безперестанку вимахуючи милицями, цей чоловік щохвилини кричав на всю вулицю:

«На Белград! На Белград!»

За ним ішов цілий натовп, який виріс із невеличкої купки людей, що зібралися перед будинком, звідкіля Швейк виїхав на війну.

Швейк міг констатувати, що деякі поліцаї на перехрестях віддавали йому честь.

На Вацлавській площі юрба навколо Швейкового візка зросла до кількохсот чоловік, а на розі Краківської вулиці вони побили якогось студента-бурша в корпорантській шапочці, який вигукнув Швейкові: «Heil! Nieder mit den Serben!»²

На розі Водічкової вулиці в цю історію втрутилася кінна поліція і розігнала натовп.

Коли Швейк показав дільничному інспекторові повістку і чорним по білому довів, що мусить сьогодні ж стати перед призовною комісією, той трохи розчарувався і, щоб запобігти бешкетам, наказав двом кінним поліцаям конвоювати візок із Швейком на Стршелецький острів.

Про всю цю подію в «Празькій офіційній газеті» з'явилася стаття такого змісту:

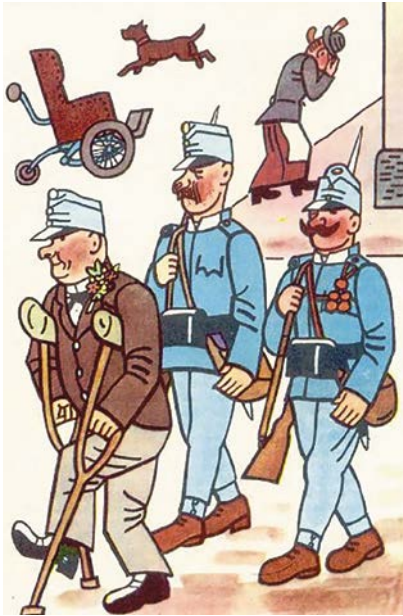
«Патріотизм каліки

Вчора близько полудня перехожі на головних празьких вулицях були свідками сцени, яка красномовно свідчить про те, що в величній і серйозний період сини нашого народу можуть подати чудовий приклад вірнопідданства трону старого монарха.

Здавалося, ніби вернулись часи стародавніх греків і римлян, коли Муцій Сцевола пішов разом з іншими в бій, незважаючи на свою спалену руку. Каліка на милицях, якого стара матуся везла на візочку для хворих, продемонстрував нам учора найсвятіші свої почуття і щирий патріотизм. Цей син чеського народу добровільно, хоч він інвалід, попросився в армію, щоб усі свої сили і навіть життя віддати за свого монарха. І коли його заклик “На Белград!” мав такий жвавий відгук на вулицях Праги, то це свідчить, що пражани подають зразкові приклади любові до батьківщини і до монаршого дому». <...>

¹ Металева кокарда на кашкеті з ініціалами «FJI» (Франц-Йосиф І).

² Хай живе! Геть сербів! (Нім.)

Ілюстрація Й. Лади

Однак панове з призовної комісії були про це іншої думки, особливо військовий лікар Бауце, людина безсердечна, яка в усьому вбачала шахрайські спроби викрутитися від військової служби, фронту, куль і шрапнелі.

Всі знали його вислів: “Das ganze tschechische Volk ist eine Simulantenbande!”¹

За десять тижнів своєї діяльності він з 11 000 громадян визнав 10 999 симулянтами і був би добрався й до одинадцятитисячного, коли б цього щасливчика не розбив параліч саме в ту мить, коли лікар заревів на нього: “Kehrt euch!”²

– Винести цього симулянта! – наказав Бауце, пересвідчившись, що той помер.

І ось саме перед ним цього пам’ятного дня стояв Швейк, зовсім голий, цнотливо покриваючи свою голизну милицями, на які він спирався.

– Das ist wirklich ein besonderes Feigenblatt³, – сказав Бауце, – таких фігових листків, мабуть, і в раю не бувало.

– Звільнений через недоумкуватість, – оголосив фельдфебель, переглядаючи Швейкові документи.

– А ще які у вас хвороби? – спитав Бауце.

– Насмілююсь доповісти, в мене ревматизм, але я служитиму найяснішому цісареві до останньої краплі крові, – скромно сказав Швейк. – У мене коліна набрякли.

Бауце страшним оком зиркнув на бравого вояка Швейка і загорлав:

– Sie sind ein Simulant!⁴

Потім, звернувшись до фельдфебеля, з крижаним спокоєм наказав:

– Den Kerl sogleich einsperren!⁵

Два солдати з багнетами на гвинтівках повели Швейка до гарнізонної в’язниці.

Швейк спирався на милиці і з жахом відчував, що його ревматизм починає зникати.

Пані Мюллерова з візком чекала на Швейка біля мосту. Побачивши його між багнетами, вона заридала і відійшла від візка, щоб уже ніколи більше до нього не повертатися.

А бравий вояк Швейк скромно йшов під конвоєм озброєних захисників держави.

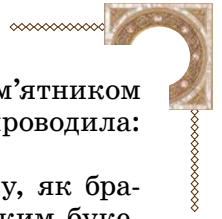
¹ Увесь чеський народ – це банда симулянтів! (Нім.)

² Кругом! (Нім.)

³ Це справді незвичайний фіговий листок. (Нім.)

⁴ Ви симулянт! (Нім.)

⁵ негайно заарештувати цього жевжика! (Нім.)

Багнети сяяли в променях сонця, і на Малій Страні перед пам'ятником фельдмаршалу Радецькому Швейк гукнув до юрби, що їх супроводила: – На Белград! На Белград!

А маршал Радецький замріяно дивився із свого п'єдесталу, як бравий вояк Швейк шкутильгає на старих милицях з рекрутським букетиком на піджаці, і слухав, як якийсь поважний пан пояснює юрбі, що це ведуть «дезертира».

Переклад С. Масляка

Літературний практикум

1. Перейшовши за посиланням <https://forms.gle/ZCo7JnKJ55SzTnwf9> або QR-кодом і виконавши онлайн-тести, перевірте, як ви запам'ятали героїв і події прочитаного уривка з роману Я. Гашека «Пригоди бравого вояка Швейка».

2. Над чим сміється автор у цьому розділі книжки? Що саме він викриває? Які деталі видаються вам особливо комічними? Чому?

3. Чи був Швейк насправді хворим або лише вдавав із себе хворого? Чи справді він прагнув потрапити до війська? Обґрунтуйте свою думку.

4. Чому натовп на вулицях Праги так емоційно реагує на появу Швейка? Про які суспільні настрої це свідчить?

5. Як офіційна газета інтерпретує вчинок Швейка? Чи відповідає це дійсності?

6. Як поводить військовий лікар Бауце? Яку сатиричну функцію виконує його образ?

7. Чому Швейка зрештою заарештовують? Як це підкреслює абсурдність військової системи?

8. **Робота в парах.** Визначте види комічного в тексті. Знайдіть приклади сатири, а також іронії. Чому вони викликають усмішку?

9. **Розвиваймо мовлення.** Створіть сучасний мем або серію мемів на основі сцени, у якій Швейк вирушає на війну у візку. Використайте гумор, перебільшення, сучасні фрази або інтернет-жарти.

10. **Творча лабораторія.** Пантоміма «Швейк іде на війну». Поставте коротку сцену без слів, лише жестами, мімікою та рухами відтворивши емоції пані Мюллерової, Швейка, натовпу, лікаря.

11. Ким, на вашу думку, є Швейк – дурнем, блазнем чи мудрецем? Аргументуйте свою точку зору прикладами з прочитаного уривка та вашими спостереженнями щодо цього питання.

Згодом пригоди Швейка в романі стають дедалі гротескнішими.

У главі «Швейків будейовицький¹ анабасис²» герой опиняється у вирі хаотичних подій, потрапляючи в безглузді ситуації через свою надмірну старанність дістатися до військової частини. Швейк без кінця кружляє військовими шляхами, губиться, знаходиться, знову губиться – і все це під тиском суворої, але абсурдної військової машини.

Перейшовши за посиланням <https://cutt.ly/ptwg5Oab> або QR-кодом, прочитайте главу роману Я. Гашека «Швейків будейовицький анабасис» і порівняйте описані в ній блукання Швейка з мандрівками відомих вам літературних персонажів (Одіссея або Дон Кіхота).

¹ *Будейовицький* – прикметник, що походить від назви міста Чеські Будейовиці в Чехії.

² *Анабасис* – тривалий похід військових частин недружньою територією.

Запитання і завдання для самостійного опрацювання прочитаного

1. Чому Швейк постійно потрапляє до безглузвих ситуацій? Яку роль відіграє його надмірна сумлінність?
2. Які риси характеру Швейка найбільше проявляються в цій главі? Як вони впливають на розвиток подій?
3. **Подискутуймо!** Чи можна вважати Швейка героєм, незважаючи на його комізм?

Роман «Пригоди бравого вояка Швейка» Ярослава Гашека багато разів екранізувався. Однією з найкращих екранізацій є чеський фільм «Бравий солдат Швейк» (режисер К. Стекли, 1957 р.) з Рудольфом Грушинським у головній ролі.

Перейшовши за посиланням <https://cutt.ly/CtwhqwHS> або QR-кодом, перегляньте уривок з кінострічки «Бравий солдат Швейк».

1. Знайдіть відповідний епізод у книжці та порівняйте його з кіноуривком. Що в кіноверсії збережено, а що – змінено?
2. Як режисер передає комічний дух роману Гашека в цьому епізоді?
3. Яку роль відіграють музика та масові сцени у створенні атмосфери роману?

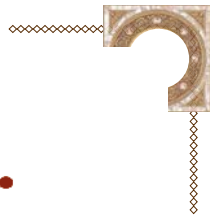
Німецький художник-експресіоніст *Отто Дікс* під час Першої світової війни служив командиром кулеметного загону. Товариші вважали його диваком: замість шукати орденів та бойової слави, він одержимо малював жахи фронту. За час служби створив понад 600 робіт, які надсилав друзі до Дрездена з проханням зберегти до мирних часів. Після війни Дікс створив цикл офортів «Війна», який охоплює 50 гравюр з моторошними образами поранених, руїн і смерті. Ці роботи стали потужним антивоєнним свідченням і спричинили великий резонанс у мистецькому світі. Нацистський режим заборонив Діксу працювати, позбавив професорського звання і спалив сотні його картин. Незважаючи на переслідування, митець продовжував творити, засвідчуючи трагедію своєї епохи в малюнках, які можна було легко сховати.

1. Розгляньте репродукції гравюр О. Дікса. Визначте їхню тематику та настрій.
2. Якою постає війна на цих картинах? Що надає цим роботам моторошного характеру?
3. Що залишається від людської подоби на цих зображеннях? Чому?
4. А як би зобразили війну ви?

РОЗДІЛ 3

ГОЛОС ПРОВИНИ Й КАЯТТЯ

Які злочини гітлерівського нацизму вам відомі? Пригадайте літературні та кінематографічні твори, у яких вони зображуються.

Друга світова війна була усвідомлена людством як найжахливіша за всю його історію. Вона перевершила найсумніші передчуття, якими сповнилися мистецтво, філософія та культура від кінця XIX ст. Загальний театр бойових дій за часів цієї війни у 5,5 раза перевищив території, охоплені Першою світовою війною. У Другій світовій війні взяли участь 72 держави, що на той час становило понад 80 % населення земної кулі. Близько 110 мільйонів осіб було мобілізовано, 62 мільйони загинули. Лише в таборах смерті загинуло близько 11 мільйонів осіб.

За цими сухими цифрами й фактами, які самі по собі вражають нечуваним розмахом масового знищення людей, стоять численні трагедії та непоправні втрати, обірвані життєві шляхи та зруйновані долі, знівечені тіла та розтоптані душі. Цей трагічний досвід має не лише історичне значення, адже доволі часто після закінчення Другої світової війни в різних точках земної кулі вибухали й вибухають локальні війни, кількість яких уже давно перевищила межі тризначних цифр. Не зникли й причини виникнення війн – тоталітарні режими, які сьогодні функціонують у низці країн; нацистські та неофашистські настрої, що нині поширюються навіть у просторі західної цивілізації, яка після 1945 р. взяла курс на духовне оздоровлення, тощо. Саме тому досвід Другої світової війни, що закарбувався в художній літературі, має допомогти людству побачити справжнє обличчя війн, які точаться сьогодні, та застерегти його від можливої катастрофи в майбутньому.

Удар, завданий гітлерівським нацизмом Німеччині, що його породила, став для неї національною катастрофою. Після капітуляції 1945 р. соціальне та економічне життя країни було зруйноване. Понад те, Німеччину було поділено на дві держави, капіталістичну та соціалістичну. «Залізний мур», що розкріїв навпіл не лише територію країни, а й саме її серце – Берлін, – став символом трагічної розірваності нації. Була зруйнована також німецька культура. Нюрнберзький процес, який викрив жахливі злочини гітлеризму, показав, що очолюване нацистами німецьке суспільство скотилося в безодню варварства.

Утім, навіть у найтемніші часи панування нацистів та їхньої пропаганди всередині Німеччини розвивався Рух опору, чинилися спроби замаху на Адольфа Гітлера та повалення його режиму; знаходилися сміливці, які переховували переслідуваних нацистами людей та вдавалися до саботажу вимог нацистської держави. У цьому Русі брали участь представники всіх верств тодішньої Німеччини – від генералів і нащадків старовинних дворянських родин до звичайних робітників, селян або солдатів-дезертирів. Одним з них був Мартін Німеллер – лютеранський пастор, який наважився у своїх публічних виступах кинути виклик нацистській владі.

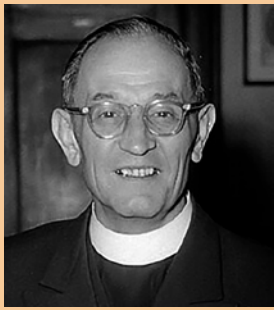

Київ у роки Другої світової війни

Берлін 1945 р.

Еміль Густав Фрідріх Мартін Німеллер народився 14 січня 1892 р. в Ліппштадті, у родині лютеранського пастора. Після закінчення євангелічної гімназії Мартін обрав кар'єру морського офіцера.

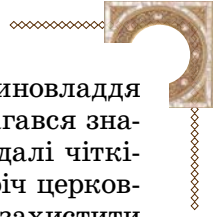
Мартін Німеллер
(1892–1984)

Спочатку він служив на воєнних кораблях, але вже за кілька років перейшов на підводний човен. У 1917 р. Німеллер був скерований першим офіцером на підводний крейсер U151, який брав участь у бойових діях. Він прийняв командування мінним підводним човном UC67, який потопив три пароплави. За бойові заслуги офіцер був відзначений Залізним хрестом I класу. Однак після поразки Німеччини в Першій світовій війні й революційних потрясінь 1918–1919 рр. розчарований Німеллер подав у відставку й після деяких вагань вирішив стати пастором. ⚡

У цей час він захопився правим націоналістичним рухом: активно співпрацював з ветеранськими та парамілітарними організаціями, поділяв поширені тоді націоналістичні та антисемейські гасла. Тоді Мартін Німеллер покладав надії на «національне відродження» Німеччини під проводом нацистів, плутаючи їхні гасла з власною надією на реформування церкви. Однак згодом він зрозумів, що нацисти прагли підпорядкувати церкву їхньому ідеологічному диктату й замінити цінності Євангелія расовою доктриною та вірністю вождю. Усвідомлення своїх політичних помилок визначило важливий поворот у його житті.

У 1931 р. Німеллер очолив нову парафію Ісуса Христа в Берліні-Далемі. А вже 1933 р. нацисти запровадили в церковному житті так званий «арійський параграф», згідно з яким духовенство й чиновники «неарійського» походження мали бути усунуті. Для Німеллера ця вимога була неприпустимою. Разом з однодумцями він 1933-го створив Пасторський надзвичайний союз, задуманий як мережа солідарності й опору гітлерівській владі. Серед інших ініціатив було ухвалено Барменську богословську декларацію, яка рішуче відкидала ототожнення Божого одкровення

ня з будь-якою політичною ідеологією та стверджувала єдиновладдя Христа як Господа церкви. І якщо спочатку Німеллер ще намагався знайти компроміс із нацистськими ідеологами, то із часом він дедалі чіткіше відкрито конфліктував з режимом. 1934 р. відбулася зустріч церковних лідерів з Гітлером, під час якої Німеллер намагався захистити незалежність церкви, але наразився лише на серйозні погрози.

У 1930-ті рр. Мартін Німеллер став одним з лідерів так званої *Сповідницької Церкви*. Так у часи нацизму називався рух німецьких протестантів, які відмовилися підкоряти церкву політиці Гітлера. Нацистська влада хотіла об'єднати всі протестантські громади в одну «правильну» проурядову церкву, але частина вірян і пасторів із цим не погодилися. Ці люди вважали, що церква має залишатися вірною Євангелію, а не державній ідеології, та з християнських позицій виступати проти расизму, культу вождя та втручання політиків у релігійне життя. ➡

Проповіді та виступи Мартіна Німеллера дедалі відвертіше критичували гітлерівську владу та нацистську ідеологію. За це його неодноразово заарештовували й кидали до найстрашніших концтаборів. Фактично до кінця війни Німеллер залишався в'язнем. Однак саме там, у концтаборах, він усвідомив, що церква має руйнувати владу «раси», нації та ідеології й нести моральну відповідальність за піднесення нацизму. Саме цей досвід Мартін Німеллер описав у стислому вірші «Коли вони прийшли за комуністами...». Цей простий, але надзвичайно виразний вірш, написаний *верлібром*, увійшов до класики антивоєнної літератури ХХ ст.

Верлібр – форма вірша, позбавлена сталих рим, чіткого розміру та визначеного ритму. Така форма наближена до розмовного стилю й надає поетові більше свободи для передачі власних думок і почуттів.

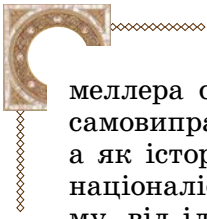
Повернувшись до пастирської праці після закінчення Другої світової війни, Німеллер став однією з найзначніших публічних постатей євангелічної спільноти й виразником позиції публічного пацифізму й критики мілітаризації. Він виступав проти відновлення озброєнь у ФРН та поширення ядерної зброї, подорожував як миротворець до Москви, Гавани та Північного В'єтнаму. У цей час Німеллер намагався зробити головним етичним критерієм політичних рішень формулу «Що сказав би Ісус?».

Миротворча діяльність Німеллера була відзначена численними високими нагородами. Його ім'ям було названо церкви, школи, навчальні центри. Водночас донині тривають критичні розмови про Німеллера: про його праворадикальні зв'язки 1920-х та пізніші спроби знайти компроміс з гітлерівським режимом. Відтак постать Ні-

Будинок Мартіна Німеллера,
Берлін

меллера сьогодні сприймається не як ікона без тіней, а як приклад самовиправлення, та й його життя прочитується не як біографія героя, а як історія змін німецького громадянина від імперського офіцера та націоналіста – до пастора та одного з духовних лідерів спротиву нацизму, від ілюзій щодо «національного відродження» – до каяття за помилки церкви в її ставленні до нацизму, від «служіння народові» – до служіння Богові та справі примирення між народами й конфесіями.

Перевірте себе

1. Наведіть відомі вам факти й цифри щодо Другої світової війни. Про що вони свідчать? Чому, на вашу думку, важливо плекати пам'ять про цю війну?
2. Якими були головні наслідки Другої світової війни для Німеччини?
3. Яку роль відіграв Мартін Німеллер у німецькому Русі опору? Що він мав на увазі, коли назвав свої спогади «Від підводного човна до церковної кафедри»?
4. Складіть стрічку часу (п'ять-сім подій) біографії Німеллера від Першої світової до його післявоєнної миротворчої діяльності. Як змінилося його ставлення до нацистської ідеології після приходу Гітлера до влади?
5. Дайте стислі визначення таких ключових понять: «тоталітарний режим», «Рус опору», «Сповідницька Церква», «арійський параграф», «верлібр».
6. Чому постать Німеллера сьогодні розглядають як «приклад самовиправлення»?
7. **Подискутуймо!** Що, на вашу думку, є важливішим у публічних спогадах про видатних осіб, які мали вплив на громадське життя, – прагнення зобразити їх як взірцеві приклади для наслідування, викресливши можливі «темні» сторінки їхнього життя з публічних дискусій, або намагання показати їх в їхній внутрішній складності, не уникаючи розмов про помилки або інші негативні явища їхньої діяльності? Обґрунтуйте свою думку.

Читаючи вірш Мартіна Німеллера, зверніть увагу на його будову. На що вона спрямована?

* * *

Коли вони прийшли за комуністами,
я мовчав –
я не був комуністом.

Коли вони прийшли за соціал-демократами,
я мовчав –
я не був соціал-демократом.

Коли вони прийшли за профспілковими активістами,
я мовчав –
я не був членом профспілки.

Коли вони прийшли за євреями,
я мовчав –
я не був євреєм.

Коли вони прийшли за мною –
вже не було кому заступитися
за мене.

Переклад Є. Волощук

Запитання і завдання до прочитаного твору

1. Сформулюйте головний моральний висновок цього тексту одним реченням. Поясніть своє ставлення до цього висновку.
2. Яке суспільне явище змальовує автор? До чого він закликає цим віршем?
3. **Творча лабораторія.** Додайте до вірша власну строфу про актуальну для сьогоденного часу переслідувану групу, дотримуючись форми оригіналу. Поясніть свій вибір такої групи.
4. **Поміркуймо!** Вірш Німеллера, який вам пропонується до уваги, набув надзвичайного поширення в Німеччині. Як ви гадаєте, чому?
5. **Подискутуймо!** Який рядок з поданого вірша ви використали б як девіз уроку? Поясніть свій вибір.

До найвідоміших поезій про Другу світову війну належить вірш «Пісня про солдатів з Вестерплатте» польського поета **Константи Ільдефонса Галчинського (1905–1953)**. Він присвячений героїчній обороні півострова Вестерплатте, що неподалік від міста Гданська. Упродовж першого тижня Другої світової війни польський гарнізон на цій ділянці стримував натиск нацистів, які значно перевищували поляків за кількістю та якістю озброєння.

Перейшовши за посиланням <https://cutt.ly/ttw8pCnW> або QR-кодом, прочитайте поезію Галчинського «Пісня про солдатів з Вестерплатте».

Запитання і завдання для самостійного опрацювання твору

1. Чим прочитаний вірш відрізняється від звичайної воєнної хроніки? Що надає йому поетичної сили?
2. Від якої особи написано вірш? Чому?
3. Як у творі розкрито мужність і самозречення солдатів? Обґрунтуйте відповідь цитатами.
4. Сформулюйте основну думку «Пісні про солдатів з Вестерплатте».

Німецький художник єврейського походження **Фелікс Нуссбаум** став свідком і жертвою масового знищення євреїв під час Другої світової війни. У своїй творчості він метафорично відобразив жакливу атмосферу нечуваного насильства, самотності й відчаю, яка була притаманна Другій світовій війні.

Однією з найвідоміших його робіт є картина «Тріумф смерті». На ній зображені скелети, які грають на інструментах серед руїн і мертвих тіл. Ця картина, що нагадує середньовічні «танки смерті», стала символом абсурдного знищення людей і страшного переродження культури за часів Другої світової війни.

На сороковому році життя художник загинув в Освенцимі – одному з найстрашніших концентраційних таборів, який став символом масового знищення людей під час Другої

Ф. Нуссбаум. Тріумф смерті.
1944 р.

світової війни. Однак мистецтво, створене Нуссбаумом посеред самої трагедії, живе й залишається виразним свідком Голокосту.

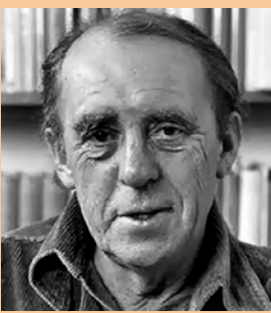
1. Яке місце відведене людині на картині «Тріумф смерті»?
2. Чому тут «тріумфує» саме смерть?
3. Чому смерть виглядає «живою» й активною на відміну від людей?
4. Яку роль відіграють тінь, світло та простір на картині? Яку атмосферу вони створюють?

РОЗДІЛ 4

«НЕ ХОЧУ Й НЕ МОЖУ ЙТИ В НОГУ»

Пригадайте відомі вам літературні та кінематографічні твори про Другу світову війну. Як зображені в них солдати? Що зазвичай уславлюється і що засуджується в таких творах?

Генріх Белль
1917–1985

За дванадцять років панування нацистського режиму виросло нове покоління, скалічене расистською ненавистю, жагою крові, культом фюрера, вірою у зверхність своєї нації та право вирішувати долі інших народів. Це покоління зі шкільної лави було відірване від джерел вітчизняної культури. Адже книжки багатьох класиків у гітлерівській Німеччині були заборонені й навіть демонстративно спалені; багато видатних діячів науки та мистецтва того часу емігрували, а плоди їхньої творчості або замовчувалися, або брутально облаювалися. Коли ж 1945 р. разом з капітуляцією уряду подала у відставку

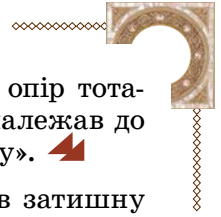
гітлерівська ідеологія та виплекана нею штучна культура, це покоління зазнало повного духовного банкрутства.

Німецьке суспільство йшло до духовного відродження через усвідомлення своєї історичної провини за скоєні злочини – руйнівну ідеологію нацизму, розв'язання Другої світової війни, концентраційні табори та вбивства мільйонів людей. Така моральна й культурна робота передбачала критичну переоцінку вчорашніх ідеалів. Цей шлях, зокрема, був окреслений у творчості німецького письменника **Генріха Белля**. У повоєнні роки публікації його творів стали першими ластівками повільного одужання німецької культури.

Генріх Белль народився 21 грудня 1917 р. в Кельні в родині теслярів. Щоб утримувати велику сім'ю (Генріх був шостою дитиною), батькові доводилося багато працювати. Утім, у родині панувала вільнодумна, навіть дещо божественна атмосфера, яка сприяла формуванню в дітей незалежних політичних поглядів і різко негативного ставлення до нацизму. Значний вплив на світогляд дітей справила також глибока релігійність їхніх батьків.

Батьки прищепили дітям стійкий імунітет до німецького нацизму. Брат майбутнього письменника, Алоїз, мусив заради родини піти в штурмовики, де зазнав посиленого ідеологічного тиску. Попри це, він не перейнявся нацистськими гаслами й через усе життя проніс образи на

рідних, котрі в такий спосіб ним пожертвували. Внутрішній опір тоталітаризмові з дитинства чинив також Генріх. У гімназії він належав до небагатьох учнів, які відмовилися вступити до «Гітлер'югенду». ➡

Після закінчення гімназії Белль влаштувався на роботу в затишну книгарню букініста, але наприкінці 1938 р. його зобов'язали відбувати трудову повинність на важких земляних роботах, а 1939 р. мобілізували до армії. Відтак на довгих шість років історія життя Г. Белля тісно переплелася з географією Другої світової війни. У складі гітлерівських окупаційних військ він служив у Польщі, Франції, Румунії та Угорщині; довелося йому побувати й на території СРСР, зокрема в Україні.

У свідомості письменника закарбувалося чимало назв географічних місцевостей України: Галичина, Волинь, Київ, Запоріжжя, Львів, Стрий, Коломия, Черкаси, Одеса, Севастополь, Херсон... Пізніше вони згадувалися, а інколи в подробицях зображувалися у творах Белля як місця, де на солдатів вермахту чекала грізна відплата: поразки, втрати, смерть. Так, головний герой повісті «Поїзд точно за розкладом» вчуває в назві західноукраїнського міста «Стрий» смертний вирок, підписаний йому долею. Фатальні для німецького окупанта значення випромінює і назва «Галичина»: «У слові “Галичина” багато крові, крові, яка стікає з-під ножа...». Як національну ганьбу, що має увінчатися справедливим покаранням, сприймає злочини своїх співвітчизників у Бабиному Яру герой оповідання «Причина смерті: ніс гачком». Ці окремі замальовки, що містяться в різних беллівських творах, складаються в цілісну картину українського світу, зображеного крізь призму свідомості німецьких солдатів. ➡

Будучи переконаним пацифістом, Генріх Белль, за власними словами, жодного разу на війні так і не вистрелив. Утім, як і всі солдати, він зазнав поневірянь фронтового життя: кілька разів був серйозно поранений, проходив курс лікування. Від 1944 р. його опір державній системі набув форми прихованого дезертирства. Згодом, пояснюючи в «Листі до моїх синів» ризикованість тодішньої своєї гри з владою, письменник розповів про одного унтерофіцера, який був жорстоко розстріляний нацистами за дезертирство за кількасот метрів від порогу батьківського дому.

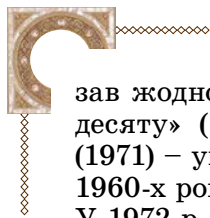
Після закінчення війни Белль деякий час перебував в американському полоні, потім навчався в Кельнському університеті, служив у статистичному управлінні.

У 1947 р. з'явилися публікації перших беллівських оповідань, що привернули до себе увагу читачів і літературних критиків. Невдовзі він повністю зосередився на професійній літературній діяльності, відмовившись від інших заробітків. Спочатку Белль писав лаконічні оповідання та повісті, але згодом він узявся за жанр роману. Створені ним романи «Де ти був, Адаме?» (1951), «І не ска-

Генріх Белль на демонстрації в Бонні, 11 травня 1968 р.

зав жодного слова» (1953), «Дім без хазяїна» (1954), «Більярд о пів на десяту» (1959), «Очима клоуна» (1964), «Груповий портрет з дамою» (1971) – увійшли до скарбниці романної класики ХХ ст. Ще на початку 1960-х років Г. Белль зажив слави провідного письменника Німеччини. У 1972 р. йому було присуджено Нобелівську премію.

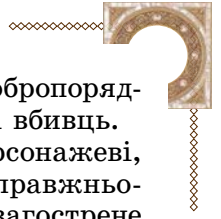
Для багатьох своїх сучасників Генріх Белль був «совістю нації» – гуманістом, який словом і ділом обстоював моральні застави життя: виступав проти війни, захищав людяність і духовну свободу особистості, проповідував терпимість до «інших». Одного разу почувши від свого знайомого, відомого німецького критика М. Райх-Раніцького, напівжартівливу пораду «йти в ногу з розвитком», Белль з несподіваною для нього різкістю зауважив, що не робив цього навіть за шкільних років, коли уникав вступу до «Гітлер'югенду», та й зараз у жодному разі не намагається крокувати разом з більшістю. *«Я не знаю, – підсумував він, – куди мене приведе нинішній розвиток, якщо я йтиму з ним у ногу, та коли б і знав, я не бажаю й не можу йти в ногу».* Це усвідомлення власної «окремішності» спонукало його за умов небезпечних загострень «холодної війни» та міжнародного тероризму вперто твердити: *«Я прагну милосердя, а не жертв!».*

Письменник помер 16 липня 1985 р. На його могилі, розташованій в невеличкому німецькому селищі Мартен, немає жодних ознак того, що тут покоїться прах великого письменника ХХ ст. На ній установлений звичайний дерев'яний хрест із простим написом: «Генріх Белль. 1917–1985».

Однією із центральних тем беллівської прози були Друга світова війна та зруйнований нею світ. Створені письменником картини війни різко відрізнялися від усталених традицій художньої баталістики¹. Не було в них ані патріотичного пафосу, ані піднесених описів воїнських подвигів, ані героїчних промов. Навпаки: найкращі беллівські герої позбавлені ореолу святості, ба більше – навіть рис, що могли б тлумачитися як ознаки воїнської доблесті. Краще за всіх це прокоментував сам Белль: *«Чи були героями всі ті, хто волали, молилися й проклинали в окопах, госпіталях, на сходах і в підвалах, на вантажних машинах, на возах, у залізничних вагонах?.. Геройська смерть, яку їм щедро приписують, – не більше ніж розмінна монета політики, а отже – фальшива монета».* Викриваючи злочинність походу нацистських військ, зображуючи страшні, брудні від диму боїв та пролитої крові воєнні будні, показуючи жертви, якими німецький народ сплачував божевільне марення свого фюрера, Г. Белль говорив від імені «тих, хто повернувся» з фронту додому, – від імені тих, хто страждав від ран і душевного болю, від своєї духовної скаліченості та ідейної ошуканості. Саме тому в беллівських воєнних творах події зазвичай зображуються з точки зору «переможених», і увага в них акцентується на ситуаціях поразки його співвітчизників. Такі ситуації демонстрували приреченість нацистської ідеології, що розпалила в серцях багатьох

¹ *Баталістика* (від фр. *bataille* – «битва») – мистецький жанр (у літературі, образотворчих мистецтвах, кіно), сфокусований на зображенні війни.

німців ненависть до інших народів і культур та викувала з добropорядного й працювoитого народу полчища озвірілих загарбників і вбивць.

Свої письменницькі симпатії Белль зазвичай віддавав персонажеві, котрий був повною протилежністю стереотипному образу «справжнього героя» війни. Беллівському персонажеві були властиві загострене почуття своєї «окремішності», внутрішня непристосованість до війни, духовна витонченість, яка могла видатися слабкістю, але насправді була формою морального опору насиллю, що на ньому тримався бойовий дух вихованих нацизмом німецьких військ. То була добре відома з класичної літератури «маленька людина», яка, опинившись у лавах фанатично відданих фюреру бійців, зберігала вірність гуманізму.

Саме з таким героєм ми зустрічаємося в беллівському оповіданні «Подорожній, коли ти прийдеш у Спа...», що належить до найсильніших антивоєнних творів світової літератури ХХ ст. У ньому розповідається про долю німецького юнака, фізично й духовно скаліченого на фронті в останні місяці перед поразкою нацистської Німеччини. Ця розповідь уміщена в одну мить його життя, коли після важкого поранення він потрапляє до шпиталю, розташованого в його колишній гімназії. У той самий момент, коли з нього знімають бинти, він бачить своє жахливо знівечене тіло й водночас упізнає на дошці не дописаний ним перед відправкою на фронт напис: «Подорожній, коли ти прийдеш у Спа...». Цей сюжет сповнений глибокого *символічного підтексту*.

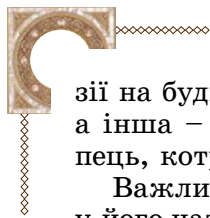

Символічний підтекст – прихований «під поверхнею» тексту, не висловлений безпосередньо зміст фрази, образу, художньої деталі або навіть цілого сюжету. Цей зміст «зчитується» через символи й асоціації, доповнюючи безпосередню оповідь додатковими глибшими смислами (ідеями, почуттями, спостереженнями, ціннісними оцінками тощо).

Символічним є насамперед те, що дія відбувається в гімназії. Адже саме в школі розпочиналася пропагандистська обробка свідомості юних громадян Німеччини відповідно до необхідних нацистському режиму цілей. Саме тут молодому поколінню прищеплювалися беззастережна віра в ідеали гітлерівського Рейху, ненависть до «нижчих» рас, готовність віддати своє життя за гітлерівську Німеччину та фюрера, наївно-романтичні уявлення про війну та солдатський героїзм. Символічним є й те, що саме в цей розсадник нацизму, поспіхом перетворений на шпиталь, привозять колишніх гімназистів – як поранених, так і мертвих солдатів.

Автор постійно загострює увагу на розбіжностях між офіційною пишномовністю тих, на кому ідейно тримався нацистський режим, і страшною реальністю, яку пізнали ті, хто мусив утілювати ці ідеї в життя. З одного боку – офіційне ушлявлення героїв війни й пишне вшанування пам'яті полеглих у вигляді оздоблених золотом таблиць з переліком імен (передбачаючи, що така таблиця колись з'явиться і в його гімназії, поранений юнак подумки вносить до неї і своє прізвище). А з другого – позбавлений будь-яких натяків на велич та романтику «портрет» одного з таких героїв, відбитий на склі операційної лампочки: на ньому забинтований юнак нагадує куценський, химерний і тендітний кокон. З одного боку – шкільна наочна агітація, що звеличує воєнні перемоги Німеччини. А з другого – протиприродне перетворення гімна-

зії на будинок, у якому одна частина приміщень відведена для мерців, а інша – для «решти» живих, серед яких опинився і поранений хлопець, котрий сам став жахливою «решткою» життя...

Важливе символічне навантаження несе в оповіданні зазначений у його назві фрагмент речення «Подорожній, коли ти прийдеш у Спа...». Він є обірваним уривком відомої епітафії 300 спартанцям, які, боронячись від персів, загинули під Фермопілами. Повна фраза звучить так: *«Подорожній, коли ти прийдеш у Спарту, перекажи лакедемонянам, що ми полягли тут, вірні їхньому наказові»*. Фрагмент епітафії, використаний у нацистській гімназії як навчальний матеріал, набуває характеру скорботного пророцтва щодо долі її випускників і – ширше – щодо долі всіх загиблих у війнах, які відбувалися впродовж людської історії. В обірваному вигляді цитата справляє ще гостріше враження – адже скалічений головний герой беллівського оповідання ніколи не зможе її дописати до кінця. Відтак ситуація повернення скаліченого солдата до рідної школи перетворюється на тяжке звинувачення, що його письменник-гуманіст висуває війні та гітлерівському нацизму, який цю війну породив.

Генріх Белль повернув війсьній літературі право говорити від імені «переможених» і «маленької людини», а заразом – право бачити війну не як місце подвигів і героїзму, а як криваву сцену важких випробувань людяності. Він показав, що справжнє осмислення війни відбувається лише через працю над власними помилками, через усвідомлення власної відповідальності за злочини війни й спокуту власної провини. Його герої повертаються з війни без фанфар, але з відкритими очима. Їхній погляд є найміцнішим щепленням проти нових ідеологій нацизму та технологій пропаганди війни.

Перевірте себе

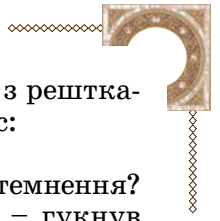
1. Розкажіть про дитячі та юнацькі роки письменника. У яких життєвих ситуаціях виявився його моральний протест проти нацизму?
2. Чому однією із центральних тем беллівської прози стала Друга світова війна? Як саме письменник розробляв цю тему? Чим його воєнна проза відрізнялася від баталістичних творів, які оспівували героїзм?
3. **Робота в парах.** Складіть тези до запитань: **А.** Який герой є типовим для беллівської воєнної прози? Якими рисами він наділений? Чому? **Б.** Що таке символічний підтекст? Наведіть приклади його використання в прозі Генріха Белля.
4. На що спрямована беллівська викривальна критика в оповіданні «Подорожній, коли ти прийдеш у Спа...»?
5. **Подискутуймо!** Український дослідник беллівської творчості Дмитро Затонський писав про те, що попри щире співчуття до своїх «негероїчних героїв», до «переможених», письменник не був прихильником слабкості. Чи погоджуєтеся ви із цією думкою? Обґрунтуйте свою точку зору.

На що, на вашу думку, спрямовує читача цитата, наведена в заголовку оповідання?

ПОДОРОЖНІЙ, КОЛИ ТИ ПРИЙДЕШ У СПА...

Машина зупинилася, але мотор ще гурчав; десь відчинилася велика брама. Крізь розтрощене вікно в машину ввірвалося світло, і тоді я побачив, що й лампочку під стелею розбито вщент, лише ковпачок з на-

різкою ще стирчав у патроні та кілька мерехтливих дротиків з рештками скла. Потім мотор замовк, і знявдвору почувся чийсь голос:

– Мерців сюди, є там мерці?

– Туди к бісу! – вилаявся шофер. – Ви що, вже не робите затемнення?

– Поможє тут затемнення, коли все місто горить вогнем! – гукнув той самий голос. – Мерці є, питаюся?

– Не знаю.

– Мерців сюди, чув? А решту сходами нагору, до зали малювання, зрозумів?

– Зрозумів, зрозумів.

Та я не був ще мертвий, я належав до решти, і мене понесли сходами нагору. Спочатку йшли довгим, тьмяно освітленим коридором, із зеленими, пофарбованими олійною фарбою стінами, в них стриміли чорні, криві, старомодні гачки для одягу; ось виринули двері з емальованими табличками, на яких стояло: 6-А й 6-Б; між тими дверима висіла, злагідна поблискуючи під склом у чорній рамі, Феєрбахова¹ «Медея»² з поглядом у далечінь; потім пішли двері з табличками: 5-А й 5-Б, а між ними – «Хлопчик, що виймає терня» – рожеве, з червонястим полиском фото в брунатній рамі.

Аж ось і колона перед виходом на сходовий помісток, і довгий, вузький фриз Парфенону³ за нею – справжній, античний, – мистецьки зроблений із жовтавого гіпсу макет, і все інше, здавна знайоме: грецький гопліт⁴, до п'ят озброєний, строкатий і грізний, схожий на розлюченого півня. А на сходовій клітці, на стіні, пофарбованій у жовтий колір, пишалися всі вони, один за одним – від великого курфюрста⁵ до Гітлера...

У вузенькому ж малому коридорчику, де врешті на якусь хвилину мої ноші стали рівно, висів особливо гарний, величезний і дуже яскравий портрет Старого Фріца в небесно-блакитній уніформі, з променистими очима і великою ясною золотою зіркою на грудях.

І знову мої ноші похилилися, повз мене попливли тепер взірці арійської породи: нордичний капітан з орлиним поглядом і дурним ротом, жіноча модель із Західного Мозелю, трохи сухорлява й костиста, остзейський дурносміх із носом-цибулиною й борлакуватим довгим профілем верховинця з кінофільмів; а далі знов потягся коридор, і знов якусь хвилину я лежав на ношах рівно, і перше ніж санітари стали сходити на третій поверх, я встиг побачити її – перевиту камінним лавровим вінком таблицю з іменами полеглих, з великим золотим Залізним хрестом угорі.

Усе це перебігло дуже швидко: я не важкий, і санітари квапились. Не диво, якщо воно мені й примарилося: я весь горів, усе в мене боліло – голова, руки, ноги, й серце калатало, мов несамовите. Чого лишень не приверзеться в гарячці!

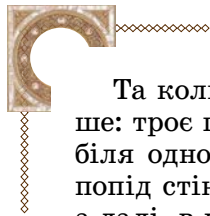
¹ А. Феєрба́х (1829–1880) – німецький живописець неокласичного напрямку.

² Меде́я – героїня давньогрецького міфу, яка стала уособленням помсти, що сліпо руйнує все навколо себе.

³ Парфенон – храм Афін (богині мудрості) в Афінах.

⁴ Гопліт – воїн при повній зброї у Стародавній Греції.

⁵ Курфюрст – Фрідріх Вільгельм Бранденбурзький (1620–1688), який численними війнами заклав підвалини бранденбурзько-прусської могутності.

Та коли ми поминули взірцевих арійців, за ними виринуло й усе інше: троє погруддів – Цезар¹, Цицерон² і Марк Аврелій³, рядочком, один біля одного, – чудові копії, всі жовті, античні, поважні, стояли вони попід стіною. А коли ми зайшли за ріг, з'явилася й Гермесова колона, а далі, в глибині коридору, – коридор тут був пофарбований у рожевий колір, – аж ген у глибині, над дверима зали малювання, висіла величезна мармиза Зевса; але до неї було ще далеко. Праворуч у вікні я бачив заграву пожежі – все небо було червоне, й по ньому врочисто пливли чорні, густі хмари диму...

І знов я мимохідь глянув ліворуч, і знов побачив двері з табличками: 01-А й 01-Б, а поміж тими бурими, немов просякнутими затхлістю дверима вгледів у золотій рамі вуса й кінчик носа Ніцше – другу половину портрета було заліплено папером із написом: «Легка хірургія».

Якщо зараз, майнуло в мене в голові, якщо зараз... Та ось і він, я його вже побачив – краєвид Того⁴, великий і яскравий, плаский, як старовинна гравюра, чудова олеографія, і на першому плані, поперед колоніальних будиночків, поперед негрів і німецького солдата, що безглуздо стовбичив там із гвинтівкою, на першому плані картини красувалася велика, змальована в натуральну величину, в'язка бананів – ліворуч кетяг, праворуч кетяг, і саме на середньому банані в правім кетягу було щось надряпано; я розгледів той напис, бо, здається, сам його й надряпав.

Аж ось широко відчинилися двері зали малювання, я вплив туди під Зевсовим зображенням і заплющив очі. Я не хотів більше нічого бачити... У залі малювання тхнуло йодом, калом, марлею й тютюном і стояв гомін.

Ноші поставили на підлогу, і я сказав санітарам:

– Устроміть мені в рот сигарету, вгорі, в лівій кишені.

Я відчув, як хтось полапав у моїй кишені, потім тернули сірником, і в мене в роті опинилася запалена сигарета. Я затягся.

– Дякую, – сказав я.

Усе це, думалося мені, ще не доказ. Врешті-решт, у кожній гімназії є зали малювання, коридори з зеленими й жовтими стінами і кривими,

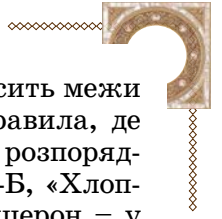
П. Пікассо. Герніка. 1937 р.

¹ Цезар, Гай (102 або 100 – 44 рр. до н. е.) – римський диктатор і полководець.

² Цицерон, Марк Туллій (106 – 43 рр. до н. е.) – римський політичний діяч, оратор, письменник.

³ Аврелій, Марк (121–180 рр.) – римський імператор.

⁴ Того – колишня німецька колонія в Африці.

старомодними гачками в них; врешті-решт, те, що «Медея» висить межи 6-А й 6-Б, – ще не доказ, що я у своїй школі. Мабуть, є правила, де сказано, що саме там вона має висіти. Правила внутрішнього розпорядку для класичних гімназій у Пруссії. «Медея» – межи 6-А й 6-Б, «Хлопчик, що виймає терня» – поблизу, Цезар, Марк Аврелій, Цицерон – у коридорі, а Ніцше вище, де вже вивчають філософію. Фриз Парфенону й строкатий краєвид Того... «Хлопчик, що виймає терня» і фриз Парфенону – це, зрештою, добрий давній шкільний реквізит, що переходив від покоління до покоління, і я, певне, був не єдиний гімназист, якому заманулося надряпати на банані «Хай живе Того!». Адже й дотепи в усіх гімназіях однакові. Крім цього, може, я з гарячки почав марити.

Літературний практикум

1. Які деталі прибуття героя до госпіталю впроваджують тему руйнувань, спричинених війною?

2. Розкрийте символічний зміст першої фрази, яку почув головний герой оповідання.

3. На чому зосереджені думки юнака в цьому уривку? Як ви гадаєте, чому?

4. **Робота в парах.** Розкрийте символічний підтекст деталей інтер'єру гімназії, що впадають в око герою. Які цінності й чесноти мав він виховувати у гімназистів? Як ці деталі інтер'єру пов'язані з нацистською ідеологією?

5. **Поміркуймо!** Визначте в прочитаному уривку елементи, типові для беллівської воєнної прози та його персонажів.

6. **Подискутуймо!** Першому канцлеру Німеччини Отто фон Бісмарку приписують вислів про те, що війну виграє шкільний вчитель. Як ви розумієте ці слова? Чи погоджуєтеся ви з ними? Чи існує зв'язок між цією думкою та прочитаним вами уривком? Обґрунтуйте свої міркування.

Болю я тепер не відчував. У машині було мені дуже кепсько; коли її трясло на вибоях, я те й знав, що кричав. Уже краще великі вирви: машина то здіймалася, то опускалась, немов корабель на морських хвилях. Але тепер почала, мабуть, діяти ін'єкція, яку мені десь у пільмі зробили в руку: я відчув, як голка пронизала шкіру й десь аж у нозі зробилося гаряче.

Цього ніяк не може бути, думав я, машина просто не могла проїхати таку велику відстань – із тридцять кілометрів. І ще одне: ти нічого нічого не відчуваєш; жодне чуття нічого тобі не каже, самі тільки очі; жодне чуття не говорить тобі, що ти в своїй школі, в своїй школі, яку всього три місяці тому покинув. Вісім років – не дрібниця, невже ж ти, провчившись тут вісім років, пізнавав би все самими лише очима?

Я лежав, склепивши повіки, й бачив усе те знову, воно снувалося, мов який фільм: коридор унизу – зелена фарба, сходи нагору – жовта фарба, таблиця з іменами полеглих, знову коридор, знов сходи, Цезар, Цицерон, Марк Аврелій... Гермес, вуса Ніцше, Того, Зевсове зображення...

Я виплюнув сигарету й кричав; коли кричиш, легшає, треба тільки кричати дужче, кричати було так добре. Я кричав як оглашений. Хтось нахилився наді мною, але я не розплющував очей; я відчув чийсь незнайомий подих – тепло й нудотно війнуло тютюном та цибулею, і якийсь голос спокійно запитав:

– Ну, чого?

– Пити, – сказав я, – і ще сигарету, в кишені, вгорі.

К. Кольвіц. Мати із загиблим сином. 1937–1939 рр.

зали малювання!». Я був один із решти, був живий, живі, напевне, й становили «решту». Ось я в залі малювання, а якщо слух мене не одурив, то чого б одурили очі? І тоді я насправді впізнав Цезаря, Цицерона й Марка Аврелія, а вони могли бути лише в класичній гімназії, – на-вряд чи по інших школах у коридорах попід стінами виставляють цих типів.

Нарешті він приніс мені води, знов від нього війнуло на мене духом тютюну й цибулі, я несамохіть розплющив очі й побачив утомлене, старе, неголене обличчя людини в пожежній уніформі, і старечий голос тихо мовив:

– Пий, друже!

Я почав пити, то була вода, але ж вода – чудовий напій; я відчував на губах металевий смак казанка, з насолодою усвідомлював, як багато ще там води, але пожежник несподівано відняв казанка від моїх губів і подався геть; я закричав, але він не озирнувся, тільки втомлено знизав плечима й пішов далі; поранений, що лежав біля мене, спокійно сказав:

– Дарма галасувати, в них нема води, ти ж бачиш.

Я бачив, хоч вікна й були затемнені, – за чорними запонами жевріло й миготіло, – чорне на червоному, як у грубці, коли туди підсипати вугілля. Так, я бачив: місто горіло.

– Яке це місто? – спитав я того, що лежав біля мене.

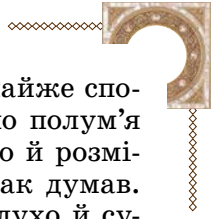
– Бендорф, – відказав він.

– Дякую.

Я дивився просто перед собою – на ряди вікон, інколи й на стелю. Стеля була ще незаймана, біла й гладенька, з вузьким класичним ліпленим карнизом, але стелі з такими карнизами були в залах малювання по всіх школах, принаймні – по добрих давніх класичних гімназіях. Це певна річ.

Тепер уже годі було сумніватися, що я лежу в залі малювання якоїсь класичної гімназії в Бендорфі. У Бендорфі три класичні гімназії: гімназія Фрідріха Великого, гімназія Альберта і – може, краще було б цього й не казати, – але остання, третя, звалася гімназія Адольфа Гітлера.

Хіба ж у гімназії Фрідріха Великого не висів на сходовій клітці такий яскравий, такий гарний, величезний портрет Старого Фріца? Я провчився в тій гімназії вісім років, але хіба достоту такий портрет не міг висіти в іншій школі на тому ж таки місці, такий яскравий, що відразу впадав у очі, тільки-но ступиш на другий поверх?..

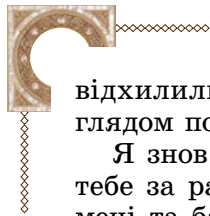

Тепер я чув, як десь били важкі гармати. А так усе було майже спокійно; тільки інколи за темною заслоною дужче спалахувало полум'я та падав у темряві розбитий будинок. Гармати били впевнено й розмірено, і я думав: любі гармати! Я знаю, що це підло, але я так думав. Господи, як миротворно, як заспокійливо гули ті гармати: глухо й суворо, мов тиха, майже піднесена органна музика. Якось шляхетно. Як на мене, в гарматах є щось шляхетне, навіть коли вони стріляють. Така врочиста луна, достоту як у тій війні, про яку пишуть у книжках з малюнками... Потім я міркував, скільки імен буде на тій таблиці полеглих, яку, мабуть, прибіють тут згодом, оздобивши її ще більшим золотим Залізним хрестом і вквітчавши ще більшим лавровим вінком. І зненацька мені спало на думку, що коли я справді в своїй школі, то й моє ім'я стоятиме там, укарбоване в камінь, а в шкільному календарі проти мого прізвища буде написано: «Пішов зі школи на фронт і поліг за...». Та я ще не знав, за що, й не знав ще напевне, чи я в своїй школі, я хотів тепер про це дізнатися будь-що. Адже й на дошці полеглих не було нічого особливого, нічого прикметного, вона була така сама, як і скрізь, штампована дошка полеглих: їх, певне, всім постачає якесь одне управління... Я знов повів очима довкола, але картини вони познімали, а що можна визначити з кількох парт, складених стосом у кутку, з вузьких високих вікон, густо поставлених одне біля одного, як і годиться в залі малювання, де має бути якомога більше світла? Серце в мені не озивалося. Чи то б воно й тоді не обізнавалося, якби я опинився в тій кімнаті, де цілих вісім років малював вази й писав шрифти? Стрункі, чудові, вишукані вази, прекрасні копії з римських оригіналів, – учитель малювання завжди ставив їх перед нами на підставку, – і всілякі шрифти: рондо, рівний, римський, італійський. Я ненавидів ті уроки над усе в гімназії, я годинами гинув з нудьги й жодного разу не зумів до ладу намалювати вазу або написати літеру. І де ж ділися мої прокльони, де ділась моя пекуча ненависть до цих остогидлих, ніби вилинялих стін? Ніщо в мені не озивалось, і я мовчки похитав головою. Я раз у раз стирив, застругував олівця, знову стирив... І – нічогісінько... Я не пам'ятав, як мене поранено, я знав одне: що не рухну руками й правою ногою, лише лівою, та й то тільки злегенька. Я думав, може, це вони так цупко примотали мені руки до тулуба, що я не можу поворошити ними. Я виплюнув другу сигарету в прохід між солом'яниками й спробував посовати руками, але відчув такий біль, що знову закричав; я кричав не вгаваючи, від крику ж мало бути легше, а ще я лютував, що не міг поворошити руками. Нарешті переді мною виріс лікар; він скинув окуляри і, кліпаючи очима, мовчки дивився на мене; позад нього стояв пожежник, що давав мені пити. Він щось зашепотів на вухо лікареві, й той знову начепив окуляри; я виразно побачив за товстими скельцями великі сірі очі з ледь тремтливими зіницями. Він дивився на мене довго, так довго, що я відвів очі, а тоді тихо сказав:

– Хвилиночку, вже скоро ваша черга...

Потім санітари підняли мого сусіду й понесли за дошку. Я повів за ними поглядом; вони розсунули дошку, поставили її впоперек і завісили прогалину між дошкою та стіною простирадлом; за дошкою горіло яскраве світло... Звідти нічого не було чути, аж поки простирадло знову

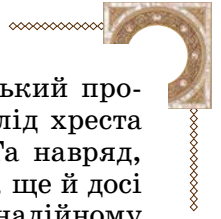
відхилили й винесли мого сусіда. Санітари з байдужим, утомленим виглядом понесли його до дверей.

Я знов заплющив очі й подумав: ти мусиш, мусиш дізнатися, що в тебе за рана й чи ти справді в своїй школі. Все тут було таке далеке мені та байдуже, неначе мене принесли до якогось музею міста мертвих, у світ, глибоко чужий для мене й нецікавий, який чомусь пізнавали мої очі, але самі тільки очі; ні, не могло бути, що лише три місяці минуло, як я сидів отут, малював вази й писав шрифти, а на перервах, узявши свій бутерброд з повидлом, спроквола сходив униз, – повз Ніцше, Гермеса, Того, повз Цезаря, Цицерона, Марка Аврелія – в коридор, де висіла «Медея», і, минувши її, простував до сторожа Біргелера пити молоко – в ту малу тьмяну комірчину, де я міг часом ризикнути й закурити сигарету, хоч курити в гімназії було суворо заборонено. Мабуть, мого сусіду понесли вниз, туди, де клали мертвих; може, мерців відносили в маленьку тьмяну Біргелерову кімнатчину, де пахло теплим молоком, пилом і дешевим Біргелеровим тютюном...

Аж ось санітари знов увійшли до зали, тепер вони підняли мене й понесли туди, за дошку. Я вдруге поплив повз двері й, пропливаючи, нагледів ще одну прикмету: тут, над дверима, висів колись хрест, як гімназія звалася ще школою Святого Хоми; хреста вони потім зняли, але на тому місці на стіні лишився свіжий темно-жовтий слід від нього, такий виразний, що його було, мабуть, ще краще видно, ніж сам той старий, маленький, благодійний хрест, який вони зняли; напрочуд помітний і гарно відбитий, проступав той знак на злинялій фарбі стіни. Тоді вони зозла перефарбували всю стіну, та марно, бо маляр не зумів як слід добрати барви, і хрест знов виступив, буруватий і чіткий на рожевому тлі стіни. Вони лаялися, та нічого не зарадили: темний і виразний, хрест, як і раніше, вирізнявся на ясній стіні, і, я гадаю, вони вичерпали весь свій кошторис на фарби, проте не могли нічого вдіяти. Хреста було видно, і, як приглянутися пильніше, можна було розгледіти навіть нерівний слід на правому кінці поперечки, там, де роками висіла букова галузка, яку чіпляв сторож Біргелер, коли ще дозволяли мати по школах хрести...

Усе це промайнуло в моїй голові за ту коротку мить, поки мене несли за дошку, де горіло яскраве світло. Мене поклали на операційний стіл, і я добре побачив самого себе, тільки маленького, ніби вкороченого, вгорі, в ясному склі лампочки – такий куценький, білий, вузький сувій марлі, неначе химерний, тендітний кокон; виходить, то було моє відображення.

Лікар повернувся до мене спиною і, нахилившись над столом, порпався в інструментах; старий, обважнілий пожежник стояв навпроти дошки й усміхався мені; він усміхався втомлено й скорботно, і заросле, невмиване його обличчя було таке, ніби він спав. І раптом за його плечима, на нестертому другому боці дошки я побачив щось таке, від чого вперше, відколи я опинився в цьому мертвому домі, озвалося моє серце; десь у потаємному його куточку зринув переляк, глибокий і страшний, і воно закалатало мені в грудях – на дошці був напис моєю рукою. Угорі, в найвищому рядку. Я знаю свою руку; побачити своє письмо – гірше, ніж побачити себе самого в дзеркалі, – куди більше ймовірності. Ідентичність власного письма я вже ніяк не міг узяти під сумнів. Усе

інше не було ще доказом: ані «Медєя», ні Ніцше, ні динарський профіль верховинця з кінофільму, ні банани з Того, ні навіть слід хреста над дверима; усе це могло бути й по всіх інших школах. Та навряд, щоб по інших школах писали на дошках моєю рукою. Он він, ще й досі там, той вислів, який нам звеліли тоді написати, в тім безнадійному житті, яке скінчилося всього три місяці тому: «Подорожній, коли ти прийдеш у Спа...» О, я пам'ятаю, мені не вистачило дошки, і вчитель малювання розкричався, що я не розрахував як слід, узяв завеликі літери, а тоді сам, хитаючи головою, написав тим самим шрифтом нижче: «Подорожній, коли ти прийдеш у Спа...» Сім разів було там написано – моїм письмом, латинським шрифтом, готичним, курсивом, римським, італійським і рондо: «Подорожній, коли ти прийдеш у Спа...».

На тихий лікарів поклик пожежник відступив від дошки, і я побачив увесь вислів, тільки трохи зіпсований, бо я не розрахував як слід, вибрав завеликі літери, взяв забагато пунктів. Я стенувся, відчувши укол у ліве стегно, хотів був підвестися на лікті й не зміг, а проте встиг поглянути на себе й побачив, – мене вже розмотали, – що в мене немає обох рук, немає правої ноги, тим-то я відразу впав на спину, бо не мав тепер, на що спертися; я закричав; лікар з пожежником злякано подивилися на мене, та лікар тільки знизав плечима й знов натиснув на поршень шприца, що поволі й твердо пішов донизу; я хотів ще раз подивитися на дошку, але пожежник стояв тепер зовсім близько біля мене й заступав її; він міцно тримав мене за плечі, і я чув лише дух смалятини й бруду, що йшов від його уніформи, бачив тільки його втомлене, скорботне обличчя; і раптом я його пізнав: то був Біргелер.

– Молока, – тихо сказав я...

Переклад Є. Горєвої

Запитання і завдання до прочитаного твору

1. Спираючись на текст, визначте приблизний вік героя. Яке значення має його вік для змалювання трагедії війни у творі?
2. Які два питання бентежать свідомість героя, що чекає на операцію? Як ці питання пов'язані одне з одним?
3. Чому герой, на вашу думку, спочатку не впізнає рідної гімназії?
4. Яким побачив себе юнак у склі лампочки на операційному столі? Розкрийте символічний підтекст цього епізоду.
5. Проаналізуйте символічні значення обірваної цитати. Розкрийте зв'язок між нею та головним героєм.
6. На чому наголошує письменник в образі головного героя оповідання?
7. **Поміркуймо!** Як ви розумієте фінальний рядок оповідання?
8. **Філологічний майстер-клас.** Проаналізуйте кольорове й звукове тло події, що описується в оповіданні.
9. Розкрийте символічне значення спричинених війною перетворень гімназії на мертвий дім, Біргелера – на пожежника, кімнатки, у якій герой пив молоко, – на сховище мерців.
10. **Пофантазуймо!** Як складеться доля головного героя беллівського оповідання? Придумайте й занотуйте в зошит фінал його життєвої історії.

У ніч з 24 на 25 грудня 1942 р. католики й протестанти в усьому світі святкували Різдво Христове. У цей час 36-річний німецький військовий лікар і пастор *Курт Ройбер* (1906–1944) у тісному землянко-

К. Ройбер. Сталінградська
Мадонна

вому сховку шматком вугілля малював на зворотній сторінці карти Радянського Союзу Богоматір, що своїми обіймами захищає Сина Божого від усіх негод і небезпек земного світу. Довкола малюнка він написав: «Різдво 1942 – Фортеця Сталінград – Світло, Життя, Любов». У ті дні німецька армія під Сталінградом була взята в облогу, і німецькі солдати дедалі сильніше потерпали від холоду, голоду та відчаю. Тож написані на картині слова лунали як найщиріша молитва. А намальована шматком вугля Мадонна видавалася теплим віконцем: до неї приходили солдати, аби помолитися й бодай на хвилину згадати, що світ більший за війну... Курт Ройбер не повернувся з тієї війни додому: як і багато інших солдатів гітлерівського вермахту, він

потрапив під Сталінградом у полон, у якому загинув від висипного тифу. Однак намальована ним ікона майже дивом вирвалася з «котла» – разом з важко пораненим офіцером, якого було вивезено одним з останніх німецьких літаків, що ще могли вилетіти з-під Сталінграда. Багато років по тому цей малюнок «оселився» у берлінській Меморіальній церкві – як тихий дзвін пам'яті по загиблих і щемливе свідчення про незнищенну людську потребу у вірі, житті й любові – навіть посеред найтемнішої війни.

РОЗДІЛ 5

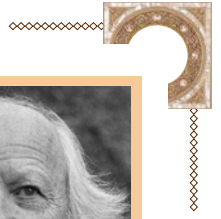
ВІД «ТЕМРЯВИ ЛЮДСЬКОГО СЕРЦЯ» ДО ВОГНИКА НАДІЇ

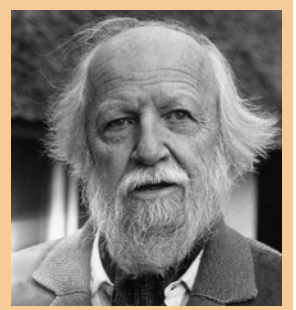
Розгляньте подані нижче ілюстрації. Упізнайте персонажа, твір та його автора. Чому цей твір визначають як філософсько-моральну притчу? Що є характерним для цього жанру?

Повоєнна ситуація змусила людство з жахом озирнутися на історичний шлях, пройдений від початку ХХ ст. Цей шлях, що розпочався під гаслами революційних перетворень дійсності, побудови ідеального суспільства та створення нової людини, за пів століття зупинився на

межі, де під загрозу було поставлене саме існування людини. Страшні цифри й факти Другої світової війни, а також антигуманні американські випробування атомної зброї в японських містах Хіросіма й Нагасакі продемонстрували, що можливість самознищення людства залишилася надзвичайно високою. Відтак головним завданням художньої літератури стало осмислення духовних причин і наслідків Другої світової війни, моральної провини та відповідальності, кризи європейських цінностей та ідеалів. Одним з найяскравіших авторів, який поставив ці питання в усій їхній гостроті, був англійський письменник і шкільний учитель **Вільям Голдінг**, що його літературний талант було відзначено найвищою нагородою – Нобелівською премією.

Вільям Голдінг
(1911–1993)

Вільям Джералд Голдінг народився 19 вересня 1911 р. в Ньюкі (Корнуолл, Велика Британія). Його батько був директором і вчителем природничих наук у гімназії; а мати опікувалася жіночими соціальними проектами, спрямованими на захист жіночої незалежності. Батьки прищепили майбутньому письменникові гуманістичні ідеали, чутливість до гострих соціальних проблем, почуття відповідальності, високу самодисципліну та інтерес до освіти. Вільям уже змалку виявив неабиякий інтерес до літератури: він не лише залюбки читав, а й писав короткі оповідання та ставив невеликі п'єси.

Після завершення школи, у якій його батько викладав природничі науки, Вільям вступив до коледжу Брасенос в Оксфорді. Спершу він обрав природничі науки, але, зрозумівши, що його більше цікавить література, перейшов на англійську філологію. За студентських років він брав участь у театральних постановках і сам писав вірші.

Наприкінці 1930-х років Голдінг працював у театрі як актор і режисер. Згодом він перейшов працювати вчителем англійської мови та літератури до школи. Спостереження за стосунками й проблемами підлітків стали важливим джерелом його літературної творчості.

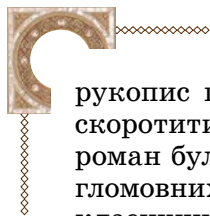
Початок Другої світової війни привів Голдінга до Королівського флоту, де він, зокрема, служив офіцером на судні з реактивними установками.

Голдінг брав участь у багатьох військових операціях і конвойних завданнях, а також у висадці західних військ у Нормандії, яка відзначила відкриття другого фронту проти Гітлера. Відтак письменник на власні очі побачив безглуздя й жорстокість війни, яка виявила кризу просвітницької віри в розум та непохитну добру природу людини. Голдінг усвідомив, що зло може мати своїм джерелом не лише соціальні чи політичні причини, але й виходити з глибин людської душі. Цей досвід набув ключового значення для всієї його творчості.

Після закінчення Другої світової війни письменник демобілізувався й повернувся до вчителювання в Солсбері. Водночас він розпочав роботу над романом «**Володар мух**» (1954). Утім, перші варіанти роману успіху не мали: кілька лондонських видавництв відмовилися друкувати цей текст через те, що він видавався їм надто похмурим. Зрештою

рукопис потрапив до редактора Чарлза Монтею, який порадив дещо скоротити текст і загострити сюжет. Автор дослухався до його порад, і роман було надруковано. У 1960-ті роки роман увійшов до програм англomовних шкіл та університетів. Згодом він посів місце в переліку класичних творів літератури ХХ ст.

Після «Володаря мух» Голдінг написав цілу низку творів, у яких у різноманітних формах досліджував питання людської природи.

Голдінг писав, широко користуючись інакомовною образністю, притчовою формою, алегоричною мовою. Наприклад, острів у нього – це інакомовний образ світу, ліс – алегорія темних глибин людської душі, а море – символ хаосу й небезпечних випробувань. При цьому письменника цікавили не «повчання», а чесні й «незручні» питання: де в людській душі ховається зло, чим зумовлена сила натовпу, що таке віра чи моральна відповідальність... Центральним мотивом Голдінгової прози є «невидима темрява» людської душі, яка, на переконання письменника, є глибинною властивістю людської вдачі.

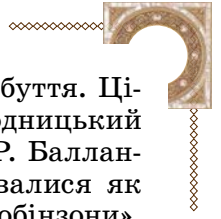
Найвищими знаками визнання письменника стали присудження йому Нобелівської премії (1983) та лицарського звання (1988), які засвідчили великий вплив його творчості на культуру другої половини ХХ ст.

Роман «Володар мух» – один з найвідоміших творів Вільяма Голдінга. Дія в ньому відбувається за часів Другої світової війни, яка, утім, у книжці символічно позначена висловом «велика війна». На безлюдному острові розбивається британський евакуаційний літак. В аварії виживає невеличка група хлопчиків. Спочатку здається, ніби сюжет роману рухатиметься в традиційному напрямку: спираючись на здобутки західної цивілізації, підлітки організовують на острові демократичне самоврядування й обирають гідного ватажка – сміливого й спритного Ральфа. Автор навмисно не наділяє цього героя надзвичайними рисами, прагнучи представити його як символічний образ «пересічної людини» зі здоровою моральною основою. Приятель Ральфа, незграбний інтелектуал Роха, уособлює віру в розум та ідею західної демократії. Інший хлопчик, Джек – хворобливо честолубний підліток із загостреною схильністю до лідерства – утілює постать «фюрера». Згодом страх і боротьба за владу розколюють маленьку спільноту: «цивілізаційна» дисципліна під проводом Ральфа протистоїть «первісній» силі Джека та його прихильників. Поволі між підлітками розвивається конфлікт, який призводить до краху «острівної ідилії». Урешті-решт установлений порядок руйнується, а в дитячих душах і стосунках беруть гору жорстокість і здичавіння.

Вільям Голдінг на врученні йому Нобелівської премії.
1983 р.

Роман створений у формі інакомовної морально-філософської притчі і сповнений глибокої символіки, починаючи від образу дитячої спільноти, яка позначає людське суспільство за часів Другої світової війни, і завершуючи

образом міфічного «звіра», який утілює темні руйнівні сили буття. Цікаво, що спочатку цей твір задумувався як пародія на пригодницький роман «Кораловий острів» (1857) англійського письменника Р. Баллантайна. Підлітки, зображені у творі Баллантайна, змальовувалися як зразок європейської цивілізованості – такі собі щасливі «робінзони», що успішно долали різноманітні труднощі. Тим часом Голдінг створив своєрідну «антиробінзонаду», зобразивши англійських хлопчиків XX ст., які, на противагу до Робінзона Крузо, виявилися неспроможними ані зберегти «цивілізацію» на острові, ані захистити моральні засади життя. Голдінгова «антиробінзонада» продемонструвала крах європейських гуманістичних цінностей.

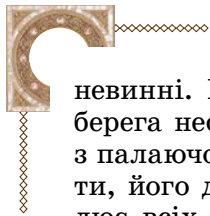

Антиробінзонада – твір, який заперечує класичну «робінзонаду», тобто сюжети, у яких самотній герой (як-от Робінзон Крузо Данієля Дефо) або маленький колектив завдяки власним розуму й праці будує на безлюдному острові мініцивілізацію. В антиробінзонаді «острівний експеримент» закінчується катастрофою, крахом порядку, вибухом насильства або моральною поразкою персонажів. У такий спосіб антиробінзонада ставить під сумнів некритичну віру в силу цивілізаційних чеснот.

Крок за кроком Голдінг простежує у своєму романі повільне саморуйнування «острівної демократії», створеної дітьми на безлюдному острові. Воно розпочинається тоді, коли один з героїв заявляє, що бачив «звіра». Незначна заувага, яка, здавалося б, лише увиразнила звичайний дитячий страх, стає тим чинником, який підриває спокій дитячої громади. І це, за задумом письменника, не випадковість. Адже відрізані від «великого світу» хлопчики не можуть спиратися на розум і силу дорослих. Однак вони не шукають підтримки також у власній вірі в Бога. Жоден з них, зокрема й учасники церковного хору, навіть не згадує про Бога. Саме тому вони виявляються неспроможними духовно захиститися ані від власного страху перед міфічним «звіром», ані перед силами, що руйнують їхні душі та встановлений ними порядок. Лише один підліток, мрійник і філософ Саймон, якому властиве релігійне почуття, нерішуче зазначає щодо «звіра»: «Звір – ми самі». Проте цієї думки ніхто не чує. Понад те: за страшною іронією долі здичавілі хлопчики вбивають Саймона, прийнявши його вночі за таємничого «звіра». Наступною їхньою жертвою – що також є символічним – стає інтелектуал Роха, який своїм розумом міг чинити спротив загальному здичавінню. Зрештою, «фюрер» Джек, який зачарував товаришів ідеями анархічної свободи, спонукає дитячу спільноту приносити «звіру» жертви. З'являється також «ідол», якому поклоняється плем'я юних варварів: ним стає насаджена на палю свиняча голова, яку діти називають «володарем мух». Відтак дитяча спільнота у своєму моральному падінні скочується від розумного цивілізованого порядку до вбивств своїх же товаришів заради кривавого служіння ідолу. Зображена ситуація є алегорією духовної пастки, до якої потрапляє людство, втративши віру в Бога.

З усіх, хто вижив на острові, лише Ральф зберіг вірність моральним засадам цивілізованої людини. Однак нацьковане юним «фюрером» плем'я полює на нього, немов на звіра. Щоб спіймати хлопця, розлючені дикуни підпалюють острів. Так нещодавня «острівна ідилія» завершується повною катастрофою, у якій мають загинути всі – винні й

невинні. Від загибелі хлопчаків рятує лише щасливий випадок: біля берега несподівано з'являється англійський корабель, який забирає їх з палаючого острова. І хоча Ральфу вдається фізично й морально вижити, його душа залишається глибоко пораненою пережитим. Він уособлює всіх тих, хто морально вистояв і зберіг свою душу під натиском сил зла за часів Другої світової війни.

Беззастережній вірі в людський розум та самозакоханості Голдінг протиставив заґрунтовану на вірі в Бога ідею необхідності морального вдосконалення як окремої людини, так і людства взагалі. «Ми, – наголошував він у лекції з промовистою назвою “Утопії та антиутопії”, – маємо створити *homo moralis*¹, людську істоту, яка не може вбивати собі подібних і експлуатувати чи грабувати їх».

Перевірте себе

1. Розкажіть про життя Вільяма Голдінґа. Які події вплинули на його світогляд і творчість?
2. Про що йдеться в романі «Володар мух»? Поясніть, чому цей твір називають «антиробінзонадою» й морально-філософською притчею.
3. Які моральні проблеми порушуються в романі?
4. **Поміркуймо!** Як ви розумієте думку Саймона «Звір – ми самі»? Висловіть своє ставлення до неї.
5. **Подискутуймо!** Хто, на вашу думку, правий – ті, хто вважають «Володаря мух» «похмурим» твором, чи ті, хто його називають чесним романом? Доберіть аргументи за і проти.

Читаючи уривок, зверніть увагу на символічне значення образів і деталей.

ВОЛОДАР МУХ

(Уривки)

Розділ перший

ГОЛОС МОРСЬКОЇ МУШЛІ

Ясноволосий хлопчик обережно спустився зі скелі й пробирався до лагуни. Він скинув шкільного светра й волочив за собою в руці, сіра сорочка пристала до тіла, чуб прилип до чола. У смузі потрощених дерев, що довгим шрамом вганялась у джунґлі, спека стояла, як у лазні. Він ішов, важко спотикаючись об ліани та повалені стовбури, аж раптом пташка, червоно-жовта з'ява, метнулась угору з відьомським криком; йому луною озвався інший крик:

– Гей, почекай-но!

Кущі обабіч виламу захиталися, на землю градом сипонули краплі.

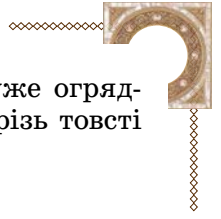
– Почекай-но, – повторив голос, – я зачепився.

Ясноволосий зупинився і підтяг шкарпетки різким автоматичним рухом, що на мить уподібнив джунґлі до котрогось із англійських графств. Знову почувся голос:

– Ворухнутися не могу в цих лабетах.

Той, хто говорив, назадгузь вибирався з кущів, видираючи в гілок брудну куртку-вітрівку. Його пухкі голі ноги колінами застрягли у колючках і були геть подряпані. Хлопець зігнувся, обережно відчепив

¹ *Homo moralis* – людина моральна (лат.).

колючки та обернувся. Він був нижчий за ясноволосого і дуже огрядний. Ступив крок, нагледівши безпечну місцину, й глянув крізь товсті скельця окулярів.

– А де той, з мегафоном?

Ясноволосий похитав головою:

– Це острів. Так мені принаймні здається. А он там, у морі, риф. Можливо, тут узагалі немає дорослих.

Товстун сторопів.

– Був же той пілот. Правда, не в салоні для пасажирів, а в кабіні попереду.

Примруживши очі, ясноволосий оглядав риф.

– А інші діти? – провадив далі товстун. – Дехто з них мав урятуватися. Правда ж?

Ясноволосий рушив до води з якомога недбалішим виглядом. Тим самим він делікатно показував свою нехоть до розмови, але опецьок поспішив за ним.

– Невже тут зовсім нема дорослих?

– Напевно.

Ясноволосий відказував похмуро, та враз його охопила радість – радість здійсненої мрії. Він став на голову посеред виламу і вишкірився до товстуна, перевернутого в його очах.

– Нема дорослих!

Товстун замислився на хвилину <...>

– Що з ним сталося? – запитав. – Куди він зник?

– Штормовими хвилями затягло в море. Куди менша небезпека, ніж тоді, коли всі оці дерева падали. У літаку, певно, ще лишалися хлопці. Він повагався.

– Тебе як звати?

– Ральф.

Товстун сподівався, що й у нього спитають ім'я, та йому не запропонували познайомитися; ясноволосий на ім'я Ральф замислено всміхнувся, підвівсь і знову рушив до лагуни. Товстун і собі пошкандибав, не відстаючи ні на крок.

– Гадаю, тут наших більше. Ти нікого не бачив?

Ральф похитав головою і пішов швидше. Та раптом перечепився через гілку і гепнув на землю. Товстун стояв над ним і важко дихав.

– Тітуса заборонила мені бігати, – пояснив він, – через дихавицю.

– Дихавицю-здихавицю?

– Еге ж. Я захекуюся. У нашій школі тільки в мене одного дихавиця, – сказав товстун не без гордоців. – І окуляри я ношу з трьох років.

Він скинув окуляри, простяг їх Ральфові, кліпаючи й усміхаючись, тоді заходився витирати скельця брудною курткою. Раптом на його блідому обличчі застиг вираз болю і внутрішньої зосередженості. Він витер піт зі щік і мерщій начепив окуляри на носа.

– Ті плоди...

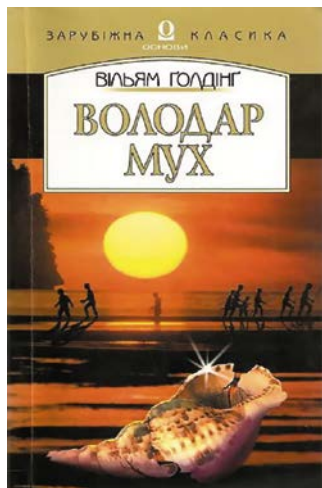
Він озирнув вилам.

– Ті плоди, – пробелькотів він, – мабуть...

Поправив окуляри, відбіг від Ральфа і присів між сплутаним листям.

– Я за хвилину...

Обкладинка роману
В. Голдінга «Володар
мух» (видавництво
«Основи», 2000 р.)

Ральф обережно виплутався і крадькома прослизнув між гілками. Коли за мить сопіння товстун залишилося позаду, він поспішив до останньої перепони між ним та лагуною. Переліз через повалений стовбур і вийшов із джунглів.

Берег наїжачився кронами пальм, наче пір'ям. Вони стояли чи нахилилися, вигиналися проти ясного неба, а їхні зелені пера здіймалися на сто футів над землею. Земля під ними, поросла колючою травою, була розпанахана корінням повалених дерев, укрита гнилими кокосовими горіхами та молодими паростками. Ззаду стояла темна стіна лісу і відкривався простір виламу. <...>

— Я гадаю, нам треба дізнатися всі імена, — сказав товстун, — і скласти список. Треба скликати збори.

Ральф не виявив зацікавлення, і товстунові довелося провадити далі.

— Мені байдуже, як мене називатимуть, — сказав він довірчо, аби не обзивали, як бувало в школі.

Ральф трохи зацікавився.

— А як?

Товстун озирнувся, потім нахилився до Ральфа. І прошепотів:

— Роха — так мене обзивали.

Ральф аж заверещав від сміху. Схопився на ноги.

— Роха! Роха! <...>

Роха стримано всміхнувся, мимохіть задоволений хоча б таким ви-
знанням.

— Тільки не розкажуй усім...

Ральф захихотів у пісок. На обличчя Росі знову набіг вираз болю й зосередженості.

— Хвилинку... <...>

Ральф уважно оглянув усі тридцять ярдів поверхні ставка, а тоді пірнув. Вода виявилася теплішою за тіло, він наче плавав у величезній ванні.

З'явився Роха, сів на скелястому уступі й заздро дивився на біло-зелене Ральфове тіло.

— Ти непогано плаваєш.

— Роха! <...>

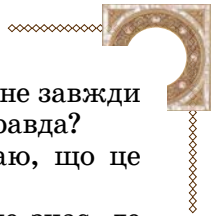
Ральф на спині підгріб до берега, набрав у рота води й випустив струмінь у повітря. Тоді задер підборіддя і сказав:

— Я плаваю з п'яти років. Мене навчив батько. Він служить командиром на флоті. Ось одержить відпустку, приїде і врятує нас. А хто твій батько?

Раптом Роха почервонів.

— Мій тато помер, — сказав швидко, — а мама...

Він скинув окуляри і марно шукав, чим би їх витерти.

– Я жив у тітоньки. Вона мала кондитерський магазин. У мене завжди було так багато цукерок. Скільки хочеш. <...> Це ж острів, правда?

– Я вилазив на скелю, – повільно мовив Ральф, – і гадаю, що це острів.

– Всі загинули, – правив Роха, – а ми на острові. Ніхто не знає, де ми. Твій тато не знає, ніхто не знає.

Губи його здригнулися, скельця окулярів затуманились.

– Ми тут можемо залишитися до смерті.

Від цих слів спека неначе виросла, набравши загрозливої ваги, лагуна наступала на них сліпучим блиском.

– Піду по одежу, – промимрив Ральф, – отуди.

Побіг по піску, витримуючи натиск зловорожого сонця, перетнув гранітову плиту, знайшов свій розкиданий одяг. Знов одягти сіру сорочку виявилось наддивовижу приємно. <...>

■ Ральф і Роха знайшли мушлю. Вони використали її як сигнальний ріг, за допомогою якого зібрали інших розкиданих на острові дітей, що також вижили в авіакатастрофі. ■

Нарешті Ральф перестав густити й сів і собі, звисивши руку з мушлею та поклавши голову на коліна. Луна завмерла, за нею сміх; запанувала тиша.

Потім з імли істота ступила на чистий пісок, і всі побачили, що темний колір давала не тінь, а переважно вбрання. То була група хлопчиків, одягнутих у дивний, ексцентричний одяг; вони йшли в ногу двома рівнобіжними колонами. Шорти, сорочки, іншу одежу вони несли в руках, та в кожного на голові була квадратова чорна шапочка зі срібною кокардою. Від шиї до кісточок їх покривали чорні плащі з довгими срібними хрестами на лівому боці грудей та з побриженими комірами. Від тропічної спеки, спуску, пошуків харчу й, нарешті, стомливого до поту переходу пекучим берегом їхні обличчя блищали, наче свіжовимиті сливи. Хлопець, який ними командував, був одягнений так само, але кокарду мав на шапочці золоту. Ярдів за десять від плити він дав своїй групі наказ зупинитися, і вони стали, віддихуючись, пітніючи, хитаючись під шаленим сонцем. Сам командир пішов уперед, скочив на плиту, маючи полами плаща, й зі світла опинився у майже цілковитій темряві.

– Де чоловік із сурмою?

Ральф збагнув, що той, засліплений сонцем, нічого не бачить, і відповів:

– Ніякого чоловіка з сурмою нема. Тільки я.

Хлопець підійшов ближче і, скривившись, придивлявся до Ральфа. Він тільки й побачив, що ясноволосого хлопця з кремовою мушлею на колінах, і це його не потішило. Він швидко обернувся, майнувши плащем.

– Отже, корабля нема?

Під обвислим плащем вимальовувалася висока, худа, кістлява постать, з-під чорної шапки вибивалося волосся. Його лице було зморщене, веснянкувате і бридке, але розумне. З лица того дивилися ясно-голубі очі, від розчарування в них готова була спалахнути чи вже спалахувала злість.

– Отже, дорослих тут нема?

Постер стрічки
«Володар мух». США,
1990 р.

Ральф відповів йому в спину:

– Ні. Ми проводимо збори. Приєднуйтеся до нас.

Хлопчики в плащах почали виходити з шику. Високий крикнув на них:

– Хоре! Стояти на місці!

Втомлено й покійно хористи вишикувалися в лінію і стояли, хитаючись від спеки. <...>

Мерідью повернувся до Ральфа:

– Виходить, тут нема нікого з дорослих?

– Нема.

Мерідью сів на стовбур і поглядом обвів усіх.

– Тоді ми повинні самі за себе подбати.

Почуваючись у безпеці коло Ральфа, несміливо озвався Роха:

– Тому Ральф і скликав збори. Щоб вирішити, що нам робити. Ми дізналися імена. Ось Джоні.

А ті двоє – вони близнята – Сем та Ерік. Котрий Ерік? Ти? Ні, ти Сем.

– Я – Сем...

– А я Ерік.

– Нам краще всім познайомитися, – встрияв Ральф. <...>

Після Джека Моріс був другий за зростом серед хористів, але кремезний і весь час усміхнений. Був ще тендітний, вовчківатий хлопчик, якого ніхто не знав і який тримався осторонь, потайний і заглиблений у себе. Він пробурмотів, що його звуть Роджер, і знову змовк. Біл, Роберт, Гарольд, Генрі; той хорист, що був знепритомнів, уже сів на пальмовий стовбур, блідо всміхнувся до Ральфа і назвався Саймоном.

Джек заговорив:

– Треба вирішити, як нам урятуватися.

Почувся гомін. Один з малюків, Генрі, попросився додому.

– Цить, – наказав Ральф неухважливо. Підняв угору мушлю. – Гадаю, нам треба обрати ватажка, щоб він усе вирішував.

– Ватажка! Ватажка!

– Ватажком можу бути я, – сказав Джек зі спокійною погордою, – я заспіваю у хорі і старший над ним. А ще можу чисто взяти до-діз.

Знову гомін.

– Ну, гаразд, – сказав Джек, – я...

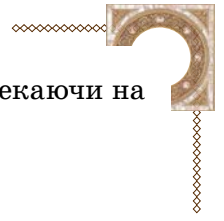
Він завагався. Чорнявий – Роджер – нарешті заворушився і запропонував:

– Проголосуймо.

– Проголосуймо за ватажка!

– Давайте голосувати!

Вибори виявилися забавкою, не менш цікавою за рік. Джек був за протестував, та коли раніше всі галасували, бо хотіли мати ватажка, то тепер галас учинився навколо виборів, і найбільше пропонували Ральфа. Жоден хлопчик не пояснив би цього, адже винахідливість, власне, виявив Роха, а найочевидніший лідер був Джек. Та Ральфа вирізняв спокій, з яким він сидів, зріст і приваблива зовнішність, найдужче ж, хоч і найнебезпечніше, переконував рік. Той, хто сурмив у

нього, а тепер сидів з цим тендітним предметом на колінах, чекаючи на їхню ухвалу, був істота незвичайна.

– Давай отого, з мушлею!

– Ральфа! Ральфа!

– Отой, із сурмою, нехай буде ватажком.

Ральф підніс руку, закликаючи до тиші.

– Добре. Хто хоче, щоб ватажком був Джек?

Покірно й понуро підвели руки хористи.

– Добре. Хто хоче, щоб був я?

Усі, крім хористів та Рохи, негайно піднесли руки. Тоді так само неохоче підніс руку й Роха. Ральф порахував голоси.

– Отже, ватажок я.

Всі заплескали в долоні. Навіть хористи аплодували, а Джек від образи так почервонів, що позникали всі його веснянки. Він схопився на ноги, потім передумав і знову сів, поки в повітрі дзвеніли оплески. Ральф поглянув на нього, наче хотів щось запропонувати.

– Звичайно, хор залишається під твоєю командою.

– Вони можуть бути солдатами...

– Або мисливцями...

– А може...

Рум'янець зійшов з обличчя Джека. Ральф знову підніс руку, закликаючи до тиші.

– Джек керує хором. Вони будуть... ким би ви хотіли, щоб вони були?

– Мисливцями.

Джек та Ральф усміхнулись один до одного з неспівзвучною симпатією. І враз усі загаласували.

Джек підвівся.

– Добре. Хористи можуть скинути мантиї.

Хористи позривалися з місць, так ніби закінчився урок, загаласували, покидали на траву чорні плащі. Джек розстелив свій плащ на стовбурі коло Ральфа. Від поту сірі шорти прилипли йому до тіла, Ральф захоплено поглянув на них, а Джек перехопив погляд і пояснив:

– Я спробував перебратися за ту гору, перевірити, чи всюди вода. Але почув твою мушлю.

Ральф усміхнувся і підняв мушлю, вимагаючи тиші.

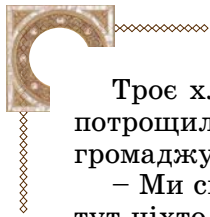
– Слухайте всі. Мені потрібен час, щоб обміркувати все. Я не можу вирішити все відразу. Якщо це не острів, то нас урятують дуже швидко. Тож треба дізнатися, чи це острів. Усі мають залишатися на місці, чекати й нікуди не відлучатися. Троє з нас – більше ми не візьмемо, а то заплутаємося в хащах і загубимося – троє з нас підуть у розвідку і все з'ясують. Піду я, Джек і, і...

Він обвів поглядом коло сповнених готовності облич. Вибирати було з кого.

– І Саймон.

Навколо Саймона захихотіли, й він підвівся, всміхаючись. Тепер блідість уже зійшла з його обличчя, він виявився худорлявим, щупленьким, жвавим хлопцем, який дивився з-під шапки прямого волосся, чорного й цупкого. <...>

Троє хлопчаків подерлися вгору. Якась незнана сила повивертала й потрощила вщент ці брили, вони лежали криво й косо, раз у раз нагромаджуючись одна на одну. <...>

– Ми справжні дослідники, – виголосив Джек, – закладаюся, до нас тут ніхто не бував.

– Треба б намалювати карту, – сказав Ральф, – шкода, нема паперу.

– Можна видряпати її на корі, – запропонував Саймон. – І втерти в неї щось чорне.

І знову врочистий обмін осяйними поглядами у темряві.

– Кайфово!

– Дива!

<...>

Вони наблизилися до густого лісу, човгаючи стомленими ногами, коли це раптом почулися звуки – виск і тяжкий тупіт ратиць по стежці. Вони пробиралися вперед, а виск лунав голосніше, доки став нестерпним. Аж ось і поросля, заплутане в завісі ліан: сповнене жаху, воно дико тіпалося в гнучких путах. Вереск був тонкий, гострий, надсадний. Троє хлопців кинулися вперед, і Джек знову гордовито вихопив свій ніж. Високо підніс руку. Тоді настала пауза, загайна, свинка все верещала, ліани шарпалися, а лезо тільки зблискувало у кістлявій руці. Під час паузи вони встигли зрозуміти: удар буде сильний. Раптом свинка вирвалася з ліан і шаснула в хащі. А хлопці все дивились один на одного і на те страшне місце. Обличчя Джекове біліло під веснянками. Він помітив, що й досі тримає піднятий ніж, опустив руку, засунув ніж у піхви. Всі троє якось присоромлено засміялись і полізли назад на стежку.

– Я вибирав місце, – виправдовувався Джек. – Просто не міг зразу вирішити, куди вдарити.

– Треба було заколотити свиню, – розпалився Ральф. – Завжди кажуть, що свиней колють.

– Свині перерізають горло, щоб випустити кров, – сказав Джек, – інакше не можна їсти м'яса.

– То чому ж ти...

Вони чудово знали чому: страшно було уявити, як жахливий ніж упаде й уріжеться в живу плоть, нестерпний був вигляд крові.

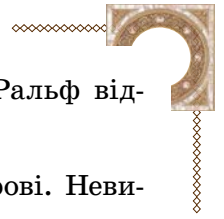
– Я збирався, – пояснював Джек. Він ішов попереду, і вони не бачили його обличчя. – Я вибирав місце. Наступного разу...

Він вихопив ніж із піхов і всадив його в дерево. Наступного разу пощади не буде. Люто озирнувся – перевірити, чи не думає хто сперечатися. Потім вони вийшли на сонце і почали спускатися виламом до плити, щоб знову скликати збори, а дорогою шукали їжу й напихали нею роти.

Розділ одинадцятий

СКЕЛЬНИЙ ЗАМОК

Удосвіта в час короткої прохолоди четверо хлопців зібралися довкола чорного згарища на місці колишнього вогню. Ральф стояв навколішки і дмухав. Сірий перистий попіл розносило то туди, то сюди, та в ньому не зблисла жодна іскорка. Близнюки дивилися занепокоєно, Роха сидів з відстороненим виразом за яскравою стіною своєї далекозорості. Ральф дмухав, доки від натуги у нього загуло в вухах; незабаром його підмі-

нив перший ранковий тиховій, сипонувши в очі попелом. Ральф відсахнувся, вилаявся, витер сльози з очей.

– Нічого не виходить.

Ерік глянув на нього згори вниз з-під маски запеченої крові. Невидючим поглядом Роха дивився в бік Ральфа.

– Звичайно, Ральфе, нічого не вийде. Тепер у нас нема вогню.

Ральф нахилився обличчям до Рохи.

– Ти мене бачиш?

– Трохи.

Ральф заплющив розпухле око.

– Вони забрали наш вогонь.

Голос зірвався від злості.

– Викрали!

– Це вони, – сказав Роха. – Вони осліпили мене. Бачиш? Це Джек Мерідью. Скликай збори, Ральфе, треба вирішити, що діяти.

– Збори для нас самих?

– Це все, що нам залишилося. Семе, дай я за тебе триматимусь.

І вони пішли до плити.

– Просурми у риг, – сказав Роха, – просурми чимдужче.

Ліс відгукнувся луною; галасуючи, з вершечків дерев злетіли птахи, як того першого ранку, століття тому. З обох боків на пляжі було порожньо. З куренів вийшло кілька малюків. Ральф сів на відшліфований стовбур, троє інших стали перед ним. Він кивнув, тоді Ерікісем сіли праворуч. Ральф тицьнув риг Росі до рук. Той обережно тримав сьайливе чудо і кліпав очима.

– Ну, говори.

– Я взяв риг, щоб сказати таке. Я більше не бачу і хочу повернути назад свої окуляри. Жахливі речі кояться на цьому острові. Я голосував, щоб тебе обрали ватажком. Ти єдиний, хто може якось зарадити. Тому виступи, Ральфе, і скажи нам... Або...

Роха затнувся, шморгнув носом. Коли він сів, риг перейшов до Ральфа.

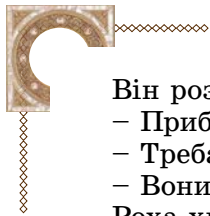
– Звичайнісінький вогонь. Це так просто, правда? Звичайний сигнал, щоб нас урятувати. Невже ми дикуни якісь чи хто ми? А тепер диму вже нема. Може, кораблі пропливають десь поряд. Пам'ятаєте, як Джек пішов полювати, вогонь погас, а тим часом проплив корабель? А вони всі думають, що з нього кращий ватажок. А потім, потім... і це теж його провина. Якби не він, ніколи такого б не сталося. Тепер Роха нічого не бачить, а вони прийшли, викрали... – Голос Ральфові тремтів. – ...Вночі, потемки, прийшли і викрали наш вогонь. Вони його викрали. Ми б дали їм вогню, якби вони попросили. А вони викрали, і тепер нема нашого вогню, і нас ніяк урятувати. Розумієте, що я кажу? Ми б і так дали їм вогню, а вони прийшли і викрали. Я...

Знову та сама завіса замиготіла йому в мозку, і він якось ніяково затнувся. Роха простяг руку до рога.

– Ральфе, що ти збираєшся робити? Це все балачки, а треба вирішувати. Мені потрібні окуляри.

– Якраз про це я й думаю. А може, нам піти до них, але попереду зачесатися, помитися, стати такими, як раніше... Все ж ми не дикуни якісь і врятуватися – для нас не просто гра...

Він розплющив запухле око і поглянув на близнюків.

– Приберемося трохи й підемо...

– Треба, щоб усі взяли списи, – зауважив Сем. – Навіть Роха.

– Вони можуть стати в пригоді. <...>

Роха хвилину мовчав і дивився на невиразні постаті коло себе. Його слухала витоптана трава, що пам'ятала давні збори.

– Я піду до нього і понесу в руках риг. Я підніму його перед собою. Послухай, скажу я, ти дужчий за мене, в тебе нема ядухи. Ти можеш бачити, скажу я, обома очима. Та я не прошу назад свої окуляри, ніби якусь ласку. Далі я скажу, я не хочу з тобою воювати, не тому, що ти дужий, а тому, що справедливість є справедливість. Віддай мені мої окуляри, отак я скажу, ти мусиш віддати!

Роха закінчив, зашарівся і весь тремтів. Він хутенько тицьнув риг Ральфові в руки, немовби квапився його позбутися, і витер сльози, їх осявало м'яке зелене світло, і риг, ніжний та білий, лежав у Ральфа на колінах. Єдина крапелька, що скотилася з Рошиних пальців, тепер палахкотіла, наче зірка, на його граційному вигині.

Нарешті Ральф випростався, відгорнув назад волосся.

– Добре. Я хотів сказати – можеш спробувати, якщо ти так хочеш. Ми підемо з тобою.

– Він буде розмальований, – боязко промимрив Сем, – знаєте, який він буде...

– Не дуже він нас злякається...

– А як розлютиться, то кінець нам...

Ральф сердито зиркнув на Сема. Наче в тумані, він згадував те, що колись коло скель сказав йому Саймон.

– Не мели дурниць, – урвав він. І швидко додав: – Ми йдемо. <...>

Вони вирушили шляхом, вишикувавшись у бойовий порядок. Перший, злегка накульгуючи, зі списом на плечі, прошкував Ральф. Він погано бачив – через імлу, що тремтіла над сяйливими пісками, через власну довгу чуприну та підбите око. За ним ступали близнюки, не на жарт стривожені, але повні нездоланної життєрадісності. Говорили мало, просто йшли, волочачи за собою дерев'яні списи. <...>

Ральф вийшов прямо на перешийок. Копнув ногою камінчик, і той шубовснув у воду. Потім море всмоктало хвилю, відкривши зліва, на сорок футів нижче, червоний квадратний камінь, порослий водоростями.

– Я добре йду? – голос Рохи тремтів. – Мені так страшно...

Раптом з башточок на горі долинув окрик, відтак щось схоже на бойовий поклик, десяток голосів відгукнулося на нього із-за скелі.

– Дай мені риг і не рухайся.

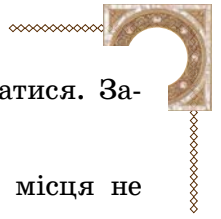
– Стій! Хто йде?

Ральф задер голову, вгорі майнуло темне Роджерове обличчя.

– Сам бачиш хто! – гукнув Ральф. – Не дурій!

Він приклеїв риг до рота і подув. Прискалком, що облямовував гору, на перешийок почали пробиратися дикуни. Годі було когось упізнати за розмальованими обличчями. Вони несли списи і лаштувалися боронити вхід. Ральф усе сурмив у риг і не зважав на Рошин переляк. Роджер вигукував:

– Раджу відійти, ясно?

Нарешті Ральф відняв риг від рота й замовк, щоб відсапатися. Задиhaючись, а проте чітко він оголосив:

– Скликаю збори.

Дикуни, які охороняли перешийок, зашепотілися, але з місця не зрушили.

Ральф ступив кілька кроків уперед. Ззаду почув благальний шепіт:

– Ральфе, не кидай мене.

– Стань навколiшки, – кинув Ральф через плече, – і жди, доки я повернуся.

Він зупинився посередині перешийка й пильно розглядав дикунів. Фарба звільняла їх від будь-якого стриму, вони позав'язували ззаду волосся, і так їм було значно зручніше, ніж йому. Ральф твердо постановив і собі опісля зв'язати волосся. Він мало не попрохав їх зачекати, щоб зробити це відразу; та було не до того. Дикуни захихотіли, один замахнувся на Ральфа списом. <...>

Ральф повторив голосно:

– Я скликаю збори.

Перебіг очима по їхніх лавах.

– Де Джек?

Хлопці засновигали, почали радитися. Розмальована мармиза відповіла Робертовим голосом:

– Полює. Він звелів вас не пускати.

– Я прийшов до вас запитати про вогонь, – пояснив Ральф, – і про Рошині окуляри.

Група хлопців, що стояла перед ним, заворушилася, здригнулася від сміху, легковажним, нервовим сміхом відлунювало високе бескеття.

У Ральфа за плечима почувся голос:

– Чого тобі треба?

Близнюки метнулися із-за Ральфової спини і стали перед ним. Ральф рвучко повернувся. З лісу наближався Джек, його легко було впізнати по ході та рудій чуприні. Обабіч улесливо дріботіли два мисливці. Всі троє помальовані на чорно й зелено. Позаду в траві залилася покинута ними вительбушена свиняча туша без голови.

Роха завивав:

– Ральфе, не кидай мене!

Він з кумедною обережністю обняв скелю, притискаючись до неї над опалим морем. Дикуни вже не хихотіли, а захилилися від гучного глумливого реготу.

Джек перекричав гамір:

– Забирайся геть, Ральфе! Сиди на своїй половині острова. А це моя половина і мого племені. І дай мені спокій.

Глумливий регіт ущух.

– Ти вкрав у Рохи окуляри, – задихаючись, сказав Ральф. – Ти повинен повернути їх назад.

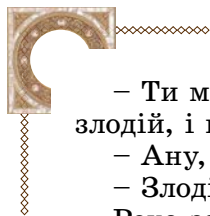
– Повинен? Це хто сказав?

Ральф вибухнув гнівом:

– Я сказав! Ти голосував, щоб я був ватажок. Хіба ти не чув рога? Ти зважився на підлоту... ми б дали тобі вогню, якби ти попросив...

Кров приливала до щік, боляче пульсувало підбите око.

– Ти міг узяти вогню абикולי. Але тобі не хотілося. Ти проповз, як злодій, і вкрав у Рохи окуляри!

– Ану, повтори!

– Злодій! Злодій!

Роха заверещав.

– Ральфе! Мене пожалій!

Джек кинувся вперед і спрямував списа Ральфові в груди. Побачивши, як майнула Джекова рука, той угадав напрямок удару і відбив його ратищем власного списа. Тоді обернув його і вістрям ткнув Джекові коло вуха. Вони зійшлися віч-на-віч, тяжко сапаючи, пронизуючи один одного лютими поглядами.

– Хто злодій?

– Ти!

Джек відскочив і замахнувся на Ральфа списом. Не змовляючись, вони тепер рубалися списками, наче шаблями, більше не ризикуючи випробовувати смертоносні вістря. <...>

Тим часом Роха, вчепившись у камінь, намагався привернути Ральфову увагу. Ральф підступив до нього, нахилився, не відриваючи від Джека пильного погляду.

– Ральфе, згадай, для чого ми сюди прийшли. Вогонь. Мої окуляри.

Ральф кивнув. Він розслабив напружені для бою м'язи, випростався звільна, поставив спис. Джек незворушно спостерігав за ним з-під маски. Ральф кинув оком угору на башточки, на дикунів.

– Послухай. Ми прийшли сказати таке. По-перше, ти повинен віддати Росі окуляри. Без них він як сліпий. Це ж не забавка...

Плем'я розмальованих дикунів захихотіло. Ральфові в голові запаморочилося. Він відгорнув з чола чуб, подивився на чорно-зелену маску, що манячила перед ним, намагаючись згадати Джекове обличчя.

Роха прошепотів:

– І вогонь.

– Ага. Тепер про вогонь. Я знову повторюю це. Я повторюю це з того самого дня, коли ми впали на цей острів.

Він підняв спис і показав на дикунів.

– Наша єдина надія – підтримувати сигнал, поки надворі видно. Тоді, може, який корабель помітить дим, підпливе, врятує нас і забере додому. А без диму доведеться чекати, доки корабель пристане сюди випадково. Можна цілі роки чекати, до самої старості...

<...> Джек глипнув на Ральфа й знову на близнюків.

– Схопити їх!

Жодного руху. Джек розгнівався:

– Я сказав – схопити їх!

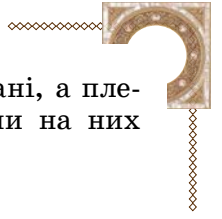
Розмальовані якимось незграбно, нервово оточили Ерікісема.

<...> Ось дикуни відступили – вражені близнюки вже лежали долі. Джек повернувся до Ральфа і просичав крізь зуби:

– Бачиш, вони роблять те, що я хочу.

Кадр із кінострічки «Володар мух». США, 1990 р.

Знову запанувала тиша. Близнюки лежали, невміло зв'язані, а плем'я чекало, що робитиме Ральф. Він полічив їх, глипнувши на них з-під кудлатої чуприни, зиркнув на нікчемний димок.

І тут його прорвало. Він заверещав на Джека:

– Звірюка! Свиня! Сволота! Злодюга!

І кинувся на нього.

Джек відчув, що це вирішальна хвилина, і порвався й собі вперед. Вони зіткнулися з глухим ударом і відскочили врізнобіч. Кулаком Джек зацідив Ральфові в вухо. Ральф ударив Джека в живіт, аж той кавкнув. Тоді знову стали віч-на-віч, розлючені, засапані: кожного вразила запеклість суперника. Тут вони почули гамір, яким плем'я супроводжувало їхню бійку, одностайний, пронизливий, підбадьорливий поклик.

До Ральфа дійшов Рошин голос:

– Дайте мені сказати.

Він стояв у куряві, здійснятій під час бійки, і коли плем'я збагнуло його намір, пронизливий поклик змінився глузливым свистом.

Роха підняв ріг, і свист прищух, тоді з'явився з новою силою.

– У мене ріг!

Він горлав:

– Кажу вам, у мене ріг!

Несподівано стало тихо; але тишу розітнув і пронісся біля самої Ральфової голови якийсь дивний звук. Він майже не звернув на нього уваги, аж ось почув внову – ледь чутне – «з-з-з!». Хтось шпурляв камінці: це кидав Роджер, все ще тримаючи однією рукою важіль. Під ним унизу Ральф здавався просто копицею волосся, а Роха – мішком сала.

Свист зчинився і знову стих, коли Роха підніс догори білу чудодійну мушлю.

– Що краще – бути бандою розмальованих дикунів, як ви, чи розумними людьми, як Ральф?

Дикуни зняли неймовірний галас, Роха знову загорлав:

– Що краще – правила і згода чи полювання й убивства?

Знову галас і знову той самий звук – «з-з-з!». Ральф намагався перекричати шум:

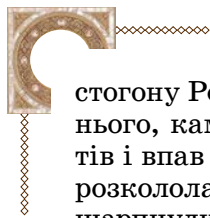
– Що краще – закон і щоб нас врятували чи полювати і все знищувати?

Тепер уже й Джек верещав, і навіть Ральф не міг примусити слухати себе. Джек відступив і став попереду племені, яке зімкнулося грізним муром, наїжачилося списами. Між дикунів нуртувало бажання йти в наступ; зараз вони кинуться вперед і очистять перешийок. Ральф стояв напроти трохи збоку і тримав спис напоготові. Поруч Роха все ще піднімав угору свій талісман, ніжну, сяйливо-прекрасну мушлю. Їх ударила злива звуків – заклинальний спів ненависті. Високо вгорі з п'янкою насолодою Роджер наліг усім тілом на камінь.

Ральф почув велетенський камінь задовго до того, як його побачив. П'ятами відчув, як задвигтіла земля, з вершини загуркотіло каміння. Щось жахливе, червоне застрибало по перешийку, сам він повалився долілиць, плем'я верещало.

Каменюка пройшлася по Росі від підборіддя до коліна; ріг вибухнув тисячею білих скалок і перестав існувати. Без жодного слова, навіть без

стогону Роха полетів в урвище, перевертаючись у повітрі. Відбившись від нього, камінь двічі підскочив і покотився в ліс. Роха пролетів сорок футів і впав на той самий червоний квадратний камінь у морі. Голова його розкололася, вилився і зачервонився мозок. Руки й ноги Рохи судомно шарпнулися, наче у щойно заколотої свині. Тоді знову довгим повільним подихом зітхнуло море, закипіло над каменем біло-рожевою піною; а коли відступило, всмоктавши хвилю, Рошиного тіла вже не було.

Тепер запанувала цілковита тиша. Ральф силкувався скласти губи в якесь слово, та так і не вимовив нічого.

Раптом Джек вискочив наперед і дико заверещав.

– Бачиш? Бачиш? І тебе самого так! Я не жартую! Більше в тебе нема племені! Нема рога...

Згинці побіг уперед.

– Я – Ватаг!

Із злістю, не приховуючи свого наміру, метнув у Ральфа списа. Вістря глибоко, до м'яса розпанахало шкіру Ральфові на ребрах, потім спис відскочив і впав у воду. Ральф скорчився не від болю, а від панічного страху, тим часом плем'я підхопило нелюдський крик Ватага й посунуло на нього.

Ще один спис – трохи кривий, він не полетів прямо – шугнув коло його обличчя, інший упав з гори, де був Роджер. Близнюки лежали, затулені дикунами, а перешийок кишів безликими диявольськими масками. Ральф обернувся й помчав. Наче крик морських чайок, за ним котився гул. Скоряючись інстинктові, – досі він і не підозрював його в собі, – хлопець петляв по відкритій галявині, а списи падали десь поряд. Він помітив безголову тушу свині, вчасно перестрибнув через неї. І ось уже продирався крізь листя дерев та невисокі кущі, на решті сховався в лісі. <...>

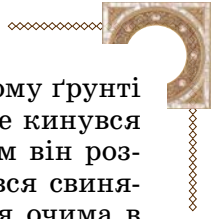
Розділ дванадцятий ПОКЛИК МИСЛИВЦІВ

Ральф сховався в гушавині й оглядав свої рани. З правого боку на ребрах, там, де його вдарив спис, був великий синець з дюйм у поперечнику, рана розпухла й кривавила. В кучму йому набилося бруду, волосся стирчало, як вусики ліан. Після бігу через ліс він був весь у подряпинах та синцях. Віддихавшись, він зрозумів, що з промиванням ран доведеться зачекати. Як можна почути наближення босих ніг, коли ти хлюпаєшся в воді? На яку безпеку можна сподіватися коло маленького струмка чи на відкритому пляжі? <...>

Він доводив собі, що вони дадуть йому спокій; можливо, він стане вигнанцем. Та потім до нього поверталася фатальна певність, не лишаючи місця для сумнівів. Загибель рога, смерть Саймона та Рохи зависли над островом, наче туман. Розмальовані дикуни на цьому не сплять. Крім того, його з Джеком єднали якісь невидимі нитки, а отже, Джек ніколи не дасть йому спокою, ніколи.

Він застиг, весь у сонячних цятках, притримуючи гілку, щоб пірнути під неї. Затремтів, пронизаний спазмом страху, вигукнув у голос:

– Ні, не могли вони бути такими підлими. Це сталося випадково.
<...>

Нарешті і він дійшов до лісової галявини, де на кам'янистому ґрунті не росло ніякого зілля. Тепер її затопили тіні; Ральф мало не кинувся за дерево, помітивши, що посередині наче хтось стоїть; потім він розгледів біле лице – власне, кістку, з кілка на нього вишкірився свинячий череп. Повільно пройшов на середину галявини, вп'явся очима в череп – він вилискував білим, як колись вилискував ріг, і, здавалося, цинічно глузував з нього. Цікава мурашка поралася в одній з очниць, інших ознак життя там не було.

Чи ж так?

Дрижки вгору-вниз забігали йому по плечах. Він стояв, обома руками вчепившись собі у волосся, череп був на рівні його власного обличчя. Зуби його шкірилися в усміхові, порожні очниці, здавалося, тримали його погляд владно й без жодного зусилля.

Що це?

Череп дивився на Ральфа, наче той, хто знає відповіді на всі запитання, але не хоче сказати. Ральфа огорнули невимовний страх і лютя. Він навіжено вдарив по відворотній голові, що втупилася в нього, та вона підплигнула, як іграшка, вернулася назад і знову вищирилася йому прямо в обличчя, він ударив іще раз і заплакав з огиди. Тоді облизав свої потовчені кулаки, поглянув на голий кілок – череп уже лежав розколотий надвоє і шкірився широкою, на шість футів посмішкою. Він висмикнув з розколини палицю, що розгойдувалася, вигинаючись дугою, і, наче списом, відгородився нею від білих уламків. Тоді позадкував, не зводячи очей з черепа, що лежав і шкірився до неба.

Коли з обрію зник зелений полиск і впала справжня ніч, Ральф знову підійшов до гущавини напроти скельного замку. <...>

Ральф тихенько застогнав. Незважаючи на втому, він не міг відпружитися, поринути в колодязь сну. Він боявся племені. А може, варто сміливо зайти просто в їхню фортецю і сказати: «Цур, мене не рушати» – розсміятися безтурботно й разом з усіма заснути?

З замку долинали звуки, Ральф уважно прислухався, переключивши увагу з розміреного гойдання моря, і розрізнув знайомий ритм.

– Звіра – бий! Горло – ріж! Кров – спусти!

Плем'я танцювало. Десь по той бік цієї кам'яної стіни вони стояли темним колом, палахкотіло вогнище, смажилася м'ясо. Мабуть, жеруть і тішаються безпекою. <...>

Ральф скрадався вперед, доки не схопився за прискалок. Дозорці були прямо над ним, він навіть угледів кінчик списа, вистроменого над скелею.

Він покликав тихенько:

– Ерікісем... <...>

Він почув, як на скелі хтось скрикнув, заметушився. Близнюки притулилися один до одного, щось забурмотіли.

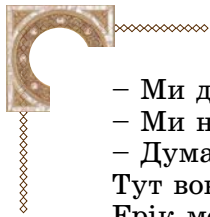
– Це я. Ральф.

Наляканий, що вони можуть побігти й зчинити тривогу, він виважився на руках і виткнувся головою та плечима над краєм скелі. Далеко внизу під ліктем він побачив, як навколо того каменя в морі розливається біле цвітіння.

– Це тільки я. Ральф.

Нарешті вони нахилилися вперед і зазирали йому в обличчя.

- Ми думали, це...
- Ми не знали, що це...
- Думали...

Тут вони згадали про свої ганебні зобов'язання.

Ерік мовчав, а Сем спробував виконати свою повинність.

- Іди звідси, Ральфе. Іди вже... <...>
- Вони ненавидять тебе, Ральфе. Вони збираються порішити тебе.
- Завтра вони полюватимуть на тебе.
- Але чому?
- Не знаю, Ральфе, послухай, Джек, наш Ватаг, каже, що це небезпечна справа...

- ...Щоб ми остерігалися і кидали списи, як у свиню.
- Ми станемо ланцюгом і прочешемо острів...
- Підемо вперед з цього кінця...
- Доки тебе не знайдемо. <...>
- Але ж я нічого не вчинив, – палко прошепотів Ральф. – Я тільки хотів, щоб горіло вогнище!

На мить він замовк, з розпачем думаючи про завтрашній день. Раптом перед ним постало питання надзвичайної ваги.

- А що ви...

Спочатку він не міг навіть вимовити цього, та страх і самотність підштовхнули його,

- Що вони зроблять зі мною, коли знайдуть? <...>
- Близнюки уникали прямої відповіді.
- А тепер іди, Ральфе.
- Тобі ж краще.
- Тримайся далі. Якогома далі. <...>

Він проповз іще трохи між папороттю, наче по тунелю. Поклав коло себе палицю і повалився в морок. Треба прокинутись удосвіта, щоб обдурити дикунів, – він і не помітив, як зненацька прийшов сон і затяг його вниз, у темне глибоке провалля.

Він прокинувся, ще не розплющивши очей, і прислухався до шуму десь поряд. Відкрив одне око, помітив, що лежить щокую на чорній землі, загриб її пальцями. Між листям папороті просочувалося світло.<...>

Нарешті почувся голос – Джеків голос, він звучав глухо.

- Це точно?

Дикун, до якого зверталися, мовчав. Можливо, відповів жестом.

Тут відгукнувся Роджер.

- Якщо ти нас дуриш...

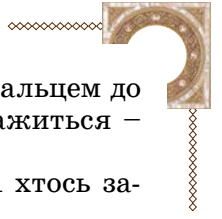
І зразу чийсь стогін, болісний зойк. Несамохіть Ральф зіщулився. Зовсім поряд, коло гущавини, разом з Джеком та Роджером – один з близнюків.

- Ти певен, що він казав саме про це місце?
- Близнюк застогнав і знову скрикнув.
- Він казав, що сховається тут?
- Так... так... ой!

Поміж деревами забринів сріблястий сміх.

Отже, вони знають.

Ральф узяв палицю і приготувався до бійки. Але що вони можуть зробити? Треба тиждень, щоб прокласти стежку через ці хащі; а хто

заповзе сюди його способом, нічого не вдіє. Він доторкнувся пальцем до вістря свого списа і невесело всміхнувся. Хай тільки хто зважиться – дістане так, що зарохкає, як свиня.

Вони рушили назад до своєї башти. Почулися кроки, тоді хтось захихотів. <...>

Ту ж мить звідти почувся Джеків голос:

– Один-два – дружно! Один-два – дружно! Один-два – дружно!

Червоний камінь, який виднівся на вершині гори, зірвався, наче завіса, відкриваючи за собою постаті й сине небо. За хвилину земля задвигтіла, у повітрі щось просвітіло, й гущавину зітнуло, ніби гігантською косою. Камінь прогуркотів до пляжу, все змітаючи на своєму шляху, а на Ральфа сипонуло зливою поламаних гілок та листя. Неподалік гущавини радісно загукало плем'я.

Знову тиша.

Ральф кусав себе за пальці. Там, на верху, залишався тільки один камінь, який можна зрушити, але він такий, як пів будинку, такий, як машина, як танк. З болісною виразністю він уявив собі, як полетить цей камінь – спочатку повільно хитнеться, застрибає з уступа на уступ, покотиться по перешийку, наче велетенський паровий коток.

– Один-два – дружно! Один-два – дружно! Один-два – дружно!

Ральф шпурнув спис, знову схопив його. Роздратовано відкинув назад волосся, заметався у своєму сховку, тоді вернувся на попереднє місце. Стояв і дивився на поламані гілки.

Поки що тиша.

Він помітив, як здіймаються й опадають груди, здивувався, як шалено калатає серце. Просто бачив, як воно б'ється ліворуч. Знову поклав спис.

– Один-два – дружно! Один-два – дружно! Один-два – дружно!

Довгий пронизливий крик радощів.

Нагорі, на червоній скелі, щось гахнуло, тоді земля підскочила, затряслася рівномірно, так само рівномірно наближався й гул. Ральф злетів у повітря, його кинуло, вдарило об гілки. Праворуч, всього за кілька футів, весь чагарник нахилився, коріння з тріском вивертало з землі.

Він побачив, як щось червоне сповільна перевертається, наче млинове жорно. Потім це червоне покотилося далі й важко, наче слон, подалося до моря.

Ральф клякнув на зораній землі й чекав, поки вона перестане коливатися під ногами. Потім білі поламані пеньки, потрощені стовбури, плетиво гілок вернулися на свої місця. Його серце так гуркало, що було важко дихати.

Знову тиша. <...>

Хтось нервово засміявся, чийсь голос зіпонує:

– Дим!

Нетрями він поповз по лісу, намагаючись заховатися за димом. Нарешті побачив край гущавини зелену галяву. Між ним та лісом стояв зі списом зовсім невеличкий дикун, розмальований червоно-білими смугами. Він кашляв і, щоб побачити щось у дедалі густішому диму, розтирав рукою фарбу під очима. Ральф стрибнув на нього, як кіт, загарчав, ударив списом, і дикун зігнувся вдвоє. Позаду в гущавині галасували, а Ральф уже летів на крилах страху через підлісок. Добіг до

Кадр із кінострічки «Володар мух». США, 1990 р.

свинячої стежки, промчав по ній яких сто ярдів і звернув убік. Позаду над островом ще раз прокотився мисливський поклик, відтак тричі пролунав один і той самий голос. Він угадав – це сигнал до наступу, і побіг ще швидше, доки груди запекло вогнем. Тоді він пірнув під кущ і лежав там, віддихуючись. Обережно обливав вуста і знову почув далекий крик погоні.

Він міг багато що зробити. Міг вилізти на дерево, та це однаково, що рубати гілляку, на якій сидиш. Якщо його помітять, то їм залишиться просто сидіти й чекати. <...>

Новий крик зовсім поряд, він зірвався на ноги, знову помчав уперед, швидко продираючись крізь колючі терни та ожини. Нараз скочив на відкриту галявину, знову на ту саму відкриту галявину, але тепер череп глузував уже не з синьої латки неба, широко посміхаючись своєю розколотою посмішкою, а зневажливо шкірився на димову пелену. Знову Ральф погнав між деревами, і йому відкрилася причина дудніння в лісі. Щоб викурити його, вони запалили весь острів. <...>

Нарешті він знайшов, як йому здалося, підходяще місце, хоч рішення було відчайдушне. Тут кущі й несамовита в'язь ліан сплелися в килим, який не пускав досередини жодного променя сонця. Під склепінням була ніша, мабуть, заввишки з фут, хоч і прошита всюди гострими молодими паростками. Можна заповзти вглиб ярдів на п'ять, і ти схований, хіба котрийсь дикун додумається лягти на землю і зазирнути сюди; навіть у такому разі – ти в непроглядній пільмі. Навіть коли станеться найгірше і він побачить тебе, можна накинутися на нього, розірвати лінію і тікати в протилежний бік.

Обережно Ральф заповз між гострі паростки, втяг за собою і палицю. Добравшись до середини, зачався, прислухався.

Вогонь розгорівся великий, його барабанний гуркіт тільки на перший погляд залишився далеко позаду, а насправді був ближче. <...>

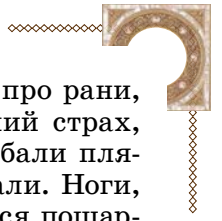
Хтось крикнув. Ральф відсмикнув щок у від землі й подивився в померкле небо. Мабуть, вони вже близько, його груди заходили ходором. Сховатися, прорвати лінію, здертися на дерево – що робити? Лихо, що вибираєш тільки раз.

Вогонь тепер ближче. Залпи – то займаються гілляки, навіть цілі стовбури. Які дурні! Які дурні! Пожежа, мабуть, сягнула вже до плодівих дерев – а що вони їстимуть узавтра?

Ральф завовтузився на своєму вузькому ложі. Тепер він нічим не ризикує! Що йому зроблять? Наб'ють його? Ну й що? Вб'ють? <...>

Раптом усі миготливі вогники попереду злилися до купи, ревіння лісу перейшло у грім, великий кущ прямо на його шляху вибухнув гігантським віялом полум'я. Ральф сахнувся праворуч, полетів на крилах розпуки, серце калатало, а пожежа накочувалася, наче приплив. Позаду знялося атюкання, розповзлося по лінії короткими пронизливими гуками – отже, бачать.

Праворуч з'явилася брунатна постать, відстала. Всі бігли, всі верещали, як божевільні. Він чув, як вони з тріском проламуються крізь

підлісок, а зліва гримів яскравий гарячий вогонь. Він забув про рани, забув про голод і спрагу, весь обернувся в страх; безнадійний страх, який летів, мчав через ліс до берега. Перед його очима стрибали плями, оберталися в червоні кола, швидко розпливалися і зникали. Ноги, чужі ноги під ним зморилися, а навіжений крик усе насувався пошарпаною торочкою біди, вже накривав його з головою.

Він спіткнувся об корінь, а крик гонитви став ще пронизливішим. Побачив, як спалахнув курінь, за правим плечем хлюпнуло вогнем, потім зблиснула вода. Тоді він упав, покотився вперед по теплому піску, скуївся, звів догори руки, щоб відбиватися від ударів, наготувався благодати пощади.

Заточуючись, звівся на ноги, готовий до найгіршого, і наштотхнувся поглядом на великий кашкет з дашком. Високий кашкет з білим верхом, а над зеленим дашком – корона, якір, вінчик золотого листя. Він побачив білу тканину, еполети, револьвер, рядок золотих гудзиків на мундирі.

Морський офіцер стояв на піску і дивився на Ральфа з подивом та пересторогою. За ним носом у пісок впирався катер, його притримували два моряки. Ще один моряк стояв з автоматом на кормі.

Атюкання затнулось і вщухло...

Спочатку офіцер дивився на Ральфа з сумнівом, потім зняв з револьвера руку.

– Здрастуй.

Ральф згадав, який він вимащений, знітився, відказав несміло:

– Здрастуйте.

Офіцер кивнув, ніби почув відповідь на якесь запитання.

– Є тут дорослі, старші?

Ральф мовчки, як німий, похитав головою. Повернувся вбік. Позаду на березі безгучно півколом застигли хлопчаки, розцяцьковані з ніг до голови кольоровою глиною, з гострими палицями в руках.

– Ну й забави, – зауважив офіцер.

Вогонь дістався до берегових кокосових пальм і з тріском поглинав їх. Один омах відірвався від пожежі, стрибнув, наче акробат, злизав крони пальм над плитою. Небо було чорне.

Офіцер весело всміхнувся до Ральфа:

– Ми побачили ваш дим. У вас тут війна. Чи що?

Ральф кивнув головою.

Офіцер розглядав малого страхопуда, що стояв напроти. Цю дитину треба вимити, підстригти, витерти йому носа, добре змастити рани.

– Сподіваюся, жертв нема? Є трупи?

– Тільки два. Та їх забрало море.

Офіцер нагнувся й уважно подивився на Ральфа.

– Двоє? Вбитих?

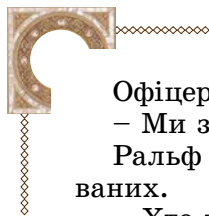
Ральф знову кивнув. За ним весь острів стугонів у полум'ї. Офіцер здебільшого знав, коли люди кажуть правду. Він стиха присвиснув.

Почали з'являтися інші хлопчаки, деякі зовсім крихітні кнопки, брунатні, з роздутими животами малих дикунів. Один підійшов до офіцера зовсім близько, звів на нього погляд.

– Я... я...

Але на цьому й скінчилося. Персіваль Вімз Медісон марно силкувався пригадати магічну формулу, цілком стерту в його пам'яті.

Офіцер знову повернувся до Ральфа.

– Ми заберемо вас. Скільки вас тут?

Ральф похитав головою. Офіцер подивився повз нього на розмальованих.

– Хто тут за старшого?

– Я, – голосно відповів Ральф.

Рудий хлопець з лахманами якоїсь чудернацької чорної шапочки на голові та з розбитими окулярами, почепленими до пояса, ступив був крок уперед, потім передумав і зупинився.

– Ми побачили ваш дим. Виходить, ви не знаєте, скільки вас?

– Ні, сер.

– Здавалося б, – офіцер уже думав, як організувати розшуки інших, – здавалося б, англійські хлопчики – ви ж усі англійці, правда? – зможуть якось краще дати собі раду, тобто...

– Спочатку так і було, – сказав Ральф, – доки...

Він затнувся.

– Тоді ми всі були вкупі...

Офіцер співчутливо кивнув.

– Розумію, все було чудово. Як у «Кораловому острові».

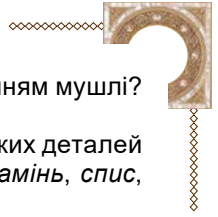
Ральф подивився на нього мовчки, наче німий. В уяві на мить промайнуло видіння дивовижних чарів, які колись огортали ці береги. Але острів згорів, наче купа сухих дров... Саймон загинув, а Джек... З очей ринули сльози, тіло затряслося від ридань. Уперше за весь час на острові він дав волю сльозам: здавалося, нестримні, навісні спазми горя вивернуть йому все нутро. Під чорним димом, над знищеним пожежею островом зносився цей плач. Заражені тим самим почуттям, інші хлопчики теж стрепенулися, заплакали. Посередині брудний, розпатланий, з невтертим носом стояв Ральф і ридав над колишньою невинністю, над темнотою людського серця, над тим, як падав, перевертаючись у повітрі, мудрий, щирий друг на ім'я Роха.

Офіцера зворушив і занепокоїв цей плач. Він одвернувся, даючи їм час опанувати себе, і чекав, відпочиваючи поглядом на опатному обрисові далекого крейсера.

Переклад С. Павличко

Запитання і завдання до прочитаного твору

1. Як поведуться хлопчики одразу після авіакатастрофи? Чого вони прагнуть і чого досягають?
2. Що символізує використовувана ними мушля?
3. Розкажіть про вибори ватажка. Чи були вони, на вашу думку, справедливими?
4. Які зміни відбулися в хлопчиках наприкінці роману? Чому оповідач називає більшість дітей «плем'ям» і «дикунами»?
5. Розкажіть, як і чому загинув Роха. Як поводитися в цьому епізоді його друзі?
6. Чому «плем'я» переслідувало Ральфа? Які властивості він виявив у фіналі роману?
7. Чим лідерство Джека відрізняється від лідерства Ральфа? Наведіть приклади з прочитаних уривків.
8. Якими рисами наділені Ральф, Роха та Джек? Розкрийте символічний зміст цих образів.
9. Під час зустрічі з морським офіцером Ральф плаче. Чи є, на вашу думку, ці сльози ознакою його слабкості?

10. Поміркуймо! Як ви гадаєте, чому загибель Рохи збігається зі знищенням мушлі? Який символічний зміст має цей збіг?

11. Робота в парах. Обговоріть і занотуйте в зошит символічний зміст таких деталей у романі: *мушля, окуляри Рохи, фарба на обличчях, свиняча голова, камінь, спис, вогонь/дим*.

12. Подискутуймо! Ким постає Ральф наприкінці роману – переможцем чи переможеним? Обґрунтуйте свою думку.

13. Творча лабораторія. *Щоденник героя:* напишіть дві-три сторінки щоденника від імені Ральфа.

14. Робота в групах. А. Придумайте й запишіть 10 правил, які, на вашу думку, утримали б дитячу громаду від розпаду на острові. Поясніть, як ці правила працюють проти страху, права сильного та культу «звіра». **Б.** Створіть постер «Антиробінзонада: попередження ХХ століття» (з назвою, трьома ключовими символами й коротким слоганом). **В.** Порівняйте сюжет «Володаря мух» із сюжетом «Робінзона Крузо» Д. Дефо. Занотуйте їхні схожі та відмінні елементи в зошит.

РОЗДІЛ 6

ХХ СТОРІЧЧЯ В ДЗЕРКАЛІ ТВОРІВ ІНШОМОВНИХ АВТОРІВ З УКРАЇНИ

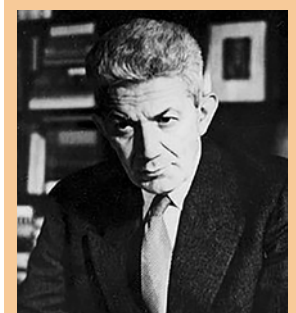

Пригадайте, що вам відомо про німецькомовну літературу Буковини. Як і чому вона виникла в цьому регіоні?

Як жив би я без втіхи на землі?
І як би зносив втіху без тривоги,
Коли б її не тлумили жалі?

Ці, здавалося б, прості рядки приховують зовсім непростий життєвий досвід їхнього автора – **Альфреда Марґула-Шпербера**, відомого німецькомовного письменника єврейського походження з Буковини. Вони окреслюють полюси, між якими розгорнулися його життя й творчість. На одному полюсі мигтів вогник надії, який зігрівав його життя, травмоване Другою світовою війною. На іншому ж полюсі не стихала жалоба за долею єврейського народу, який пав жертвою Голокосту, тобто організованого гітлерівським Третім Рейхом систематичного переслідування й винищення європейських євреїв. І хоча сам письменник врятувався від смеральної небезпеки завдяки допомозі бухарестських друзів, його серце на все життя сповнилося душевного болю за всіх близьких і далеких, хто не зміг вижити в пеклі Голокосту. Із цього погляду його літературна творчість була невід'ємною від страшних спогадів про Голокост: вона не вгамовувала біль, але надавала йому поетичної мови.

Альфред Шпербер народився 23 вересня 1898 р. в асимільованій¹ єврейській родині. Його батько служив управителем і бухгалтером у

Альфред Марґул-Шпербер
(1898–1967)

¹ Асимільованими називають євреїв, які значною мірою перейняли мову, звички, культуру й норми суспільної більшості, у якій вони жили, і відійшли від традицій своїх предків.

румунського поміщика. Мати ж була вчителькою музики. Згодом її ім'я «Маргула» поет зробив своїм літературним псевдонімом, приєднавши його до свого справжнього прізвища. Рідним містом поета було місто Сторожинець, розташоване в сучасній Чернівецькій області.

У ті часи це була територія багатонаціональної Австро-Угорської імперії, якою правила династія Габсбургів. У Габсбурзькій Буковині поруч з українцями, австрійцями та румунами жили євреї, німці, чехи, поляки та представники інших народів. Тут панували толерантність і повага до мов і традицій різних народів. А в Чернівцях, де юний Альфред навчався в німецькій гімназії, вирувало багатомовне культурне життя. Згодом, уже після падіння Габсбурзької імперії та підпорядкування Буковини Румунії, цей багатокультурний світ став підґрунтям для нечуваного розквіту літератури, який збагатив європейську та світову історію літератури десятками яскравих постатей.

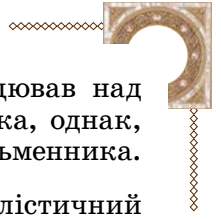
Іншим важливим чинником впливу на життя і творчість Маргула-Шпербера стала втеча його родини до Відня за часів Першої світової війни. Там Маргул-Шпербер зблизився з робітничим рухом, склав іспити на атестат зрілості та вирушив добровольцем на Східний фронт. Із фронтового досвіду постав його пацифістський цикл «Болючий час».

Після закінчення Першої світової війни Альфред повернувся до Чернівців, де почав студіювати право. Однак, розчарувавшись тамтешнім незадовільним рівнем викладання, спричиненим примусовою румунізацією, він полишив університет. Тим часом з'явилися перші публікації його творів у місцевих журналах. На початку 1920-х рр. письменник живе в Парижі та Нью-Йорку, де знайомиться з талановитими західними авторами й співпрацює з авторитетними періодичними виданнями. Щоб прогодувати себе, він береться за випадкові роботи: керівника емігрантського пункту в Парижі, робітника-металіста, вуличного торговця, мийника посуду, клерка або службовця банку.

У 1924 р. через хворобу легень Маргул-Шпербер повернувся до Чернівців. Там він працював редактором, підтримуючи численних молодих авторів. 1933 р. за наполяганням тестя-підприємця письменник переїхав до Бурдуженя (Південна Буковина), де заробляв на життя як відповідальний за іноземну кореспонденцію м'ясобійні, що експортувала м'ясо до країн Західної Європи. Та навіть у цей час він не полишав творчої праці й активного листування з провідними європейськими літераторами.

Радянська окупація Північної Буковини, що відбулася 1940 р., змусила Альфреда Маргула-Шпербера емігрувати до Бухареста, який на той час був одним з найзначніших європейських центрів культурного життя. Заступництво друзів дозволило йому уникнути депортації під час Голокосту й підробляти як приватний учитель іноземних мов.

У повоєнний період Маргул-Шпербер став однією із центральних постатей німецькомовної літератури Румунії. У 1951–1964 рр. він написав низку книжок, зокрема «Свідок часу» (1951), «Перспектива і ретроспектива» (1955), «Розплющеними очима» (1956), «Діяння і мрії» (1959), «Невмирущий серпень» (1959), «Зоряні години любові» (1963), «З передісторії» (1964), а також «Зачароване слово» (1969), що побачило світ уже після його смерті. У цей час письменник також активно перекладав

літературні твори іноземних авторів. Багато років він працював над антологією буковинської німецько-єврейської поезії «Бук», яка, однак, була вперше оприлюднена лише 2009 р., уже після смерті письменника.

У Румунії після Другої світової встановився соціалістичний устрій. Разом з ним у культурній політиці країни запанував офіційний метод літератури та мистецтва, що отримав назву «*соціалістичний реалізм*». Цей метод був перенесений до Румунії, як і до інших східноєвропейських країн соціалістичного блоку, з Радянського Союзу, де він сформувався ще в 1930-ті рр. Соцреалізм мав жорстку систему приписів і правил, за якими письменники, малярі, композитори або режисери мали в спрощеній, буцімто доступній формі уславляти будівництво соціалістичного суспільства, підтримувати політику панівної комуністичної партії, зображувати «позитивного героя» як будівника нового суспільства тощо.

Певною мірою Маргул-Шпербер мусив підкоритися диктату соціалістичного реалізму. Проте до комуністичної партії він не вступив. І хоча в його тодішній творчості простежуються певні офіційні «оптимістичні» інтонації, паралельно з ними зростає моральна й філософська глибина художнього зображення трагічного досвіду Другої світової війни та Голокосту.

Маргул-Шпербер не повернувся на свою малу батьківщину. З січня 1967 р. він помер у Бухаресті. Нині його літературна творчість повертається до рідної Буковини.

Однією з наскрізних тем творчості Маргула-Шпербера була катастрофа Голокосту. Цій темі, зокрема, присвячений його вірш «**Про назву концтабору Бухенвальд**». Згаданий у назві твору концтабір був розташований неподалік від міста Веймара – одного з найважливіших культурних осередків Німеччини. Гітлер любив Веймар як символ німецької культури й хотів перетворити його на взірць нацистської Німеччини. Саме тому поряд з Веймаром був влаштований один з найбільших і найстрашніших концентраційних таборів під назвою Бухенвальд. За межами нацистської ідеології ця ідея сприймалася як кричуще поєднання непоєднуваного – гуманістичної культурної традиції та антигуманної політики – в самому серці Німеччини. У своєму вірші Маргул-Шпербер натякає не лише на ганебну близькість Веймара та Бухенвальда, а й на певні перегуки між назвами концтабору та його рідної землі: дослівно «Бухенвальд» перекладається як «буковий ліс», так само як назва «Буковина» означає край буків. Через такі перегуки поет висвітлює свою особисту дотичність як до переплетеної історії німецького та єврейського народів, так і до тих страшних трагедій, що відбувалися на німецькій і буковинській землі за часів Голокосту.

Бухенвальд. Фото
Ю. Людіга

За радянських часів німецькомовна література Буковини була небажаною темою. Про таких письменників, за деякими винятками, майже не згадували. Тож ця унікальна сторінка вітчизняної культури була значною мірою стерта з культурної пам'яті. Однак за часів незалежної України німецькомовна буковинська література повернулася в український культурний обіг. Величезний внесок до цього повернення зробив відомий український літературознавець і перекладач, глибокий знавець німецькомовної літератури Буковини *Петро Рихло*. Він народився в Чернівецькій області, а згодом студіював німецьку мову та літературу в Чернівцях. Відкривши для себе неймовірне багатство буковинської німецькомовної літератури, П. Рихло присвятив усе життя справі її відкриття для читачів. Він переклав українською мовою численні твори Пауля Целана, Рози Ауслендер, А. Маргула-Шпербера та багатьох інших відомих німецькомовних поетів Буковини.

Маргул-Шпербер увійшов до історії літератури не лише як поет, а й як будівничий культурних мостів між Чернівцями та світом. Він постійно підтримував талановитих авторів, редагував їхні тексти, укладав збірки, перекладав літературні твори з різних мов – і в такий спосіб поширював буковинську літературу далеко за межами рідного краю. Відтак як поет, перекладач і редактор, Маргул-Шпербер підтримував діалог між культурами й прагнув зберегти пам'ять про багатонаціональний світ свого краю.

Перевірте себе

1. Що вам відомо про дитинство та юність Альфреда Маргула-Шпербера?
2. Як вплинула на його творче становлення культурна атмосфера Буковини та Чернівців?
3. Розкажіть про досвід еміграції та роботи письменника за кордоном. Як працювалося йому в повоєнній Румунії?
4. Зробіть «словничок контексту» (п'ять-сім позицій), занотувавши до нього значущі поняття з інформації про Буковину, Чернівці, а також міжвоєнний і повоєнний періоди творчості поета.
5. **Творча лабораторія.** Напишіть шість-вісім рядків поезії (у вільному вірші) на тему пам'яті про минуле багатомовної Буковини.

Читаючи вірш, зверніть увагу на картини батьківщини ліричного героя.

ПРО НАЗВУ КОНЦАБОРУ БУХЕНВАЛЬД

Як близько звідси Веймар гомонів!
А тут – навіки мовкли голоси...
Мене проймає невимовний гнів,
Бо й край мій зветься: Букові ліси.
Давно було це: килим з ніжних трав,
Ліс буковий, так пам'ятний мені...
Хлопчиськом на поляні я лежав,
Пливли біляві хмари в вишині.
О лютий час, що сон дитячий стер
І кожен спомин взяв у колію!..
Коли я чую слово це тепер –
Не можу юність згадувать свою.
Бо в спомини мої вповза кошмар,

Який виймає серце із грудей:
А чи оте біляве пасмо хмар
Було не димом спалених людей?

Переклад П. Рихла

Запитання і завдання до прочитаного твору

1. Визначте тему прочитаного вірша. Як вона пов'язана з життєвим шляхом автора?
2. Розкрийте зміст протиставлення Веймара та Бухенвальда у вірші.
3. Коли розвіялися дитячі спогади ліричного героя? Чому він не може згадувати свою юність? Наведіть відповідні цитати.
4. **Творча лабораторія.** Створіть словесну ілюстрацію до прочитаного твору.

Німецькомовна поезія Буковини стала свідченням не лише культурного розмаїття цього регіону, але й трагічної історії ХХ ст. Чимало її представників постраждали від Голокосту; були серед них також ті, хто виїхав за кордон і назавжди втратив батьківщину. Саме таким був життєвий шлях визначної поетки з Чернівців **Рози Ауслендер** (справжнє ім'я – Розалія Шерцер, 1901–1988). У її віршах відбилися не лише трагічні події Голокосту, а й сум за «зеленою матінкою Буковиною», роздуми про емігрантську долю, сенс буття, силу поетичного слова тощо.

Перейшовши за посиланням <https://cutt.ly/ftw8aSzX> або QR-кодом, прочитайте вірші Рози Ауслендер і визначте їхні теми.

Запитання і завдання для самостійного опрацювання творів

1. Якій темі присвячено вірш «Слово»? Яку роль відіграє в ньому цитата з Біблії? Як ви розумієте вислів «і ми живемо у слові»? Чи погоджуєтеся ви з ним?
2. Як у поданих віршах передається досвід Голокосту? Які образи справили на вас найсильніше враження?
3. Яку роль відіграє мотив мовчання в обох віршах?

РОЗДІЛ 7

СТАНІСЛАВ ЛЕМ: ЛЮДИНА, ЯКА БАЧИЛА МАЙБУТНЄ

Знайдіть відповідності між ілюстраціями й творами фантастики. Пригадайте та коротко опишіть фантастичні твори. Що їх відрізняє від інших жанрів?

Р. Бредбері
«Посмішка»

Д. Кіз «Квіти для
Елджернона»

А. Азімов
«Фах»

Станіслав Лем
(1921–2006)

Напевне, важко знайти українського читача, який би не знав ім'я **Станіслава Лема** – знаменитого письменника-фантаста, що його твори мають прихильників у багатьох країнах світу. Менш відомим, утім, є той факт, що Станіслав Лем був уродженцем Львова й багато чим у своєму творчому становленні завдячував цьому місту.

Майбутній письменник народився 12 вересня 1921 р. Львів у той час входив до складу Польщі. Дитинство письменника минуло серед вуличок старого міста, які надихали його уяву на яскраві фантастичні історії. Юний Станіслав захоплювався технікою, читав наукові журнали та мріяв про майбутнє, сповнене машин, космічних подорожей і відкриттів.

Ці мрії згодом перетворилися на літературні історії, що порушували питання природи людського розуму, меж пізнання або відповідальності людства за долю світу.

Під час Другої світової війни Лем пережив у Львові нацистську окупацію, працював механіком і брав участь у підпільному русі. Після війни він переїхав до Кракова, де спочатку вивчав медицину, а потім присвятив себе літературі. Його перші літературні твори мали реалістичну спрямованість, однак згодом він звернувся до наукової фантастики, яку перетворив на інструмент філософського аналізу. Лем не просто вигадував світи – він досліджував, як людина поводить себе у невідомому оточенні, чи здатна вона зрозуміти інші форми життя і добре користуватися своїм розумом.

Одним з найвідоміших творів Станіслава Лема є цикл оповідань «**Зоряні щоденники Йона Тихого**» (1957), що поєднали у собі наукову фантастику, філософський зміст, тонкі дотепи та вільну гру фантазії. Головний герой Йон Тихий – космічний мандрівник, який подорожує галактиками, стикається з неймовірними цивілізаціями, потрапляє в часові петлі, бере участь в абсурдних експериментах і навіть зустрічає самого себе. Однак у формі захопливих фантастичних пригод письменник досліджує серйозні питання людської природи, суспільних взаємин та людського пізнання.

Власне, на сюжети оповідань «Зоряних щоденників» Лема надихнуло його прагнення висловитися за умов ідеологічної цензури. Фантастична форма дозволяла йому критикувати як авторитарне суспільство, так і загрози науково-технічного прогресу. Йон Тихий став своєрідним «Гулівером космосу» – іронічним спостерігачем, який потрапляє в ситуації, що віддзеркалюють абсурдність людських переконань. Наприклад, в одній подорожі герой застрягає в часовій петлі, де взаємодіє з десятками версій самого себе, які до того ж конфліктують між собою. В іншій історії Тихий намагається припинити війну роботів, які не довіряють одне одному і в алегоричній формі відтворюють ворожнечу між різними політичними таборами часів «холодної війни». У подальшому оповіданні Йон бере участь у програмі покращення історії людства, у межах якої автор виявляє непередбачувані й непередбачувані наслідки спроб втручання зухвалого людського розуму

Кадри з фільму «Зі щоденників Йона Тихого. Подорож на Інтеропію»
(Азербайджанфільм, 1985, реж. Г. Тищенко)

в людську вдачу. А в іншій подорожі Йон відвідує цивілізацію, у якій люди змінюють тіло й розум за власним бажанням.

Композиційно «Зоряні щоденники» побудовані як серія окремих подорожей, кожна з яких має власну структуру, тему і стиль. Лем майстерно поєднує наукову точність із гротеском, філософські роздуми з іронією, а гумор – із критикою суспільства. Йон Тихий – не герой у класичному розумінні, а радше дзеркало, у якому читач бачить себе: смішного, суперечливого, з усіма помилками й слабкостями. Його неймовірні пригоди – це не втеча від реальності, а спосіб її пізнати й глибше зрозуміти. Відтак «Зоряні щоденники» навчають читача мислити, сумніватися і шукати істину навіть там, де здається, що її немає. ➡

Іншим знаменитим твором Лема є роман «Соляріс» (1961), у якому описано зустріч людини з мислячим океаном – формою життя, яку неможливо осягнути. Це не просто фантастика, а глибока притча про межі людського розуміння і про те, як ми проєктуюмо власні страхи на те, чого не можемо пояснити.

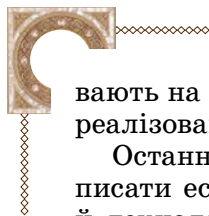

Нерідко фантастичні образи та філософські роздуми Станіслава Лема набували прогностичної сили. Так, він передбачив появу штучного інтелекту як автономного розуму, здатного до самонавчання, прийняття рішень і навіть творчості. При цьому письменник попереджав про можливість виходу штучного інтелекту з-під людського контролю і ставив питання про форми існування людського розуму поруч зі штучним.

Лем також передбачив створення віртуальної реальності. Він називав її «фантоматикою» – технологією, що дозволяє створювати штучні світи, настільки реалістичні, що людина не зможе відрізнити їх від справжніх. Він описував сценарії, де люди добровільно занурюються в ілюзії, втрачаючи зв'язок з реальністю, – і це задовго до появи VR-окулярів, метавсесвітів та цифрових аватарів. Його ідеї надихали не лише письменників, а й кінематографістів: саме Лемівська «фантоматика» стала одним із джерел натхнення для творців відомої кінотрилогії «Матриця».

Лем зробив цікавий прогноз також щодо інформаційних війн. Він вважав, що в майбутньому боротьба точитиметься не за території, а за інформаційні впливи на суспільну свідомість, за контроль над інформаційними потоками. Він писав про глобальні мережі, які об'єднують знання, але водночас стають інструментом маніпуляції, дезінформації та цензури. У світі, де фейкові новини, кібератаки та алгоритми впли-

вають на суспільні настрої, його фантастичні картини сприймаються як реалізовані футурологічні сценарії.

Останні роки життя Станіслав Лем провів у Кракові, де продовжував писати есе, давати інтерв'ю та розмірковувати над майбутнім людства й технологій. Відійшовши від художньої літератури, він коментував розвиток науки, інтернету, штучного інтелекту. Помер фантаст 27 березня 2006 р. у віці 84 років.

Сучасний Львів зберігає культурну пам'ять про Станіслава Лема.

До 100-річчя від його дня народження у 2021 р. на фасаді будинку, де колись мешкала родина Лемів, відкрили меморіальну дошку. У тому самому році у Львові з'явився також художній мурал, присвячений польському авторові й створений у футуристичному стилі. Мурал є частиною міжнародного мистецького проекту під назвою «Нам не потрібні інші світи. Нам потрібні дзеркала» – твердженням, яке перегукується із засадничими ідеями Станіслава Лема.

Віталій та Сергій Грехи. Мурал, присвячений творчості С. Лема

Перевірте себе

1. Розкажіть про життя Станіслава Лема. Розкрийте зв'язок біографії письменника зі Львовом.
2. Що є притаманним лемівській фантастиці?
3. Дайте стислу характеристику книжки «Зоряні щоденники Йона Тихого». Чим вона відрізняється від інших фантастичних мандрівок?
4. Які філософські питання порушує Станіслав Лем у своїх текстах? Наведіть приклади його передбачень. Від чого він застерігає?
5. Які сучасні технології Лем передбачив у своїх творах? Як він ставився до їхнього впливу на людину?
6. **Поміркуймо!** Чому Лема називають мислителем майбутнього? Чи погоджуєтеся ви із цим твердженням?

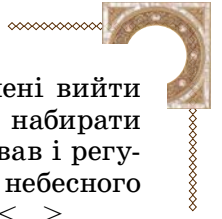

Читаючи оповідання, зверніть увагу на псевдонаукову термінологію, неологізми, абсурдні назви. Як це впливає на наше уявлення про героя та події?

ЗОРЯНІ ЩОДЕННИКИ ЙОНА ТИХОГО

Подорож сьома: 147 вихорів

Коли в понеділок, другого квітня, я пролітав поблизу Бетельгейзе – метеорит розміром з квасолину пробив обшивку, вивівши з ладу регулятор потужності та пошкодивши кермо. Ракета втратила управління. Я надів скафандр і вибрався назовні, щоб полагодити пошкодження. <...> Але минув вже час обіду, а мої зусилля ні до чого не призвели. І ось, коли мені вже майже пощастило – ключ вислизнув з-під моєї ноги та стрімко полетів у космічний простір. Втративши цінний інструмент і дорогоцінний час – я безпорадно дивився, як віддаляється ключ, все зменшуючись на тлі зірок. <...>

Похапцем перекусивши, я почав розмірковувати, як же мені вийти з цього безглузлого становища. Корабель все продовжував набирати швидкість, бо, як я вже згадував, цей клятий метеорит зіпсував і регулятор потужності. Правда, поки на курсі не було жодного небесного тіла. Але я не готовий був летіти ось так, всліпу і в нікуди. <...>

Серед ночі мені здалося, що мене трясуть за плече. Я розплющив очі і побачив до болю знайоме обличчя, хоча я поняття не мав, хто б це міг бути.

– Вставай, – сказав він, – бери ключі. Підемо закріпимо кермо.

– По-перше, ми не настільки добре знайомі, щоб ви мені «тикали», – відповів я, – а по-друге, я точно знаю, що вас немає. Я в ракеті один, і притому вже другий рік. Отже, ви мені просто снитесь.

Але він як і раніше тряс мене, повторюючи, щоб я негайно йшов з ним за інструментами.

– Що за дурниці?! – відмахнувся я, починаючи злитися, бо боявся, що ця сварка уві сні розбудить мене – а я з досвіду знаю, як важко заснути після такого раптового пробудження. – Нікуди я не піду. Це ж безглуздо. Болт, закручений уві сні, не змінить положення, що існує наяву. Не набридайте мені і негайно зникніть, а то я прокинуся!

– Але ти не спиш, присягаюся тобі! – вигукнув упертий привид. – Не впізнаєш мене? Поглянь! – у запалі він доторкнувся до двох великих бородавок на лівій щоці. Я мимоволі схопився за своє обличчя, тому що у мене на тому ж місці – дві такі самі бородавки. І тут я зрозумів, кого нагадував мені цей прибулець, – він як дві краплі води був схожий на мене!

– Залиш мене у спокої! – крикнув я та закрив очі, все ще не бажаючи прокидатися. <...>

Коли я вранці розплющив очі – відразу згадав цей божевільний сон. Я сів на ліжку і задумався про те, в які ігри грає з людиною її власний мозок. Перед обличчям небезпеки, в цілковитій самотності – я роздвоївся в сонних мареннях, аби допомогти собі.

Після сніданку я помітив, що ракета отримала додаткове прискорення, і почав панічно шукати якісь підказки в бортовій бібліотеці. Після невдалих пошуків я розклав на столі зоряну карту і у світлі близької Бетельгейзе, яку час від часу затуляла яловичина, нишпорив з надією натрапити на космічну цивілізацію, мешканці якої радо надали б мені допомогу. Але марно. Це була справжня космічна глушина, і кораблі обходили її стороною як виключно небезпечний район... <...>

Я був безпорадний. Лише підрахував, що край першого вихору зачепить мою ракету близько одинадцятої, – тому поспішив приготувати сніданок, щоб не боротися з небезпекою на голодний шлунок. Тільки-но я витер останню тарілку, як ракету почало кидати на всі боки; здійснювся справжній гармидер. Насилу діставшись до крісла, я добровільно розіп'яв себе на ньому. І раптом, у протилежній частині каюти, там, між раковиною і плитою, я помітив туманні обриси людини у фартусі. Неквапливо він готував омлет. Потім незнайомиць уважно поглянув на мене, без жодного здивування, і розчинився. Я протер очі. Поза сумнівом, я був один і тому вирішив, що це лише тимчасове затьмарення розуму.

Коли продовжував стрибати в кріслі, мене нарешті осяйнуло – це зовсім не галюцинації. З четвертої спроби мені все ж таки вдалося вхопити товстий том «Загальні теорії відносності», який кружляв навколо.

Обкладинка книжки
«Із зоряних щоденників
Йона Тихого»
(видавництво
«Навчальна книга –
Богдан», 2017 р.)

Перегортати книгу в таких умовах було складно – корабель нагадував п'яного, що вставши – одразу падає. Але я знайшов те, що шукав. У книзі згадувалося про феномени так званої петлі часу, тобто про викривлення вектора часу в межах сильних гравітаційних полів. Це явище може навіть викликати подвоєння сьогодення, коли час поверне назад. <...>

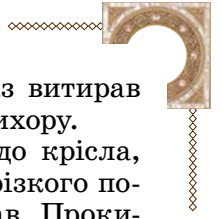
Кермо досі не працювало, але завдяки наполегливим декількагодинним маніпуляціям у реакторному відсіку мені вдалося досягти невеликого відхилення курсу до галактичного полюса. Результат перевершив усі очікування. Близько півночі корабель потрапив у центр вихору, стогнучи і побиваючись, наче в агонії. Спочатку я злякався, що він не витримає, але він гідно справився з цим випробуванням; і коли він знову досягнув космічного штилю – я покинув реакторний відсік і знайшов себе, солодко сплячим на ліжку. Я відразу зрозумів, що це я з попередньої доби, тобто з ночі поне-

ділка. Не роздумуючи над філософськими нюансами цієї дивної ситуації, я нетерпляче почав трясти сплячого за плече. Я не міг баритися, адже не знав, як довго його понеділкове існування триватиме у моєму вівторку. Нам потрібно було якнайскоріше вийти назовні, щоб разом полагодили кермо.

Але сплячий розплющив тільки одне око і заявив, що не бажає, щоб я йому «тикав», а також що я існую лише у його сні. Марно я нетерпляче тряс його, марно намагався силою витягнути з ліжка. Він відбивався, уперто повторюючи, що я йому снюся; я почав лаятися, він логічно пояснив мені, що нікуди не піде, оскільки болти, загвинчені уві сні, не триматимуть керма наяву. Марно я присягався, що він помиляється, по черзі то благаючи, то проклинаючи; навіть продемонстровані мною бородавки не переконали його. Він обернувся до мене спиною і захріп. Я всівся у крісло, щоб спокійно все обмірковувати. Я пережив цю ніч двічі: вперше – коли спав, і вдруге – коли намагався сам себе розбудити. В понеділок я ще не вірив у явище дуплікації, у вівторок – уже знав чимало. Це була звичайнісінька петля часу. Понеділковий «я» продовжував мирно хропіти і, оскільки я пам'ятав, що в ту ніч чудово проспав до самого ранку, – облишив ідею його розбудити.

Карта прогнозувала ще безліч великих гравітаційних вихорів, і я міг розраховувати на подвоєння сьогодення протягом наступних днів. Я хотів написати собі лист і приколоти його шпилькою до подушки, щоб «я» понеділковий, прокинувшись, міг своїми очима переконатися в реальності уявного сну.

Але не встиг я сісти до столу і взятися за перо, як у двигунах щось загуркотіло, – я кинувся до них і до ранку поливав водою атомний реактор, бо той перегрівся. А тим часом понеділковий «я» солодко спав, час від часу облизуючись, що мене страшенно дратувало. Голодний, втомле-

ний, не стуливши очей усю ніч, я заходився снідати, і якраз витирав тарілки, коли ракета увійшла до наступного гравітаційного вихору.

Я бачив себе понеділкового, бачив, як він, прив'язаний до крісла, очманіло дивиться, як я у вівторок смажу яєчню. Потім від різкого поштовху я втратив рівновагу, у мене потемніло в очах, і я впав. Прокинувшись на підлозі серед битого посуду, я помітив біля самого свого обличчя ноги людини, що стояла наді мною.

– Вставай, – сказав він, піднімаючи мене. – Ти не забився?

– Ні, – відповів я, спираючись руками об підлогу; мене нудило.

– Ти з якого дня тижня?

– З середи. Йдемо, треба швидко полагодити кермо, шкода втрачати час!

– А де той, понеділковий? – запитав я.

– Його вже немає, тобто, очевидно, це ти.

– Як це я?

– Довго пояснювати... Понеділковий став у ніч з понеділка на вівторок вівторком і так далі...

– Не розумію!

– Неважливо, це від незвички. Скоріше, не втрачатимемо часу!

– Зараз, – відповів я, залишаючись на підлозі. – Сьогодні вівторок. Якщо ти з середи і до цієї хвилини в середу кермо досі не полагоджене, це означає, щось перешкодить нам його встановити; інакше ти в середу вже не умовляв би мене, щоб я у вівторок лагодив його разом з тобою.

Може, не варто ризикувати і лізти назовні?

– Що за дурний сон? – вигукнув він. – Послухай, я з середи, а ти з вівторка. Що ж до ракети, то я припускаю, що вона, так би мовити, догори дригом, у ній то вівторок, то середа і, можливо, навіть четвер заблукав. Ці вихори зовсім заплутали час. Ми можемо довго дискутувати, але не забувай, поки ми вдвох – ми можемо встановити кермо!

– А ось і ні! – відповів я. – Якщо в середу кермо ще досі несправне, то виходить, що його не полагодили у вівторок, а зараз вівторок; і, якби ми пішли зараз і полагодили його, для тебе цей момент був би вже минулим, і нічого було б виправляти. Отже...

– Отже, ти упертий, як вісюк! – гаркнув він. – Ти ще розкаєшся стократ! Мене лише тішить, що ти так само скаженітимеш через свою упертість, як я зараз, – коли сам доживеш до середи!

– Хвилинку! – вигукнув я. – Ти маєш на увазі, що в середу, ставши тобою, я намагатимусь умовляти мене вівторка так, як ти це робиш зараз, – тільки все буде навпаки, тобто ти будеш мною, а я тобою? Розумію! Ось вона, петля часу! Почекай, я йду, вже йду, я зрозумів...

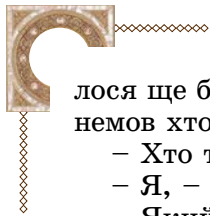
Проте, перш ніж я підвівся, ми потрапили у новий вихор, і сила тяжіння розпластала нас на стелі.

Жахливі поштовхи продовжувалися всю ніч, з вівторка на середу. <...>

Нарешті я знайшов один досить багатообіцяючий вихор, і, маневруючи двигунами, насилу направив ракету так, щоб перетнути його у самому центрі. Правда, конфігурація цього вихору була, як показувала карта, вельми незвичайна – він мав два розташованих поряд центри. Але в розпачі я зовсім не звернув уваги на цю аномалію.

Під час багатогодинної метушні в моторному відсіку я сильно забруднив руки й вирішив помитися, оскільки до входу у вихор залиша-

лося ще багато часу. Ванна була зачинена. З неї доносилося булькання, немов хтось полоскав горло.

– Хто там?! – гукнув я здивовано.

– Я, – відповів голос зсередини.

– Який ще «я»?

– Іон Тихий.

– З якого дня?

– З п'ятниці. Тобі чого?

– Хочу помити руки... – пробурмотів я. В голові крутилося: зараз середа, вечір, він з п'ятниці, значить, гравітаційний вихор, до якого повинен був увійти корабель, викривив час з п'ятниці на середу... Але що буде далі і де подівся четвер?

П'ятничний тим часом не зважав на мій гуркіт, продовжував возитися всередині.

– Припини ти вже нарешті полоскати своє горло! – заволав я. – Дорога кожна хвилина! Ходімо полагодимо кермо! – наполягав я.

– Для цього я тобі не потрібний, – флегматично відповів він із-за дверей, – десь там повинен бути четверговий, знайди його...

– Який ще в біса четверговий?! Це неможливо...

– Повір, я краще знаю, можливо це чи ні. Я-то вже в п'ятниці і, отже, пережив і твою середу, і його четвер...

У мене в очах помутніло. Я відійшов від дверей і справді почув шум: у каюті стояв чоловік і витягав з-під ліжка футляр з інструментами.

– Ти четверговий?! – вигукнув я, вбігаючи в каюту.

– Так, – відповів він.

– Так... Допоможи мені...

– А вдасться нам зараз виправити кермо? – запитав я, коли ми разом дістали інструменти.

– Не знаю, в четвер кермо ще не полагодили, запитай у п'ятничного...

– Ну звичайно, як же це я не здогадався раніше?! – побіг я до ванної. – П'ятничний! Ти чуєш? Кермо вже полагодили?

– В п'ятницю ще ні, – відповів він, відчиняючи двері. Його голова була обмотана рушником, а до лоба він притискав лезо ножа, намагаючись пригальмувати зростання гулі розміром з яйце. Четверговий підійшов до нас із інструментами, зупинився поряд зі мною, уважно роздивляючись потерпілого, який ставив на полицю пляшку з мікстурою. Саме її булькання нагадало мені полоскання горла.

– Що це тебе так? – запитав я співчутливо.

– Не що, а хто. Це був недільний.

– Недільний? Навіщо... Не може бути!

– Це довга історія...

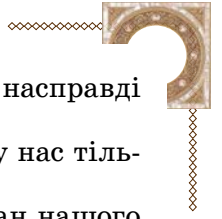
– Все одно! Швидко назовні, може, встигнемо! – обернувся до мене четверговий.

– Але ракета ось-ось увійде до вихору, – відповів я. – Поштовх може викинути нас у порожнечу, ми загинемо...

– Не кажи дурниць, – сказав четверговий. – Якщо існує п'ятничний, з нами нічого не може трапитися. Сьогодні тільки четвер...

– Середа! – заперечив я.

– Гаразд, байдуже, в усякому разі, в п'ятницю я житиму. І ти теж.

– Але ж це тільки здається, що нас двоє, – відмітив я, – насправді я один, тільки з різних днів тижня...

– Добре, добре, відкривай люк... – Але тут виявилось, що у нас тільки один скафандр.

Отже, ми не могли обидва вийти з ракети одночасно, – план нашого порятунку провалився. <...>

Коли я опам'ятався, каюта була набита людьми. Пересуватися по ній було майже неможливо. Як виявилось, всі вони були мною з різних днів тижнів, місяців, а один, здається, навіть з майбутнього року. Багато було побитих, з синцями, а п'ятеро з присутніх були в скафандрах. Але замість того щоб негайно вийти назовні й полагодити пошкодження, вони почали сперечатися, лаятися, торгуватися і сваритися. Вони з'ясовували, хто кого побив і коли. Положення ускладнювалося тим, що вже з'явилися дообідні і післяобідні, я почав побоюватися, що, якщо так триватиме, я розмножусь на хвилинних і секундних. Окрім того, більшість присутніх безсоромно брехали, і я досі не знаю, кого я бив насправді і хто бив мене в трикутнику четверговий – п'ятничний – середовий, якими я був по черзі. Саме тому, що я сам брехав п'ятничному, ніби я недільний, мене побили на один раз більше, ніж належало за розкладом. Я навіть подумки не хочу повертатися до тих сумнозвісних подій. Людині, яка цілий тиждень давала собі в пику, – пишатися нема чим.

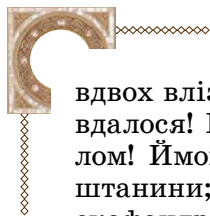
Сварки продовжувалися. Мене охоплював відчай через безглузду втрату часу. Ракета тим часом мчала наосліп, час від часу потрапляючи в гравітаційні вихори. Врешті-решт ті, що були в скафандрах, побилися з іншими. Я намагався хоч якось утихомирити цей хаос, і нарешті після нелюдських зусиль мені вдалося організувати щось подібне до зборів. Головою проголосили вихідця з майбутнього року, як найстаршого.

Потім ми вибрали облікову комісію, погоджувальну раду і редакційну комісію, а четверо з майбутнього місяця взяли за охорону порядку. Наступний негативний вихор зменшив наші ряди наполовину. Замість того щоб висунути кандидатів на ремонт керма, нам довелося змінювати регламент. Карта прогнозувала наближення до чергових вихорів, які звели б нанівець досягнуті успіхи. Ситуація не тішила: то зникали вже вибрані кандидати, то знову з'являлися вівторковий і п'ятничний з обмотаними рушниками головами і починали традиційні скандали... Після проходження величезний позитивний вихор ми опинилися в такій собі рукавичці, що от-от трісне. Найгірше було те, що часові відстані збільшувалися – я побачив себе в ролі діда і згадав себе хлопчиськом. <...>

Після двох наступних вихорів натовп значно порідшав. Після третього не лише стало вільніше, а й зникли всі у скафандрах. Залишився тільки один порожній скафандр. Ми гуртом повісили його в коридорі і продовжували засідати. Після нової бійки за цей цінний експонат ракета увійшла до чергового вихору, а потім спорожніла. <...>

Визирнувши через деякий час у коридор, я із здивуванням побачив, що скафандр зник. Туманно я почав пригадувати – перед останнім вихором двоє хлопчиськ крадькома вислизнули з каюти. Невже вони

вдвох влізли в один скафандр?! Спонтелечений, я кинувся до керма. Їм вдалося! Поки ми безпросвітно сперечалися – хлопчаки займалися ділом! Ймовірно, один засунув руки в рукави скафандра, а інший – у штанини; так вони змогли одночасно тримати два ключі. Порожній скафандр я знайшов за люком. Я вніс його до ракети немов реліквію, відчуваючи безмежну подяку тим відважним хлопчиськам, якими я був так давно!

Так завершилась одна з найдивовижніших моїх пригод. І саме завдяки сміливості й розуму тих дітей я зміг написати ці рядки. <...>

Запитання і завдання до прочитаного уривка

1. Чому «петля часу» в оповіді перетворюється на «парад себе самого»? Який сенс у такому прийомі?
2. Порівняйте «понеділкового», «вівторкового» і «п'ятничного» Тихого: чим відрізняються їхні мотиви й поведінка?
3. Визначте елементи гумору та абсурду в прочитаному уривку. Яку роль вони відіграють в обговоренні серйозних тем?
4. **Поміркуймо!** Що символізують гравітаційні вихори: випадковість долі, хаос прогресу чи щось інше? Обґрунтуйте свою думку.
5. **Подискутуймо!** Чому численні «я» не здатні швидко домовитися одне з одним? Це сатира на бюрократію чи на людську природу? Відповідь обґрунтуйте.
6. Поясніть своїми словами (шість-вісім речень), що таке «петля часу» (як ідея) і чому сильні гравітаційні поля часто використовують у фантастиці як причину таких ефектів.
7. **Творча лабораторія.** Створіть гумористичну або серйозну «інструкцію з виживання в хроновихорі».

РОЗДІЛ 8

МАГІЯ СЛОВА: ПОДОРОЖ У ЧОРНИЛЬНІ СВІТИ КОРНЕЛІЇ ФУНКЕ

Розгляньте колаж. Визначте зображені на ньому відомі вам твори фантазії. Пригадайте основні ознаки фентезі.

Корнелія Функе – відома німецька письменниця, яка працює в жанрі фентезі. Її книги широко видаються та перекладаються різними мовами, отримують престижні премії й посідають місце на перших сходинках книжкових хіт-парадів. Ці книжки захоплюють поєднанням багатой фантазії та літературного таланту.

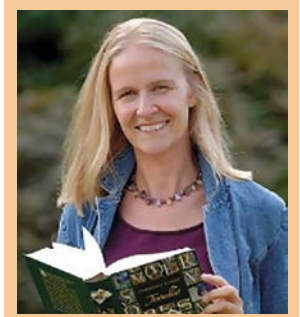
Народилася майбутня письменниця в 1958 р. в Гамбурзі. У дитинстві вона мріяла стати чарівницею-знахаркою. «Я виростила б величезну клумбу у формі людського тіла, – згадувала пізніше письменниця, – і кожній його частині відповідали б трави, які допомагають при хворобах саме цих частин».

Опанувавши професію книжкового ілюстратора в Коледжі дизайну в Гамбурзі, Корнелія спробувала себе як художниця. Та буцімто цікава робота, яку вона сама обрала, її розчарувала: жінка помітила, як важко малювати гарні ілюстрації до літературних історій, якщо вони нудні та буденні.

Пізніше, працюючи на посаді соціального працівника, Функе дійшла висновку, що дітям, які опинилися в скрутних життєвих обставинах, дуже подобаються її вигадані історії. Адже в них сумній реальності протиставлявся чарівний світ магії, у якому добро перемагає зло та цінуються справжня дружба й щире кохання.

Корнелія Функе
(Нар. 1958 р.)

Широке визнання принесла письменниці її так звана «чорнильна трилогія», що складається з книжок **«Чорнильне серце»**, **«Чорнильна кров»** та **«Чорнильна смерть»**. У цих творах постає фентезійний світ, у якому літературні персонажі та сюжети стають реальністю.

Героями «Чорнильного серця» є дванадцятирічна дівчинка Мері, яка обожає книжки, та її батько Мортімер Фольхарт, палітурник, цінитель стародавніх книг і талановитий читець. Але крім пристрасі до книжок, батько й донька мають дивовижний дар: коли вони читають уголос, персонажі оживають, а хтось із реального світу вирушає в книжковий світ.

Відтак у «Чорнильному серці» постає постмодерністський світ з відкритими межами між літературою та реальністю.

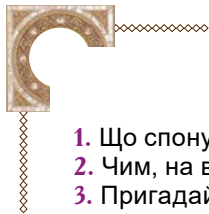

Однією з ключових ідей постмодернізму є метафора «світ як текст» або «світ як книга», що реалізується в романі Функе в буквальному сенсі. Пригадайте, що ця ідея має глибокі витoki: ще Вільям Шекспір проголошував, що «весь світ – театр, а люди в ньому – актори», натякаючи на те, що ми живемо в заздалегідь прописаних ролях. А Кальдерон вважав, що «життя – це сон», у якому важко відрізнити дійсність від ілюзії. Постмодернізм поглиблює ці думки, стверджуючи, що світ – це не реальність, а оповідь, тобто текст.

Відповідно герої переміщуються між художнім (книжковим) світом та реальністю, слово набуває сили впливати на дійсність, а сам автор книжки постає в тексті як персонаж, що намагається переписати власний твір.

Сюжет «Чорнильного серця» починається з читання улюбленої книжки Мері. Раптова поява незнайомця за вікном змушує Мортімера з дочкою спішно вирушити в подорож. За ними женуться книжкові «пірати», мисливці за книжкою «Чорнильне серце», яка і є тим магічним порталом, через який у наш світ приходять літературні герої. Злодію Каприкорну, якого випадково «вчитав» Мортімер, так сподобався наш світ, що він вирішив знищити всі книжки, написані про нього, щоб ніхто більше не зміг відправити його у світ, витканий із чорнила. Відтак за книжку в скромній зеленій палітурці розгортається справжня боротьба. Багато чарівного й прекрасного, нез'ясовного й страшного очікує героїв книжки та її читачів.

Перевірте себе

1. Що спонукало Корнелію Функе до написання книжок?
2. Чим, на вашу думку, пояснюється популярність творів цієї письменниці?
3. Пригадайте зміст поняття «постмодернізм». Що пов'язує книжки Функе з постмодернізмом?
4. Як ви розумієте метафору «чорнильне серце»?

Читаючи уривки з книжки «Чорнильне серце», визначте посилання на інші літературні твори. Як ці посилання впливають на сприйняття історії?

ЧОРНИЛЬНЕ СЕРЦЕ

(Уривки)

Нічний незнайомець

<...> Тієї ночі мрячив дощ – дрібненький, шепітний дощик. Ще й багато років по тому Меґі досить було просто заплющити очі, й вона вже чула його – так, наче по шибці дудоніли малесенькі пальчики. У темряві десь загавкав собака, і Меґі вже не могла заснути, хоч скільки перекидалася з боку на бік.

Під подушкою в неї лежала книжка, яку вона почала читати. Книжка притискалася палітуркою до вуха, ніби знов намагаючись заманити дівчинку до своїх задрукованих сторінок.

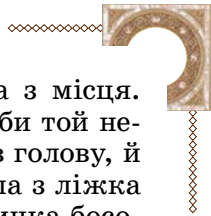
– О, це ж, певно, так зручно – лежати головою на чомусь твердому?! – сказав батько, коли вперше знайшов у неї під подушкою книжку. – А правда ж, уночі вона сама нашіптує тобі свою історію?

– Іноді, – відповіла тоді Меґі. – Але так буває лише в дітей!

За це Мо вщипнув її за носа. Атож, Мо. Інакше Меґі й не називала батька.

А тієї ночі, коли стільки всього почалося й стільки всього назавжди змінилося, під подушкою в Меґі лежала одна з її улюблених книжок. І коли дощ так і не дав Меґі заснути, дівчинка сіла, протерла очі, проганяючи втому, дістала з-під подушки книжку й розгорнула її. Сторінки загадково зашурхотіли. Меґі подумала, що кожна книжка, коли її розгортаєш, шепотить якимось по-своєму – залежно від того, знаєш ти, про що вона, чи ні. Але тепер треба було спершу запалити світло. У шухлядці нічного столика Меґі тримала коробку сірників. Мо не дозволяв їй запалювати вночі свічок. Вогню він не любив. «Вогонь пожирає книжки», – часто казав він. Але ж їй було вже, зрештою, дванадцять років, і наглянути за кількома свічками вона могла. Читати при свічках Меґі любила. На підвіконні в неї завжди стояло три свічки у свічниках. Тож вона саме піднесла запаленого сірника до одного з чорних ґнотиків, коли це за вікном почулися кроки. Меґі злякано дмухнула на сірника (як же виразно вона пригадувала цю мить багато років по тому!), стала в ліжку навколішки, припала до мокрої від дощу шибки й виглянула надвір. Ось тоді вона його й побачила.

Через дощ темінь стояла якась бліда, і той незнайомець здавався в ній просто тінню. Лише його обличчя немовби світилося. Мокрий чуб прилип йому до чола. На чоловіка лив дощ, та він цього ніби й не помічав. Стояв нерухомо, обхопивши себе руками, неначе хотів хоч трохи зігрітися. Стояв і, задерши голову, дивився на їхній будинок.

«Треба збудити Мо!» – подумала Меґі, проте не зрушила з місця. Серце в неї калатало, і вона й далі вдивлялася в ніч, так мовби той незнайомець заразив її своєю заляккістю. Раптом він повернув голову, й Меґі здалося, ніби він зазирнув їй просто в очі. Вона зіскочила з ліжка так поквапно, що розгорнена книжка впала на підлогу. Дівчинка босоніж вибігла в темний коридор. У старому будинку було прохолодно, хоч уже закінчувався травень.

У кімнаті Мо ще горіло світло. Він часто читав до пізньої ночі. Це від нього Меґі успадкувала пристрасть до книжок. Коли іноді вона прокидалася з поганого сну й утікала спати до нього, то ніщо не присипляло її краще, ніж його спокійне дихання й шелестіння сторінок. Ніщо не проганяє страшних снів швидше, ніж шурхіт задрукованого літерами паперу.

Одначе постать за вікном – то не сон.

Книжка, яку Мо читав цієї ночі, була оправлена в блідо-блакитну лляну палітурку. Згодом Меґі не раз згадувала й про це. Ох, скільки ж усіляких дрібниць затримується в пам'яті!

– Мо, надворі хтось стоїть!

Батько підвів голову й подивився на неї непритомним поглядом – як завжди, коли вона перебивала йому читати. І щоразу минало кілька секунд, перше ніж він повертався з якогось іншого світу – з лабіринту літер і слів – на землю.

– Хтось стоїть? А ти не помиляєшся?

– Ні. Стоїть і дивиться на наші вікна.

Мо відклав книжку.

– Що ти читала перед сном? «Доктор Джекіл і містер Гайд»?

Меґі поморщила чоло:

– Прошу тебе, Мо! Ходімо зі мною.

Батько не повірив, однак рушив за нею. Меґі тягла його за собою так нетерпляче, що в коридорі він наштотхнувся босою ногою на стос книжок. А на що ж іще?! Удома в них повсюди були стоси книжок. Книжки не лише стояли на полицях, як у решти людей, а й горами лежали під столами, на стільцях, у всіх кутках. Книжки були на кухні й у вбиральні, на телевізорі й у шафі з одягом; невисокі стосики й високі стоси, книжки грубі й тоненькі, старі й нові... Вони зустрічали Меґі спокусливо розгорненими сторінками за сніданком, проганяли нудьгу в похмурі дні... І часом просто потрапляли під ноги.

– Просто стовбичить і стовбичить! – шепотіла Меґі, тягнучи Мо до своєї кімнати.

– А обличчя в нього волохате? Тоді це, мабуть, перевертень.

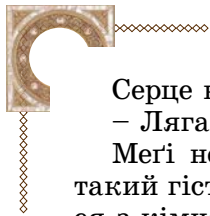
– Та годі тобі! – Меґі невдоволено зиркнула на батька, хоч його жарти й проганяли страх. Їй уже й самій майже не вірилося в те, що під дощем там хтось стоїть... поки вона знову не стала навколішки біля вікна. – Оно! Бачиш? – прошепотіла.

Мо виглянув з вікна, по якому безперервно стікали дощові краплі, але нічого не відповів.

– Хіба ти не божився, що злодії до нас ніколи не прийдуть, бо тут немає чого красти? – прошепотіла Меґі.

– Це не злодій, – відказав Мо, і його обличчя, коли він відійшов од вікна, було дуже заклопотане.

Серце в Мегі закалатало дужче.

– Лягай спати, Мегі, – сказав батько. – Це гість до мене.

Мегі не встигла поцікавитися, що ж то, заради всього святого, за такий гість, який з'являється серед ночі, – не встигла, бо Мо поквапився з кімнати. Вона стривожено подалася за ним. Уже в коридорі почула, як батько скинув ланцюжка на вхідних дверях, а коли вискочила в передпокій, Мо стояв у відчинених дверях.

Ніч прохопилася до будинку, темна й волога, а дощ зашумів загрозливо гучно.

– Вогнерукий! – гукнув у темряву Мо. – Це ти?

Вогнерукий? Що це за ім'я? Мегі не пригадувала, щоб коли-небудь чула його, а проте воно все ж таки щось нагадувало – щось далеке-далеке, таке, що ніяк не хотіло прибрати чітких обрисів.

Надворі – анішелесь. Тільки дощ нашіптував щось, так ніби в ночі раптом прорізався голос. Та потім почулися кроки, і з темряви виринув чоловік. Мокрі від дощу поли довгого пальта липли йому до колін, і коли незнайомиць вийшов на світло з відчинених дверей, Мегі на мить здалося, ніби з-за плеча в нього виткнулася невеличка хутряна голівка; принохуючись, вона вистромила з його заплічника й відразу сховалася назад.

– Прошу тебе! Прожени його! Він мені не подобається.

Мо спинився на порозі.

– Завтра вранці, коли ти прокинешся, його тут уже не буде. Слово честі!

– Слово честі? А пальці не схрещуєш? – Мегі дивилася йому просто в очі. Вона завжди бачила, коли батько казав неправду, хоч би як він це приховував.

– Не схрещую, – сказав Мо й на підтвердження підніс угору обидві руки.

Відтак причинив за собою двері, хоч і знав, що доньці це не до вподоби. Мегі припала вухом до дверей і прислухалася. Забряжчав посуд. «О, виходить, того рудобородого ще й відігріватимуть чаєм! Сподіваюся, він таки схопить запалення легенів, – подумала Мегі. – Тільки щоб не помирав одразу, як мати моєї вчительки англійської». Мегі почула, як на кухні засвистів чайник і Мо з тацею, заставленою посудом, рушив назад до майстерні.

Мегі про всяк випадок трохи зачекала, хоч це далось їй і нелегко, потім прослизнула до передпокою.

На дверях батькової майстерні висіла невеличка бляшана табличка. Слова, що стояли на ній, Мегі знала напам'ять. Вона ще у свої п'ять років навчилася читати оті старомодні гостроверхі літери:

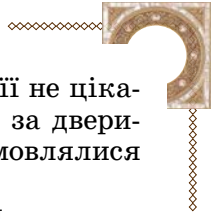
Одні книжки треба смакувати,

інші – просто ковтати,

і лише декотрі слід пережовувати

й добре перетравлювати.

Тоді Мегі, щоб дотягтися до таблички й розшифрувати цей напис, мусила підставляти собі ящика. Вона гадала, що «перетравлювати» потрібно розуміти буквально, і з відразою питала себе, чому Мо почепив собі на двері саме ці слова якогось осквернителя книжок.

Тепер вона вже знала, що означав напис. Але цієї ночі він її не цікавив. Їй хотілося збагнути, що означали ті слова, які лунали за дверима, – тихі, майже незрозумілі слова, що ними пошепки перемовлялися двоє чоловіків у майстерні.

– Ти його недооцінюєш! – чула вона, як казав Вогнерукий.

Голос у нього був зовсім не такий, як у Мо. Батько мав особливий голос. Ним він міг просто-таки малювати в повітрі картини.

– Щоб запастися їй, він піде на все! – Це казав знову Вогнерукий. – А все, повір мені, – це таки все.

– Я її повік йому не віддам! – Це був голос Мо.

– Але він так чи інак її дістане! Кажу тобі ще раз: вони натрапили на твій слід.

– Хіба це вперше?! Та поки що мені щоразу щастило спекатися їх.

– Он як?! І довго ще, на твою думку, тобі щаститиме? А твоя донька? Тільки не розповідай мені, нібито їй до вподоби раз у раз переїздити з місця на місце! Повір, я знаю, що кажу.

За дверима запала тиша, й Меґі вже ледве зважувалася дихнути: боялася, що ті двоє її почують.

Нарешті знов заговорив батько – спроквола, так, наче його язика важко було вимовляти слова.

– І що ж я тепер... маю... на твою думку, робити?

– Їдьмо зі мною. Я відведу тебе до них!

Брязнула чашка. Об порцеляну вдарилась ложечка. Як гучно лунають у тиші такі тихі звуки!

– Ти ж бо знаєш, Каприкорн дуже високої думки про твій хист. Він, поза всяким сумнівом, зрадіє, якщо ти принесеш її сам! А отой новенький, якого він десь роздобув замість тебе, – таке нездарисько, просто жах!

Каприкорн... Іще одне досить дивне ім'я. Вогнерукий не вимовив його, а скоріше виштовхнув із себе – так, неначе воно могло обпекти йому язика. Меґі поворушила закоцюблими пальцями на ногах. Холод пронизував її до кісток, і вона вже майже не розуміла того, про що розмовляли двоє чоловіків, однак намагалася не пропустити жодного слова.

У майстерні знову запала тиша.

– Не знаю... – нарешті озвався Мо. (Голос у нього був такий стомлений, що в Меґі аж серце зайшлося.) – Треба подумати. Як гадаєш, коли тут з'являться його люди?

– Скоро!

Це слово впало у тишу, мов камінь.

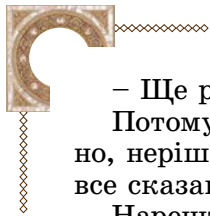
– Скоро... – повторив Мо. – Гаразд. Тоді я до завтра вирішу. Ти маєш де заночувати?

– Де-небудь знайду, – відповів Вогнерукий. – Я з цим уже давно проблем не маю. Але тут для мене час і досі летить так швидко... – Він невесело засміявся. – Однак мені аж-аж-аж як кортить почути твоє рішення. Ти не проти, якщо я прийду завтра? Десь так опівдні.

– Ну звісно. О пів на другу я забираю Меґі зі школи. Отоді й приходь.

Меґі почула, як у майстерні відсунули стільця, й притьма кинулася до себе в кімнату. Вона ледве встигла перескочити поріг, коли двері майстерні відчинилися. Натягнувши аж до підборіддя ковдру, Меґі лежала й прислухалася, як батько прощається з Вогнеруким.

– Ще раз дякую, що попередив! – долинув до неї батьків голос.

Потому вона почула, як віддаляються кроки Вогнерукого – повільно, нерішуче, так ніби той вагався – йти чи не йти, так ніби він ще не все сказав.

Нарешті Вогнерукий таки пішов, і тільки дощ усе ще дудонів мокрим пальцями по шибках.

Коли Мо ступив до її кімнати, Мегі хутко заплющила очі, намагаючись дихати рівно, немовби давно вже спала глибоким, невинним сном.

Та Мо був не дурний. Іноді він був аж страх який розумний.

– Мегі, вистроми ногу з-під ковдри, – сказав він.

Дівчинка знехотя виставила з-під ковдри все ще холодну ступню й поклала її в теплу батькову долоню.

– Я так і знав, – сказав Мо. – Ти шпигувала. Чи можеш ти бодай один-однісінький раз зробити так, як я тобі кажу? – І, зітхнувши, уклав її ногу теплою ковдрою.

Потім сів на ліжку, провів руками по стомленому обличчю й подивився у вікно.

Чуб у нього був чорний, мов хутро у крота. А Мегі коси дісталися біляві – од матері, про яку вона знала лише з кількох вицвілих фотознімків. «Радій, що ти більше схожа на неї, ніж на мене, – часто казав Мо. – Така голова, як у мене, до дівочої шийки зовсім не пасувала б». Але Мегі дуже хотілося бути схожою на батька, адже на світі не було іншого обличчя, яке б вона так любила.

– Однаково я нічого не зрозуміла з того, про що ви там балакали, – промурмотіла вона.

– Гаразд.

Мо дивився у вікно, так ніби Вогнерукий усе ще стояв у дворі. Нарешті підвівся й рушив до дверей, кинувши через плече:

– Спробуй трохи поспати.

Але спати Мегі не хотілося.

– Вогнерукий! Що воно взагалі за ім'я? – озвалась вона. – І чого це він називає тебе Чарівновустим?

Мо нічого не відповів.

– А той, що шукає тебе... Я чула, як про це казав Вогнерукий... Каприкорн. Хто він такий?

– Тобі його не конче знати, – відповів, не обертаючись, батько. – Я думав, ти нічого не зрозуміла. До завтра, Мегі.

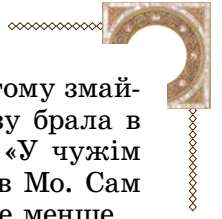
Цього разу дверей він за собою не причинив. Світло з коридору падало на її ліжку, змішуючись із нічною темрявою, що проникала крізь вікно. Мегі лежала й чекала, поки темрява нарешті зникне зовсім і забере з собою тривожне передчуття біди в її душі.

Аж багато згодом дівчинка збагнула, що насправді біда почалася не цієї ночі. Цієї ночі вона лише повернулась.

Тасмниці

<...> Ранок видався похмурий. Над полями, що тяглися аж до недаликих пагорбів, висів туман, і дівчинці здалося, що нічні тіні поховалися поміж деревами.

– Спакуй їжу й прихопи з собою кілька книжок! – гукнув з передпокою Мо.

Так наче Мегі їде в дорогу вперше! Батько ще багато років тому змайстрував скриньку для її улюблених книжок, які вона щоразу брала в такі поїздки – тривалі й короткі, далекі й не дуже далекі. «У чужім краю непогано мати з собою власні книжки», – завжди казав Мо. Сам він також щоразу прихоплював їх із собою добрий десяток, не менше.

Мо пофарбував скриньку лаком – червоним, як улюблена квітка Мегі мак-самосій. Його пелюстки легко можна було засушувати між сторінками в книжках, а маточка, коли її притиснути до шкіри, залишала слід у вигляді зірочки. На покришці Мо гарною в'яззю вивів: «Скарби Мегі», а всередині оббив скриньку лискучою чорною тафтою. Щоправда, тієї оббивки й не видно було, бо всю скриньку Мегі закладала своїми улюбленими книжками. І після кожної поїздки, після кожного міста чи села, де вони побували, цих книжок усе прибувало й прибувало.

«Коли береш із собою книжку, – сказав Мо, кладучи до скриньки першу, – то стається диво: книжка починає збирати твої спогади. А згодом досить лише її розгорнути, й відразу ніби опиняєшся там, де читав ті сторінки вперше. Перебіг очима кілька слів – і повертається все: краєвиди, запахи, смак морозива, яке ти їв, коли читав... Повір, книжки – однаково що липучка для мух. Ні до чого іншого спогади не прилипають так, як до книжкових сторінок».

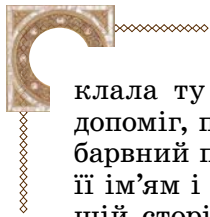
Схоже, він таки мав рацію. Але Мегі щоразу брала з собою книжки ще й з іншої причини. У чужині вони були для неї наче домівкою – знайомі голоси, друзі, які ніколи з нею не сварилися, розумні, сильні, відважні друзі, що пройшли вогонь і воду, повсюди побували й зазнали численних пригод. Книжки підбадьорювали Мегі, коли в неї було сумно на душі, проганяли нудьгу, а Мо тим часом кроїв шкіру й тканину, заново зшивав розсіпані старі сторінки, що їх десятками років шарпали сотні пальців.

Деякі книжки Мегі брала з собою щоразу, інші лишалися вдома, бо не пасували до поїздки або мали поступитися місцем якійсь новій, ще не відомій історії.

Мегі провела рукою по округлих корінцях. Які ж книжки вибрати цього разу? Які історії допоможуть побороти страх, що проник до їхнього дому минулої ночі? «Може, взяти яку-небудь історію про брехню?» – подумала Мегі. Мо обманув її. Хоча знав, що вона завжди помічає обман по його носі. «Піноккіо», – спало на думку Мегі. Та ні, надто моторошно. І дуже сумно. Та однаково треба брати щось захопливе, таке, щоб прогнати з голови всі думки, навіть найпохмуріші. Може, щось про відьом? Так, вона візьме про відьом, про лисих відьом, які перетворюють дітей на мишей. А також про Одиссея з його циклопом та чародійкою, що обертає воїнів на свиней. Навряд чи їхня з Мо поїздка буде небезпечніша, ніж подорож Одиссея. Чи все ж таки небезпечніша?

Ліворуч під стінкою, в скриньці, лежали дві книжки з картинками. По цих книжках Мегі вчилася читати. Їй було тоді п'ять років, і на сторінках ще й досі лишалися сліди від її нетерплячого вказівного пальчика. А на самому дні, під рештою книжок, лежали ті, що їх Мегі зробила сама. Цілими днями вона вирізала й клеїла, малювала все нові й нові картинки, а Мо мав підписувати їх, як-от: «Янгол зі щасливим личком. На згадку Мо від Мегі». Своє ім'я вона виводила сама й щоразу писала його з двома «г». Мегі поглянула на незграбні літери й по-

клала ту невеличку книжку знову до скриньки. Оправити її доньці допоміг, певна річ, Мо. Усі її саморобні книжечки він опрацював у різнобарвний папір, а для решти книжок подарував їй спеціальну печатку з її ім'ям і зображенням однорога. Печатку вона ставила щоразу на першій сторінці: іноді чорним чорнилом, іноді червоним – як їй подобалось. Та книжок Мо їй ніколи вголос не читав. Жодного разу.

Він підкидав її високо над головою, носив на плечах і вчив, як із пір'їн чорного дрозда робити закладки для книжок. Але ніколи їй не читав. Жодного разу, жодного слова, хоч би скільки вона клала йому на коліна книжку. Тож Мегі довелося самій навчатися, що означають оті чорні знаки, самій відкривати для себе їхній чарівний світ...

Мегі випросталась.

У скриньці лишалось ще трохи місця. Цікаво, чи не має Мо якої-небудь новенької книжки – такої грубенької, такої чудової-пречудової, щоб можна було взяти її з собою?..

Двері до його майстерні були причинені.

– Мо!

Мегі натисла на клямку. Довгий робочий стіл був чистий-чистісінький – жодного штемпеля, жодного ножа. Мо справді все спакував. Отже, він таки її не обманув?

Мегі переступила поріг майстерні й роззирнулася. Двері до «золотої комірки» стояли прочинені. Власне, це була звичайна невеличка комірчина, однак Мегі охрестила її так через те, що батько зберігав там найцінніші матеріали й речі: тонюсіньку шкіру, мармуровий папір, штемпелі, якими він ставив на м'якій шкірі золоте тиснення... Мегі встромила голову в прочинені двері й побачила Мо: той саме загортав у пакувальний папір якусь книжку. Вона була не дуже велика й не дуже товста, блідо-зелена лляна палітурка пошарпана... Однак роздивитися щось більше Мегі не встигла: Мо, щойно вгледівши доньку, поквапно сховав книжку за спину.

– Що ти тут робиш? – напустився батько на дівчинку.

– Я... – На хвилю в Мегі від переляку відібрало мову – таке похмуре було в Мо обличчя. – Просто я хотіла спитати, чи не маєш ти для мене ще якої-небудь книжки... Бо ті, що в моїй кімнаті, я вже всі прочитала і...

Мо провів долонею по обличчю.

– Ну, звісно. Що-небудь знайду неодмінно, – сказав він, але очі його ніби промовляли: «Іди звідси, Мегі, йди». А за спиною в нього шарудів обгортковий папір. – Зараз я прийду до тебе. Просто мені треба тут іще дещо спакувати. Гарзд?

Невдовзі він приніс їй три книжки. Але тієї, котру загорнув у папір, серед них не було. <...>

– О господи, що це ти сюди понакладала? Чи не цеглин? – спитав Мо, коли виносив надвір її скриньку з книжками.

– Ти ж бо сам завжди кажеш: книжки мають бути важкі, бо в них – цілий світ, – відповіла Мегі, на що батько всміхнувся – вперше за цілий ранок. <...>

І вони рушили – ні з ким не попрощавшись, раннього ранку, що пахнув дощем.

Та біля воріт їх уже очікував Вогнерукий.

Запитання і завдання до прочитаного

1. Як Меґі та Мо ставляться до книжок? Як це впливає на їхнє життя та взаємини? Чому ім'я Вогнерукий насторожує Меґі, хоча вона його раніше не чула?
2. Як у тексті створюється атмосфера таємничості?
3. Яку роль у прочитаних уривках відіграє дощ? Поясніть сенс асоціацій дощу. Як автор використовує звукові образи (шепіт, дощ, шелестіння сторінок)? Яку роль вони відіграють в оповіді?
4. Як у романі поєднуються реальний і уявний світи?
5. Як ви гадаєте, чому Мо ніколи не читає Меґі книжки вголос? Як це впливає на її ставлення до читання?
6. **Філологічний майстер-клас.** Як у романі проявляється постмодерна ідея «світ як текст»?
7. **Пофантазуйте!** Придумайте пригоди вашого улюбленого літературного героя за межами сторінок книжки про нього.
8. Яку роль відіграють книжки у вашому житті?

ТВОРЧО ПОВТОРЮЄМО Й УЗАГАЛЬНЮЄМО ПРОЧИТАНЕ

1. Визначте центральні історичні події ХХ ст. Як вони впливали на культуру та літературу того часу?
2. Чим у загальних рисах відрізняються один від одного модернізм, авангардизм і постмодернізм?
3. Над чим сміється бравий солдат Швейк? Які художні засоби використовує Я. Гашек для створення комічних ефектів? У чому полягає гуманістичний зміст пригод Швейка?
4. Створіть інфопостер/слайд «7 фактів про Мартіна Німеллера» (формат: тези + одна цитата). Чим, на вашу думку, пояснюється широка відомість вірша «Коли вони прийшли за комуністами...» М. Німеллера?
5. Як ви вважаєте, чому оповідання Г. Белля «Подорожній, коли ти прийдеш у Спа...» написано від першої особи? Чому на роль оповідача письменник обрав вчорашнього гімназиста?
6. Чому вірш А. Марґула-Шпербера присвячено назві концтабору «Бухенвальд»?
7. Як досвід Другої світової війни вплинув на Ґолдінґове бачення людської природи? Поясніть, чому його роман «Володар мух» вважається «антиробінзонадою».
8. **Поміркуймо!** У чому полягає головний конфлікт твору «Зоряні щоденники Йона Тихого» С. Лема – у зіткненні людини з природою чи із самою собою? Обґрунтуйте свою думку прикладами.
9. Як у романі К. Функе «Чорнильне серце» розкривається тема відповідальності за сказане слово? Обґрунтуйте відповідь прикладами.
10. **Робота в групах. А.** Придумайте та інсценізуйте монолог будь-якого персонажа з минулого, який щойно опинився в нашому світі. **Б.** Створіть «Маніфест «ізму»»: вигадайте власний «ізм» (назву літературної течії) і придумайте п'ять тез щодо його принципів, а також один приклад – фрагмент літературного твору (шість-вісім рядків), який ілюструє описаний вами «ізм».

ПІДСУМКИ РОКУ

I. Теоретична розминка.

1. Поясніть зміст понять: «псалом», «сарказм», «антиробінзонада».
2. Кого або що описують поняття «байронічний герой», «ліричний герой», «висока комедія»? Наведіть приклади літературних творів, щодо яких застосовуються ці поняття.
3. Дайте стислу характеристику понять «бароко», «класицизм», «Просвітництво». Наведіть приклади відповідних літературних і мистецьких творів.
4. Визначте основні відмінності між реалізмом та романтизмом.
5. Дайте визначення понять «авангардизм», «модернізм», «постмодернізм»
6. Що є притаманним філософській ліриці?
7. **Розвиваймо мовлення.** Уявіть, що ви – журналісти двох літературних редакцій, «Романтична хвиля» та «Реалістичний погляд». Кожна команда створює власну газетну шпальту, яка відображає дух і цінності відповідного літературного напрямку. У шпальті мають бути: статті про ідеї та особливості напрямку; інтерв'ю з письменниками або літературними героями; ілюстрації або карикатури; реклама творів чи авторів. Презентуйте створену газету.

II. Перевірте свої знання прочитаних творів.

1. Установіть відповідність між біблійним образом та його характеристикою.

- 1 Царь Соломон
- 2 Давід
- 3 Ісус Христос
- 4 Апостол Павел
- 5 Голіят

- А закликав до бою, але загинув від руки пастуха
Б виступив з Нагірною проповіддю
В уславився надзвичайною мудрістю
Г переміг у нерівному бою
Д був автором послань до християн

	А	Б	В	Г	Д
1					
2					
3					
4					
5					

2. Установіть відповідність між ім'ям поета та його твором.

В. Шекспір	«Ода до радості»
Сапфо	«Непевність»
А. Марґул-Шпербер	«Прометей»
Ф. Петрарка	«Коли вони прийшли за комуністами...»
М. Німеллер	«В своїх очах вона несе Кохання...»
Й. В. Ґете	«Змішані суди»
Вергілій	«Барвношатна владарко, Афродіто»
А. Міцкевич	«Про назву концтабору Бухенвальд»
Г. Ґейне	«На півночі кедр одинокий...»
Дж. Г. Байрон	«Енеїда»
Ф. Шиллер	«Її очей до сонця не рівняли...»
В. Гюґо	«Благословенні місяць, день і рік...»
Данте	«Мазепа»

3. Установіть відповідність між персонажем та його оточенням.

Ромео	Кімнати графині де Ресто та Фанні Мальво
Голіят	Скеля, до якої прикутий герой
Йон Тихий	Космічна мандрівка
Пан Журден	Ворожнеча Монтеккі й Капулетті
Бравий вояк Швейк	Призовна комісія
Соломон	Шведський король Карл XII
Поранений юний солдат	Скринька с книжками
Ральф	Військо філістимлян
Мазепа	Терновий кущ
Гобсек	Єрусалимський храм
Еней	Син турецького султана
Прометей	Дошка с написом «Подорожній, коли прийдеши у Спа...»
Трістан	Троя
Меґі та Мо	Палаючий острів

4. Упізнайте письменників.

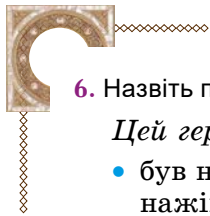
Цей автор/ця авторка...

- був актором у трупі, яка давала вистави у театрі «Глобус»;
- до того, як стати письменницею, працювала як співробітниця соціальної служби з дітьми;
- створив величезний літературний цикл «Людська комедія»;
- вважається засновником давньогрецької трагедії;
- був румунським поетом-романтиком, що оспівував рідну Буковину;
- працював звичайним учителем літератури;
- була легендарною давньогрецькою поеткою;
- з першого погляду покохав молоду жінку нерозділеною любов'ю та оспівував її понад 30 років у своїх сонетах;
- урятувався від Голокосту завдяки підтримці бухарестських друзів;
- сміливо висміював у своїх комедіях вади французького суспільства, через що мусив постійно захищати свій театр від інтриг;
- народився й виріс у Львові, але згодом переїхав до Польщі, де уславився як письменник-фантаст.

5. Назвіть авторів, які:

- писали комедії або сатиричні твори;
- оспівували в сонетах кохання й створили не лише прекрасні образи своїх коханих, а й ідеали жіночої краси;
- з політичних або суспільних причин назавжди полишили батьківщину;
- брали участь у визвольному русі або війнах;
- були пов'язані з українським культурним простором;
- писали фантастичні твори.

6. Назвіть персонажів, укажіть, з яких вони творів, та продовжте речення.

Цей герой/ця героїня...

- був наділений фантастичним даром оживляти літературних персонажів;
- уславився як наймудріший і найсправедливіший суддя давнього світу;
- став символом безглуздої жаги грошей і влади, яку дають гроші;
- покохала юнака й разом з ним пала жертвою кривавої ворожнечі між їхніми родинами;
- намагався удавати із себе справжнього дворянина, але був для всіх посміховиськом;
- був покараний за те, що всупереч волі давньогрецьких богів дав людям вогонь;
- потрапив у дивовижний «вихор» під час космічної мандрівки;
- став жертвою полювання своїх ровесників, здичавілих на безлюдному острові;
- намагався хитрощами уникнути призову на безглузду війну.

7. Дайте відповіді на сім запитань «Чому?». Чому...

- важливо знати й читати Біблію?
- антична культура вважається одним із засадничих елементів європейської культури?
- доба Відродження так називається?
- доба Просвітництва утвердила ідеал освіченого суспільства?
- класицизм прагнув створювати мистецтво та літературу за суворими правилами?
- романтизму було притаманне «двосвіття»?
- ХХ ст. називають «добою “ізмів”»?

8. **Філологічний майстер-клас** (одне завдання за вибором). **А.** Порівняйте образи безлюдного острова в романах «Острів скарбів» Р. Л. Стівенсона, «Робінзон Крузо» Д. Дефо та «Володар мух» В. Голдінґа. **Б.** Порівняйте вміщені в підручнику вірші про кохання, створені в різні епохи. Визначте основні відмінності між ними. **В.** Зіставте вміщені в підручнику твори, які критично переосмислюють війни. Що їх об'єднує?

9. **Робота в групах.** **А.** Створіть «стрічку історії літератури», позначивши на ній головні епохи, авторів і літературні приклади. **Б.** Створіть колаж¹ з деталей інтер'єрів обраних літературних творів зарубіжних авторів, опрацьованих за цим підручником. Підготуйте коментарі та літературні цитати до нього. **В.** Проведіть дискусію на тему «Чи спроможна література бути хранителькою гуманістичних цінностей?» Формат підготовки: дві команди – за та проти – готують аргументи з переліку літературних творів, опрацьованих за цим підручником; модератор готує питання для дебатів. **Г.** У своїй післявоєнній громадській діяльності, спрямованій проти воєн, Мартін Німеллер керувався питанням «Що на це сказав би Ісус?». Дайте відповідь на це питання, написавши короткий етичний маніфест щодо сучасності (120–150 слів).

¹ *Колаж* – художній твір, створений шляхом поєднання різних, зазвичай попередньо не пов'язаних між собою матеріалів (фрагментів паперу, фотографій, тканини, газет, малюнків тощо).

ЗМІСТ

Путівник до підручника	3
ВСТУП. Що таке історія літератури?	4

Частина перша

БІБЛІЯ – ДУХОВНА СКАРБНИЦЯ ЛЮДСТВА

Розділ 1. Давид – цар, воїн і співець	9
Давид і Голіят	12
Псалми Давида	14
Розділ 2. Цар Соломон: ідеальний правитель, справедливий суддя, мудрий поет	16
З третьої книги царів. Суд Соломона	19
З третьої книги царів. Будівництво Єрусалимського храму (Уривки)	20
З Приповідок Соломона (Уривки)	21
Пісня над піснями (Уривок)	22
Розділ 3. Любов, яка ніколи не перестас: заповіді християнського життя	24
З Нового Заповіту. Нагірна проповідь (Уривки)	27
Перше послання апостола Павла до Коринтян	29
Творчо повторюємо й узагальнюємо прочитане	31

Частина друга

ВІД АНТИЧНОСТІ ДО ВІДРОДЖЕННЯ

Розділ 1. Величний храм античної літератури	32
Розділ 2. Батько античної трагедії	36
Есхіл	
Прометей закутий (Уривок)	42
Розділ 3. Антична музика серця та поезія легендарної Сапфо	49
Сапфо	
«Барвношатна владарко, Афродіто»	53
Розділ 4. Зміцнюючи велич імперії	55
Публій Вергілій Марон	
Енеїда (Уривки)	59
Розділ 5. Пам'ятки середньовічної культури	63
Розділ 6. «Від тієї години вони кохали одне одного всім серцем»: історія кохання Трістана та Ізольди	67
Роман про Трістана та Ізольду (За реконструкцією Жозефа Бедье) (Уривки)	69
Розділ 7. «Світоч флорентійської слави»	75
Данте Аліг'єрі	
Зі збірки «Нове життя»	77
Розділ 8. Відкриття світу і людини	79

Розділ 9. Перший поет-гуманіст Відродження	84
<i>Франческо Петрарка</i>	
Із «Книги пісень»	87
Розділ 10. «Душа епохи Відродження»	88
<i>Вільям Шекспір</i>	
Сонет 66, Сонет 116	93
Сонет 130	93
Ромео і Джульєтта (<i>Уривки</i>)	94
Творчо повторюємо й узагальнюємо прочитане	109

Частина третя

ВІД БАРОКО ДО ПРОСВІТНИЦТВА

Розділ 1. Примхливий світ бароко	111
Розділ 2. Поетична мозаїка: перлини барокової лірики	116
<i>Джон Донн</i>	116
Із циклу «Священні сонети». 19 сонет	117
<i>Педро Кальдерон де ла Барка</i>	118
Про квіти, «Ці риси світла...»	118
Розділ 3. Класицизм: алгебра гармонії	121
Розділ 4. Безсмертний автор безсмертних комедій	125
<i>Мольєр</i>	
Міщанин-шляхтич (<i>Уривки</i>)	129
Розділ 5. «Ідеї правлять світом»: доба Просвітництва в історії європейської культури	140
Розділ 6. Могутній дух пізнання	145
<i>Йоганн Вольфганг Гете</i>	
Прометей	148
Розділ 7. «Всі люди стануть братами!»	150
<i>Фрідріх Шіллер</i>	
Ода до радості	153
Творчо повторюємо й узагальнюємо прочитане	158

Частина четверта

З ЛІТЕРАТУРИ РОМАНТИЗМУ ТА РЕАЛІЗМУ

Розділ 1. Романтизм і реалізм: від ідеалу до дійсності	159
Розділ 2. Бунтівний дух європейської романтичної поезії	167
<i>Джордж Гордон Байрон</i>	
Мазепа (<i>Скорочено</i>)	172
Розділ 3. Поетична мозаїка: перлини романтичної лірики	182
<i>Крістіан Йоганн Генріх Гейне</i>	182
«Не знаю, що стало зо мною...»	184
«На півночі кедр одинокий...»,	
«Коли розлучаються двоє...»	185

<i>Віктор Гюго</i>	186
Змішані суди	188
<i>Адам Міцкевич</i>	190
Непевність	192
<i>Міхай Емінеску</i>	194
Буковині	195
Розділ 4. Письменник, «який проторував шлях усьому двадцятому сторіччю»	197
<i>Оноре де Бальзак</i>	
Гобсек (<i>Скорочено</i>)	200
<i>Творчо повторюємо й узагальнюємо прочитане</i>	220

Частина п'ята

ІЗ ЗАРУБІЖНОЇ ЛІТЕРАТУРИ ХХ–ХХІ СТ.

Розділ 1. Література й виклики ХХ та ХХІ століть	221
Розділ 2. Ярослав Гашек: сміх крізь сльози	224
<i>Ярослав Гашек</i>	
Пригоди бравого вояка Швейка (<i>Скорочено</i>)	229
Розділ 3. Голос провини й каяття	235
<i>Мартін Німеллер</i>	
«Коли вони прийшли за комуністами...»	238
Розділ 4. «Не хочу й не можу йти в ногу»	240
<i>Генріх Белль</i>	
«Подорожній, коли ти прийдеш у Спа...»	244
Розділ 5. Від «темряви людського серця» до вогника надії	252
<i>Вільям Голдінг</i>	
Володар мух (<i>Уривки</i>)	256
Розділ 6. ХХ сторіччя в дзеркалі творів іншомовних авторів з України	275
<i>Альфред Маргул-Шпербер</i>	
Про назву концтабору Бухенвальд	278
Розділ 7. Станіслав Лем: людина, яка бачила майбутнє	279
<i>Станіслав Лем</i>	
Зоряні щоденники Йона Тихого. Подорож сьома: 147 вихорів	282
Розділ 8. Магія слова: подорож у чорнильні світи	
Корнелії Функе	288
<i>Корнелія Функе</i>	
Чорнильне серце (<i>Уривки</i>)	290
<i>Творчо повторюємо й узагальнюємо прочитане</i>	297
<i>Підсумки року</i>	298

Навчальне видання

**ВОЛОЩУК Євгенія Валентинівна
СЛОБОДЯНЮК Олена Михайлівна**

ЗАРУБІЖНА ЛІТЕРАТУРА

**Підручник для 9 класу
закладів загальної середньої освіти**

Рекомендовано Міністерством освіти і науки України

**Видано за рахунок державних коштів.
Продаж заборонено**

Підручник відповідає Державним санітарним нормам і правилам
«Гігієнічні вимоги до друкованої продукції для дітей»

У художньому оформленні обкладинки використано
репродукцію картини *Пауля Клеє* «Храмовий сад».

У підручнику використано малюнки та фото з відкритих джерел інтернету:
vecteezy.com, depositphotos.com як ілюстрації у виданні навчального характеру
відповідно до законодавства України про авторське право і суміжні права

Редактор *Ірина Гайдаєнко*
Обкладинка, макет *Олени Мамаєвої*
Комп'ютерна верстка *Клари Шалигіної*
Коректори *Алла Кравченко, Олена Симонова*

Формат 70×100/16. Ум. друк. арк. 24,70. Обл.-вид. арк. 20,15.
Тираж 28 626 пр. Вид. № 0121. Зам. № 26-04-1005.

ТОВ «Видавничий Дім «Генеза»,
вул. Кирилівська, б. 82, офіс 256, м. Київ, 04080, Україна.
Свідоцтво суб'єкта видавничої справи серія ДК № 7701 від 17.11.2022.

Віддруковано у ТОВ «ПЕТ»,
вул. Максиміліанівська, 17, м. Харків, 61024, Україна.
Свідоцтво суб'єкта видавничої справи серія ДК № 6847 від 19.07.2019.

визначення. Для постмодерністського світосприйняття характерні настрої розчарування в ідеалах та утопіях, сумнів, критичне ставлення до віри в розум, усвідомлення неоднозначності світу. Провідними ознаками постмодерністського стилю є іронія, пародіювання, гра з чужими текстами (інтертекстуальність), поєднання різних стилів, використання елементів масової літератури тощо.

Просвітництво – європейський рух XVII–XVIII ст., що утвердив розум як головний спосіб пізнання й перетворення людини та суспільства. Просвітницькі ідеї були спрямовані проти забобонів і нетерпимості, на розвиток природничих наук, освіти та свободи думки. Просвітники виступали за громадянські та людські права, релігійну толерантність і відповідальність держави перед суспільством. Ідеї Просвітництва вплинули на буржуазні революції XVIII ст. й заклали основу сучасних демократичних цінностей.

Псалми – поетичні молитви, які є частиною Біблії. Вони передають найрізноманітніші людські переживання: від вдячності й радості до скорботи й душевної боротьби. Назва походить від грецького *psalmos* – «пісня для виконання зі струнним акомпанементом».

Психологізм у художній літературі – відтворення художніми засобами внутрішнього стану персонажа, його думок, мотивів, учинків, почуттів, зумовлених внутрішніми й зовнішніми чинниками. Психологізм допомагає глибше розкрити характер персонажа, показати взаємозв'язок між його внутрішнім станом і зовнішніми подіями, передати емоційну атмосферу твору.

Реалізм – літературно-мистецький напрям, що сформувався до середини XIX ст. і виробив принципи аналітичного осмислення дійсності, а також її життєво достовірного висвітлення в художньому творі. Головним своїм завданням реалізм вбачав розкриття сутності життєвих явищ через зображення героїв, ситуацій та обставин, узятих із самої дійсності. Аналітичний складник у реалізмі XIX ст. поєднується з критикою вад соціального устрою, узагальненнями законів і тенденцій суспільного життя, пильною увагою до матеріальної сторони існування (у докладних описах зовнішності героїв, життєвого укладу, використанні художніх деталей тощо); а також з художнім дослідженням психології особистості (психологізмом).

Романтизм (від фр. *romantisme*, що походить від ісп. *romance*; у XVIII ст. «романтичним» називали все надзвичайне, вигадане, фантастичне, що трапляється в книжках, а не в житті) – художньо-літературний напрям, що інтенсивно розвивався в період кінця XVIII – середини XIX ст. У центрі уваги митців-романтиків був конфлікт особистості, що прагнула ідеалу, з дійсністю, у якій цей ідеал був недосяжним. Герой романтичних творів – яскрава, незвичайна особистість, наділена потужною енергією та бурхливими пристрастями, одержима тугою за романтичним ідеалом та прагненням до внутрішньої свободи. Окремим різновидом романтичного героя є творча особистість, що знаходить різні художні втілення в образах митця, поета, музиканта чи актора. Термін «романтизм» є також назвою доби в культурі, хронологічні межі якої приблизно окреслюються кінцем XVIII – серединою XIX ст.

Романтична поема – великий за обсягом віршований твір, який зазвичай складається з кількох частин і відображає романтичне світосприйняття. Для романтичної поеми характерне поєднання ліричних та епічних елементів. При

цьому епічні картини історичної дійсності підпорядковуються ліричним, тобто зосередженим на внутрішньому світі особистості. Це зумовлює вільну композицію поеми, наявність численних авторських відступів, виразний ліричний тон оповіді та інші характерні риси цього жанру. Значний внесок до розвитку цього жанру зробив Дж. Г. Байрон.

Сапфічна строфа – унікальна форма античного віршування, складається з трьох рядків по одинадцять складів і завершується коротшим, п'ятискладовим рядком, і кожен з них містить певний завершений образ, закінчену думку. Згодом римський поет Горацій удосконалив цю структуру, зробивши її однією з найвідоміших в античній поезії.

Сарказм (від гр. – «розривати м'ясо») – різновид комічного, який позначає «найгострішу» форму сатиричного висміювання. Це найвищий ступінь іронії, побудований не лише на посиленому контрасті між прихованим і висловленим, але й на навмисному розкритті прихованого змісту. Висловлювання та художні твори, у яких застосовується сарказм, стверджують одне, але насправді мають на увазі протилежне. Нерідко сарказм набуває форми схвального коментаря, але насправді різко критикує вади людського характеру або суспільних взаємин.

Символічний підтекст – прихований «під поверхнею» тексту, не висловлений безпосередньо зміст фрази, образу, художньої деталі або навіть цілого сюжету. Цей зміст «зчитується» через символи та асоціації, доповнюючи безпосередню оповідь додатковими глибшими смислами (ідеями, почуттями, спостереженнями, ціннісними оцінками тощо).

Сонет – вірш із чотирнадцяти рядків, які утворюють два катрени (чотири-вірші) і два терцети (тривірші). Жанр сонета передбачає певну схему римуння рядків: у класичному (італійському) сонеті така схема визначається формулою *abab abab cdc dcd* (або *cde cde*). Існували й додаткові (такі, що не стали обов'язковими) правила: строфи слід закінчувати крапками; слова не повинні повторюватися, останнє слово має бути «ключовим»; строфи співвідносяться між собою за принципом: зав'язка – розвиток дії – кульмінація – розв'язка.

Соціалістичний реалізм – літературно-художній напрям, сформований у сталінські 1930-ті рр. Соцреалізм мав жорстку систему приписів і правил, за якими письменники, малярі, композитори або режисери повинні були в спрощеній, доступній «звичайній» людині формі уславлювати будівництво соціалістичного суспільства, підтримувати політику панівної комуністичної партії, зображувати «позитивного героя» як будівника нового суспільства тощо. Натомість складні релігійні та філософські питання, критичні голоси та песимістичні настрої, нереалістична естетика й художні експерименти вважалися небажаними. Виконання правил соцреалізму прискіпливо контролювали спеціальні установи (спілки митців, цензура, видавничі плани тощо): «правильні» твори відзначали щедрими преміями та великими накладками, тимчасом як «помилкові» жорстко цензурували або забороняли, а їхні автори піддавалися публічному цькуванню або навіть ув'язненню.

Філософська лірика – поезії, побудовані на роздумах про сенс життя, вічні людські цінності. Філософські ідеї в таких творах автор може висловлювати прямо або приховувати від читача, змушуючи його міркувати самостійно. Характерними ознаками філософської лірики є поглиблений психологізм, самопізнання, алегоричність і метафоричність.